

KAIS. KÖN. HOF.

BIBLIOTHEK

29.141-A

ALT.

8a. 37. E. 67.

29141-A.

Reguly Antal

Ant. K. 1848

Digitized by

Google

REGULY-ALBUM.

TÖRTÉNETI és SZÉPIRODALMI

TARTALOMMAL

**JÁSZAY, JÓKAI, JÓSIKA, LUGOSSY, PETŐFI, RISCHEL,
SZIGLIGETI, VAHOT I. ÉS VENCZEL ÁLTAL.**

MEGELŐZIK

R E G U L Y U T A Z Á S A I

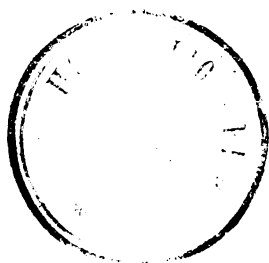
TOLDY FERENC TŐL.

KIADTA A REGULY-TÁRSASÁG.

PESTEN,

EMICH GUSZTÁV BIZOMÁNYA.

1850.

TARTALOM.

Reguly Utazásai.

Reguly Antal s a finn-magyar kérdés	V
A finn kérdés viszontagságai	VI
Reguly előzményei	XXI
Reguly első, vagyis nyugoti-finn, utazása	XXV
Reguly Pétervárárt	XXXII
Reguly második, vagyis ural-szibériai, utazása	LXII
Reguly volgai utjai	CVI
Reguly ismét Pétervárt, éjszaki Németországban, s honjövetele	CXII
Eredmények	CXVIII

Történeti rész.

A magyar nemzeti hősmonda történet- tudományi méltatása Venczel Gusztávtól	1
Álmos a magyar krónikák szerint. Jászay Páltól	94
Őstörténetünk néhány fontos kérdéséről. Rischel Ágosttól	127

Szépirodalmi rész.

A külön c. Víg beszély b. Jósika Miklóstól	145
Troubadour. Szomorújáték 4 felv. Szilgigeti Edvárdtól	237
Szilaj Pista. Költői beszély Petőfi Sándortól	308
Régiségbuvár. Vígjáték egy felvon. Vahot Imrétől	322
A munkácsi rab. Novella Jókai Móricztól	357
Reguly-dal 1845. Lugossy Józseftől	395

REGULY ANTAL

S A FINN-MAGYAR KÉRDÉS.

TOLDY FERENC TŐL.

Ki múltjához érzékellen,
Szebb jövőre érdemellen.
Lugossy.

I. Kitkit egyedül saját erénye tehet nemes-sé, de e nemesség leghathatós b ösztönt és táplálékot az elődök dicsőségétől nyer, az új fény a régittől gyarapodást és méltóságot: csak a lelketlen elfásultság az, melly az ősök ragyogásával nem gondol. Így egyesek és családok, így egész törzsökök és nemzetek. E gond nemesítette a magyart is minden időben; féltékeny büszkeséggel emlegette múltjának napjait, valamint a hatalmas népeket, mellyekkel hagyománya összerokonította. Mi e nemzeti mondát nem vesszűk itt bírálat alá: azt tenni a történetirő, s főleg a hazai történetirő tiszte; de meg kell érintenünk a külföld egyoldalú és elbizott tudákosságát, melly a nagyobb részt bennünket érdeklő nehéz kér-

a

dést nálunk nélkül s ellenünk olly könnyeden elvéle dönthetni. T. i. néhány kétes helye régi íróknak elég volt Etelét és birodalmát régi történetünkből kitörteni; s az akkor még pályáiban feküdt hasonlító nyelvészet némelly sejdítései elegek nekünk a finn népekben nem csak rokonokat, de olly ő s ö k e t adni, kikre sem történet, sem hagyomány nem utal, sem a nyelvtudomány adatai nem deríték még fel a bizonyosság nappalát.

A FINN KÉRDÉS VISZONTAGSÁGAI.

Cette grande question!

Edwards, Car. phys. p. 80.

II. Comenius János, a XVII. század közepén a pataki iskola híres igazgatója, volt úgy látszik első, ki a magyar és finn nyelvek között hasonlatot vön észre ¹⁾. Körülbelül egyidőben (1671) vetette össze a magyar s a finn nyelvet Ulfilas tudós kiadója, Stiernhielm, Svéciában, és azokban „jó sok közös szóra akadt“ ²⁾.

¹⁾ Leibnitz szerint. L. ennek nevezetes értekezését *De originibus gentium ductis potissimum ex indicio linguarum*, in *Opp. Omn. studio Lud. Dutens. Genevae*, 1768. 4r. T. IV. P. II. a 192. lapon.

²⁾ L. Stiernhielm szavait Beregszásznál: *Über Aehnlichkeit d. hung. Sprache mit den morgenländischen*. Leipzig, 1796. 42. a 170—1. ll. — Tröster, az erdélyi-szász magyarfaló, ki Nürnbergben 1666. megjelent *Alt u. Neu-Teutsche Dacia*ja 102—3 lapjain egy pár rosszul írt magyar szót hasonlított össze.

Következtek Németországban a nagy Leibnitz, ki első bírt tiszta nézettel a hasonlító nyelvészet népismeí fontosságáról, s az említett két nyelvet figyelmesen hasonlítottatta is ³⁾; Fogel Márton, ki nyomozásai részletes eredményeit egy kézirati munkájában hagyta fenn ⁴⁾, melly Eccard János Györgyöt ösztönözte a múlt század elején nem csak a finnel folytatni e hasonlítás, hanem legelső terjesztette azt ki a többi nyugoti finn nyelvekre, az eszt, lív és lapp, a keleti finnek közül az osztyák, sőt a szamojéd nyelvre is ⁵⁾. Egykorúlag folytak e vizsgálatok éjszakon is. Az ifj. Rudbeck Oláh (1717) ⁶⁾ és Strahlenberg (1730) Svéciában üzték azokat: emez székelý szókat nem csak finn, lív és osztyák, hanem tovább menve már, cseremis, mordvín, votyák, permi és vogul szókkal is állíta össze, s a székelýeket a lappok, esztek és barabinciekkal egykor azonegy, és pedig hunn, népnek tekinté ⁷⁾.

sze néhány finn szóval, említésre nem méltó: ő nem rokonságot keresett, hanem azt mutogatja, hogy a magyar nyelv német eredetű s mindenféle (deák, görög, lengyel, cseh, finn) foltokkal idomtalansított.

³⁾ Főnt az 1) alatt idézett helyen.

⁴⁾ L. Sajnovics Demonstratio idioma vngarorum et lapponum idem esse. Tyrn. 1770 a 127. lapon.

⁵⁾ L. Sajnovicsnál u. ott, és Praynál Diss. hist. crit. in Annales vet. Vind. 1774. a 16—17. ll.

⁶⁾ Analogia linguae gothicae cum sinica, nec non finnonicae cum vngarica. Vpsal. 1717 4r. Szóhasonlatait l. Sajnovicsnál a 112—113 és Praynál a 19—20 ll.

⁷⁾ Das Nord u. Östliche Theil von Europa und Asia.

a *

Ezek nyomán L e e m a lappokat egyenesen scytháknak, G u n n e r a finnek a hunnok és avarokkal egy s így szinte scytha népnek ⁸⁾, I h r e a magyar és finn nyelvek rokonságánál fogva a finnek szinte hunn eredetűeknek állíttatták ⁹⁾. Finnlandban V e l i n János ¹⁰⁾, H a l l e n Mátyás (1733) és H e r k a e p e u s András (1741) jártak e nyomokon ¹¹⁾. Moszkaországban L o m o n o s o v (1765 előtt) emlegette egykorúlag a szentpétervári tudósokkal „a magyarok rokonságát a finn néptörzsökkel“ ¹²⁾; S c h o b e r a cseremiszeket vette fő törzsöknek, s erről minden

Stockholm, 1730. 4r. különösen a 31. 60. ll. és a 136. lap mellett a „Gentium Boreo-Orientalium, vulgo Tatarorum Harmonia lingvarum“ című táblát, melyből Sajnovics a 116—7. ll. ad kivonatot. Strahlenberg itt az I. osztályba a s z é k e l y, f i n n, v o g l e v i c, m o r d v i n, c s e r e m i s z, p e r m e k, v o t y á k és o s z t y á k népeket teszi.

⁸⁾ Nachrichten v. d. Lappen in d. Finnmarken, mit Anmerk. v. Gunner. Leipz. 1771. 8r. 3. a lapon.

⁹⁾ Glossarium Suio-Gothicum. Vpsal. 1769. fol. I. a XXXIX—XL. ll. — Van Ihrétől egy 1772. megjelent „Commentatio de affinitate linguae hungaricae et lapponicae“ is, melynek azonban csak címét találtam felhozva Praynál, Diss. hist. crit. a 2. l. a d) jegyzésben, ki maga is csak iredalmi jelentésből ismerte; így Sándor István is csak Örling nyelvtanából tudta létezését.

¹⁰⁾ Az ő magyar-finn lajstromát l. Ibre Glossariumában, l. a XXXIX—XL. l. innen Sajnovicsnál a 114—5. ll. és Praynál, Diss. hist. crit. a 18—19. ll.

¹¹⁾ L. Praynál, az id. helyen, a 18. lapon.

¹²⁾ † 1765. Az ide tartozó helyet l. Praynál a 17. lapon.

kétérdés nélkül állítá, hogy Nagy-Tatárországból indúlt ki három sereggel: egyike mai lakjait foglalta el, másika Finnlandba, harmadika Magyarországba vándorlott!!¹³⁾ Fischer Eberhard, használva már keleti forrásokat is, elődei-nél tisztább nézettel bírt a csúd népcsalád ágai-ról, melly neki a szorosb értelemben vett szittya faj, s melly alatt az eszt, finn, lapp, szirjen, permai, mordvin, cseremis, votyák, vogul és osztják, sőt a csuvas és baskir népeket is érti már; a magyarok nyelvét (1756) a tatár és csúd, főleg vogul nyelvekből összeállottnak tartá¹⁴⁾, úgy hogy az „felében csúd, különösen vogul lenne, a régi vogulok pedig, kiket a jugriakkal azonosít, a magyarok valóságos ősei!¹⁵⁾. — E nézet közönségesen elterjedt immár a földle-írók, különösen az akkor olly nagy tekintélyű Büsching által¹⁶⁾; midőn Hell Miksa, szint-olly hő keblű hazánkfia mint nagy hírű csillagász,

¹³⁾ Memorabilia russico-asiatica. L. Sammlung russ. Geschichte. VII. Theil. Petersb. 1762. a 47. l.

¹⁴⁾ L. De origine vngrorum (1756), in Io. Eberh. Fischeri Quaest. Petropol. Ed. Schlözer. Gott. et Gothae, 1770. 8r. a 18. 23 s köv. és 40. ll.

¹⁵⁾ Sibirische Geschichte. Petersb. 1768. I. 129. l. — A 161. lapon kézirati szógyűjteményére hivatkozik, melly negyven nyelven három-háromszáz szóból áll; s melly szerint Fischer úgy itél, hogy alig van magyar szó, mi vagy csúd, vagy ustak (a szamojédnek egy nyelvjárása), vagy tatár eredetű ne volna!

¹⁶⁾ Finnland u. d. Finnländer, idézve Sajnovics által a 118. lapon.

(1767) a Venusznak a napkorong előtti átmenete észlelése végett a dán király által Wardoehusba hivatván, főleg a lapp nyelv megvizsgálása tekintetéből Sajnovics Jánost választá társul, ki a magyar és lapp nyelvek közt állított viszonyt nem pusztá hasonlatnak, hanem egyenesen azon-ságnak kiáltván ki, a tudós külföld szemeiben a kétkedés vég árnyékát is eloszlatta ¹⁷⁾. Ehez járult még magának Hellnek egy külön munkában bőven kifejtetni ígért véleménye, melly szerint a magyarok őshazája Kareliában, valóságos testvérei a kareli finnekben valának keresendők ¹⁸⁾. Mindezen nyomokon, különösen Fischeréin indulva, de kétség kívül az említett két híres magyar hozzájárulta által nézetében megerősítelve, s megelőzve a minden oldalú vizsgálatok tiszta eredményeit, írta a különben méltán nagy tekintélyű Schlözer 1771-ben: „Hogy a mai magyarok nyelve a finn és lapp nyelvekkel közel rokonságban áll; következőleg a magyar nemzet a nagy finn néptörzsök egyik ága, régi és köztudatú dolog!” ¹⁹⁾: mintha néhány falka igen önkényleg együve állított szó, s néhány nyelvtani hasonlat elég erős védv lehetne

¹⁷⁾ L. fentebb 4) alatt.

¹⁸⁾ Ugyanott a 119—126. lapokon. Hell ezen ígért „Literaria Expeditio“-jával adós maradt. Nézete nagy mértékben megnyerte Dugonics tapsait, ki azt köz kedvességű munkái által időre népszerűvé tette; ellenben Pray nagy készüllettel cáfolta meg a Diss. hist. crit. 66—70. és 76—81. lapjain.

¹⁹⁾ Allg. nordische Geschichte. Halle, 1771. 4r. 306. l.

illy rokonság bebizonyítására; s mintha, álljon bár a rokonság minden történeti biztos kalauz hiában is, szükségkép a finnnek kellene tőnek, a magyarnak pedig ágnak lenni, fordított viszony pedig lehetetlen volna! Azonban a kérdés még is új alakot vett fel. Schlözer éles ítéletét el nem kerülte, hogy „miután a magyarok Ázsiából jöttek, nyelvöknek is természetesen inkább az ázsiai mint az európai finnek nyelveihez kell közeleltítnie! s így ha a magyar nyelv legtávolabb „testvéréhez“ is (a lapphoz t. i.) illy szembeötlőleg hasonlít, gondolható, u. mond, miszerint Ural és Volga melléki, hozzá közelebb eső testvéreivel (érti a keleti finn nyelveket) még jobban megegyezzek.“ Utána veti: **BÁR A SZERENCSE EGYKOR EGY ÚJABB SAJNOVÍCSOT E VIDÉKEKRE VEZETNE!** ²⁰⁾. Továbbá a népek földirati fekvései-, úgy költözéseikből Fischerrel egyet értve azt okoskodja ki, hogy a jugrik és vogulok az ongyek, s ha a jugrikamai magyarok elei, úgy a régi voguloknak is szükségkép a mai magyarok eleinek kell lenni ²¹⁾. Ha...

²⁰⁾ U. ott, 307. l.

²¹⁾ U. ott, 420. l. — 1805-ben a criticus Schlözer már annyira ment, hogy kétkedés nélkül állítaná, miszerint a XIII. század ismeretes utazói Baskíriában egy a magyarhoz feltűnőleg hasonló fin nyelvet hallottak! L. Russische Annalen, III. Bd. Göt. 1805. 121. l.

ha . . , és ha ! Végre még alább : „Annyi bizonyos, miszerint majdnem fele a szembeötlő s mindenki előtt ismeretes dolgoknak finns különösen vogul szókkal jegyeztek“ ²²⁾. Íme Schlözer maga — az újabb Sajnovics ! Csoda-e, ha egy tekintélyes történetíró, ki egyes elfogultságai s botlásai mellett is méltán tiszteltetett egyikeül a criticali oskola elsősinek : ha , mondom , ez író mindazok által , kik illy nehéz kérdés körül önállólag nem buvárkodhattak, irányadóul fogadtatott el ! ha a magyar-nak finns származása Gatterertől közkezen forgó egyetemes historiájában ²³⁾, Thunmann n től méltó becsültetésben részesült kelet-európai néptörténetében ²⁴⁾, Herdertől classici „Eszméiben“ ²⁵⁾ tovább adva , Pray és Gebhardi által a magyar történetbe felvéve ²⁶⁾, az európai történetírók egész serege által , alig egy pár hallgatag kivétellel , a német Neumann ²⁷⁾ és Schlosserig ²⁸⁾ és az

²²⁾ Nord. Gesch. 421. l.

²³⁾ Einleitung in d. synchron. Universal-Historie. Gött. 1771. a 117. és 1062. ll.

²⁴⁾ Untersuchungen über d. Geschichte der östlichen europäischen Völker. 1r. Th. Leipzig, 1774.

²⁵⁾ Ideen zur Gesch. d. Menschheit (1784). Stuttg. und Tüb. 1828. 4r. Th. a 18—20. ll.

²⁶⁾ Gesch. d. Reichs Hungarn. Leipzig, 1778. 1r. Th. 362 s köv. ll.

²⁷⁾ Die Völker d. südl. Russlands in ihrer geschichtl. Entwicklung. Leipzig, 1847. főleg a 118. lapon.

²⁸⁾ Weltgeschichte für das deutsche Volk v. Kriegk. Vter Bd. Frankf. 1847. a 28. lapon.

olasz Cantuig ²⁹⁾ elfogadtatott; csoda-e, hogy Gyarmathi ³⁰⁾ mint magyar, és Strahlmann ³¹⁾ mint finn nemzeti tekintélyek új erősségeket nyújtván, a magyar nyelvnek finn származása az öszves nyelvészi kar által is felkapatott, ha Büttner ³²⁾ s Rüdiger ³³⁾ óta Adelung ³⁴⁾, Klaproth ³⁵⁾, Balbi ³⁶⁾,

²⁹⁾ Histoire Universelle, Tome IX, Paris, 1846. a 154 st. ll.

³⁰⁾ Affinitas linguae hung. cum linguis fennicae originis grammaticae demonstrata. Gotting. 1799.

³¹⁾ Finnische Sprachlehre f. Finnen u. Nicht-Finnen, mit Beziehung auf die Aehnlichkeit d. finn. Sprache mit der Ungarischen, u. einem Anhang v. finn. Idiotismen u. Vergleichung d. finn. u. ungr. Etymologie. Petersb. 1816.

³²⁾ Vergleichungstafeln d. Schriftarten versch. Völker. Götting., 1771—9.

³³⁾ Grundriss einer Geschichte d. menschl. Sprache. 1r. Th. Leipz. 1782.

³⁴⁾ Mithridates, fortg. v. Vater. II-r Bd. Berl. 1809. — Így az ifj. Adelung is: Übersicht aller gekannten Sprachen u. ihrer Dialecte. Petersburg, 1820.

³⁵⁾ Asia polyglotta. Paris, 1823. 4r. Klaproth a finn nyelvtörzsököt hat főbb ágra osztja, mellyek közt a magyar nyelv az ötödiket teszi! — L. 188. nyelvünket a következő leírással tiszteli meg: „Durch jene Vermischung mit asiatischen und besonders, seit dem VI. Jahrhunderte, türkischen Völkern, entstanden die so sonderbar abweichenden, verbasterten und doch finnischen Sprachen, wie das Cseremisische und Ungarische, zu welchem letzteren sich auch ein grosser slawischer Antheil u. viel Deutsches gesellt hat.“ !!

³⁶⁾ Francia és olasz, egész Európában elterjedt munkáiban, különösen nagy tekintélyű néprajzi atlasá-

Eichhoff³⁷⁾ és Berghausig³⁸⁾, úgy a köz kézen forgó „társalgási lexiconok“-ban is, minden nyelvosztályozásokban a finn törzsök alá rendeltetett? Csoda-e, ha Hager, kinek e kérdés feletti egyedirata a fontosabb pro és contrákat alkalmasan összeállítá, azt minden kétségen felülíne tartotta³⁹⁾? Csoda-e, ha Schott Vilmos⁴⁰⁾ és Kellgren⁴¹⁾ nyelvbuvárlásaik köz-

ban: Atlas ethnographique du globe. Paris, 1826., és földrajzi kézikönyve német fordításaiiban, melyek német földrajzi nagy tekintélyek hozzájárulta által még nagyobb becsre vergődtek.

- ³⁷⁾ Parallele des langues de l'Europe et de l'Inde. Paris, 1836. 4r. Az illető hely látható az Athenaeum 1838-ki folyamában, II. 263. szélet. — Eichhoff anynyiban különbözik a többiektől, a mennyiben ő a finn-magyar rokonságot oldalasnak tartja. Neki t. i. az urali nyelvcsalád a törzs, s ennek coordinált ágai: a finn v. csúd, de melly alá ő csak a nyugoti finn nyelveket tudja, u. m. a finnt, esztet és lappot; második a magyar; harmadik a cseremisx s a permi.
- ³⁸⁾ Die Völker des Erdballs. Brüssel u. Leipzig, 1846. I a 170. l. Neki a finn nyelvtörzsök négy fő ágra oszlik: a negyedik az ugri finn-, azaz a vogul, magyar és obi osztyák nyelveket tartalmazza.
- ³⁹⁾ Neue Beweise der Verwandtschaft der Hungarn mit den Lappländern. Wien, 1793. Jobbára Prayt von-ta ki.
- ⁴⁰⁾ Versuch über die tartarischen Sprachen. Berlin, 1836. 4r. és: Über das Altaische oder finnisch-tatarische Sprachengeschlecht: I. Philologische u. hist. Abhandl. d. kön. Akad. d. Wissenschaften zu Berlin aus d. J. 1847. Berl. 1849. 281–427. II.
- ⁴¹⁾ Die Grundzüge d. finnischen Sprache mit Rücksicht auf den Ural-Altaischen Sprachstamm. Berl. 1847.

ben ama tételt mint ingathatatlan valóságot előre felvették? Csoda-e végre, ha a földírók nagy serege Büschingtől Rittérig ⁴²⁾, az új kor legnagyobb tekintélyeig, e tanban végkép megnyugodott? — De nem csak a történet, a földírat, a nyelvészet, hanem a physiologia, s a mind ezek eredményeire támaszkodó ethnographia is kivívott tanképen adta azt, mi a lehető, sőt valószínű, de fokozati viszonya szerint még fel nem derített rokonságra épített hypothesis volt. Így, hogy csak egy pár névre szorítkozzam, a jeles Burdach, ki, mert a finn törzsök átmenetet képez a kaukazi fajból a mongol fajba, a magyart természetrajzilag is a két faj közé állítja ⁴³⁾; így a nagy hitelű Edwards, ki a neki finn eredetű magyarokból mármár teljes mértékű mongolokat csinál ⁴⁴⁾; így a híres Berghaus, nagy becsű természettani atlasában ⁴⁵⁾! A legújabb ethnographiai vizsgálók egyike, a cseh Schafarik, ki az öszves finneket négy osztályra osztja, a magyarokat a vogulokkal és osztyákokkal a negyedikbe, azaz az ugri vagy urali finnek osztá-

⁴²⁾ Die Erdkunde im Verhältniss zur Natur u. zur Gesch. der Menschen. Berlin, 1817. I. az 540. l.

⁴³⁾ Der Mensch nach den verschiedenen Seiten seiner Natur. Stuttgart. 1837. a 708. l.

⁴⁴⁾ Des caractères physiologiques des races humaines considérés dans leurs rapports avec l'histoire. L. Mémoires de la Société Ethnologique. T. I. P. 1. Paris, 1841. a 70 - 82. ll.

⁴⁵⁾ Physikalischer Atlas. Gotha, 1848.

lyába helyezi ⁴⁶⁾; így az angol Prichard, ki az ember természetrajzát előterjesztő classicus munkájában a finn tőt három osztályra szakasztván, harmadikúl szinte az urali finneket, s közéjük — de hogy is ne? — a magyarokat állítja ⁴⁷⁾; így végre Kriegk is, ki a néposztályozásokat a népisme legújabb eredményei szerint ejti ⁴⁸⁾. Vigyázóbban nyilatkozik az ugrí néptörzsök tudós monographusa Müller Ferdinand, kit Prichard tetemesen használt, de a nagy tekintélyek őt is elfogták ⁴⁹⁾! s így a tudomány, e kérdésre tartozólag, általa sem gyarapodott.

III. Egy pillantást a kérdés viszontagságaira hazánkban! Első, ki magyar történetiróink közül a finn rokonságra nézve, és pedig igenlőleg, nyilatkozott, Bel Mátyás volt ¹⁾. Őt Huszti András követte, ki hunn történeteiben már 1750 körül hasonlítgatott össze finn és magyar szókat, melyek Pray szerint csakugyan

⁴⁶⁾ Slawische Alterthümer, deutsch v. Mosig v. Aehrenfeld. I. Leipz. 1843. a 35. és 317. ll.

⁴⁷⁾ Naturgeschichte des Menschengeschlechts von R. Wagner u. Will. III. 1. Leipz. 1842. a 364 st. ll.

⁴⁸⁾ Die Völkerstämme u. ihre Zweige nach den neuesten Ergebnissen d. Ethnographie. Ffurt a. M. 1848. Itt is a finn törzsök negyediké az ugrí, melly a vogul, osztják, teptyer és magyar al ágakból áll szerinte!

⁴⁹⁾ Der ugrische Volksstamm. I. 1. Berlin, 1837. a 106. és 164. ll.

¹⁾ L. Pray Annales veteres Hunnorum, Avarum et Hung. Vind. 1761. fol. a 320. l. 1) jegyz.

egyezők: de e munkája több egyébbel homályban maradt ²⁾. Emlékezett e nézetről a bíráló magyar történet valóságos atyja Pray már hunn évkönyveiben 1761-ben, s még akkor tagadólag, mert kik azt eladdig fejtegették, sem elég adat-tal nem léptek fel, sem e kérdés körül elég hit-tel nem bírtak. T. i., mint Pray helyesen jegy-zé meg, bajos e nyelvek egyezéséről helyes íté-letet hozni olyyaknak, kik azok valamennyiében nem tökéletesen jártasak ³⁾. Időközben szapo-rodván, mint láttuk, a szükséges anyag Sajno-vics, Fischer s az orosz utazók által, Pray nem áttallotta tizenhárom évvel utóbb, toldalék érte-kezéseiben, mind ezek, mind a görög, éjszaki, got írók összevetéséből régi véleményét nemze-tünk eredetéről oda bővíteni, hogy a finn, hunn, avar és magyar népek közös eredetűek; s e té-telt sokkal több ismerettel vitte ki, mint a kül-föld tudósai ⁴⁾. Pray nézeteit közlötte „A magyar történeti töredékek“ névtelen írója, s ezekből és Schlözer után Molnár János ismertette a finn-magyar kérdést a csak magyarul olvasó közön-séggel ⁵⁾. Leglelkesebben a nemzet tiszteletét hamvaiban is megérdemlő Sándor István fogta fel azt. Ő a nemzet eredete és rokonsága kérdé-

²⁾ ³⁾ L. Pray *Annales veteres Hunnorum, Avarum et Hung. Vind.* 1761. fol. a 320. l. 1) jegyz.

⁴⁾ *Dissert. hist. criticae in Annales veteres Hunn. Avarum et Hung. Vind.* 1774. fol. a 1—58. ll.

⁵⁾ Magyar Könyvház. II-d. szakasz. Pozsony, 1783. a 16. és 308 s köv. ll.

sét fontosabbnak s a nemzet méltóságával szoros kapcsolatúnak, megoldatását a magyar nyelv tudományos mély ismerete nélkül kétesebbnek tartá, hogysem iránta pusztán külföldi írók által nyújtott adalékokból okúlunk akár illenék, akár lehetne. Ahoz, úgy érzi, a velünk rokonoknak gyanított népek és nyelveik eleven tanulása után kell szólanunk; s magát egy nagyszerű körútra határazá el, mely a Finnmarken, Kamcsatka és Majmacsin közé eső roppant tért, s rajta az ural-altaji néprendszer éjszaki részét karolta volna által ⁶⁾. A dicső terv nem ment

⁶⁾ L. Egy igaz hazafinak ohajtása, 1795. a Sokféle III. darabja 108—127. ll. — Méltó, hogy Sándor útírányát saját szavaival jegyezzem fel: „Bécsből Varsón által Pétervárra érvén, legottan az udvar engedelmét megnyervén, az utat Moszkónak vettem volna, innen Kazánnak, Orenburgnak, Tobolszknak, Jeni-zseiszknek, Irkucknak, Szeleginszknak, Kiachtába, mely az oroszoknak az ő véghelyek a sinaiak felé, s ugyan azon okból nagy fokhely a kereskedőkre nézve. Mellette fekszik Majmacsin, mely immár a sinaiaké, s csak egy folyóvíz választja egymástól a két várost. Ugyanitt adatnék alkalmosság egy sinai várost meglátni. Kiachtából, ha egyenesen Olekminszknak nem mehettem volna, mentem volna Szeleginszken által vissza Irkuckba; onnan Olekminszknak, Jakucknak, Ochockba, innen a tengeren Bolsereckbe, a Kamcsatka félszigetnek fővárosába, vagyis inkább fő helységébe. Onnan Ochock által vissza Jukuckba, innen tungúzok, osztyákok, vogulok, permiaiak és szamojedek tartományán keresztül Arhangyalba, s onnan végre Finnországba, mellynek lakosi Sajnovics szerint a nyelvben leg-

teljesedésbe, mert noha Sándort a szerencse a szükséges költségnek, tudománya a szellemi esz-
közöknek kellő birtokába helyhette; s bár hazafisága semminemű áldozattól és munkától vissza
nem riadt: de hiában kereste az alkalmas tár-
sat, ki őt mint barát, segélő és természettudós
kísérte volna a hosszú, nehéz és veszélyes úton....
Sándorral a nagy gondolat sírba szállt. G y a r -
m a t h i útána ismét csak a régi úton igyekezett
a kérdéshez járulni; I. Pál orosz cárhoz intézett
ajánló levele homályosan céloz ugyan utazásra
is ⁷⁾, de e szándék is nyom nélkül hangzott el. Sőt
a finn rokonság a hazában mind több ellenkezésre
talált. A Babuk névtelen szerzője még 1792b. ⁸⁾,
H o r v á t E n d r e sokkal későbbben ⁹⁾, bal írá-
nyu nemzeti büszkeségből utasíták azt vissza;
B e r e g s z á s z i a védvek elégtelenségéből ¹⁰⁾;

közelebb ütnek mihózzánk.“ — Sándor ethnogra-
phiai kivonatai és (nem mindig szerencsés) szóha-
sonlitásai láthatók ugyanott, s a Sokféle VI. dar.
171—185. IX. dar. 33—44. ll.

⁷⁾ „Quodsi autem Tua Maiestas labori meo fauerit,
forsitan sub auspiciis Tuis latius evagari mihi licebit,
id quod ipse in ardentissimis votis habeo.“

⁸⁾ Babuk, oder der Volksverleumder in den angeblichen
grossen Wahrheiten aus d. ung. Geschichte. Pressb.
1792. a 59—64. ll.

⁹⁾ A magyar nemzet nem finn származatú. L. Tud.
Gyűjt. 1823. II.

¹⁰⁾ Über d. Aehnlichkeit d. hung. Sprache mit d. mor-
genländischen. Leipz. 1796. 4r. 169—173. és Hager
ellen a 186—192. ll. — Az utóbbi, ugocsai főispán
gr. Teleki Józsefnek a 170. lapon közlé egy levél-

Budai Ézsásás ¹¹⁾, Fessler ¹²⁾ okokkal cáfolgatták, legújabbán a bepolgárisodott Degérando is, és nem minden színe nélkül a politicalai mellék iránynak ¹³⁾. Ezek ellen sem Engel hozzájárulása a finnismushoz ¹⁴⁾, sem Belnay, ki csak Hagert írta le, nem nyomhatott sokat ¹⁵⁾. Az egy Révaii tette köztünk a finn nyelveket az akkori eszközök korlátai közt alapos tanulmány s a magyarral összehasonlítás tárgyává, s hozta a rokonsági kérdésben a következő figyelemre méltó ítéletet: *Neutri ab alteris descendimus; sed vtrique ab altiore origine communi* ¹⁶⁾. Ennek nyomán ide módosította Engel is régi nézetét, s történetének 1809-ban készült első kötetében a magyarokat nem eredteté többé a finnektől, hanem a két népet közös eredetben ro-

törédékét, mellyből kitűnik, hogy a finn rokonság a múlt század közepén Franciaországban is már talált védelmezőre.

- ¹¹⁾ L. Magyarország históriája (1805). Harmadik kiadás, Pest, 1833. I. 36—41 ll.
- ¹²⁾ Die Geschichten der Ungarn. Ir. Bd. Leipzig, 1815. a 175—183. ll. Ugyanott a kötet végén nyelvtáblák közöltnének a finn rokonság megcáfolására.
- ¹³⁾ Essai historique sur l'origine des Hongrois. Paris, 1844. a 9—62. ll.
- ¹⁴⁾ „Disquisitio critica, quo in loco nunc adhuc cognitio nostra de hungarorum origine et cum aliis gentibus affinitate posita sit. Vienn. 1791.
- ¹⁵⁾ Historia R. Hung. Posonii, 1804. Caput III. p. 15—33.
- ¹⁶⁾ Laborator Grammatica hung. Vol. I. Pest, 1806. a 48. lapon.

konnak állítá ¹⁷⁾. Mindamellett a finn rokonság, ha alapos cáfolókat nem is, de hasonszenvet sem támasztott, az újabb történetíróktól könnyeden elvetetett vagy érintetlen hagyatott, az iskola s az élet által pedig teljesen mellőztetett: úgy hogy ma is elmondhatjuk, mit Horvát István harminc évvel ezelőtt mondott: „Olly karban áll eddig a kérdés, hogy ezt sem hinni, sem tagadni vagy elhallgatni nem lehet“ ¹⁸⁾. Mert azóta nem tettünk körülötte semmit, a mit pedig a külföldtől, egyoldalúlag van téve. T. i. egy e tárgyhoz szólott író sem ismerte egyfelül a magyar, másfelül a csúd népcsalád több nyelveit; egy sem vizsgálta és beszélt a magyar és csúd nyelveket. Az én hitem régtől fogva az volt, hogy eldöntő szavazat adására csak magyar vagy csúd van meghivatva, de olyan, ki a másik nép egyediségét is fel tudta magába venni. A sors nekünk kedvezett: a meg nem fejtett csomó feloldójaul, úgy hiszszük, REGULY ANTAL volt rendeltetve.

REGULY ELŐZMÉNYEI.

IV. Midőn Reguly, élte huszadik évét befejezván, 1839nek nyarán világot látni kiindult hazájából, sem ő, sem övéi nem sejtették, hogy

¹⁷⁾ L. Gesch. d. ung. Reichs (1809). I. Th. Wien, 1834. 50. l.

¹⁸⁾ L. Tud. Gyűjt. 1810. V. köt. a 97. lapon.

ifjusága hazájában ifjuságát s ennek örömeit is hátra hagyta, hogy a virító kor gondtalan évei s felhőtlen élmények helyett férfias gondok, hazafiúi hosszas és nehéz munkák várják, testi és lelki szenvedések között: mellyeknek jutalma kiterjedt hír, de fiatalsága magas árán vásárlandó hír leszen. Mert benne nem ugyan a távollét ébresztette az édes köz anya, a haza szeretetét s a haza dicsőségeért lobogó nemes tüzet: de vállalatának eszméje csakugyan a külföldön fogant meg. Méltó lesz tehát egy pillantást vetni élte első szakára. Derék magyar szüléktől születve Zircen Veszprém vármegyében, hol atyja a cisterci rend ügyészségét viselte, korán kedvelte meg atyja gondos és szerető vezérlete alatt a hazai történetet; s már itt hallotta egyéb nemzeti nagy nevek között Kőrösi Csoma Sándorét is emlegettetni. S a férfi jól emlékezik, hogy különösen e név és viselőjének hős elszántsága őt még gyermeket szokatlanul átvillanyozta. A gymnasium mindig jelesei közt ismerte, a győri és pesti főiskolák szinte. Kedves tudománya itt és ott a történet volt. Oktatói közül Maar Bonifác, a győri történettanár, hatott reá legmélyebben, különösen alapossága által; s az ifjú figyelmét már itt a források vonták magokra. Midőn a törvényeket az egyetemen hallgatá, Horvát Istvánnál tartá szállást és asztalt; de, a mi kiemelendő, a híres tanár sem utasítással, sem eszközök közlésével nem kötelezte őt le. Pesten ismerkedett meg a külföld irodalmával s míveltebb nyelveivel; de tanulmányai nem szor-

rítkoztak holt könyvekre s a négy fal közé. Sőt jókor kezdette meg szünidőit közelebb s távolabb kirándulásokra használni. Így lőn megjárva több irányban a magyar felföld, így a szomszéd Austria, Morva és Galicia. Elvégeztén törvénytudományi folyamát, 1839-iki júliusban elhagyá Pestet, mintegy négy hónapot felső Németország, Holland és Belgium megjárására fordítandó, de azon titkos tervvel hogy, ha győzné, Scandináviát is lássa, az új tanév bekövetkeztével pedig vagy a bonni, vagy a heidelbergi egyetemen magát, teljes kiképzése végett, beírassa: reménylven, miszerint szüléi, kik itthon a szokatlan s nekik tán feleslegesnek látszó szándékban aligha megegyeznének, e kis erkölcsi kényszer hozzájárultával fiok tulvágynak megbocsátani s őt tovább is segíteni fogják. Vándorlása Bécsen és Prágán keresztül Szász-, Poroszországba, Rügen szigetébe, s Rostockon át Hamburgba vezette. Itt az európai éjszak közelében, ennek regényesen sötét mythosai, történeti emlékei, szabad intézményei úgy mint útrajzokból ismert vadon természete, az éjszaki fény s a földszarkon hónapokig le nem áldozó nap; nemzetének rebesgetett rokonai, tán évezrek előtt elszakadt nyelvtársai — mind ez most ellenállhatlan erővel vonta őt éjszak felé. Holland, Belgium, a Rajna szép partjai virágzó egyetemeivel fel lőnek áldozva Svécianak; s ifju utazónk Holsteinnak vevén utját, Kielben gőzösre ült, s september 22. innár Koppenhágába érkezett. Megismerkedvén e híres város nevezetes-

b *

ségeivel, Helsingörben hajóra szállt, s a cattegati tengeren kiállott vész után Gothenburgba, innen a nyolcvannégy mérföldnyi nagyszerű csatornán, melly az északi és keleti tengert köti össze, october 6-kán Stockholmba ért, hol egy Upsálába tett érdekes kiránduláson kívül, folyton mulatott nov. 5-ig. Kedvesen lepte meg itt egy székellyel találkozása, ki tizennyolc évvel elébb jöven ki honából s a napkeleti nyelvekben jártas, mint tolmács beutazta Afrika és Ázsia nagy részét, s ekkor Kazánon, Moszkván s Sz. Péter-Varán átjövén két angolt s egy amerikait Londonba kísért. Elhatározó volt jövendőjére a k. könyvtárnak látogatása, hol Arwidson könyvtárnokkal, egy honából kibújdosott finn férfiúval ismerkedvén meg, ki mint Rühls ismeretes munkájának ¹⁾ nem csak fordítója, de bővítője is népe dolgaiban egyebeknél jártasabb, a finn-magyar kérdés iránti figyelmét lelkesen táplálta, s e nyelv megtanulására célzó szándokát megérlette. Mióta Reguly szellemi életet élt, fő vágya volt valami rendkívüli igyekezet által hazájára egykor fényt deríthetni. Az igyekezet tárgya fel volt találva: ő abban rendeltetését látta kijelelve. Egy levél megvitte szülőinek eltökélése hírét; bocsánatért esdeklett a bátor lépés miatt, segedelemért célja kivihetésére: és Reguly a bothniai tengeröblön szerencsésen átkelvén, 1839. november 8-dikán Abóban finn földre lépett.

¹⁾ *Finnland und seine Bewohner. Leipzig, 1809.*

REGULY ELSŐ, VAGYIS NYUGOTI-FINN,
UTAZÁSA. 1839—1841.

V.¹⁾ Finnhon fővárosa Helsingfors, egy tudós társaság s egy tudomány-egyetem széke, volt azon pont, hol Reguly a finn nép és nyelv körül tanulmányokat tenni s jövődöbeli munkákhoz szükséges készületeket gyűjteni kívánt. De a város nyelve svéd inkább mint finn, a könyvek, mellyekhez utasított, szinte svéd mind. E nyelvet kelle tehát, mint múlhatlan közeget, mindenek előtt magáévá tennie: mi, nyelvtanulási nagy könnyüisége mellett két hónap alatt annyira sikerülvén, hogy svédül olvasna és beszélne, a fiatalság tüzével fordult a finn néptörzsök régiségei, története, földirati viszonyai, hagyományai, nyelve, irodalma s egész állapotja körüli studiumokhoz. De mindezek nem elégíték ki, sőt meggyőzőék a felől, hogy élő képet népről és nyelvről csak az életből nyerhetni. Négy havi ott tartózkodás után tehát elhatározá magában a finneket idegen befolyásoktól ment távol fészkeik-

¹⁾ Itt használtam Regulynak szüleihez frott s ezek által kérészemre velem közlött leveleit; Gottlund svéd tudósnak a Borgo Tidning 1841-ki 48. 49. számaiból a St. Petersburgi Zeitung 1842ki 233. és 236. számaiba, és Baer és Helmersen „Beiträge zur Kenntniss des Russischen Reiches“ című munkájok IX. kötetébe átment tudósításait.

ben keresni fel; s 1840. martius 11 kén Schilt orvos társaságában éjszak felé vevén utját, 300 versztnyire a fővárostól, a laukasi fárakerületben, az éjszaki szélesség 63. foka alatt fekvő Lommasaho helységben, Gundunen nevű becsületes parasztembernél szállt meg, hol finn szónál egyebet nem hallott. Itt lemondva minden kényelem s minden más örömekről, mint a melyeket a hasznos fáradalom ad, gazdája viskójában, s a nép közt, mellyel osztotta ennek életét és szokásait, tanulta a finn nyelvet, hallgatta énekeiket, jegyzette tapasztalásait, nyelvtani észrevételeit, levelezett (finnül) Collan úrral, s midőn igyekezetébeni buzdításul a helsingforsi tudós társaság által tagi oklevéllel díszesítették, azt finn szerkezetű levéllel köszönte meg. Előmenetelei olly gyorsak valának, hogy csak a késkedő tavasz miatt mulatott Laukasban egész május végeig, honnan utját ismét éjszak felé Karéliába, Hell Miksának magyar öshonába folytatta. Rautalampiban meglátogatta Korhoinen Pált, a híres finn rúnaénekest, kinek nyíltszívű kedélyessége s gyermekded kifejezési nyelve reá kimondhatatlanul hatott. Miután a dalnok, nemzeti énekei által előtte a finn költészet csarnokait megnyitá, Gottlund tanár kifejezése szerint neki Runola termeiben szinte szentelt egy helyecskét, azaz a magyar ifjút is beszötte énekeibe. Ezek után utazónk Káviban meglátogatta a karélieket, a pünkösdi ünnepeket Nurmiban töltötte, Sotkamótól, a csinált utak végpontjától vizen Kuusamóba folytatta utját, hol is először lépett a l a p p

földre, de a honnan e nép már rég feltolatott a finnek által a magasabb éjszakra. Innen tehát, egy az arkangyeli kormánymegyébe az orosz finnekhez tett kirándulás után, Kemi taván, So-dankilän, Kittilän és Muonioniskán által július 8-dikén Enontekiöbe tért, egy Torneótól éjszak felé 400 versztnyire, az éjszaki szélesség 69. foka alatt, a norvég Lapphon szélén fekvő fírászékbe, honnan a Nord-Capig (71. fok) tervezett út, meg nem érkezvén segedelme hazulról, elmaradt. Azonban éldelhette még is, mi után annyira sovárgott: június 16-ától július 18-káig nem látta a napot leáldozni. Ethnographiai studiumokra is tág mező. Megkezdethetett a lapp nyelv is. Házi gazdája, a lapp Flora nevű írója, Laesta dius pred., ki maga is családja is szépen beszéli e nyelvet, közlötö vele a szükséges eszközöket, szótárt, nyelvtant, bevazette őt a lapp hitregevilágba, s megengedte, hogy magának kézírataiból kivonatokat készítsen. Így hasznosan folyt el a távol éjszakon e két hét, honnan ismét délnek fordulva, Torneo vizén a hason nevű városba, s innen Kemibe utazott, hol az egész augustus hónapot a tudós Castrennél töltvén, Uleoborgba, s hogy a finn népet és nyelvet e vidéken is megismerje, folyvást a bothni tenger keleti partmellékén, Wasába ment, s e városban leveleit és pénzét várandó, megállapodott. Itten írt levelei egyikéből ²⁾, melly

²⁾ Megjelent az Athenaeum 1841-diki folyamának I. kötetében, a 37. és 38. számokban.

érdekes vázlatokat közül eddigi utazásaiból, a következő helyet szakasztom ki, mert mély pillantást hágy vetnünk a húsz éves ifjú öntudatos világnézeletésébe. „Te ismered — írja octob. 5. egyik ifjúsági barátjának — te ismered szenvedélyemet az éjszaki természet és annak népe és mindene iránt, a mivel bír. Azért vala az én utazási vágyam mindig éjszakra irányozva, éjszakra nem pedig a déli mívelt országok felé, mellyek felől utazási leírásokból az ember eleget tudhat. A természet emberét, az ország és nép őseredeti állapotját, mint azt a historia előnkbe adja; és milly kevéssel, egyedül a vad természet adományaival, éri be az ember: ezeket felfogni nem tudtam, s az engem gyötrött: most ki vagyok elégitve. Ezen utazás nekem egy egész kifejlődési történetét mutatá mind a földnek, mind pedig az embereknek. S egy utazás az éjszakon nem csak annak, ki a mágnesset vizsgálja vagy nyelveket kutat, hanem minden mívelt embernek érdekes, mert valódi képét mutatja a cultura genesisének.“ Közelebbi céljára nézve is tisztában volt már ekkor magával. „A lapp studiumok elméleti részének birtokában vagyok — írta szinte innen sept. 30-dikán a zirci apátnak. — Nem hagyom el Finnhont, míg tökéletes lapp is nem leszek. A finnre szorítkozva, csak fél sikert aratnék. A mi nyelvünk számos sziszegő és olvadó hangjai, mellyek a finnben hiányzanak, a lapp nyelvben mind megvannak; a lappnak alaktana sokkal egyezőbb a magyarral mint a finn; s a lapp be-

széd olly hason hangú , miszerint a magyar nem hallhatja a nélkül hogy benne nyelvének rokonára ne ismerne. De ha nem így volna is , szükségesnek tartanám a dolgot mint magyar bővebben megvizsgálni , hogy akár az égyik , akár a másik részre, de minden esetre eredményt nyerhessek. A jövő telet tehát Lapphonban kívánom tölteni: ez lesz tanulmányaim gyakorlati része. Szándékom october 20. a bothni tengeröblön át Umeóba vitorlázni, innen a svéd, norvég és finn Lappmarkokat járni meg Kolóig, innen az arkan-gyali és oloneci megyéket, a Ladoga mellékét, s onnan vissza Helsingforsba. Ekép az orosz nyelvnek a finnre gyakorlott befolyását is kitanulnám... De hogy tervemet végre tartózkodás nélkül közöljem , a mivel tartozom is: aprilisban — ha t. i. eszközeim lesznek — Sz. Péter Vára-ba mennék, melly várost a keleti finnek-hoz teendő út mellőzhetlen kiinduló pontjának tekintek. Ott egy ideig mulatnom kellene, hogy az orosz tudósokkal megismerkedvén, tőlök s az ott található eszközökből a további vállalatra szükséges utasításokat vegyem. — Jó lenne ha Moszkva vidékén is időzhetnék, a szükséges orosz studiumok tekintetéből; innen a nyáron Nisne-Novgorodot kellene meglátogatnom, mellynek vásáraitra Oroszország minden részeiből, belső Ázsiából is, özönlik a sokféle nép: ott talán néhány hónapi úttal felérő tapasztalást tehetnék, s déli-orosz utamat az ottani értesülések határoznák meg. A jövő évi telet aztán Törökországban török studiumok foglalnék el — ismét,

ha a költség megengedné — s az egész utat a moldvai csángók s az erdélyi székelyek meglátogatása fejezné be. A hasonló nyelvvizsgálat természetesen annál gyümölcsözőbb, minél több nyelvre terjeszkedhetik ki. Valamint finn tudományom a lapp tanulmányokat segíti, úgy e kettő fogja segíteni török tanulmányimat, mert a török és finn nyelvek rokonságáról mai nap senki sem kételkedik többé“ stb. E sorokból Reguly utazási tervével ismerkedünk meg, miképen az, távol még a hely színétől, vázoltatott általa. Mind erre, mind régibb leveleire kínzó nyugtalanság közt várta a helyeslő választ s a segedelmet; de mindegyre nem vevén azt, aggodalmai enyhülését a felső társaságok által kitüntető fogadtatásában és lapp studiumaiban lelte, mellyek körül Stockfleth missionarius és jeles hírű lapponista által lelkesen támogatott, míg 1841. év első napjaiban Helsingforsba tért, hol egész május 24-dikeig mulatott. Itt, mint a finn nyelv tanára Gottlund írja, köz figyelmet és csodálkozást gerjesztett azon könnyűség, mellyel a svéd és finn nyelveket beszélte, s még inkább tiszta és hibátlan finn kiejtése, mellynél fogva őt a ben-szülöttektől alig lehele megkülönböztetni. Egy Tavastlandba tett utazástól megválva, e másod-
dik mulatását a finn fővárosban szerzett ismeretei tisztába hozásának szánta, befejezte lapp tanulmányait, foglalkodott az eszt nyelvvel, s miután sováro-gva várt s fél év óta tévelygett levelei végre megérkeztek, kiszorúlván már a másodszori lapp utazásból, hajóra ült, a finn ten-

geröblön átkelt, s Reval, Dorpat s más esztlandi helyek megjárása, valamint egy a Narva közelében lakó külön finn ággal, a vótokkal (wagjalaisetekkel) megismerkedése után, Szent-Péter-Várába ment, hogy már itt a keleti finn néptörzsökök meglátogatására — ha a szerencse kedvezend — illően elkészülhessen.

VI. Ez első, másfél éven túl terjedett utazását Reguly leginkább csak szüléi segedelmével tette. Azok megijedtek, midőn fiok legyőzhetetlen tanulási és cselekvési vágya által elragadtatva, egy sokkal hosszabbat, veszélyesbet, s feladásaiban szerte ágazóbbat emlegetett. A család barátai ifjusági ábrándot s céltalan kalandozási vágyat láttak a messze kitekintő, jól kiszámolt s önfeláldozásra kész forró hazafiságból megfogant tervben; csak Maar Bonifác történettanár, kit már felebb említettem, igyekezett az aggódo apát és anyát némileg megnyugtalni. Ez a derék férfiú úgy hívé, hogy ha a keletre menő Körösi-Csoma huszonnégy évvel elébb nyerhelett némi pártolást, e derültebb korban reménylhet tán az éjszak Körösie is. Készíte tehát egy rövid tudósítást Reguly finn és lapp utazásáról, s azt a magyar academia titoknokának a végre küldte meg, hogy ez a hazafiak buzdítására közzé tegye, érintvén egyszersmind azt is, hogy ha az academia őt levelező tagjai közé venné fel, e fiatal tudósra nézve ez volna a leghathatós ösztön. Az academia titoknoka az illy felszólalástól nem sokat reménylván, s jól tudva, hogy az illy tu-

dományos vállalat pártolását a nemzet egyenesen az academiától várja, 1841. február 8-dikán az academiát tudósította Reguly utazásairól; és hogy az intézetnek módja legyen az általa nem ismert utazó képességét megítélni, némi előleges segedelem megküldése mellett, némelly megbízásokkal ajánlotta megkerestetni. Az academia szívesen fogadta az indítványt, s néhány Pétervárra szóló bizományon kívül a finn tanulmányokra vonatkozó bővebb utasítást indított útnak kétszáz forint segedelemmel ¹⁾, Reguly válasz-jelentéseitől függesztvén fel véle jövődöben szövendő viszonyait.

REGULY PÉTERVÁRATT. *)

1841—1843.

Multa tulit fecitque puer, sudavit et alsiit.

Hor.

VII. Éjszaki vándorunk június 11-dikén érkezett az orosz birodalom székes városába, s Vassilskoe-Ostrovban egy német fogadóban szállt meg. Az első hetek látogatásokban tölték el; az austriai követ, a finn ügyek ministere gróf Armfelt, Wrangel admirál, az orosz-amerikai kor-

¹⁾ L. Magyar Acad. Értesítő, I. év, 22. és 53—58. ll.

*) E fejezethez Regulynak az Athenaeum 1842-ki folyamában megjelent, úgy szüleihez és hozzám írott nyomatlan levelei, Baer orosz statustanácsos s az academia levéltára nyújtottak adatokat.

mányzó s ismeretes szibériai utazó, kiknek Reguly Finnland nagyai által ajánltatott; Sjögren, a finn nyelvész; az academia híres tagjai: Baer, Fraehn, Köppen, Krug, Schmidt, Adelung; báró Stieglitz, kinek termei Pétervár valamennyi előkelőségei és kitünőségeinek gyűlhelye: mind szokatlan szívességgel fogadák a nemes külseű, finom műveltségű s érdekes társalgású ifjú magyart, kinek jöttét a svéd és finn lapok hírei előzék meg. De bár ez összeköttetések tereire nézve sok kedvezést, a tudósok megelőző barátságga tudományos eszközöket és tanácsot ígérének: semminemű találkozás nem hatott kedélyére. Olly elfogó örömmel, mint mikor Balugyánszky státustanácsossal s a törvényhozó bizottmány főnökével lett szemben, ki Magyarországból 1803-ban költözvén ki nejével együtt, csak hazát cserélt, nem szívet is, és magyar Isten-hozottal fogadván vendégét, ennek kebelét a két év óta nélkülözött honi hangokkal mélyen meghatotta. Itt ő legott a ház gyermeke volt, s nagy részét azon vigasznak, mellyre az idők lefolyása alatt olly nagy szüksége volt, ez atyai barátjának, ez anyai barátnéjának köszönhette. E magas állásu és terjedelmes összeköttetésű család által is gyarapodott Reguly köre Sz.-Péter-Várában; s ha feladása az lett volna: „élni világát“, kevés fiatal férfi vala kedvezőbb helyzetben. De ő, miután magát e főváros nagy és tudós világában behonosította, a várost nevezetességeivel és környékével bekalandozta, s ekép első szomszárának eleget tett: komolyan, sőt erőfeszítéssel állt az új

studiumoknak. Tudta ő, hogy valamint a szobai tanulás tapasztalat és önvizsgálás nélkül e nemében a tudományoknak nem fog terra incognitákat fölfedezni: a tapasztalás szintúgy elégtelen lesz teljes készület nélkül. Tudta, hogy néki a tudomány színén kell állni, ha azt tovább akarja vinni. Első szükséges feltétele egy oroszországi útnak, ha sikert akarunk, a moszka nyelv tudása: ehhez fogott tehát ottléte első havában már, s buzgón, szerencsésen folytatta. A keleti finn nyelvekben annyi elméleti tájékozást szerzendő, mennyit a meglevő eszközök engednek: a szirjént, mordvint, cseremiszt és csuvast tanulta; őszszel a török is hozzá járult. Terjedelmesbek és fontosbak valának ázsiai studiumainak történeti, föld- és néprajzi részei. Chinából indulva, mely a legrégibb idők óta hatott már a kelet-ázsiai népekre, a mandzsúkhöz, innen fel Szibériába, le a mongolokhoz, a pontusi népekhez és Perzsiába ment által, nyomait tanulva ki mindenütt a népek, a cultura és nyelvek költözései és hatásainak; e mellett különös szeretettel foglalkodott az ázsiai vallásokkal, jól megismerve azok elhatározó befolyását a népek szellemi kiképzésére; nem mulasztva el az anthropologiai viszonyokat sem, mellyek különösen Közép-Ázsia népei megismerésében oly nevezetes módon szerepelnek. Reguly ezen tanulmányait teljesség és mélység bélyegzé, de folytonos szem előtt tartása is vég céljának: mely a finn népek jelen állapotainak önvizsgálati-, a régieknek pedig philosophiai úton megismerése volt, nem reménylén hogy törté-

neti pozitív emlékek hiányában a rokonság nagy kérdéséhez másképp alaposan szólni lehessen. És ez öntudatos újtjáról magát semminemű mellékes tekintetek által le nem tántorítottatta. Ekkor Németországban a scythák kérdése mint jutalom tárgya szőnyegen lévén, atyja versenyzésre ösztönözte: de ő nem akart róla tudni semmit, az avval vesződést időveszteségnek tartván. „Ha volna is időm reá — irta már július 10-dikén szülőinek — ezt valami határozottabbra fordítanám. A tárgy idősebb embernek való, ki sok studiumok és széles olvasás után magát szívesen tapogatózó sok és sejdítésekre adja. A régiek a „szittya“ név alatt nem értettek valami bizonyos határozott népet, hanem azon neveznek minden a Fekete és Caspiumi tenger közt lakott ismeretlen népségeket. Bayer s utána Rask s legtöbb újabb éjszaki történetnyomozó a „szittya“ és „csúd“ nevet, melly utóbbi alatt a finn népségek értetnek, egészen azonosnak tartják. A „csúd“ név továbbá nem csak az oroszok, hanem a lapok előtt is ösmeretes, kik mégis semmi érintkezésben az oroszokkal nem voltak. A szamojédek is ösmerik e szittya nevet, s a „csúd“ név meszsze be Szibériába a tatár és mogul vándornépek közt az Altaí húzamában ismeretes; csúd sírokban talált arany ékszerek az itteni ázsiai museumban találhatók. A kérdés, a mint mondom, széles és terjedező; mindig csak a régin kérőzni nem fiatal embernek való. Ez mindenkor valami határozotthoz tartsa magát: álmadozásokra, vélemények faragására ráér utóbb. Engem jelenen

leginkább a nyelvvizsgálás vonz: ez már eddig is egészen más arcot adott a régi történeteknek, s nincs is egyéb eszközünk azok felvilágosítására. Az időnek kell e tárgyat megérlelnie; még korán van hozzá szólni, ahhoz még sok előkészület kell.“ Más alkalommal, midőn hazulról figyelmezteték, írta a magyar lapokba, hogy magának nevet s annál biztosabban segedelmet is szerezzen, ezt válaszolá (nov. 17.): „Fiatal ember a világért ne siessen a férfiúnak kijelelt pályára lépni. Minél tovább tekinti magát tanulónak, minél állandóbban tartja a jövőndőt szeme előtt s arra készül, annál érettebb gyümölcseit várhatja fáradozásainak. Én azt hiszem, hogy fiatal embernek ajánlására szolgál, ha a korai írástól magát megtartóztatja. A firkálók nagy serege, mely mindenfelé tenyészik mint gomba eső után, és semmit egyebet nem tesz, csak azt ismétli rosszabbul, mit mások jól és szépen mondtak el: eléggé untatja a világot: ha már most valaki elhamarkodja a dolgot, s idő előtt lép fel, szinte e sereghez számláltatik, ha tán valami jobb csíra nyugszik is benne. De nekem azt sem szabad elfelejtenem, hogy az academia számára akarván dolgozni, és pedig szorosan tudományos körben: nem illik újságlapokba tolakodnom. . . Ne féljen, édes atyám, ha rólam még most nem beszélnek is. . . nem dolgozom én hiába; ha bizonyos nem volnék hogy célt érek, irhatnék elég újságcikket, hogy emlegessenek. . . De jó és szép dolgot az ember mindig nemes célból tegyen; s ha az igazságnak akarunk valóságos

szolgálatot tenni, ne írjunk, minekelőtte magunkat egészen elkészülve nem érezzük.“

VIII. E sorokban emlékezet van az academiáról is. T. i. június 26-kán jött kezéhez annak utasítása és segélyküldeménye. Ez csekély volt, de annál nagyobb amannak erkölcsi hatása. Reguly e perctől fogva magát a nemzeti tudóskar megbízottjának tekintette: az elnök nyílt ajánló oklevele őt mint illyet mutatá be a pétervári tudományos intézetek és testületeknek, s így azon bizodalomhoz, mit előkelő kezekből eredett finn ajánlásai és saját egyedisége gerjesztettek, olly külső jellem is járult, melly a tudományokat méltatni tudó pétervári magas és tudós körökben többet szokott nyomni, mint édes jó hazánkban. E megbízatás s az abból merített remények tökéletes elhatározássá érlelék szándékait. Érintém már készülletei terjedelmét, s azon állandóságot mellyel azok szerzésében fáradozott. Koronként olly folytonossággal üzte azokat, hogy napokig sem lépe ki szobájából, sőt egyszer egy álló hónapig nem jelene meg Vassilskoe-Ostrovban, úgy hogy az academicusok őt betegnek gondolnák. Ez időben tervezett a pétervári academia egy tudományos kiküldést Szibériába, s Baer ki igen megkedvelte Regulyt, már jóval az előtt emlegette azt célzással hazánkfiának, midőn Sjögren őt egy nap meglátogatván szinte tudakolá kilátásait, kérdezé: rendel-e neki a magyar academia majd költséget szibériai útjára stb. Reguly még most határozatlanul nyilatkozott, s bár el volt tökéelve

orosz segedelemmel tenni meg ez utat, ha hazája nem nyújt arra módot; mégis buzgón óhajtotta, hogy azt habár csekélyebb de magyar költségen tehesse, hogy eredményei is, mellyek nem csak a magyar, hanem az egyetemes tudományosságé is lesznek, a magyar academiát s általa hazáját illessék. De bizonyosnak igen is tartotta, így vagy úgy, szibériai utját, s e végre az 1841—2-ki tél, mint a már leélt nyár és ősz, olly feszült szorgalom közt folyt le, melly Reguly testi erejével nem állt arányban. „Külföldön — így ír á mártius 20. 1842. szülőinek — tanulni kell az embernek, gondolám; s hosszasan elzárkózva a világtól, tanultam, dolgoztam, mohón, nagy erőfeszítéssel, megszűnés nélkül, mindent mellőzve, mi studiumaimhoz nem tartozott, az életről, nyugalomról, a jelenről — mire szegénységem és büszkeségem is kényszerítének! — Ah ha látták volna életemet, bámultak volna! s én mégis boldognak éreztem magamat, míg erőm volt dolgozni — de most leestem egemből, olyan vagyok mint a Paradicsomból kiűzött, barátim minden jóságukkal sem bírnak megörvendeztetni: nyugtalanság, elégedetlenség, életuntság fognak el gyakran; majd vértorlódások kínozzák szegény fejemet, néha szinte eszméletlen állapotban heverek, s nem vagyok képes össze-függve gondolkodni stb.“ Ezen állapotban készítette „Jelentését a magyar academiához“, s ekkor ír á szülőinek az imént említett levelében: „Nem sokára el fog, úgy hiszem, dőlni: kapok-e hazából segédelmet, vagy nem? s hozzá lát-

hatok-e kitűzött kérdéseim megoldásához? Pénz nélkül, mint eddig, nem vállalkozom többé semmire, hanem olly foglalatosság után nézek, melly jövedelmez: de nem is lehet máskép, mert Szibériába gyalogolni! még is messzezske volna.... Mit teszek, ha nem kapok az akademiától segédelmet? még nem tudom; de minden esetre ideje vagy erővel megválni e munkától, vagy úgy intéznem azt, hogy lehető legrövidebb idő alatt befejezzem. Eleinte fölötte nagy tervet vázoltam magamnak, s mindenre ki akartam terjeszkedni: mint fiatal emberek szoktak — ez jó volt, részben boldogultam is; csakhogy az ember egyikét a másik után tegye. — Azért én is összebb vonom majd vitorláimat.“ — És ismét: „Szegénységet olly húzamosan tűrni, vajmi nyommasztó!.. De ezután jobban lesz: Szibériába megyek, ha küldenek költséget, hogy becsületesen utazhassak; ha nem, úgy hivatalt vállalok, s legalább biztos állásra teszek szert. Magok, édes szüléim, utazásaimat nem győzik: másunnan sem kapok: tehát miből éljek is, utazzak is? Magam sem foghatom meg, hogyan utazhattam eddig is már annyit olly kevés móddal... stb.“ — Látni, hogy e sorokat a szertelen erőfeszítés után elgyengült, beteg ifju irta, ki ez állapota érzetében öntudatára jutott azon áldozatnak, mellyet egy hazai ügynek hozott, midőn legszebb korában, mellyben az élet neki az övéi közt minden alakjaiban csak mosolyogna, magát honától távol, a rideg éjszakon, és mint elhagyatottsága óráiban hívé földieitől nem is becsült, nem mélt-

tánylott studiumok közé temeté, nélkülözések és örök pénzzavarok közt, mik nem engedék neki, hogy azon szép társaságok s a tél saját örömeit, miket az éjszak a vagyonosnak nyújt, éldehesse. Pedig épen a folyvást dolgozónak van szüksége koronként pihenésre s kiderülésre, hogy új munkához új erőket gyűjthessen. Ehez járult — ez észrevehetőleg átszillog soraiból — a bizonytalanság! T. i. az academia, melly a vett tudósítások után jó véleménynyel volt ugyan Regulyról, de őt saját munkák után még nem ismeré: tartózkodott különben is gyenge ereje mellett a siker nyomosabb kezessége nélkül a nagy terv eszközölését már most határozottan elvállalni. Ezért vala már első felszólítása a leggyengédebb formák között ugyan, de valódilag csak kísérletül Regulyhoz intézve; mindenek előtt nyilatkozásra kelle őt kényszeríteni, hogy az academia megismerhesse, mennyiben van ő saját feladása iránt tisztában, helyes utat választá-e a kivitelre, s bír-e már azon tudományos készüllettel, melly nélkül a legőszintébb igyekezet is csak fél sikert ígér. Azért sürgeté az academia titoknoka augustusban már, midőn Schordann és Csausz pesti tanárok éjszaki utjokon Péterváratt is megfordulának, Regulyt a kívánt pontokra adandó tudósítás végett: reménylven hogy ha ez nagy gyűlésre megérkezik és kielégítő lesz, az academiát határozottabb lépésre birhatja. Akkor aztán a bekövetkezett tél is, melly Regulyra nézve olly szomorú lett, s kezdőpontja hosszas betegeskedésének, némi jóllét közt lehetett volna át-

élve: de őt, mint láttuk, részint szerénység, részint buzgóság tartóztaták, s tudósítása csak 1842. május 2-dikán érkezett Pestre. Az academia mind teljes ülésében, mind bizottmányban szorosabb megfontolás után méltánylással fogadta a fiatal tudós első tudományos hitletételét; s a Reguly egész utazása költségeinek elvállalását az igazgatóságnak ajánlotta.

IX. Az academiai bizottmány jelentését, Reguly ez időbeli álláspontjának megítélhetése végett, célszerűnek láttam az ide szorosan tartozók kihagyásával beiktatni:

„Reguly úr studiumai a következő nézetből vették kiindulásokat. Midőn rokon népek egymástól elszakadnak, physical és geographiai különböző befolyások alatt különbözőképen el is változnak, s csak a nyelv őrzi meg a hajdani atyafiság nyomait. Nincs tehát biztosabb mód e rokonság kimutatására, mint nyelveik tudományos összehasonlítása. Stockholmban utazónk gyakran találkozott finnekkel, módja volt tőlök közelebbi ismeretét szerezní meg nyelvöknek; Gyarmathi elődolgozásai biztatók őt, és csakhamar észrevelte, mikép a keleti finnek s a magyarok közt olly tetemes közelítés van nyelv dolgában, miszerint itt nyomozódni nem csak érdemes, de kell is; ha a nemzeti rokonság kérdésében voltakép el akarunk igazodni. Külföldiektől hiába várunk felvilágosítást. Csak mi vagyunk képesek meghatározni: van-e nyelvünknek a finn nyelvek közt valami régi testvére, lehet-e vala-

mennyinek összes ismeretéből biztosan következtetni azon ősnyelvre, melyből a miénk származik, melyből a mi nyelvünk formái mostani mivoltokra fejlődtek; lehet-e ezek segédelmével nyelvünk eredete módját s fejlődési folyamát kielésni, így régi belső történeteit kitanulni, s annak azon ősképét elővarázsolni, melyből mai magyar nyelvünk állott elő: lehet-e körülbelül azt teljesítenünk, mit Grimm a scand, goth s ezek külön elágazásaik és vegyületeik vizsgálatából a németre nézve teljesített.“

„A cél tehát, melyet utazónk legközelebb maga elébe tűzött, e két kérdés megfejtése: 1. Van-e a magyar és finn nyelvek közt rokonság és mennyi? vagy nincsen? 2. Mi hasznát vehetjük e rokon nyelveknek a miénknek mivélésében? E tisztán nyelvészeti kérdések megfejtése után — melyeknek másodika, mint látni, már gyakorlati mezőn áll — bírnunk majd, utazónk véleménye szerint, oly alappal, melyen a fő kérdés második részéhez, a historiáihoz mehetni által; itt pedig fő segédnek tartja az ethnographiát, melyet melleleg szinte felvett figyelem körébe. „Itt — u. m. — vigyáznom kellett utamban mindenre, mi a nép külsejét, alkotását, characterét, öltözeteit, szokásait, superstitióit, mythológiáját, régiségeit stb. illeti“, mely mezőn utazónkat csakugyan philosophiai felfogást mutató ovakodással látjuk mozogni.“

„Ezekből kiveheti a T. Társaság, milly kérdés az, melynek megoldását utazónk maga elébe

tüzte. S e végre ő több mint két év óta idejét a finn nyelvágak mind életből gyakorlati, mind könyvekből tudományos megtanulására fordította; s miután a lapp, finn és eszt nyelveket már ez előtt megtanulta, a keletiek közül eddig különösen a szirjénnel és mordvínnaal ismerkedett meg közelebbről; a cseremiszen megtette a kezdetet, a vogulhoz adatokat gyűjtött. Ezek mellett, mint-hogy utazónak mindenek előtt nyelvek szükségesei, megtanulta a svédet, az orosz, mely a finnekkel érintkezés miatt is hasznos, továbbá a tatárt, mely mind a helynevek vizsgálatában, mind a baskírok, s más tatár befolyás megítélésére szükséges.“

„Eddigi hasonlító nyomozásai azon fölötté érdekes eredményre vezették, miszerint a nyugoti és keleti finn nyelvek nem csak hangra és formára tetemesen különböznek, hanem számos gyökérszavakra nézve is: miszerint ez nem valami más — példának okáért az orosz — nyelv külső behatásától eredt, hanem a nyelv belsejéből fejledezett eltérés, miután e népek elválása idejét a történet-előtti korban kell keresni, s így e különszakadt népek nyelvei is különböző feltételek alatt képződtek tovább. A mi nyelveinkre nézve pedig különös figyelemre méltó azon, egyébiránt még bővebben bebizonyítandó, de ha bebizonyítandó, az osztályozás sarkát teen-dő fölfedezés, miszerint szerző a magyar nyelvet az összes finn nyelvek sorában a nyugotiak s keletiek közé találja helyezendőnek, minél fogva az a két család között mintegy az átne-

neti kapcsolatot teszi, s azoknak különbségeit közvetíti.“

„Azonban, Tek. Társaság, e nevezetes, és ha bebizonyíttatik, nyelvészetünkre nézve eldöntő fontosságú állítását nem úgy adja tudósítónk, mint elhatározott valóságot; korát megelőző higadtság, ovakodás és nyugalom mutatkozik nyilatkozásaiban, mellyeknél fogva félénken s kételkedve mondja ki a nagy szót, de éppen e tulajdonok azok, mik a küldöttségben bizodalmat gerjesztének iránta. „Mennyi tévedéseknek vannak illy philologiai kutatások kitéve — ezek saját szavai — mutatják buvárkodásokban megöszült férfiak példái; s ez intésül szolgálhat a fiatalnak, hogy vigyázva járjon ez úton, s megmutatásba elébb ne ereszkedjék, míg arra minden készülletekkel és előismeretekkel nem bír stb.“ S éppen mert ő nem előleges meggyőződéssel járult munkájához, nem előleges véleményt kívánt megmutatni, hanem vizsgálatok nyomán vonni el az igazságot: elfogultság nélkül tekintett körül választott mezején, s nem szorítkozva a finn nyelvek tanulására, a többi rokonsági hypothesisek is leköötték figyelmét; de e munkának csak az volt haszna, úgy mond, hogy annál nagyobb bizodalommal forduljon ismét a finnekhez. A középszerűsiai, ugymint a török, mongol, mandzsu nyelvekkel való rokonság szerinte áll, de ez csak rendrokonság (Classenverwandtschaft), s azon túl is fenmarad e kérdés: mellyikhez tartozik tehát a magyar e népek közül? Hogy minden egyoldalúság ellen ója magát, szorgalmasan tanul-

ta a török nyelvtant, összehasonlította a mongolt is, iparkodott magának jó és biztos ethnographiai és historiai nézeteket e népekről szerezni, „de, ugymond, e rokonság csak azt mutatja, hogy ázsiai nép vagyunk, miről eddig is senki sem kértelkedett.“ A kaukazusi népek közt sem vár az újabb felvilágosítások után rokonokat; és Sjögren, ugymond, ki a magyar nyelvet érti, illy rokonság legkisebb nyomait sem találta. A finn törzsökre utasíttatunk szerinte a legújabb történeti vizsgálatok által is, miután Fraehn a Kazán körül lakó finneket a kazarok maradékainak, mások a volgai bolgárokat szinte finn eredetűeknek találták. Így vonattak be a finn törzsökbe újabb időkben, de már némelly régiek által is, a hunnok; sőt a csúdnév is minden éjszaki tudósok által a scythtal egynek tartatik.“

„Jelenleg az lenne Reguly úr ohajtása, bár az Uralt járhatná meg, s ott a hely színén, a nép között tanulhatná meg a vogul és osztyák nyelveket, melyekről eddig olly kevés tudatik, de a mi tudva van, nyelvtani és szótári tekintetben neki legnagyobb fontosságúnak látszik. Ezekkel kívánná a kérdéshez mulhatlanul szükséges nyelvészeti készleteit befejezni. Ezek után menne át a kérdés második fő, t. i. historiai részére; hol igen helyesen ismét a szóban levő népek lakhelyeinek régi geographiáját tekinti első rendbeli tárgynak. Erre nézve a földirati nevek gondos vizsgálatát tartja szükségesnek, hogy e népek előbbi geographiai elterjedésekre és lakhelyeikre lehessen következtetni; s szemét leginkább

d

Szibéria délnyugoti részére és az Ural vidékeire függeszti, hol a népekkeli személyes megismerkedés, további köztök mulatás, összekötve nyelveik tudásával, a legfontosabb felvilágosításokat ígéri az iránt: milly viszonyban állunk hozzájuk mi magyarok. A kérdés e részére azzal készült el utazónk, hogy midőn a közép-ázsiai népek nyelveit tanulá, egész Ázsiának, s főkép Szibériának mind geo- és ethnographiai, mind historiai studiumába ereszkedett; e mellett Oroszország s a pontusi népek történeteivel is foglalkodott.“

„Igy kikészülve, Reguly ur, mind a szükséges nyelvek folytatólagos megtanulására, mind a helynevek vizsgálatára; sőt, mit eddig is tett, a rokonság kérdésére világot vethető más adatok gyűjtésére is késznek nyilatkozik, mennyiben azokat utjába ejthetné: de miket, költség és segedelem nélkül most már nem folytathat.“

Átmenvén itt a bizottmány az academia kéréseire adott válaszokra, s ezekkel meglegedését nyilvánítván, kiemeli különösen Reguly „azon gondosságát, mellyel még felszólíttatása előtt is igyekezett a sírhalmok tárgyában adatokat szerezni; s itt — folytatja a bizottmány — különösen dicsérnünk kell azon figyelmet, mellyel a sírhalmoknak mind formájára, mind tartalmaira, mind geographiai elterjedésekre, s e szerinti különbözőzéseikre is ügyelt, sőt néhányat fel is bontatott.“ És ismét: „Véleményünk szerint Reguly úr a neki küldött segélypénzt a közlött felvilágosításokkal, mellyek több rendbeli utánjá-

rást és időt kívántak, valamint az Acta Tomitiának kivonata készítésével a társaság iránt való eddigi köteleztetésének eleget tett.“

„S ezek után, átmegyünk megbízatásunk második részére, melly a Reguly úrral folytatandó viszonyt illeti.“

„Ha eredetünk, rokonságaink, régi lakhe-lyeink és történeteink, régi nyelvünk s nyelvünk ősrokonai kinyomozása nemzeti érdeket képez; ha tudományos kötelesség annak végére járni, mit több magyar nyelv- és történetvizsgáló sejdített, és sok külföldi tudós állít, t. i. hogy a velünk egykor rokon népeket éjszak felé kell keresnünk; s ha áll, hogy e célra mindenek előtt e nyelvek összességének, nem egynek vagy másnak külön vált, tudása, nem is pusztá könyv-, hanem élő mestertől, a néptől tanulása szükséges — mert igen jól tudjuk mennyire nem tudták eddig az idegen eredetű utazók e népseregnek csak hangjait is írásban utánózni; ha végre igaz, hogy illy készüllettel Reguly előtt nem látott még senki e kérdéshez: úgy igaz, mikép utazónk olly mezőn áll, melly sokat ígér, de mellyen szinte annyi tenni való van. Hogy ez érdek egyelőre még csak magyar érdek, de hogy az, mihelyt a nyomozások várt siker által koronázva lesznek, az egyetemes historiáé, s így a világé leszén, tagadni nem lehet. És hol van tárgy, Tek. Társaság, akár a történeteket, akár az összes nyelvtudományt véve, melly inkább nézne reánk, a magyar academiára, mint épen ez? mellynek felvilágosítását

d *

inkább várja tőlünk a haza, várja a tudós világ, mint épen ez? Nekünk nincsenek tengereink s tengerentúli gyarmataink, melyekre tudományos expedíciókat küldhessünk, s az egyetemes tudományosság körét tágíthassuk; nincs sem éjszaki, sem déli földsarkunk, mely körül fölfedezőinket utaztassuk, hogy bámulásra és tiszteletre bírjuk a népeket irántunk. Eredetünk s nyelvrokonaink azon sarok, mely körül tehetünk és csak mi tehetünk fölfedezéseket, és — ha mindent nem akarunk idegenektől várni, s várni siker nélkül — tennünk kell is.“

„Ha ez így van, Tek. Társaság! úgy e fiatal derék tudósunk megbecsülhetetlen reánk, Magyarországra, s különösen az academiára nézve. Ő felfogta tökéletesen a kérdés mivoltát, ifjúsága egész hevével ölelte által a célt, nélkülözések, szenvedések, munka és fáradság közt áldozta fel annak legszebb kora egy részét; s kész egy életet feláldozni neki, ha a lehetőséget előtte megnyitjuk. Magáévá tette a nélkülözhetlen készületeket, tökéletes eligazodást szerzett a vizsgálandó mező kellő közepén, összeköttetéseket szőtt, mik nagy munkájában hatalmasan segíthetik; eljutott küszöbéig az ígéret földének: hol lelünk egybamar embert, Tek. Társaság, e képességgel, e magát oda adó hévvel, ennyi akaratereővel, kitűréssel s ügyességgel? s illyet ha lelünk, hol a költség, mellyel őt ennyire kiképezzük? Vétek volna tőlünk, kik megkérdeztünk, azt nem mondani az academiának: megvan ez ember Reguly Antalban; s a haza meg

nem fogná bocsáthatni, ha ez ismeretek, e tetterő s ez alkalom könnyeden elhanyagoltatnának. Azért ajánljuk a Tekint. Academiának, kérné a nmélt. elnök urat, segítené addig is, míg az igazgatóság összeül, Reguly urat úgy, hogy Péterváratt és Kazánban annyi időt tölthessen, mennyi nyelvtudiumai bevégzésére szükséges; azontúl pedig legott urali útját megkezdhesse. Jerney János, geo-, ethnographiai, archaeologiai és historiai ismeretekkel gazdagon kikészült társunk legkésőbb jövő év tavaszán indul Ázsiába, s 1843. ősszel Kazánban reményl Reguly úrral találkozhatni: Melly sikert várhat a Tek. Academia illy két tehetség összemunkálásából! Ez a tudományos expeditio az, mellyre nem leszen sok, ha azon 5000 pfiot, melly utaztatásra e tíz év alatt költhető volt s el nem költetett, sőt még a legközelebbi tíz évre szánt úti költség is reá fordítatik.“

„Pénztárunk könnyebbségére azonban nem tartanók feleslegesnek az Elnök Ő Exját arra is kérni, méltóztatnék az Academia nevében a fens. nádor-pártfogóhoz mind a felséges uralkodó ház tagjaitól, mind a tanulmányi pénzalapból nyerendő utazási segedelemért folyamodni; valamint e célra a szükséges úti engedelem s az orosz cs. kormányhoz leendő ajánlás kieszközlésére is lépéseket tenni.“

„További utasítás utazónknak nem szükséges. Eddigi útjai, levelei s tudósítása elég önállóságot s a kérdésben teljes eligazodást bizonyítanak. Azonkívül Péterváratt olly

tanácsadókkal bír, kiknek támogatásával még jó ideig beéri...“

X. De az academiának eltökélt szándéka a pénztár állapotján hajótörést szenvedett. Az elnök t. i. ez állapot kimutatását a pénztárhivataltól felkérvén, sajnálkozva bár, de kénytelennek látta magát június 29. Kolosváratt költ levelében határozottan kijelenteni, hogy az út költségei az academia jelen erőivel el nem vállalhatók; és minden a minek felelősségét magára veheté, egy kis segély (200 ft) megküldése s a nádor felkérése volt, miszerint ez az udvartól eszközölne Reguly számára utazási költséget ¹⁾. Az alatt Regulyt esztendő óta szertelen erőlködéssel üzött tanulásai s a bizonytalanság lehangoló hatása csakugyan megtörték. Barátjai tanácsára Peterhofba költözött, egy a kronstadti tengeröböl mellékén fekvő császári múlató-városba; hol meghülés következtén ágyba esvén, állapotja csakhamar aggasztó alakot vett fel. Idegláz fejlődött; életéhez a remény fogyni kezdett. Tiszteletre méltó barátnéja, Balugyánszkyne asszonyság,

¹⁾ Lásd Magyar tudós társasági Névkönyv 1843-ra 219. lapján a fizetetlen maradt kamatokat, melyek összege 1841. év végén nem kevesebbet mint 14,984 ftot és 36 krt tett convp. E rendetlenség a bevételben, melyet az igazgatóság semmi módon nem orvosolhatott, tette lehetetlenné az elnöknek hogy addig is, míg az igazgatóság (ősszel) összeülne, tetemesben segíthesse Regulyt, vagy épen saját felelősségére elvállalhassa az egész utazást.

mindennap nála volt, s egy második édesanya-ként ápolta őt. E szerető gond, s az orvosok részvevő munkássága végre megjutalmaztatott: a fiatal természet kifogott a veszedelmen. Ekkor jött Magyarországból a csüggesztő hír, mely hazai segedelem iránt megsemmisítte minden reményt. Barátjai biztatták most Regulyt, hogy így vagy úgy megteremtik az urali utazás lehetőségét; ő nem ellenzé lépéseiket, de fájdalommal, hogy ha végrehajthatja is élte feladását: mint Körösi úgy ő is egyedül idegen segélylyel foghatja. S folytatta, de egészsége tekintetéből csak melleleg tanulásait. Peterhofi nyaralása t. i. főleg könnyű olvasmánynyal, leginkább oroszszal tölt, mely nyelvben ezen idő alatt tökéletesítette magát; és apró kirándulásokkal, miket a közel fekvő finn falvakba tett. Augustusban a városba térvén, Balugyánszky egyik veje házánál tartózkodott. Üdülésével arányt tartottak studiumai is, melyek most az egyetemes nyelvészetre, különösen Humboldt, Bopp és Grimm munkáik tanulására is kiterjesztettek. Balugyánszky némileg elkeseredve az academiától megtagadott segély miatt, hivatal-vállalásra nógatta: de mikor ennek lehetősége mutatkozék, Reguly, félvén hogy ezáltal kitűzött pályajáról leszoríttatik, vonakodott. Készült más kilátás is megnyílni Reguly előtt. Ilona nagyhercegasszony, Mihály nagyherceg mívelt és szellemdús neje, a szentpétervári újságban egy „Körösi Csoma és Reguly Antal“ című cikket olvasván, az utóbbit látni kívánta. Baer, ki már Revalban beszélt utazónkról a nagyherceg-

nével, bemutatta őt, s ez a legkedvezőbb benyomást tette reá. A szándékot a hercegné nemeknek és pártolásra méltónak találta, s megígérte, hogy azt alkalmas helyen elő fogja mozditani. Néhány nappal az elfogadás után Bludov minister előtt illyformán nyilatkozott: „Én egy kiaszott szegény tudóst vártam, s meg voltam lepve midőn Regulyban virító fiatal embert találtam, ki finom és nemes társalkodási formákkal s előadási jeles könnyűséggel bír.“ A nagyhercegné csakugyan ajánlotta őt Demidov Anatól hercegnek ²⁾, ki kevéssel azelőtt közölte vele szándékát Oroszországért tudományos tekintetben valami kitűnőt tenni, ha arra valamely derekas tervet kapna: mi által ő az udvar kedvét ohajtotta kinyerni. Minthogy pedig Demidov épen a vogul földön is bír jószágokat, Reguly szándéka jól egyezett tervével. A herceg tehát magához kéréte őt Baerrel egyetemben. Gyakrabban reá fordult a beszéd ez útra, de következés nélkül. T. i. Reguly terve neki korlátozottnak, s az ő érdekeire nézve nem elég fényesnek és jutalmazónak tetszett. Azért Baert egy nagyobb terv készítésére kérte, mire ez Oroszország valamennyi nem-szláv népei ethnographiai átvizsgálását hozta javaslatba, mellynek egyik részét, a jugri

²⁾ Derék munkája: Voyage scientifique dans la Russie méridionale et la Crimée, par la Hongrie, la Valachie et la Moldavie. Histoire du voyage, phrénologie, géologie, minéralogie, botanique, zoologie etc. 4 kötet. Paris, 1841. atlaszszal.

finnek megjárását, Regulyra ajánlotta bízati. A másik kilátás az orosz academiánál akart nyílni. T. i. az újabb időkben a szibériai tudósításokban előfordultak néha olly népnevek, mellyek eddig ismeretlenek voltak, más népek kiháló félben tapasztaltattak lenni, mások Pallas vagy Georgi utazásaik óta immár kiholtaknak gyanítottak: a valóságos status-quo kitudása végett tehát a szibériai népek új átvizsgálása és osztályozása vétegett célba, s ez egy, Sjögren által 1843-ban eszközlendő tudományos utazás feladásává tette. 1842. tavaszán, mikor Reguly még reményelt segedelmet a magyar academiától, Sjögren pedig más kilátást nyitott előtte, nem volt hajlandó illy összeköttetésbe lépni, tartván tőle, hogy így a finn népségek s a magyarrali rokonságuk kinyomozása szükségkép háttérbe tolatnék, s néhány év ismét elmúlnék a nélkül, hogy élte feladása előmozdítatnék. Gondolkodott tehát a két vállalat összekapcsolásáról, s az utóbbinak a maga céljára hasznosításáról, úgy hogy ha 1842 nyarán vagy ősszel a vogulokhoz utazna, 1843 tavaszával, mikorra Sjögren utána jőne, e nép nyelvvel készen levén, mielőtt az osztyákokhoz menne, déli Szibériát járná meg, Sjögren a közepet, Castrén az éjszakit: e szerint hárman egy, kelet felé lassan előhaladó arcot képeznének, mellynek munkálatai Szibéria ethnographiáját a kívánatos teljességben állíthatnák elő. Mióta azonban a magyar academia, vagy inkább annak elnöke kénytelen volt visszalépni, Sjögren újra emlegette a szibériai utat, sőt minthogy egész-

sége miatt azt most már vonakodott megtenni, egyébféle számos munkákkal is el vala foglalva, Regulyt szándékozott maga helyébe az orosz academiának ajánlani: s e végre őt valamelly értekezés készítésére szólította fel, melyre javaslatát alapíthassa. Reguly, nehogy dugába dőljenek éltének az éjszakon eltöltött szép évei, anynyi készülete s a nemzeti cél: el volt már erre tökéelve, mikor 1843 tavaszán a hazából érkezett hírei a dolognak más és váratlan fordulatot adának.

XI. Míg t. i. Reguly a vélt mellőztetésen és hazafiúi szép tervek füstbe mentén gyötrődött, 1842. novemberben gróf Széchenyi István megtartá az academia nagy gyűlését, s báró Mednyánszky Alajossal együtt Reguly ügyét az igazgatóságnál hathatósan pártolta. A két férfiút e dologban igen különböző nézet vezette: Mednyánszkyt, a történetbuvárt, a tudomány érdeke; Széchenyit, kizárólag a gyakorlati élet emberét, bár ennél fogva becse alatt méltatta e vállalatot, a nemzeti becsület: úgy hívén, hogy az academia e részben már tovább mene, hogy sem Regulyt most a külföld karjaiba pirulás nélkül taszíthatná. Ezer pengő forint rendeltetett tehát, mihelyt a pénztártól telik, két részletben, megküldetni, hogy, ha az udvartól reménylt segély is megadatnék, utazónk legalább a vogulokat látogathassa meg, és visszaútja fedezve legyen. E végzés hírét 1843. aprilisban vette Reguly, s a váratlan fordulat által mód nélkül emelve érezte

magát. „E levél, írá szülőinek, új életet öntött belém. Egész valóm mozgásban van, alig tudom gondolataimat rendezni. Most tehát az academia-nak egy varázsütése által orosz utazó candidatusból magyar utazóvá vagyok átváltoztatva. Örömmel fogadom el a cserét, csak hogy e segély soká ne késsék. Miért nem küldi az academia azt egyszerre, meg nem tudom fogni: ha cseppenként találja mérni, félek nehogy az adomány sikerét veszítse, s majd nem leszek képes valami kitűnőt mutatni fel. S mikorra várják a nádor által eszközöndő summát? Juliusig mindkettőnek itt kellene lenni, mert hogy az évszakokat jól használhassam, akkor szeretnék innen kimozdúlni. . . . Hála istennek hogy már most csakugyan mint magyar utazhatok, és ismét szorosan vagyok hazámhoz csatolva. A szív élénkebben dobog, a lelkesedés mélyebb és hatalmasabb, ha a hazáért dolgozhatunk, mint ha ettől megvetve, csak saját ösztönünk kielégítésére mint külföld zsoldosa fél tűzzel járjuk utunkat. Nem tudom hogyan gondolkodnak otthon, de nekem eleinte, különösen míg Demíoffal folyt az értekeződés — mert az itteni academicusok ajánlata kétség kívül megtisztelő volt — lealázónak tetszett egy illy fontos nemzeti kérdés megoldhatásaért idegeneknek koldulni, s hogy a nagyhercegnének azt kellett mondaniok: Eszközölje Fenséged, hogy a magyarok kipuhatolhassák ősrakonaikat! pártolja ezt a fiatal embert!“ Az öröm első behatása elmúltával Reguly számolni kezdett magával. A finnlandi utak s a már két esztendőre kiterjedt

e *

pétervári drága mulatás t. i. a legszigorúbb gazdálkodás, gondok és nélkülözések dacára, olly tetemes terhekbe szőtték őt, hogy az academia ígért segélye még ezeket sem volt egészen fedezendő: hátra voltak némelly, illy útra múlhatlan beszerzések, hátra maga az út, mellyet mégis, ha a segély elfogadtatik, akárhogy de meg kellett tenni! Újra elborúlt tehát az első percben felderült ég, s az elébb már-már elfásult keblet nyugtalanság és kételyek háborgatták. Írt szülőinek, írt néhány barátja s rokonának, hogy némelly tehetősb férfiaknál ha egyébként nem, legalább kölcsönképen szerezzenek módot pétervári viszonyai elintézhetségére — de siker nélkül ezt is. „Ott vagyok tehát tulajdonképen ismét, — így panaszolkodik május 12. atyjának — ahol esztendő előtt voltam, mert hiszem az academia meleg részvétellel van a dolog iránt most is mint akkor, s mégis.... S ez a tapasztalás nem hogy ösztönözne annál hathatósban folyamodni a külföldhöz, sőt inkább ellenkezőképen hat rám, s épen olly határozatlan vagyok most mint eddig voltam. Mert igazán szólva, eddig is mások barátsága gondoskodott inkább rólam, s mások próbálták ügyemet előmozdítani. Lágymelegnek tartanak; követségünknel azt mondják: miért nem viszem dolgomat több erélylyel? ha saját hazám nem pártol, miért nem használok fel azt a részvétet, mellyet itt tanusítanak irántam? több szorgoskodással már rég Szibériában lehetnék stb. Sok igaz van a dologban, de ezek az urak engemet nem értenek. A ki csak kenyeret keres, annak mind-

egy akárhonnán jön az. De abból hogy hazámért akarok Szibériába utazni, következik-e hogy más ország kedvéért is szívesen tehetem azt? Ha csak kenyeret akarok, nem szerezhetek-e kellemetesebb módon, mint Szibériában? Vagy tán azt mondhatni: ha idegen pártolással viszem ki a dolgot, annál nagyobb az elismerés, annál nagyobb érdemem? Így nincs kedvem Magyarorszáért érdemet szerezni; és mit érne nekem ez elismerés, ha azt kellene magamnak mondanom: ez az ország gyenge; megelégedését, örömét nyilvánítja hogy vállalatomat idegen segedelemmel kivittem, de ő maga annak eszközlésére tehetetlen volt. Igen! ha hazám szegény kis ország volna, melly más hatalmasnak kegyelemkenyerét eszi, s az élet bajaitól nyomva szellemi fellengzésre nem alkalmas — akkor nem lehetne ellene panasz; de az ország nagy és gazdag, a nép szellemi és nemzeti ujja-születése ragyogó idejét éli, s ezt a vállalatot, mellynek becsét a külföld is méltatja, segedelem nélkül hagyja, s kész tölem illy koldusáldozatot fogadni el!....“

XII. De elég e panaszos levelekből. Azok Reguly hazafiúi kínjainak megható tanúi, mikre maga örök fátyolt akart borítani, de én úgy hittem: ez áldozatok hozója megérdemli, hogy a hazának legalább sejdítései legyenek azon fájdalomról, melly kebelét, a hontól távol, a honért s annak díszeért gyötrötte. Ő azt ismét studiumai közé temette, mellyeket bal szokása szerint min-

dig a kimerültségig folytatott. Ezek közt kellemes kiderülést készíte neki Balugyánszky státustanácsos juniusban. E magas állásu hazánkfia t. i. legifjabb leányát kiházásítván, a vőfélséggel Reguly tiszteltetett meg; a menyasszony násznagya Mihály nagyherceg a cár öccse volt, a vőlegényé varsai herceg Paskewitsch; az esketés a nagyherceg palotájában levő kápolnában, és itt ifju tudósunk tartotta orosz szokás szerint a menyasszony feje fölébe a nászkoronát. Esketés után a válogatott kör pezsgőre és teára a nagyherceghoz kéretvén, innen a menyasszony atyjához kocszított, hol a nagyherceg többi közt Reguly egész történetét elmondatta magának. A nászpár még azon estve elútazott Varsóba, s Reguly őket egész Pskovig, egy Sz.-Péter-Várától negyven mérföldnyire délnek fekvő megyei fővárosig kísérte. Itt a pskovi kormányzó Bartholomei tábornok Reguly szabad rendelkezése alá adta hatlovas hintáját, mellyet az önkénytes fogságát tíz hónap óta el nem hagyott ifju tudós néhány érdekes kirándulásokra használt. Így meglátogatta az oda hat mérföldnyire fekvő régi Izborszket, melly Oroszországnak mind legrégibb történetében nevezetes, mind az újban Báthori István király általi ostromáról; meg a pecsórai barlangkolostort; s nem feledkezve meg soha tudományos céljairól sem, ez útjában hat régi sirt (hünen-gräber) bontatott fel, de mellyekben ékszereket nem, csak tetemeket földözhetett fel, s egész zsákmánya egy jól fentartott kaponya lett. Vissza a fővárosba postaszekeren jött. E pskovi ki-

rándulat Reguly testére s lelkére élesztőleg hatott. „Meglepő volt — írja többi közt szülőinek — ez aránylag csekély távolatban olly szembetűnő különbségét találni a növényzetnek: itt (Pétervárat) még alig bimbóztak a fák, ott már minden zöld volt, a gyümölcsfák virágoztak, a tulipánok és boroszlán bimbói nyíltak. E szelidebb ég hathatósan felköltötte bennem Zirc emlékezetét, anyám kertjét láttam Úgy szíttam magamba a szabad tiszta falusi levegőt mint a fogoly, kit tömlőcéből egy pár óranegyedre isten szabad ege alá eresztenek.“ Egy más rándulat Kronstadtba minden öröm nélkül maradt. Nagy tengeri hadgyakorlat volt oda kitűzve; s egy gőzös engedelmet kapott a császár hajója mellett nézni azt: Reguly ott volt Balugyánszky oldala mellett: de a több napi vihar gátlotta a kivitelt. Az idő e nyárban általában kedvezőtlen, a hévmérő gyakran 10. fokra süllyedt, s ez s a gyakori esőzés sok betegséget okozott. És így pskovi utazás vala az egyetlen zöld sziget Reguly ez életéve sivatagjain.

XIII. Juliusban Reguly tudományos készülétei be voltak fejezve, s ő az útra kész. De a segély-küldemény mindegyre késett. Ekkor intézte második levelét az academia titoknokához, mellyben számot adott eddigi munkásságáról, ezt hozva fel hallgatagsága okául is. Utja iránt többi közt ezeket írta: „Nézeteim és terveim eredetünk felderítése tárgyában változatlanul azok miket tavál adtam elő. De az utamra választandó

alkalmas időt illetőleg meg kell a következőket jegyezni. Itt e borealis részekben a tél valamint az utazásra, úgy a népek megismerésére is az egyetlen alkalmas időpont. Ez az éjszakai élet és mindennemű mozgalom ideje; ekkor vadász a vogul, ekkor utaz, ekkor kereskedik, szóval ekkor tesz mindent, mi egész évi életének fődözésére kívántatik. Ez időt nem szabad az utazónak elmulasztani, ha valamely éjszakai népet látogat, mert csak ekkor nyilatkoztatja minden erőit és sajátosságait. Ennél fogva nekem octoberben kellene már elkezdenem nyelvtanulmányaimat az Uralon (az út oda nem tart egy hónapig); január közepéig reményilem annyira haladhatnék, hogy azon túl már sikerrel járhatnám be a vogul földet: a mit tennem nyelvi s ethnographiai tekintetben mulhatatlanul szükséges. Obdorszkból fordulnék aztán az osztyákokhoz, kiknek nyelve, mert a vogultól csak dialectusilag különbözik, nem sok munkát adna. Egy grammaticájával és lexiconával e nyelveknek meg volna úgy hiszem munkám alapja vetve, s egy nagy lépés a finn népek összes ismeretére téve. Különös figyelmet kívánok fordítani e népek természettani viszonyaira is, s e népcsaládból egy kaponya-gyűjteményt szerezni össze, fejmeréseket tenni s gipsznyomatokat venni, minek csinját itt magamévá tettem. Ezt szép volna a többi borealis népekre, tán Szibéria minden népeire kiterjeszteni (ha t. i. módom lenne egész Szibériát megjárni): melly úton idővel a polaris népekről, vagy tán tovább is menve a turán népcsalásról, mi bizonyosan nem haladja még túl

nemzeti érdekinket, olly munka támadhatna, melly Mortonnak az amerikai népekről írt munkáját bizonyosan felülhaladná. Ha aztán egykor a csúdhalmokban található kaponyákra is nagyobb figyelem fordíthatnák: e két rendbeli adatok összehasonlításából mind a népek régi geographiai kiterjedésére, mind némelyek népisége meghatározására fontos következményeket lehetne kivonni.“ E levél eléggé éreztette a kirendelt segély gyors megküldetése szükségét, de a körülmények annak rögtöni eszközölését még nem tették lehetségessé. Minden perc melly ezentúl várakozásban tölt el, veszteség volt időben is, s az európai szárazföld e legdrágább városában pénzben is. És minthogy ekkép a várakozás többbe kerülendett mint az utazás, Baer status-tanácsos előlegezést ajánlott Regulynak, de melyet ez nemzeti büszkeségből el nem akart fogadni. Ekkor magán hírből úgy értesült Reguly, hogy a királyi segély három száz váltó forintból fogna állani. E summa csekélyisége kétségbe ejtő őt, s maga kért Baertől kölcsönt, hogy — h a z a t é r h e s s e n. A válasz a volt, hogy ez esetben a reménylt királyi segedelmet nem lesz szabad elfogadnia, hogy orosz tudósnek nincs oka egy utazó magyarnak hazautazásra pénzt kölcsönözni, de arra igen, hogy az Uralba mehessen, s legalább rövid ideig a vogulok közt mulasson, mikép megmutathassa a világnak hogy képes vala sikeresen munkálni; míg ellenkező esetben gúny tárgyává lehetne mint olly ember, ki reményeket költött, de azoknak meg nem fe-

lelt, azt pedig senki sem fogná vizsgálni: voltak-e erre eszközei vagy nem? Baerneke jó akaratú sürgetései hatottak végre, Reguly elfogadta az ajánlást, és october 9-dikén Szent-Péter-Várából kiindult. Két nappal előbb a magyar academia őt egy értelemmel levelező tagjául választá; s az elnök még azon hónapban útnak indította a kirendelt öszveg első felét. Melly öröm s milly megnyugvás forrása Regulyra nézve, ha ezek még Pétervárat találják!

REGULY MÁSODIK, VAGYIS URAL-SZIBÉRIAI UTAZÁSA *). 1843—1845.

XIV. Pétervárnak, a sanyaru munka, sokszor feléledt s ismét elborúlt remények, hosszas nélkülözések és fárasztó várakozások e helyének elhagyásával, utazónk keblébe nyugalom s az elérendő cél előörömei költöztek be. „Képtelen vagyok — így ír Baerneke Moszkvából october 17-kén — Ön előtt azon hálaérzést méltán kifejezni, mellyel magamat Ön iránt lekötelve érzem azon megbecsülhetetlen jótéteményeért, hogy engem Pétervárából kiindított. Minden lépéssel, melly e várostól tovább visz, szabadabbnak és erősebbnek érzem magamat, fejem tiszta és könny-

*) E fejezethez Regulynak Baer és Fraehn orosz cs. statustanácsosokhoz, úgy Reguly és Baer hozzám írott levelei, valamint az orosz cs. academia Bulletinje szolgáltak forrásul.

nyű, szemem olyan mint a sokáig vaké, ki ismét az isten ragyogó napja sugárait veheti be!“ Moszka átmeneti állomás volt. Csak Spasski úrnak, az „Antiquitates Siberiacae“ neves kiadójának csúd régiségtára kötötte le figyelmét, melynek tárgyai mind szibériai sírhalmokban találtattak, s miknek takaros kis gyűjteményével meg is ajándékozta őt a tulajdonos ¹⁾, azon ígéret mellett hogy, mire utazónk visszatér, ha írásai, rajzai s felírat-gyűjteménye, mik munkája első kiadásánál sokkal gazdagabbak, rendben lesznek, ezekből vele több érdekes kivonatokat közlend. Spasskin kívül csak földiét Dr. Molnárt, és Pogódint az ismeretes moszka történetirót keresvén fel, s magát a szükséges téli öltönyökkel ellátván, Grigorovics kazáni tanár társaságában N i s n i - N o v g o r o d b a folytatta utját, hol oct. 21. érkezett meg. Itt szíves elfogadtatást talált Melnikov úrnál, kinek Pogódin által ajánlva volt. Ez a tudós a város és megyéje történetéhez és statisticájához gazdag adatgyűjteménnyel bírván, a visszatérőt azokkal segíteni ígérte. Más nap hogy az irtóztatón rázó orosz telegát elkerülje, a Volgán folytatta utját; de a hajós járatlan lévén e folyamon, három nap alatt csak Makarjevig, egy Novgorodtól hetvenöt versztnyire fekvő városig, ért: t. i. noha a vizállás igen kedvező volt, a hajó háromszor került zátonyra. E mellett másfél nap vándorunk pusztá kenyérre volt szorúlva, s fa és

¹⁾ Azok Reguly ajándékából jelenleg nemzeti museum munk birtokában vannak.

szénhiány miatt csak teát sem főzhetett. Azért visszaküldvén bárkáját, szárazon folytatta útját, melly a keleti finn népek közeledésével mind érdekesebb lett. Ezeknek határa a Szúra vizével éretett el, honnan, sőt már Emangásztól kezdve, folyvást cseremisz, csuvas és tatár lakosok közt haladva, Kazánba october 27. érkezett. Ezen út közben különösen érdekelte egy cseremisz s egy csuvas vásár, mellynek elsejét Novi-Szundirban látta, hol a kazáni híres cserfaerdők kezdődnek; másodikát Csebokszáron, a csuvasok úgy nevezett fővárosán túl néhány versztnyire, hol az egy Simeg-bazár nevezetű szabad téren tartatik. Már Szundir felé találkozott sűrűen cseremiszekkel, kik hol apró szekereken, hol lóháton siettek a vásárra, melly hetivásár volt csak, mégis legalább kétezer embert csődített össze. Itt e nép többnyire barna, hosszukás képű és sudar növésű: míg a Volgán tuli nagy erdőségekben lakó, cseremiszek szőkék, s kifejezett finn typust mutatnak. Reguly szerint ezek a csuvasok által Szármász néven neveztetnek, mi, ha a dialectusilag különböző kimondás tekintetbe vétetik, az orosz, cseremisz'-szel összevág. A szó tisztán csuvas, és tévelygőt, kóborlót jelent, kinek se háza, se állandó széke, tehát nomád, miből hihető, hogy nemzeti nevők csakugyan innen veszi eredetét. Ha csakugyan áll, hogy sküth és csüd azon egy szó, és a skythák finnek voltak; s ha Herodotust követve, ki ebben csakugyan egyetlen vezetőnk, a Szarmátokat, kik szerinte skythául beszéltek, csak némi dialectusi válto-

zattal, finneknek nyilatkoztatjuk, úgy épen nem képtelen azt állítani, hogy a szarmátok alatt különösen keleti finneket kell érteni. A csuvasok, kiket Reguly addig látott, alacsonyabbak, majd barnák, majd szökek, arc- és fejalkotásban nagy változatosságot mutatók, úgy hogy typusukat szerinte csak bővebb tapasztalás és számos kaponyamérések után lehet meghatározni. Kazánban, melly kétszáz mérföld Pétervártól s mintegy fele az urali útnak, közel két hétig mulatott utazónk, mert a eseremisiz és csuvas népek főleg e kormánymegyében lakván, visszajövet itt bővebb munka várt reá, melly végből jóelőre ismeretségek s némi előintézkedések voltak teendők. Itteni feladásul t. i. kettőt tűzött ki magának, egy cseremisiz és csuvas hely- és személynévtár összeszedését, melly a régi történetre fő fontosságú, s e népek ethnographiai abrosza készítését. Mindkettő iránt jó reménynyel lett, mert mind a kormányzó, mind a kazáni tudósok kész segítséget, s a szükséges kirándulásokban majd személyes kíséretet ígértek. A nyelvészetre nézve is nagy várakozásokat csatlott e helyhez. Mióta t. i. az orosz kormány e különböző finn népek megtérítésére fordította figyelmét, a kazáni papnöveldeben mind a két nyelv taníttatik. Ennél fogva erősen hitte Reguly, hogy itt szükségkép kell némi nyelvbeli elődolgozatoknak találatni, miknek a tudós világ is hasznokat vehetné; és csakugyan a növeldei tanárok többszöri meglátogatása lassanként négy külön lexicalis dolgozat nyomába vezette, mik régóta használatlanul heverték

kéziratban: egyike csuvas, a más három cseremisiz, s ezek közül is egyik a kozmodemianszki, másik a cárevi nyelvjárás szerint. Ezeken kívül egy, Kazánban 1836. nyomtatott csuvas, és egy ugyanott 1837. megjelent cseremisiz nyelv-tan birtokába is jutott. „A papság közt, írja Regulj Baerne, itt sok erő munkátlannul hever; s nem a jó akarat, csak a vezérlő szellem hibázik. Ha volna, ki az egyes igyekezeteknek hasznos irányt adna, s az erőket közös célban egyesítené, rövid idő alatt vajmi sokat lehetne tenni. Ha visszatértem itt pár hónapig mulathatnék, e két nyelv körül sokat tehetnék.” És ismét az academiához: „Ha ex analogia hasonló előmunkálatokat reménylhetnénk a többi finn nyelvekről is (Kovalewski urtól bizonyosan tudom, hogy egy lexicon a permi nyelvnek nem rég küldetett be a kazáni curatornak gróf Mussin-Puschkinnak, ki azonban most Pétervárra van; hasonlólag létezik egy osztják lexicon Tobolszkban, mely Sjögren kezében is volt): mennyi előmenet volna itt rövid idő alatt lehetséges! mely meglepő és nem várt kifejlődést vehetne hamarjában az egész finnismus, és milly hamar teljesedhetnék nemzeti tudományunk előmenete körül egy forró ohajtásunk! — Nekem most e munkák tulajdonosainak neveivel kelle megelégednem, s utamat tovább folytatnom; hogyha azonban visszatértemkor az Uralból (febr. elején) költségeim engednék itt néhány hónapot töltenem, az academiának csakhamar egy cseremisiz és egy csuvas lexicon terjeszthetnék elő, úgy t. i., hogy a cseremisiznek

kidolgozását a szerzők segítségével (kik ugyan-ezen megyében laknak) magam vállalnám magamra, t. i. azon munkarészt, melyet az orthographiai critica s a magyar és német fordítás kíván, a csuvaszt pedig, csak csekély költségem legyen rá, mások által hozatnám olly állapotba, hogy bátran lehessen nyomatni. Így hamar gyűjtethetnének egybe nyelvünknek a finn nyelvekkel összehasonlítására szükséges anyagok; s ez mind nyelvünkre, mind historiánkra, és mindenre, mit nemzeti tudománynak nevezhetni, megbecsülhetetlen következményekkel fogna bírni. Mind eddig keveset gondolkodtunk arról, mely különböző szláv, byzanti, olasz stb. műveltség magvai azok, melyek jelen magyar műveltségünket és socialis formáinkat előhozták, de melyek azon elemek, melyek azon szülőföld, melyből ezen vidéki vetőmagok mostani gyümölcsös formáikra fejlődtek, s mi tehát a valódi eredeti magyar, arról eddig még csak nem is álmadozhattunk, mivel tudományi állásunk szerint ez mind eddig fogalmunk felett volt.“ A kazáni tudósok közül, kikkel Reguly renddel megismerkedett, ki kell emelnünk a lengyel K o v a l e w s k i t, kinek számos, a mongol nyelvet, történetet és irodalmat illető munkáitól az ázsiai tudománykör tetemes gazdagulást várhat, s a perzsa K a z i m b e g e t, a keleti nyelvek tanárát s a legújabb török-tatár nyelvtan szerzőjét: mint kikkel utazónk az éjszak-ázsiai nyelvosztály egyes tagjairól tanulságos eszméket váltott. Így kielégítve, s egy második itt mulatás számára is meg-

tevéen az előlépéseket, úgy a vogulok számára magát mindennemű apró ajándék eszközökkel és csecsebecsékekkel illően ellátván, novemb. 8-kán éjjel e nevezetes várost odahagyta.

XV. Az út Malmüs városáig tatároktól lakott mívelt földön vezet keresztül; de a fagyott göröngyös utakon szenvedett rázatás annyira összetörte vándorunkat, hogy az említett városban három nap kelle annak kiheverésére. Innen a viatkai kormánymegyén keresztül a permi határig v o t y á k o k közt esett az utazás. Ezek közt két papot tudott ki, a kikről mondatott hogy e nép nyelvét érti. Reguly óhajta itt is teljesedett. Egyikében e férfiaknak, a döbesi lelkipásztornak, mívelt emberre talált, ki votyák nyelvtant szerkesztett, s Reguly kérésére ígérte, hogy ennek visszajövedeleig néhány ezer szóból állandó votyák szótárt készitend; a másik papot Szumsziban találta, s ez nem rég a Máté evangéliomát fordította votyákra. Mindkettőnél alkalom alapos értesülésre és eszmecserére. A votyák nyelv két nyelvjárásra oszlik; egyike az északi vagy glasovi, másika déli vagy szarapuli, melly a tatárhoz hajlik, vagy helyesben azzal kissé keverve van. A déli votyások feketék, amazok szökek, s így ugyanazon ellentétet mutatják, mellyet Reguly a cseremiszeknél talált. A két derék pap több pontokból álló utasítást fogadott el utazónktól, s azokra a feleletadást teljes készséggel megígérte. A permi határon megszűnik e nép, s b a s k í r o k váltják fel, kik

itt, valamint a többi tatárok, valódi helyben-lakó nép, mely a nomád életről régen lemondott. Az előtt permiek érintkeztek itt velök, de most ezek egészen eloroszosodtak. Perm városában Reguly egy hétig mulatott, s ez idő alatt főkép a megye földrajzával foglalkodott. A kormányzó, kinek ő nagy szivességével élt s kinek házánál lakott is, e részben lényegesen segítette. Ennek parancsolatára ugyanis teljes lajstromai készülvén, e kormánymegye minden helyneveinek, az osztályhivataloknak meghagyatott minden helynév mellé az ottani nép és nyelv feljegyzése, mi által egy ethnographiai abrosz alapja vettetett meg. Elutaztakor a kormányzó egy szép és nagy megyei abroszszal ajándékozta meg őt és kísérről egy kozákot rendelt mellé. Szolikamszon át Uszoljéba tartott, s a sztroganovi híres sófőzés igazgatójánál, Volegov úrnál, négy napot töltött. E tudós férfiútól kéziratban egy, négyezer szót foglaló perm i lexicont nyere ajándéku, s itt vázoló a permieknek ethnographiai abroszát, a mennyiben azok e megyében laknak, s jegyzett számos, e tájak történetére tartozó adatokat. A szolikamszki protópópát Reguly, fájdalom, nem kapta otthon. E férfiú t. i. sokáig élt a permiek közt, és grammaticát is készíté nyelvökről. Némelly kérdőpontokat hagyta tehát annak fiánál, ki szinte pap; s folytatván utját két nap múlva az Uralt elérte, s azon december 4-dikén szerencsésen átkelt. Itt először Verchoturjében állapodott meg, mely helység már egy vogul vár romjain épült,

s az Ural ezen részének minden vogulai annak hatósága alá tartoznak: itt levéltár levén, adatokat reménylt találni a vogulok történeteire, u. m. egykori számukról, költőzéseikről, kereszteltetésökről stb, de csalódott: a rendtelenség miatt felvilágosítások helyett ígéretet nyert, hogy visszautjában kérdéseire megelérendi a feleleteket. Bogoslovskoiban Protaszov bányaigazgatót látogatta meg, ki több évig főnöke levén azon éjszak-uráli expedíciónak, mely az aranyfővénnyel vizsgálása végett 1829 óta majd minden évben munkálódott; alkalma lett e kiküldésekről, melyek egész a Sziertán vizéig, a Szinya egyik mellékfolyójaig, jártak, szépnél szebb abroszokat látni, miknek utazónk számára lemásoltatása is elrendeltesett. Itt nyert két vogul kaponyát, melyet ugyanczen küldöttség hozott valamelyik kirándulásáról. Innen Reguly az ottani protópó társaságában, ki harmincöt év óta ismervén a vogulokat, alkalmas kalauznak látszott, éjszaka felé indult, s december 15-dikén reggel behajtott V s z e v o l o d o - B l a g o d a c k i b a, hol a Wsewoloshskij család jószágigazgatója Borowkow senator rendeletéhez képest a felügyelőségtől ritka vendégszeretettel fogadtatván, szállással s mindennel mi az életre, sőt kényelemre kívánték, ellátatott. A szükséges nyugalom után Reguly visszabocsátotta éltés társát, nagyobb sikerrel reménylven magányosan kirándulni majd a Lozva mellékére, mint egy pap kíséretében, kitől, mint pogány szokásai büntetőjétől a néptart. Különben is a lozvai út egyelőre felesle-

gessé tétetett a jószágügyelőség gondoskodása által, mellynek Reguly csakhamar két tiszta vogulnak berendeltetését köszönheté; ama kirándulás tehát utóbbra halasztatott, mikor nagyobb haszonnal fogna tétethetni.

XVI. Vszevolodo-Blagodacki, vagy rövidben Vszevolodszkoi, az oroszok urali telepei vég pontja, Verchoturjétől éjszak felé kétszáznegyven versznyi távolságban fekszik, a 61. fok alatt, a Szozva és Ivdel vizei között, zordon de nagyszerű természet közepett, Európától az Ural havasai által elzárva, keletnek azon magasságokon, mellyek a toholi nagy térség felé lapúlnak el. Itt rövid pihenés után elkezdte a két vogullal tanulásait. Ők a Lozva mellékéről, ötven versznyi távolatról hozattak hozzá. Egyik közülök, kinek neve Jurkina volt, hetvenkilenc éves agg, a másik: Baktyiár, hatvan éves. Hajok fekete, bőrük barna, mint valamennyi voguloké; e mellett könnyű s élénkebb kedélyűek mint a finn népek szoktak lenni, gyors felfogásuak, a kérdésekre nagy készséggel és könnyűséggel felelők. Az ő társaságukban Reguly olly jól érezte magát, hogy őszintén megvallaná, miszerint az egész úton igazán jó kedvű és derült csak velök volt. „Némelylek — írta Baerne — a vogulokról iktóztató képet festettek: de ezekben nincs ítélet, csak előítélet; ők az idegen és egyéni felfogásuk szerint kellemetlen formákat látják, s e mellett nem keresik a tartalmát; nem sejtve, hogy itt emberibb és romlaltalanabb ter-

f *

mészet dolgozik mint nálok. Hogy a vogul nem dolgozik, az fogalmaiból és neveléséből következik. Így volt ez a régi germánoknál, így van az a mai baskíroknál, sőt némelly orosz nemesnél is. A vogulnak t. i. a lovagias életről saját fogalma van, a munkát lealázónak tartja. E mellett büszke, az oroszot megveti „mert dolgoznia kell és nem maga ura.“ A vogul azt mondja: csak két Goszpodin (úr) van: Goszpodin Cár és Goszpodin Jaszasni, azaz a cár, és a jasszákot azaz vadak bőrét, nem pénzt adózó s munkával nem tartozó vogul. Igaz hogy ha oroszok közt van, félénk, vagy inkább tartózkodó, de ez bizodalmatlanságból származik: de mikor ő egyszer azt mondja: „budu pulu kraszitj“ — s az orosz e formulát jól érti — akkor ez azonnal ellappang, különben vér foly stb.“ Egyébiránt a vogulság kiháló félben van. A statistikai táblákban előforduló vogulok többnyire eloroszosodtak, valódiak csak a Lozva és Pelím mellett laknak már. Érdekes adatokat közlött Reguly az academiával a vogulföld geographiájára; mik közöl ki kell emelnem, hogy valamennyi földirati neveknek a népnél saját, a szokottól eltérő nevek felelnek meg, mellyek Reguly szerint permi eredetűek s oda mutatnak, hogy a vogul népnek ez nem eredeti hona, s a vogulok e földön idegen, bevándorlott nép. E nézet összevágván az osztyákok azon hagyományával, miszerint ők is délnyugatról nyomúltak fel: akaratlanúl is a baskírok földére utasíttatunk, mint e két legkeletibb finn ág végelőtti hazájára. A vogul nyelvben utazónk

csakhamar reá ismert a finn rokonságra, s annak kiejtésében nagy könnyűséget érzett. Az énekeket is figyelemmel kísérte Reguly. A lozvai vogulok orosz dalokat énekelvén már széltüben, szegényebbek sajátokban mint a Pelím-mellékiek. Nótáik a cseremisiz és osztyák nótákhöz hasonló; hangszerök egyik faja hárfaalakú; a másik, fekvő húrokkal, szangurnak nevezetik: s illet Reguly egyet az academiához küldött is ¹⁾. Észrevehető ezekből is, miszerint Reguly mindenre kiterjesztette figyelmét, ni e nép teljes megismerésére szolgál. Egyik vogul tanítóját, Jurkinát, kit házi környülállásai hívtak vissza, miután fejéről gipsznyomatot vett, néhány nap múlva haza bocsátotta; Baktyiár ellenben független és szabad levén nála maradt. A jó öreg kedve és türelme kimerithetetlen volt, s feleleteiben olly fáradhatatlan, mint nevendéke a tudakolásban és jegyezgetésben. Reggeltől estig folyt munkájok. „Bizodalma hozzám — így írá ez 1844. január 24. — olly tökéletes, hogy hittanának és ritusainak tán nincs többé titka, mellyet előttem föl ne fődözött volna. S a mennyi érdeme van körülöttem, szintolly nevezetes ő népénél mint dalnok, sőt loáldozataiknál, mellyek esztendőnként tartatnak, gyakran papi minőségben működik. E kettős tulajdonsága rám nézve több irányban tudományos okulásnak gazdag forrása. Szájából összeírt különféle énekeim, imáim és dalaim már

¹⁾ Jelenleg a nemzeti museumban látható.

húsz ívre terjednek, és nem csak e nép életére s szellemi állapotjára vetnek meglepő világot, de nyelvi tekintetben is felette fontosak, mert bennök sok olly szó és kifejezés fordul elő, melyekről eddig csak felületes magyarázatot adott, ezen textusokból pedig azok mélyebb megismerésére vezettetünk. Szótáram már 2600 cíkből áll; nyelv-tani adataim is, a beszédrészek mindenikére, szép számmal gyűlnek. Már beszélgetni is kezdek vogulúl, s meglehetősen vagyok tájékozva a nyelv természete körül. Rokonsága a magyaral minden kétségen felül áll, s általa valóban tudományos magyar nyelv-buvárlat leszen lehető. A finn nyelv etymológiája is gyarapszik a vogulnak teljesb ismerete által, sőt az egész finnicismusra fontos az.“

XVII. E tanulmányok között folyt nap nap után, de sem segedelem, sem annak híre nem érkezett hozzá. „Mi fog velem történni — írta tehát Baerneknak január 24. — ohajtanám tudni. Ide utazásom közben s ittlétem első idejében gyakran aggodalom és nyugtalanság fogott el, mellyet csak nehezen tudtam elfojtani, most azonban hideg vagyok és eltompúlva, s egészen muham-med-hitű. A fátum akarta így, gondolom magamban, az ember ne törődjék annak végzéseivel fölött. Egy vigasztalást ismerek csak, s ez a munka, ennek élek olly eltökéltséggel, hogy az elfáradás érzését nem ismerem, hanem nappal és éjjel halmozom rakásra az anyagot, fájdalom és öröm nélkül.“ Azon sok érdekest tartalmazó le-

velet, melyből e sorokat kiírom, Baer közölvén Fraehnnel, a pétervári orientalistával, ez a nagy-hírű és nemeslelkű agg többi közt ezeket írta Baernek: „Valóságos benső örömem volt mind a vogulokat illető érdekes közlemények, mind a levélíró naiv előadása felett. Kegyed nem fogja a legnevezetesebb részeket az academia Bulletin-jétől megvonni, mind a tudomány érdekében, mind a fiatal utazóiban, kiért minden esetre többet kell tenni, mint eddig történt. Tegye, kérem, az academia nyelv és történeti osztályában azt az indítványt, hogy miután a magyar academia nem segíti, a mienk helyezze őt olly állapotba, miszerint a vogulok, cseremiszek, osztjakok stb közt tovább mulathasson, valamint Kazánban is, hol e nyelvek senkit sem érdekelnek. Ő az a férfi, ki tudományos bányákat illőleg tud használni, ha arra elegendő időt nyer. Ha ez indítvány academiánk elnökségénél nem találna óhajtott viszhangra, mivel itt külföldinek pártolásáról van szó, mit gondol kegyed, ha mi, kik a tudományt jobban szeretjük mint minden Mammont, ha mi vállalnók el a derék Regulyt sajátunkból némi segedelemmel ellátni? Egy valamennyi tagokhoz intézett felhívás nem maradna siker nélkül, ha az a kegyed megragadó tollától jönne. Az ívet aztán mindenek előtt hozzám utasítsa kegyed aláírás végett, s ezt azért is mert a régiek egyike vagyok!” — Így tudák ez európai nevű tudósok, kik Regulyt ismerték, őt

megbecsülni! „E lépés — írta nekem Baer — rég megtörtént volna, ha Reguly eddigi munkálódásairól tudósítani akarta volna az academiát. De ő mindig a magyar academiát tartotta természetes forumának“: ugyanazért Baer nem meré az utazás gyámolítását az orosz academiában indítványozni; kivált miután nem titkolta volt, hogy a magyar academia neki ígéreteket tett. „De magányos segélygyűjtést, így folytatá, fogok Fraehn felszólítására eszközölni; tetemes az nem lesz, mert nem akarom a dolgot nagyon nyilvánosan vinni. A szükség által kényszerítve tett adósságai ez által sem lesznek távulról is fedezve. Ha felszólítást adnék ki egy a maga földieci által feláldozott magyarnak részére, az itteni szlávok és germánoknál untig elégséges pénzt tudnék összeszerezni; de e hűrt nem akarom pengetni, jogom sincs Regulynak hónapközi viszonyát elrontani.“ Ekkor érkezett meg a magyar academia folyamodására kinyert királyi segély (1000 ft cp.) Sz. Péter-Varába, s annak, a földink elutazásakor tett előlegezés lehuzása után, fenmaradt része (330 ezüst rúbel) az Uralba indított. Reguly azt február 15-kén vette; s festi örömét az az nap Baerhez intézett levelének kezdete: „Ön engem, tisztelt státustanácsos úr! ma gazdag és hatalmas férfiúvá tett, s képessé az egész vogulságot ¹⁾, bár mennyire terjednek is

¹⁾ „Mangsithum“ áll a német levélben; t. i. Mangszi néven nevezi maga magát a vogul.

valami világrészben határai, meghódítanom!“ Új erővel folyt a munka, névszerint vogul szótárának, melly ötezer cikkre nevededett, és harminc ívre terjedő vogul énekei rendezése és tisztázása, mellyel martius 2-dikán a cserdini vogulokat illető tanulmányai szerencsésen béfejeztettek.

XVIII. Meg levén eddigi munkálkodásai által a cserdini vogulság nyelve és erkölcsi ismeretének alapja vetve, a télnek hátralevő részét Reguly a többi elszórt vogul népmaradványok megismerésére kívánta használni. E végre figyelmét elsőben is a Pelím vidékére fordította, hol még egy tiszta, vegyületlen néptörzsököt reménylő találni. Azonban az irbiti nagy vásárnak mindenfelé életet terjesztő mozgalma az Uralig hatván, arra birta Regulyt, hogy legközelebb ezen város felé tartana, melly europai és ázsiai Oroszország minden vidékeiből úgy, mint Perzsiából, Bukhárából s még délibb tartományokból is látogattatik. Elhagyván tehát martius 4-dikén a Wsewoloshski jószágokat, hol annyi vendégszeretettel fogadtatott, 7-dikén Irbitbe érkezett. Ottan öt érdekes napot töltvén, Turinszkon át a Tavda vizének vette útját, hol az odaváló vogulok közti rövid mulatás után, a Tavda és Tobol vizei mentében martius 17. Tobolszkba érkezett. Szibéria ezen nevezetes városába két férfiú hite vezette. Egyik W o l o g o d s k j vala, ki több évig papi hivatalban az Ób vize mellékén élvén az osztyák nyelvvel húzamosan foglalko-

dott, s a pétervári academiának néhány év előtt osztyák szótárt küldvén be (melly azonban javítás végett neki visszaküldetett) úgy nyilatkozott Sjögren előtt, hogy osztyák nyelvtan készítésében is fáradoz. A másik Satigin, a múlt januárban meghalálozott utolsó Konda-mel-leki vogul fejedelem tudományosan kimívelt fia, ki mint császári tanár néhány év óta Tobolszokban lakik, s több rendbeli orosz munkákat anyanyelvére fordított. Azonban Wologodskit utazónk nem lelte már itt, mint a ki két hónappal elébb Petropavlovskba tétetett által; azonkívül megtudta azt, hogy az nem készített osztyák nyelvtant, sőt azt nehezelvén, hozzá sem fogott. A humanus püspök ajánlkozott ugyan Regulynak, hogy felszólítja W. urat, másoltatná le osztyák szótárát utazónk számára, de ez W. úr osztyák nyelvtudásának igen rossz hírét hallván itt, s rossz munka bírását károsnak tartván inkább mint hasznosnak, e szívességet megköszönte. Osztyák dalok birtokával is dicsekedék W. úr, miknek vogul énekeivel összehasonlíthatását Regulynagyon ohajtá, de miben, W. úr közel ismerősei bizonyítása nyomán, szinte csalódottnak látá magát: W. egyetlen egy osztyák dallal nem bírván. Satigin úrban, ki Regulyt vogul fordításaival ajándékozta meg, jeles férfival ismerkedett ugyan össze, de ki honától hosszas távolléte alatt anyanyelvét már felejtetni kezdé, s így ezen és egyéb tekintetekben is kevés felvilágosítást nyervén tőle, ezen rándulata várakozásának meg nem felelt. Tobolszki örömei közé tartozott Castrén-

nal való találkozása. Tobolszkból az Irtys vizén le Demianszka, s innen szárazon a Konda vizéhez utazott Reguly, és pedig folyvást Bachtjár hű vogul tanítója kíséretében, hol név szerint Bolcsarova egyházas faluban mulatván, a kondai osztyákok nagy érdekű nyelvével ismerkedett meg, mellyről azt találta, hogy vogul testvérére, mellyet utazónk derekasan sajátjává tett már, különösen ennek belső alkotására, meglepő világosságot vet. Bolcsarovából felfelé ismét vogulok közt folytatván utját Sáimig haladt, innen szárazon a Pelím vizéhez csapott által, s ott a Pelím és Vágla melléki vogulokkal is megismerkedvén, ápril 11. Pelím városában állapodott meg, tapasztalásai feljegyzése és studiumai folytatása végett.

XIX. Midőn utazónk most másodszor, és pedig keletről, érkezett a vogulok közé, nem olly nyájasan fogadtatott a föld népe által, mint az Uralban. T. i. itt azon habonás hír terjedt el, hogy egy olly férfi utazza be e tájakat, ki határtalan hatalmat gyakorol a kedélyek felett, az embereknek, tetszése szerint, vagdalja le fejeiket, azokat gipszbe takarja s ládában magával viszi; hogy kíséretében nyolc vasas, és azért sérthetetlen férfi jár. E bal hír következtében egy faluban Reguly az asszonyok által emelt késekkel fogadtatott, s nagy munkába került őket megnyugtani. Végre mindazáltal sikerült a megbarátkozás, s így utazónk egy vogul nagy áldozatban részt vehetett. Baer véleménye szerint

g *

e veszedelmes hírre a turinszki ispravník adhatott alkalmat. Reguly t. i. Irbitből gipszet akart hozatni, hogy az academia ohajtására néhány kaponyátleformálhasson. Az ispravník magára vállalta a gipsz megszerzését, de utóbb visszaküldte a pénzt azon izenettel, hogy Irbitben nem lehetett gipszet kapni, noha Reguly maga látott volt elébb, az irbiti vásáron, azt árultatni. Az említett bölcs férfi, meglehet, hallott valamit arról, hogy holtak képei le szoktak gipszben vétetni, de nem arról mikép élőkéi is leformáltathatnak, s így talán hivatalos kötelességének tartotta a gipszvételt akadályozni, nehogy a vogul arcképzeti iránti érdek néhányinak éltébe kerüljön. Annyi bizonyos, hogy az ispravník maga ajánlkozott a vétel eszközésére, s pénzt kért reá, melyet sokkal utóbb küldött Pelimbe vissza. S ekkép a fejlevágás meseje, szántszándékkal vagy ártatlanul, tőle indulhata ki. Minden esetre érdekes, hogy a nyugoti vogulok földén a nép mindenütt bizodalommal fogadta. Így az Ivdel feléi utjában két vogul járult elébe, kik a távol éjszokról, a Szoszva éjszaki vidékéről azon végre utaztak le Wsewolo-do-Blagodackiba, hogy megismerkedjenek azon férfival, „ki népökhöz küldetett“, s őt felkérjék az éjszaki Szoszva meglátogatására, melly esetre Berézovba iramszarvasokat akartak elébe küldeni. A berézovi vogulok ezen követeit Reguly két napig tartotta magánál, népök lakjai iránt részletesen kikérdezte, s közléseiket abroszába bejegyzette. Feljebb az Ivdel mellett egy még kellemetesb látogatója volt, t. i. egy sokat járt

kelt „királya a keletnek“, e vidékek Crösusa, Kasimov Elek, kit a moszkák Bogatyinak (dúsgazdagnak) neveznek, mert szerintök 19,000, az osztyákok mondása szerint 10,000 iramszarvas birtokosa. Ezen férfi a Szigva forrásai körül a szamojédek közt nevelkedett, s mindinkább dél felé vonulván, utoljára rendszerint a Visera és déli Szoszva között lakott. Minthogy nyájai messze elterjednek, részint a Pecsóra, részint az Ób körül, s a jasszák lefizetésére évenként nagy utakat kénytelen tenni; ő volt azon férfi, ki e vidékekről, egész a szamojédek földeig, a legteljesb ismerettel bir. E férfit tehát öt napig tartá magánál Reguly, hogy őt az Ural éjszaki részei, s minden egyes telep, magasság és folyó iránt kikérdezze. Így készült három abrosz, melyet Reguly, egyéb írásokkal Pétervárt tevéen le, Baer azokat az ottani academiának elő is mutatta. Alapját ezeknek gróf Cancrin éjszaki expeditióinak abroszai, s még mások, teszik, miket Reguly Tobolszkból szerzett magának, minden részeikben kijavított, s azokba a vogulok minden falvát, minden kunyhóját, sőt minden szent halmaikat is, mik mind maig áldozathelyül szolgálnak, bejegyzette, mellyeket vagy maga látott, vagy mellyekről magának biztos tudomást szerzett. Egyébiránt Baer még a következőket emeli ki a hozzá intézett közlésekből: 1. Úgy találta utazónk, hogy az ugy nevezett berézovi osztyákok valóságos vogul törzsök, melly a cserdini voguloktól csak nyelvjárásra különbözik; másfelül pedig a Konda és Irtys melléki osztyákoktól, kik

önmagokat *h a n d a* (az *a* betűt homályosan, tán mint a magyar rövid *a*-t ejtván) néven nevezik, lényegesen különböznek. S itt megjegyzi Baer is, hogy „osztják“ (Ostják, mint ő írja) elkorcsosodott tatár szó, melly idegen, azaz nem-tatár, népeket jelent. És csakugyan még tovább, úgy mond, kelet felé, vannak népek, mik osztjákoknak nevezetnek, de egyáltalában a finn néptörzsekhez nem számíttathatnak. 2. A Visera mellett már csak kevés vogul, s igen elvegyülve, találhatók. 3. Feljebb éjszak felé a Pecsóra mellett a szirjének közt egy kis csapat vogul létezik, melly azokkal összeolvadni készül. 4. Hogy a keleti voguloknál még mind eddig nem talált Reguly olly dalt, melly feljegyzésre méltó lett volna. 5. Hogy útain, Baer kérésére, mindenütt gondosan ügyelt a földművelés határait ezen vidékeken, s egy sereg telepet nevez, mellyek e határt képezik. Végre 6. hogy a *m e s c s e r é k e k*, kiket Reguly Irbitben talált, s kik önmagokat szerinte *miseri* néven nevezik, már Nestor által említettnek, s némi névbeli hasonlatnál fogva mások által immár a magyarok eleinek tartattak, a magyarokhoz csakugyan különösen hasonlítanak.

XX. Mielőtt tovább haladnánk, még egyszer kell Reguly kedélyébe egy pillantást vetnünk, hogy megbecsülhessük azon magas árt, mellyen a tudomány részére tett elfoglalásait vásárlotta. Martiusban ugyan elküldetett Baerhez az 1842-ben kirendelt academiai segély (ezer

ft cp) gróf Széchenyi István által előlegezve, két részletben; s e pétervári megbizottunk azt azonnal a tobolszki kormányzóhoz intézte azon kérés-sel, indítana Reguly után gyorspostát, ki őt bár ezer versztnyire is nyomban kövesse: de ezen intézkedés a bogoszlóvszki postamester hibájából, ki Reguly útirányáról előre értesítve volt, de megbetegülván helyettesét nem utasította, siker nélkül maradt. Levelek és pénz ideoda tévelygés után vissza vándoroltak Pétervárra; s újra elküldetve csak azon évi december 22-dikén értek Berézovban kezéhez: míg Reguly lelkét adósságainak gondja s a bizonytalan jövőndő újra aggsággal tölték el. „Mi oka e megfoghatatlan hallgatásnak s a segedelem halasztásának? kérdi Pelímben 1844. april 23. hozzám írt levelében. Nem tudom mire vagyok felhatalmazva, annál kevésbbé a költségek mennyiségét mikre számot tartanom szabad, s az időt a mikorra azokat várhatom: nem tudom mihez szabni kiadásaimat, egész utamat. Gondolja el Kegyed e helyzetet: künn állani egy végtelen pusztában, nagy feladásokra hivatva, s egyszersmind megfosztva minden szükséges eszköztől, sőt személyem biztossága is kockáztatva gyakran! Viszsa nem térhetek: nincs módom; előre mennem szinte csekély és kétséges: helyt ülnöm nem enged a tervemben alapodó progressio szüksége! Ha szegény is hazám, gazdagabb még is nálamnál stb.“ Uti terve ekkor így állott: junius derekán Pelímet elhagyván a hasonló folyó mellett felfelé, majd a Tapszija, Szoszva, Szigva,

Szinja vizek környékét megjárni; s onnan Berézov, Szamárov, Szurgut, Narím és Tomszkon által az Ób vize mellett, délnek az Altái felé fordulni, minthogy az ott elszéledve lakó, s romlott tatár nyelvet beszélő népekben finn alapot sejtett. Milly változásokat szenvedett e terv, utóbb ki fog tűnni.

XXI. Éjszaki fölfedező utjáig érkeztünk Regulynak, mellyről őt magát, ha bővebben is, beszéltetjük, mert az mindenestre fénypontja összes utazásainak. „Pelímet elhagyván — így hangzik hozzám intézett levele — vándorlásaim legnehezebb, de egyszersmind legérdekesbike kezdődött. Ámbár a déli vogul törzsökök életmódra nézve tetemesen elütnek a polgárisodottabb oroszoktól, s ezekkel hasonlítva jóformán ősalálapot mutatnak; ez állapot még sem elődeiké, a régi voguloké, s korántsem adja a vogul népieségnek hű képét. Az élet itt átmeneti korszakban van. Táplálkozás, erkölcsök, szokások módosuló félben; egy egész nép, megzavarva élet- és világszemléletében, az emberi természet elemeivel küzdésbe sodorva: előbb nem jutandó szilárd belső tartalom és erkölcsi erő birtokába, míg a feloszlás egészen új alakulásra nem fogott vergődni. Ez átalakulás minőségét pedig, fájdalom, nem nehéz előre kitalálni. Míg t. i. a földmivelés s a marhatenyésztés, melly itt jóformán általánosan ismeretes s részenként üzetik is, a vadak és halak naponkénti megfogyatkozásával együtt, a népet a halász- és vadász-

élettől eltereli, s szántás-vetésre kényszeríti; míg a nép öntudatába mind mélyen s mélyebben beható keresztyén tan minden egyes emberben küzdést támaszt az apák régi pogány nézeteivel, s az eképen irányt vesztett s megingatott ember kebele minden idegen befolyásnak nyitva tárva áll: a számos telepei által előnyomuló orosz elemnek nem lesz nehéz az újra alakuló életre saját bélyegét ütni, s az új formákra saját nyelv-ve új ruháját is adni fel. A régi étellel a régi nyelv is ki fog halni, s ezzel e nép nyomai néhány évtized alatt végkép elenyészni. Másképp áll a dolog a Szoszva folyamrendszere vidékén. Nyugat felé az Ural, éjszak és délnek ingoványos lakatlan dombsorok által védve, e tartomány csak kelet felé a Szoszva torkolatánál nyílik meg a közlekedésnek, s mindeddig szabad minden orosz telepvtől, sőt egyes kereskedőtől is csak télen s itt-ott látogattatik. Itt tehát e nép napjai még korlátlanul, könnyen s belső nyomás nélkül folynak le, s az ősök erkölcsiéhez való hű ragaszkodás a régi élet formáit szerencsésen fentartotta. Itt az eke még nem barázdálja a földet, nem tenyésztlenek marhát, nem esznek kenyert, nem viselnek len vagy gyapju öltözetet. Az ember itt csak a vadászatot és halászatot ismeri, csak e két forrását a szerzés és táplálkozásnak, állatok bőrével ruházkodik, a ló helyét az eb és iramszarvas pótolja, atyái isteneinek áldozik, és sajátsága teljes birtokában a természetnek nem fél, hanem egész fia: boldog gondtalanságában nem sejtve azon küzdel-

met, melyben a polgárisodás délibb testvéreit emésztí, s mely őt is egykor elkerülhetlenül be fogja olvasztani. E rövid érintésből is felfoghatni azon okokat, melyek bármely nyelv- és népbuvárt arra bírhatnak, hogy a földnek e zugait bejárja, s e néptörzsököt tanulmányai és tapasztalásai körébe bevonja: mennyivel inkább engem, ki nem csak az általános, hanem különösen a hazai tudomány érdekében utazok. Pelímben nem hitte senki, hogy a hasonló folyó hosszában a Tapszijaához, a Szoszva egyik mellék folyójához lehessen jutni, miután itt ez irányban soha közlekedés nem üzetett, sőt nyáron ez utazás senki által meg sem kísértetett: csak télen, mikor a lápok befagynak, a hó a darabos síkokat kiegyenlítette, történt némely évben, hogy a Tapszija mellékének lakói szánon lerándultak, hogy itt áldozataikhoz egy egy lovat vásároljanak, mely szétdaraboltatván, szánra rakva haza vitetett; mert a lónak lehetetlen volt volna a hosszas útlán hópályán, mely csak az iramszarvasnak járható, haladni. De rám nézve eldöntő volt hogy így majdnem kétszáz földrajzi mérföldet nyerek, melyet hogy célomat elérjem, a tobolszki fő-úton meg kellett volna járnom. Kiindultam tehát Pelím városából június 24-dikén (1844), vizen Etimjepaulig haladtam, a Pelím vize legéjszakibb telepéig, hol vállalkozó derék segédekét szerezvén éjszak felé folytattam a vízi utazást. Őt napig dolgoztunk keményen a sebes folyamon fölfelé, mely itt vadon, egészen lakatlan földeket hasít keresztül.

A vidék pusztja egyformaságát csak itt-ott szakasztotta félbe egy egy magányos viskó a par-ton, mely ősszel és tavasszal az itt vadászó-nak hajlékot nyújt, s emberi nyomokra emlékez-tet. Végre hatodik nap, a Posszerje patak tor-kolatánál, azon ponton, hol a Pelún vize öt mérföldnyire közelít a Tapszjához, partra szál-lottunk, hogy a két folyót elválasztó tartományon átkeljünk. A csónakok kihúztak a szárazra s biztos helyen elrejtettek, batunkat a szükséges élelemszerekkel hátainkra vettük, s a hét főből álló társaság jó kedvvel hozzá látott a gyalog-láshoz. Utunk eleinte egy dombhát száraz olda-lán vezetett el, az idő szép volt, az ég derült, s mi könnyű sikerültét hittük a vállalatnak. De nem sokára változott az állapot. A dombsor el-lapult s posványos föld váltotta fel, az ég elbo-rult s váltva záporokban öntötte fejünkre vizeit. Nem sokára úszó vagy függő ingoványokban övig láboltuk a vizet, majd ritka lombu elsatnyult bokrokkal fedett nedves mohokon kellett keresz-tül hatolni, hol minduntalan térdig elsüllyedtünk a fák gyökerei közé, majd csekély de sebes pa-takokon haladtunk által, majd csendes mély vi-zeket kelle áthidlnunk, a parton álló fákat ki-vágván, s azokat a csermelyen keresztbe fektet-vén: míg földrajzilag nem tetemes, de végtelen akadályokkal járó három napi út után a váltig el-fáradt társaság Kulyimpaul falva irányban meg-érkezvén, örömrivallását áthangoztatta a Tap-szija folyamán, mi által a népesség figyelmez-tetve átsietett csónakain, s bennünket a vizen át-

tett. Rövid pihenés és halak meg sárga mocsári bogyókból álló táplálkozás után elbucsúztam derék s a súlyos úton kettősleg megkedvelt társaimtól, s még az nap a Tapszija torkolata felé indultam, hol számos nép gyülekezett, a halak tavaszi költözését s szerencsés halászatot beváró.“

„Az e vidéken divatozó életmódot bárkinek, kit csupán szükségesség vagy kötelesség vet oda, tűrni nehéz volna. Egy füstös jurta (faház) szugában meghúzódni, íramszarvas bőrén hálni, vízben főtt vagy szárított halat enni, só és kenyér nélkül folyvást, s változat nélkül: olly feltételek, mellyek finomabb szokásainkkal ellenkeznek, sőt rövid időn elviselhetlenné lesznek. Csak olly ember, kit valamelly eszme iránti lelkesedés vezérlett oda, kinek ez új világ, melly sok évi ohajtásainak célja volt, szellemi szükségek gazdag kielégítését nyújthatta: csak olly ember felejtethi el azon anyagi inséget, melly ott körülvette, s érezhetett meglelégedést, sőt boldogságot. Majd húsz napi ott tartózkodás után, melly az ottani nyelvjárás szorgalmas tanulása között tölt el, a Szoszván le a Szigva torkolataig utaztam, s innen Szúkerjepaulig, e folyam egyik legéjszakibb falváig, a Juil erősség maradványai áttellenében, melly e vidékek utolsó megerősített pontja volt. Nem hallgathatom itt el azt a nyájasságot és szivességet, mellyel a nép ezen az egész vándorlason fogadott mindenütt, mert a természet e derék fiait híven és élénken kívánám Kegyed elébe állítani. Kegyed, tisztelt titoknak úr, emlékezni fog leveleimből, hogy az

Uralban megérkezésem után néhány héttel két vogul érkezett a Tapszija mellékéről hozzám Vsevolodskoiba, kik, mint mondák, csak azért jöttek, hogy megismerkedvén azon férfúval ki népökhöz ennek nyelve s életmódja megtanulása végett küldetett, őt kérjék hogy őket s az ő tartományukat is meglátogassa. Kegyed aligha megtudta egyeztetni e tüneményt azon fogalommal, mellyet magának e népről formálhatott. S valóban, ha a benyomások ereje s az érzés elevensége olly hathatós, hogy a természet embeérében nagyobb kisebb mérték szerint lakó egykedvűséget és lomhaságot úgy legyőzze, miszerint ez egy 30—40 földrajzi mérföldre terjedő útra vállalkozik, csak hogy lásson és halljon: ez olly mozgékonyt magát bizonyítja a szellemnek, melly ez éjszaki népekről divatozó nézeteinkkel sehogy össze nem hangzik. Lélek tompasága, fellengzés és élénkség hiánya nem égövi befolyások következései, mint közönségesen hiszszük, hanem olly hatásoké, mellyek alapja a társadalmi élet viszonyaiban keresendő. Ha tehát e népeket míveletleneknek, vadaknak hívogatjuk, s ez elnevezésnek bizonyos értelmet és tartalmat kívánunk tulajdonítani, az csak ez lehet: hogy az emberi táplálkozásnak, és így magának az életnek alapja alacsonyabb és fejletlenebb, a mennyiben bizonytalanabb, s az embert a természettől nem teszi olly függetlenné, mint az nálunk történik: nem pedig mintha az egyes ember, s annak érzés és gondolkodás-módja volna vad. Sőt bizonyossá tehetem Kegyedet, mikép az em-

ber öntudata mint emberé itt, minden szellemi nyomatástól szabad lévén, világosabb, s annyi-
ban személyessége teljesebb és fejlődöttebb, mint
szegény polgárisodott embereinké. Ez, vall-
juk meg őszintén, azon aránytalanság által,
mellyben nevelése s szellemének kifejlődhetésé-
re kívántató eszközei társadalmi állásával s azon
nézetek magasságával állnak, mellyre vergődni
kénytelen, bel- és külsőleg függő, s gyermek-
sége óta babona és értelmetlenség prédája. Ő
sem azon sok tagu társas viszonyok összetett
gépezetét, mellyek közt él, nem bírja teljesen
felfogni, s többnyire alárendelt helyzetéből ki
nem emelkedhetik, hogy azokat áttekinthesse;
sem azon fellengő, elméleti elvonásokat, miket
a többnyire csekély oktatás a legfőbb igazságok
lényegének ad ki, meg nem értheti; s minthogy
azokat hinni kell, a nélkül hogy képesítettnek azt
értelemmel tehetni; a természetes kibontakozás fo-
lyama nem hogy előmozdítottatnék, sőt inkább gá-
toltatik, elnyomatik, s a belső élet, melly tán a
legszebb fejlődésre vala meghíva, elsatnyul. A
természet fiánál több egyensúly van a külső és
belső élet feltételei közt: s azért nincsenek meg
benne azon hatalmas ellenmondások, mellyek a
polgárisodott embert, fájdalom, jellemzik. Nála a
társas gép egyszerű; azon kapocs melly embert
emberhez köt, természetes, az egészséges ér-
telemnek megfogható, mert mindenki magáért s
nem másokért él; foglalkodása s munkája szinte
egyszerű s azon egy mindnyájoknál, nem száz és
ezerfelé osztott, választott és tagolt. Nemde így

világban, melynek viszonyai semmi rejtélyest nem nyújtanak, az embernek szükségkép függetlenebbnek és öntudatosabbnak kell lenni, mint nálunk! Ha másfelül lelke tehetségei természetes „egymásután”-ban, nyugodt folyamban fejlődnek, semmi tekintély vagy egyéb kényszer által nem tolatva, tévutakra nem szoríttatva, s biztosítva szintúgy alacson míveltségünk értelmetlenségétől mint a magasbnak fonákságaitól: olly kibontakozásra vergődik, melly ismeretekkel nem fénylik ugyan, de természetszerű s öszhangzó, nem tűr ingadozást meggyőződéseiben, nem félsegeket érzésben és jellemben, hanem valósággal tölti el s hatja át belsejét, s lénye egységét s személyessége tökélyét szükségessé teszi. — Bocsnat e kitérésért, de lehetetlen e nézetre nem jutni, ha ki e világot látta; sőt a tudomány, valamint saját állapotjaink gyakorlati helyes fel fogása érdekében legyenek ezek felemlítve, mert az ellentétek egymást kiemelik s megvilágosítják. S ez is volt célom itt. Különben távol vagyok attól, hogy a természetes állapotnak elsőséget adjak a polgárisodás végtelen haladásai felett. Elég alkalmam volt annak jótéiteit épen ottani életem idején, melyet belső ösztönből osztottam, tapasztalatig ismerni s érezni tanulni. Csak arra akartam Kegyedet figyelmeztetni, hogy a míveletlen népek életének is vannak olly oldalai, melyek teljes elismerésünket érdemlik, míg polgárisodott létünknek viszont olly állapotjai vannak, mik szánakozásra vagy gáncsra indítanak. — Valamint pedig ama két vogulnak látogatása való-

ságos erkölcsi műveltség tanúságául szolgál, szint-
úgy nyújtott ennek számos újabb bizonyosságait
azon szíves fogadás, melyben a magos éjszakon
mindenütt részesültem. Azon méltánylat, melyet
felfogásuk szerint is, lelt népiségek abban, hogy
egy vidéki nyelvöket s erkölcsüket elsajátítani
közéjük jött, bennök bizodalmat és lelkesedést
támasztott; s érkezésemtől nem ritkán megzen-
dültek a nemzeti hangszerek és ének, játékokat
és táncokat adtak elő, hogy ekép örömeiket nyil-
vánítsák s engem szívök szerint megbecsüljenek.
Az alatt az ősz egész zordonságában beköszönt.
Hideg éjszaki szél a vizek tükrét könnyű jéggel
kezdé bevonni, és magas hó borította a vidéket.
Sietnem kelle tehát hogy a hegységet még nyári
lakóival népesítve találjam; s september 11-dikén
ezen, embereik által nekem olly kedvesekké lett
folyómellékektől elválván, a hegyek felé vettem
utamat. A hó el volt ugyan ismét olvadva, s így
az út a mi fogalmaink szerint nem szán alá való,
de ott más szokások divatoznak: az iramszarva-
sos nomád nyáron is szánon jár, mert ez állat ke-
rekessék székér elébe nem alkalmas: erre nem
csak húzó de visszatartó erő is kívántatván,
mellyel az iramszarvas könnyű mozgékonyaságá-
nál fogva nem bír. Szánon történt tehát az én
utazásom is, melyet a vogulok alacson nartjaik
(szánjaik)tól megkülönböztetés végett szamojéd
szánnak neveznek. Ez t. i. magos és rövid, vé-
kony de szilárd fából van készülve, hogy szint-
úgy nyáron a mély hegyi vizeken át szolgálhas-
son, mint télen a puha mély hóban, s könnyű-

sége által az állat terhét ne nevelje. Bajjal és lassan haladtunk. Fogatunk négy jól táplált iramszarvasból állt, mégis ritkán ügetve, hanem többnyire csak léptetve mehettünk. Az iramszarvasnak t. i. ősszel újra be kell gyakoroltatni, mert a nyarat legelőn töltvén, s csak a költözésekre multhatlanul szükséges állatok használtatván, a huzástól elszokik s elrestül. Eleinte iszapos helyeken haladtunk a Manja vize hosszában, lassanként szárazabb térekre értünk, mellyek az Ural legvégsőbb lejtjeire vezettek, mik innét éjszak felé mindenütt hirtelen meredekségekbe végződnek, mintha el volnának vágva. Ezekről a Lonhla szép völgyébe ereszkedtünk le, majd több, már kopasz hegyhátakon haladtunk, mindég több és nagyszerűbb kilátások és hegyi tájak nyíltak, míg a Jenszur mellékén az Uralnak közvetlen folyamvázlatzó láncát értük el, s ennek huzamát követve negyedik nap estvéjén egész a Porne völgyéig nyomúltunk előre, a nélkül hogy emberi nyomokat fedezhettünk volna fel. Elhatároztam tehát, hogy egy éji pihenés után a merre jöttünk ismét visszatérjünk, nehogy veszedelmesen eltévedjünk. A szükség nevelte figyelmünket, s élesítette szemünk erejét, míg csakugyan nem sokára a kis Manja völgyének távol oldalán egy nagy falka iramszarvast fedezénk fel, majd a hegységnek egyik elészökő része mögött zöld síkon a pásztorok táborát, melly három sátorból állott, s a vogul Tjóbingnak, e vidékek leggazdagabb férfjának, és családjának nyújtott hajlékot. Ekép öt napi bajos haladás után, midőn az ételhiány

h

már-már arra kényszerít vala, hogy egyik iramszarvasunkat levágjuk, csakugyan célt értünk, s hajlékra találtunk a Manja forrásai körül, hol az Ural, a Jajktól a Jegestengerig vonuló egész huzamában legmagasb és legzordonabb. Csúcsainak egyebütt kúp-alakú képződése, melly sehol az átkelést nem akadályozza, elágazásainak legszebb fenyvesekkel borított lejtjei itt a Szúkerje forrásai körül megváltoznak, s éjszaki egyenes irányukból térdformán éjszakkelet felé kitérve, rögtön a legvadonabb alakot öltik fel. Magas, kopár, az ég felé tartó sziklatornyok, mellyek folytonos sorban emelkednek ki e heggyerincből, itt áttörhetlen falat képeznek, és szaggatottságok s formáik nagyszerűségével meglepő tekintet adnak; míg az Ural oldalaiból tömött rendben borda-formán elészökö ágak mély völgyeikkel s omló és rohanó vizeikkel azon hatalmas mozgásokra emlékeztetnek, mik a földszinét e vidéken egykor megrázkodtaták. Itteni nyolc napom nem a sátorokban s ülő foglalkozásban, hanem a hegység magasaira tett kirándulások és Tjóbing nomád gazdasága körüli folytonos forgolódásban tölt. E vendégszerető gazdám mindenütt velem volt, s mint fáradhatatlan tolmács és kalaúz minden tekintetben tökéletesen kielégített; különösen vogul nyelvtudományom nem kevesse gyarapodott azon alkalmazás kitanulása által, mellyet a nyelv e hegyi és nomád élet körül lel. Itt születve s gyermeksege óta itt lakva, nem volt az a bérc és ösvény, mellyet vezérem ne ismert volna. A nyarat ő az Ural nyugoti oldalán szok-

ta tölteni, melly lassu eséssel ellapúlván, felsíkhoz hasonlít s mohos téreivel jeles nyári legelőül szolgál az iramszarvasoknak; ellenben ősszel annak keleti oldalára tér vissza, honnan tavasszal kiindúlt, hogy az ennek völgytorkaiban megszögellő napsugarakat, mellyek nyáron a levegő elrekedése miatt az iramszarvasnak tűrhetetlenek lennének, fölkeresse, s a felnyúló sziklafalak mögött a szelek ellen oltalmat találjon. Már a déli vogulok közt igyekeztem részint saját észlelés, részint minél több értesítés szerzése által a földrajzi viszonyokról s a földszín alakulásairól helyes képet szerezni magamnak, mint-hogy e vidékek rajzait az eddigi abroszokon olly hibásak- és hiányosaknak találtam, miszerint azokat néprajzi célokra, hol főleg a viszonyok helyes átnézete szükséges, épen nem használhattam. A Szoszva és Szigva mellékein, mellyek éjszakiabban fekszenek s felette ritkán látogattnak, e munka még mellőzhetőlenebb volt, s még ennél is inkább a hegyi részeken, miket európai ember még soha meg nem járt. Dél felől megközelítette ugyan azt a bogoszlóvszki utazó küldöttség, melly Strasevski hadnagy s bányamérnök vezérlete alatt 1836-ban egész a Sorteng vize forrásaig előnyomúlt; gróf Keyserlingk pedig, ki 1842-ben a Pecsóra mellől kiindulva a Szauka magasságain fordult meg, látta azt nyúgot felől: de sem itt, sem a távolabb éjszak felé mívelt utazó által bejárva mindeddig nem volt soha. Nem mellőzhettem tehát itt olly munkát, mellyet előbb másfelé is megtettem, s mellyhez itt egy terra

h *

incognita ingere is járult. Ezért iparkodtam részint saját szemlélet, részint Tjőbing és emherei által hű átnézetet nyerni, s ugyanezért midőn utamat éjszak felé folytattam, azt magán a hegységen tettem, és csak akkor ereszkedtem le az úgy nevezett alj-vuarba (alsó erdőbe vagy erdő-aljba), mikor a lakosok ezen télen lakhatatlan vidékeket oda hagyván, a tovább szállítatás lehetetlenné lett. Nomádtól nomádhoz költözvén, s egymásután valamennyi a Szigvába omló hegyi vizeken átkelvén, végre a harminc földirati mérföldet meghaladó azon tartományon csaptam át, melly a Szigva és Szinja telepei közt elnyúlva a vogulok és osztjákok határát képi. E két nép egymástóli elszigeteltsége csak a télen állataikat itt legeltető nomádok által enyhítették annyiban, a mennyiben szükség idején csakugyan lehetséges lesz némi élénkebb közlekedés is, mint ez előtt kevés évvel történt, midőn a Szigva halakban nagy szükségét látván, a Szinjából oda tetemes küldések eszközöltettek. Ezen új népvidékkel, mellyet a Szinja mellett értem el, vogul utazásom be volt fejezve. Ezzel t. i. mögöttem fekvék egy 3780 □ mérföldnyi, az éjsz. szélesség 58–66., a keleti hossz 76–85. fokai közt fekvő, s e területen csak mintegy 6342 lakost ¹⁾ tápláló tartomány, mellyet kilenc

¹⁾ E számban — jegyzi meg Reguly — csak azon vogulok foglaltatnak, kik anyanyelvöket még megtartották, s így azon mintegy 1200, már eloroszosodott, számba nem vétetett. Ehez képest az utóbbiak lakvidéke is ki van hagyva a fén kitett areából.

hónap lefolyása alatt, legdélebbi végétől fogva, a Tavda torkolatától t. i., legéjszakai csúcsáig, a Szigva forrásaig, egész hosszában — szélessége szerint pedig két irányban: délben az Irtystől, a Kondán, Pelímen és Lozván át az Uralig, éjszakban pedig a Szigvától a Kis-Szoszva torkolatáig, átvándoroltam. S ezzel új tanulmányhoz, az o s z t y á k n y e l v é s n é p é l e t vizsgálatahoz mentem által.“

XXII. „September 18-dikán (1845) Tildomba a Szinja vize mellett érkezvén — folytatja Reguly elbeszélését — és Teleking kerületi bíró hajlékában egy napig mulatván, a Vojkár, Lárusz és Szob vizein, a felséges Óbon pedig sept. 26. Hispugornál átkeltem, s még azon este O b d o r s z k b a n az alsó Ób-tartomány főhelyébe értem. Ezen helység a Polui hegypartján fekszik, egy kis mérföldnyire az Óbtól; egykor meg volt erősítve és kozákokkal megrakva e vidékek adózásban megtartására: mostani jelentősége a kereskedelemre szorítkozik, negyven házból áll, s majdnem kizárólag kereskedést űzők által lakatik, kiknek e célra kedvező fekvése bő keresetet nyújt. E vidék azonban, mellyen a Szinjától fogva találtam magamat, nem csak nyelv és népességre nézve különbözik az általam épen megjárt délebbi részekről, de földirati fekvése és alakjára, úgy égövi és földbeli minőségre nézve is sajátos és önálló: egyformaságról leg-

Azon szám tehát, mellyre Berghaus teszi a vogulokat (100,000!; messze elűt a valótól.

alább az ethnograph ez északi vidéken nem panaszkodhatik. Sőt inkább a természeti viszonyok változatossága és sokfélesége annál feltűnőbb, mennél élesben és határozottabban szöknek azok szembe az emberben, ki egészen azok behatása alatt állva, e változatokat s árnyzatokat a leghivebben visszatökrözi. E vidékeket sem világtóli elzártság, sem erdők s vadakbani gazdagság nem jellemzi, mint az a Szoszvamellék sajátja: itt majd egy világutján látjuk magunkat, t. i. az Ób völgyében, melynek oldala az Ural bérceiig terjed el, s a milly szegény erdők és vadakban, szintolly gazdag vizekben és halakban; majd a tenger felé egy stepében (fátlan pusztában), mellyen — valamint az Ural ellenkező végén, a Kaspí tengernél, a déli nomád nyájaival szélbarangol s a pusztának homoktengerét sebes és győzős lován gátlanul áthasítja — úgy legelteti itt a földszarki nomád számos iramnyáit, és szarvasai rohanó gyorsaságával a végtelen hómezőkön átügetve a távolságok mértékeit megsemmisíti. Az ember, kiben minden tartomány leghívebb kifejezését találja természeti minőségének, itt nem vadász többé, hanem halász vagy pásztor. Az erdőséggel, melly a Vojkár vizétől, mint a jegenyefenyvek határáról fogva, mindinkább ritkúl és elsatnyul, míg a szélesség 67. foka alatt teljesen elvész: a vad is fogy és végre megszűnik: a vadnak határa pedig határa a vadásznak is. Itt tehát a vizekbeni gazdagság s a steppék természete határozza meg az ember életmódját, s őt a folyók mellett

halászsza, a steppe síkjain irampásztorrá teszi: mellyek épen azért hogy nem gyepes, hanem mohos steppék (az orosz tundrának nevezi) csak is az iramszarvas tenyésztésére alkalmasak. S természeti hatása a steppének, mellyet az lakosára gyakorol, az ember szellemi és testi bélyegeiben is olly érezhetőleg van kifejezve, hogy általa a Kaspitó-melletti töröktatár steppe lakosa hozatik emlékezetünkbe. Véghetetlen ügyes és eleven, felfogása gyors és éles; természetének szertelensége által elragadtatva lelkismeretesség nélküli, ravasz és cseles, prédára mohó, csalásra és ragadozásra hajlandó, és vakmerő, a nélkül mégis hogy valódi bátorsággal bírna: míg a vadászt és erdei lakost nyugalom és tartalmasság, igazság és becsületesség, önzetlenség és bajnokság bélyegzik. Engem közvetlen uti céljaim csak a halászhoz, t. i. az osztyákhoz vezérlettek, mint kiknek nyelvét és életét tettem tanulmányim tárgyává: a steppelakos, a szamojéd, ezek körébe nem tartozott. Azonban nehéz bizonyos térre szorítkoznunk, míg annak határait és viszonyait nem ismerjük s át nem tekintjük. Az ellentét legfőbb emeltyűje a behatóbb ismeretnek, csak azt ismerjük meg tisztán és öntudatosan, mire az hinti világát; az választja el s határozza meg a tárgyakat, az által igazodunk el körülöttök élesekben; és csak is úgy munkálhatunk teljes sikerrel. Ez ok vezetett engem is a vogulok végtelen erdőségeiből a szamojédek pusztáira, mire most annál nagyobb ösztönt éreztem, minél élenkebben tüntetheték fel a beállott tél s a hóval borított

síkok előttem azon küzdelmet, melyet a legtávolabb éjszakon az ember az ég alj s az elemek zordonságával vívni kénytelen. Szándékom vala a jamáli steppeháton (tundriski chrebet) át, melly a Holasjogan forrásai körül az Uraltól elválva e félszigetbe nyúlik be, a Poderatta felé, s innen a hegységnek felvonulni; hogy az ethnographiai érdeken kívül a geographiait is kielégítsem, s az Uralságot, melyet az 59. foktól fogva jóforma pontossággal ismertem, itt, utolsó elágazásaiban, valamint ellapulása s végződésében is lássam és megismerjem. E végre hagytam el Obdorszkoct October 10-dikén, s az említett jamáli steppeháton a Punke és Sibilyc magasai mellett átkelvén, 14-én a Poderatta mellékéhez érkeztem, honnan a Kute forrásainál a hegységet elérvén, rajta egész a Ményesi hegyéig haladtam, mellynek kúpalakú csúcsával e nevezetes hegység láncá végződik, s honnan lapos háttal egész a tengermellékig, a Grozobe patak torkolatáig, huzódik. Tervemhez képes innen, a hegység nyugoti oldalán, a Kara, Ussza és Szob vizei forrásain át a hegység úgynevezett nagy átkelési útjához (bolsoi perechod, oroszúl) kívántam jutni, mellyen a szíriéneknek történetileg is ösmeretes obdorszki útja vezet, s innen Obdorszkba térni: a hegység nyugoti ágai és viszonyai szemlélete által átnézetemet az egész Uralról kiegészítendő. De a körülmények másképp intézték utamat, s engem a Kara vizén át a hegynek azon oldalágához vezettek, melly a jamáli hegyhátnak megfelelőleg, itt a Kara forrásainál válik ki, s e folyam vizei üstalakú vi-

dékét kétfelől körül fogván, hatvan földirati mér-földnyire egész a vajgacsi szorosig elhuzódik, s Sziuvienpae nevű sziklabérceivel közvetlenül az említett csatornára támaszkodik, mellytől nevét is nyeré (Sárhoj, azaz Sárhát; Sárnak a vajgacsi szoros neveztetik). Minthogy a Lahi és Vulka törzsökök, kiknek tartományán itt áthuzódtam, még a jegesróka-fogással voltak elfoglalva, s déli vándorlásukat még meg nem kezdték, általok megnépesített utamon nagy gyorsasággal elszállítottattam, úgy hogy a Karától megindulván, két nap alatt a vajgacsi szorost elértem. Ez a tartomány, melly a karai tenger mellékétől a Pecsóráig elnyúlva a Pecsóra és Mezen közti kisebb steppe ellentételeül a szamojéd nagy steppe nevét viseli, télen nem lakatik, részint a faszűkség miatt, miután a folyók mély partjai oldalán tenyésző gallyak fűtésre elégtelenek, részint a gyakori és napokig tartó viharok miatt, mellyek az iramnyájakat szétbolygatják és elszórják; s mellyek ellen az emberekre nézve is sehol menedék nincsen. A lakosság tehát, melly majdnem három évnegyedet tölt itten, october végén dél felé költözik, hogy a decembert és januárt az Üssza mellett, az erdők által takarva töltse, honnan martius közepe táján ismét a Sárhojra s a karai tengerpartra tér vissza. Így történt, hogy a vajgacsi csatornától a Horotajka és Hoila forrásai körül a Sárhőjtől elváló nagy steppe hátán huzódó utamon gyakran illy leköltöző nomádokkal, s különösen s z i r j é n e k k e l is utazék, mi által ez utam érdekesebbé lön, és sebes haladásom

szükségképi meglassudása által némileg pihenésül is szolgált. Illy költözés ekép történik: elül a kalauz szán megyen, melly az utat mutatja; utána az iramnyáj s két hajtó szán, melly gyors szarvasok által huzatva, azt minden oldalról körülrepüli s a félre szaladó és elmaradó iramszarvasokat visszatereli, mint lovas pásztoraink. Következnek a terhes szánok, mellyeken a sátrók póznái és bőrtakarói, a család élelmi takarmánya s kiseded vagyona találtatnak, s mellyek egymáshoz kötve, zárt rendet képeznek, mert a hátsó szán állatai az előtte menő szánhoz kötvék. Végre jönnek a család szánkái, mikén a családfő felesége vagy feleségei, a gyermekek és szolgálók ülnek; az elsőbb közönségesen egy, zöld vagy vörös posztóval bevont ülésen, mellynek oldalán ugyan olly színű posztózat emelkedik, hogy a rajta ülőt a szél ellen védje. A férj gyengéd figyelmének e jele a hófejér síkokon meszsire ellátszik, s ollyformán tűnik fel, mintha a költöző caraván lobogója volna. Minthogy alkalm hiánya miatt fel kellett hagynom abbeli tervemmel, hogy a Kara mellett utazzak fel e folyó forrásaig: a nagysík hátán, melly a Sárhoj által függ össze a nagy hegységgel, szándékoztam az említett forrás vidékeig előnyomulni. El is jutottam a Huzsumor vizétől a Hoila és Szilva folyókig, s azokon átkeltem egy Gnólikko nevű szamojéd segedelmével, s eként jóformán megközelítettem célomat; de minthogy a Gnoho és Purerka törzsökök, mellyeknek e tartomány őszi tartózkodásuk helye és sajátuk, még nem voltak

ott, s két nap alatt sem birtunk embernyomra akadni, vissza kellett térnünk, s én, délibb utat vevén, az Ússza erdős környékébe szállottam le, honnan a Lahorta-szoroson keresztül az Uralon átkeltem, s Berézov városába siettem, a to-bolszki kormánymegye hasonló nevű kerületének fő helyébe, melly egy 15,000 □ mérföldnyi 20,000 lakossal bíró tartományban, némi életkényelmeivel az egyetlenegy, téli mulatásra alkalmas pont.“

XXIII. „Illy roppant kiterjedést nyert steppeutazásom — fejezi be Reguly ez érdekes jelentést — ethnographiai és anthropologiai tekintetben teljesen kielégítvén, Berézovban egész buzgósággal feküdtem osztyák studiumaimnak. Miután a nyelvben jóformán tájékozva valék, nyelvanyag nyerése s a nép belső életének megismerése végett az osztyák költemények gyűjtéséhez láttam, mik nagy érdekű tartalmuk miatt nem sokára kizárólag elfoglaltak, mert a nép elmúlt életét olly alakban mutatja fel, millyet annak jelenéből ítélve feltenni soha sem bátorkodtam volna. A legmagasb éjszaknak egy népét, mellynek, nézeteink szerint, már életmódjánál fogva is egészen más szellemi irányúnak kelle lenni, hő lelkesedéssel látjuk ősei harcoss tetteit elbeszélni, s bajnokainak, kik részint mint istenek külső ellenségek, ugymint szirjének és szamojédekkel, részint mint fejedelmek testvéreik és szomszédjaikkal küzdöttek, majd gyászos, majd szerencsés sorsukat megénekelni. E nép, melly

i *

számos fejedelmek alatt állott, kik fa váraikból és földsáncokkal kerített helyekből uralkodtak vidékeik felett, osztja urainak sorsát; s valamint ezek sikerült vállalatai, úgy bal szerencsájök is tárgyai majd lélekemelő, majd vigasztaló énekeknek, mik apáról fiúra szállván, a szép tettek és veszedelmek évnappjain ünnepiesen elénekeltetnek. A tünemény, melyre itt akadunk, épen olly új és meglepő embertanilag — mert halásznépet illy égalj alatt vitézség és harci dicsőségtől látunk lelkesedni — a milly érdekes néprajzilag, midön a finn népcsalád egy törzsökénél olly szellemirányt fedezünk fel, melly a többi finneknek nem csak nem sajátja, hanem tőlök idegen, sőt természetökkel épen ellenkező. T. i. míg a finnek költészete, a világtóli elszigeteltségben, egészen a társadalmi élet körén kívül fejlődve, inkább az ember belső és egyéni életének kifolyása, s ekép csak kedélye és szive mozgásait s a természet ártalmas erői s a gonosz szellemek behatásai elleni küzdelmeit tárgyazza: addig az osztyák költészet, nem foglalkodva az egyének bel életével, csak társadalmak, városok és vidékek sorsát énekli meg, s mindenkor munkás, kifelé ható élet szemléletéből indulva, annak harcos mozgalmait, viharait és viszontagságait festi le. Az ember nem tör itt rejtélyes fellengésben, bűverő és mesteriség által szellemi felsőségre világ és természet felett, mint amott: hanem képzelme bájos képeitől izgatva, melly fényes tetteket és szerencsés merényeket kápráztat elébe, inkább világi uralomra törekszik népek és földek felett bátor

elszánás és fegyverek ereje által. Ekép ismervén meg az osztyák költészet magas becsét, feltételelem vala annak egyes aggastyánok emlékezetében még élő valamennyi maradványait birtokomba keríteni; s az ő szájokból leirt énekek száma csakugyan meghaladta már a nyolcvan ívet, midőn pétervári levelek által ügyeim állásáról értesítve, kénytelen voltam munkámat félbeszakasztani, s bár fájdalommal rögtön Kazánba visszakészülni. Élnem kellett az idővel, hogy az olvadást megelőzve, még a téli utakat használhassam, s így irományaim gyors rendezése után martius 3-d. (1845.) Berézovtól, hol a tavali nov. 24-dikétől fogva laktam, búcsút vettem. Utam, melyet 37 Reaumurféle foknyi hidegben kezdtem meg, a vogulok általam már jól ismert s a múlt nyáron megjárt tartományán vezetett keresztül, az éjszaki Szoszva s a Lozva mellékén egész Wsewolodskoiig, azon helységig melly éjszakai utam kiinduló pontja volt; onnan Ekaterinburgon és Permen át, tértem Kazán felé. Bérékesztésül e hosszú és terhes utamból csak egy emlékezetet idézek fel: azon szivességét, mellynek jeleivel, valamint e földre léptemkor, úgy most elválásomkor is megörvendezetttek. T. i. a lehetőleg sebes utazhatás végett előre rendelvén iramszarvasokat, a Szigva s a Tapszija lakói, kik között a tavali nyarat töltöttem, jövetelemről értesültek, s folyóik torkolatainál összegyülekeztek, hogy barátjoknak végbucsukezet nyújtsanak; a szigvai fejedelem pedig azon napok emlékezetére, miket e folyó partjai körül töltöttem, egy

ívvel s h é t nyillal ajándékozott meg , mellyeket egyéb gyűjtött néprajzi tárgyaikkal együtt szerencsém leszen az academiának beküldeni.“

REGULY VOLGAI UTJAI *).

1845—6.

XXIV. Martius utolsó napján érkezett Reguly Kazánba , megtörve a másfél évi fáradsalmas utazások , szokatlan égalj s hosszas nélkülözések , — elgyengülve a nappali s éjjeli dolgozás és folytonos lelki feszültség által , melly állapot gyakorti láz s étvágyhiányban nyilatkozott. Honvágya is hatalmasan ébredezett. De hátra volt még az academia kívánságához képest a cseremis z nyelv megvizsgálása. Ezért legott megérkezte után a főkormányzó ajánló levelével a kazáni püspöknél jelent meg , ki minden eszközök kész közöltetését igérvén , mellyek a cseremis z és csuvas nyelvek tanulmányára szolgálnak , e végre őt a rajfai kolostor apátjához utasította megbízó levelével. Ezen férfiú , egykor a kazáni egyházi academiában tanár , majd cseremis z missionarius , sőt az új testamentom némelly részei cseremis z fordítója , mind általános míveltsége , mind az említett nyelvbeni jár-

*) Források : Reguly levelei hozzám , Baer statustanácsoshoz és Fraehn titkos tanácsoshoz ; Baer és Kunik jelentései az orosz cs. academia Bulletinjében s a pétervári német újságban.

tasságánál fogva szíves előmozdítója lett a tudós magyar igyekezetének, különösen a nála levő cseremiszt szógyűjtemények közlése által. Smint-hogy különben is Reguly megingatott idegrendszere mindenek előtt nyugodalmas helyet kívánt, Kazán odahagytaival e derék archimandrita meg-egyezéséből az említett klastrom falai közt vont meg magát, melly a várostól éjszaknyugot felé harminc versztnyre, erdőmagányban, egy szép tó mellékén fekszik, cseremiszt falvak közepett. Ezek egyikéből szerzett magának egy ügyes tolmácsot is, kinek élő segedelmével e studiumok szokott buzgósággal üzetek, noha egészsége a szellemi erőltetés megújítása által olly szenvedővé lett, hogy szinte az élet is el látszott őt gyakran hagyni akarni. Haja is ez időben hullott el úgy, hogy már csak halántékait fedezné. Ennél fogva koronként kénytelen volt legalább csak egykét napi szünetet engedni magának. De ő minden áron meg akart felelni utasításának, fogytán levő módja pedig sietést parancsolt. Május közepén azonban ismét szebb kilátás nyílt. Időközben t. i. a magyar academia kis gyűlése, az igazgatóságtól nem reménylhetvén többé Reguly pártoltatását az intézet pénztárából: a titoknokot köz aláírás nyitására hatalmazta fel, mellynek sikere új segedelmeket ¹⁾, de egyszersmind új kö-

¹⁾ Ezen az academia által nyitott aláíráshoz, melly közel ezernégyszáz pengővel jövedelmezett, magok az academiai tagok több mint 300 s az utazó szülőtte megjéje Veszprém 250 fital járultak.

telességeket hozott. Reguly, hanyatló egészsége dacára, hazafiúi örömmel és készséggel határozta el magát a déli vagyis volgai finnek kibuvárását a mordvínok és csuvasok meglátogatásával kiegészíteni. A nyájas hírre eleinte testi állapata is üdülni kezdett: annyira függött ez nála a lélek kedvező vagy borúlt hangulatától. „Tíz nap előtt még fekvé dolgoztam, írá május 15., s most ismét olly erősnek érzem magamat, mintha régi könnyűségemet és erélyemet nyertem volna vissza, melly további munkáim nyomos folytatására olly szükséges.“ De megrendült erejének e fellobbanása, fájdalom, nem vala tartós, sőt gyengélkedése, koronkénti hullámmzással bár, folytonos kísérője maradt hű szorgalmának. E szokott, semmi bajtól nem csüggedő szorgalom gyümölcse a cseremisiz nyelv birtokába-ejtésén kívül nyelvbölcsészeti nézeteinek teljes felderülése volt, miről május 27-dikei levelében így nyilatkozék: „Most már a nyelv természetéről általában jóformán tisztában vagyok magammal, s azért olly könnyen foly munkám, hogy a vogulok közti hosszas tartózkodásom alatt a természettől elvont rendszerem fonalán két hónap alatt annyit bírok tenni, a mennyit ez előtt illy helyesen és illy teljességben fél év alatt alig.“ Cseremisiz studiuma bevégezése után július elején elhagyta Kazánt, s a csuvasok és hegyi cseremiszek közt, különösen Kozmodemianszkban, egyideig mulatván, N i s n i j - N o v g o r o d b a érkezett, mellynek alkormányzója a belügy-minister utasításából őt a kerületi hatóságoknak lelkesen

ajánlotta. Egy heti pihenés után, e kormánymegye belsejébe rándult a mordvínok közé, hogy a finn törzsökhöz e legdélebbikének életmódjáról s állapotairól élő szemléletet nyerjen, s magának a hely színén alkalmas tolmácsot szerezzen. „E cél elérése után vissza kívánok ismét a városba térni — írta Fraehnnek július 23-dikán — mert itt, hol némi elszóródásom is találkozok legalább a rám nézve felette tanulságos fővászár alkalmával, reménylhetem, miszerint munkálkodásim azon lassabb és csendesebb folyamatot veendik, melly erőmhez levén mérsékelve, tán ismét felépülhetek.“ A mordvínok közti utazás tetemes bajok és kedvetlenségekkel volt összekötve; azon felül célja is csak részben éretett el, miután az épen a mezei munkák főidejébe esett, melly alatt az egész nép, lakjaitól távol, szerte a szabadban volt elszórva. Mindamellet csakhamar találkozott egy derék tolmács az erzek (nyugoti mordvínok) törzsökből, ki nek segedelmével Reguly rövid időn teljesen elbirtoklotta az erz nyelvjárás alakzatát. De minél mélyebben hatott annak ismeretébe, annál világosabb lett előtte, hogy az erz nyelvjárás az orosz befolyás miatt vizsgálatai számára elégtelen s nem tiszta anyagot nyújt. Elhagyta tehát az erzek vidékét, s a Moksa mellékére utazott a penzai és tambovi megyék éjszaki részeibe, hol reményéhez képest csakugyan tiszta mordvinságot talált. Megtartván, a két nyelvjárás folytonos összehasonlíthatása végett, erz tolmácsát, szerzett egyet a moksai törzsökből is, s azok-

kal Nisnij-Novgorodba tért, hol szenvedő egészségének is jobban viselhette gondját. Érezte t. i. hogy munkálkodásai nyomosabb folytathatása végett leginkább nyugalom s némi kényelemre szorúl. Itt volt szerencséje a birodalmi bánya-főigazgató Tschefkin által Leuchtenberg hercegnek bemutatni, ki vele utazásai célja s folyamatajáról hosszasán társalkodott, s őt, hogy Pétervárt is meglátogassa, nyájasan felszólította. Ez alatt a mordvín nyelvvizsgálatok végök felé haladtak; a csuvasoknak azonban további költség hiánya mellett el kellvén maradni, visszatérésre készült, mely Baer javaslatához képest Pétervárnak volt tervezve.

XXV. Ekkor, s épen jókor érkezett Novgorodba Reguly ügyének ismét újabb phasisba léptéről a váratlan hír. T. i. a magyar academia 1844-ki felszólítása, mellynek kezdetben nem megvetendő sikere mutatkozott, megszűnt volt hatni; s e sorok íróját aggodalom fogta el egy annyira szükséges második pétervári mulatás s a haza-jövetel eszközeinek mikép előteremtése iránt. Még e g y , az egyleti út, állt nyitva. Megalkotott tehát 1845nek elején a „Reguly-társaság“, melly teendőjeül tűzte ki részvények s egy „Reguly-könyv“ kiadása által annyi pénzt csinálni, hogy utazónk két évre fedezve legyen, melly idő alatt a gyűjtött anyagok Péterváratt mint illy munkálkodásra alkalmasb helyen feldolgoztassanak, a magyar academiának bemutatandók, s a

hontérés is eszközöltessék ¹⁾). Reguly e hírt augustusban vette, mellyből nagy vállalatának becsülettel befejezhetését biztosítva látván, a legteljesebb megnyugvást érezte. Ekép lehetővé volt téve, miről ő fájdalommal mondott vala le Kazánból eljöttekor: a csuvas nyelvnek is a nép közti megtanulása, s így a finn nyelvkörnek egy nagy fontosságu tagjával kiegészítése: de változó egészségének meggondolásában egyideig habozott, míg a végzet intését látván e váratlan fordulatban, magát a hatvan mérföldnyi új útra csakugyan elszánta. Befejezván tehát mordvín dolgozásait, Nisnij-Novgorodtól novemberben búcsút vett, a csuvasok közé ment, a 1845—6-ki telet pedig csuvas tanulmányai szerkesztésében Kazánban tölté, honnan 1846. jan. 18-dikán már ezeket írhatá: „Csuvas munkám nagyjában t. i. a nyelv vázolása a beszéd minden részei szerint kész, s már most csak az egésznek összeállítása s helyesírási átjavítása van hátra.“ Ezen is átesvén, az idő kinyíltával, úgymint martius-

¹⁾ Az egyesület e két év mindenikében ezer pfittal kívánta utazónkat segíteni. Bevétele 1432 pfítot 45 krt tett, mellyből 1846/7-ben kilencedfél száz ment kezéhez, a többi a jelen munka előállítására fordított, melly azon mértékben fogja őt saját áldozataiért kártalanítani, a mellyben a közönség részvéte a könyv megvevése által mutatkozik. Az egyesület kétség kívül többet, sőt a mint a dolog eleinte indult, sokat tehetett volna; de Reguly, betegeskedése közben sokáig hír nélkül hagyván az egyesületet, ez a segédlelmyűjtést nyomosabban nem folytathatta.

ban, Civilisz kbe ment, egy a csuvas földön fekvő kerületi városba, hogy innen mintegy közép-pontból a nép közé ki-kirándulván, dolgozásait a népnél verificálja, az anatri csuvasok nyelvjárását hasonlításaiiba felvegye, s anyagait kiegészítse. Ezeknek csakugyan szerencsés bevégzésével, május végén újra a cseremiszeket vette elő, s ebbeli dolgozásait ismét a raifai kolostorba vonulva tökéletesítette. Hasonlót teljesített a gornie cseremiszeknél Kozmodemianszokban, hol szinté másodszer állapodott meg, s a Szúra-melléki csuvas nyelvjárás körül Jadri n s z k b a n. E többszöri utai különösen az által lettek szükségessékké, mert a finn nyelvcsalád több és több ágaival ismerkedvén meg egymásután, nyelvbölcsészeti elveinek alkalmazása időnként új meg új revisióját és megalapítását követelte az élethől szedett nyelvényeknek. Illy lelkismeretes és gondos eljárás után teljesen tisztába jutván rendszere s e nyelvek természete körül: vég bucsút vett a volgai finnektől is, s Nisnij-Novgorodon és Moszkván keresztül aug. 25-kén, közel három évi távollét után, Sz. Péter-Várába érkezett.

REGULY ISMÉT PÉTERVÁRT, ÉJSZAKI NÉMETORSZÁGBAN, S HONJÖVETELE.

1846—9.

XXVI. Az ekép bevégzett, s eredményei tekintetében szerencsésen bevégzett keletéjszaki út

után Balugyánszky tükös tanácsos nyílt karokkal fogadá érdemben és hírben gyarapodott földiét petershofi nyári lakában, hol ez egy hónapot óhajtott nyugalomban s a barátság nyájas örömei közt töltött. Már Németországba készülé, hol barátjai javaslata szerint, rokon irányu férfiakkali eszmecsere közt kívánta vala nagy vállalata harmadik phasisát, az eredmények feldolgozása közben leélni: midőn a pétervári geographiai társaság és különösen Köppen és Struve arra kérék, hogy az éjszaki Ural vidékén gyűjtött földrajzi adatait Péterváratt dolgozná fel, miután Német- és Magyarországbán az e munkára netán még szükséges segédeszközök meg nem szerezhethők; s különben is e vidékek részletes ismerete sehol olly érdeket, mint Péterváratt, nem gerjeszt. Azonfelül a geographiai társaság kellő műtani erőket is ajánlkozott rendelkezése alá adni. Ezen tekintetek s azon hálatartozás, mellyel magát Oroszországban kormány, intézetek és egyesek iránt lekötelezve érzé, győzvén rajta, elhalasztá utazását, s a kívánt földabrosz dolgozásához fogott. A munka lassabban folyt, mint adatai pontossága s eleven intuitiója mellett egyelőre reménylette. Az előadandó tartomány t. i. tizenkét szélességi fokot tölt be, s így dél-éjszaki irányában száznyolcvan geogr. mérföldre terjed. E roppant területen felette kevés vala az ismeretes, s még kevesebb a helyesen meghatározott pont; helyben készült saját abroszkái száma nagy, az ezekhez tartozó adatok és jegyzéseké még nagyobb, a szükséges combinációk és

számolásoké töménytelen. Ehez járult elgyengült egészsége, mely napjában csak néhány órai munkálkodást engedte. És így Regulynak ez első munkája csak 1847. január végén készülhetett el. Áll az egy abroszból, mely tizenhat nagy-negyedrét lapot tölt be, s egy ehez tartozó magyar-
rázó szövegből ¹⁾. Az előterjesztett földterület az északi szélesség 58—70. s a keleti hossz 72—89. fokai közt terjed el, több mint ötszáz helyiséget mutat fel, a föld népe, tehát a vogulok, osztyákok és szamojédek elnevezéseivel; gondosan kitűzi a külön népségek, különösen a vogulok, osztyákok, szirjének, szamojédek és tatárok, — úgy a földművelés, marhatenyésztés s az erdőségek határvonalait; felrakvák mindenütt a bejegyzett pontok egymástóli távolságai orosz versztek szerint; részletesen előtűnteti az Uralnak egész a Jeges tengerig nyúló ágait és kúpjait valamennyinek neveivel együtt, úgy a nagyobb kisebb folyókat s hegyi vizeket, az egyes egyházakat és falvakat, sőt a szarvaspásztorok és vadászok viskóit, a köcsiutakat, ösvényeket s a csónakvontató utakat is, végre a szerző saját útirányát, itt-ott-voltának dátumaival együtt. E

¹⁾ Egyetlen példányát, mely eddig hazánkba jutott, e sorok írója a szerző küldeményéből 1847. november 8-dikán a magyar academiának mutatta be, s e címet viseli: *Ethnographisch-geographische Karte des nördlichen Ural-Gebietes, entworfen auf einer Reise in den Jahren 1844. und 1845. von Anton von Reguly. St. Petersburg, 1846.*

roppant műről, mely egy egész utazó társaság-nak is becsületére válnék, a szentpétervári német ujság habozás nélkül bevallja, hogy „azok előtt, kik az Uralvidék abroszain eddig létezett s most már betöltött ürességet ismerik, nem lehet többé kétséges, miszerint Reguly, e munkája által, Oroszország ethnó- és geographiájában egy terjedelmes terra incognita fölfedezőjévé lett.“²⁾ És csakugyan: alig jelent meg e földkép, az orosz tudósok nem késtek e fölfedezéseket abroszaikba felvenni. Köppen ebből népesítette meg az általa kiadott ethnographiai abroszát Oroszországnak; ebből gróf Keyserlingk geologiai munkájához ragasztott földképet Pecsóra vidékének; ebből Islavin a szamojédek földét előterjesztő abroszát; s ez vétezt fel legott úti kalaúzul az urali utazó küldöttség által is. Reguly pedig halája e zálogának általadása után, „kísérve a legbensőbb részvétnek emlékezetétől, mellynek orosz földre léptétől fogva svédek, németek, lengyelek és moszkák-tól sokféle jeleit vette“ (ezek az idézett pétervári lap szavai), az éjszaki nagy birodalom fővárosának 1847. február 3-dikán vég búcsút mondott.

XXVII. Octoberben 1846. Reguly legközelebbi feladása előrajzát velem e sorokban közlőtte: „Elhagyván Pétervárt utamat egyenesen

²⁾ St. Petersburger Zeitung, 1847. 20. sz.

Németországba veendem, s nyughatatlansággal várom egészségem óhajtott javultával az időt, melyben nyelvészeti munkálataimat ismét megkezdhetem; és csak akkor térek hazámba vissza, miután első munkámat az akademiának be fogtam küldeni.“ E feltételében mindazáltal ismét egészségi állapota által gátoltatott. Földrajzi munkája t. i. fáradságosabb volt, hogysem mellette e téli hónapokban épülhessen. Hiszen sokalaku bajainak alapja épen azon beteges izgékonyság volt, melly a folytonos lenyomó kedélymozgalmak, szertelen lélekfeszítés és zordon égálji befolyások összemunkálásából eredvén, majd ideges fájdalmakban, majd kimerültségben s a teng-élet hanyatlásában, úgy az altesti változások sokféle nemeiben nyilatkozott. Illy állapotban a legjobb gyógyszer alkalmasint a haza jövetel lett volna. Az övéi körében, családi örömek közt, gondtól menten, a hosszas munkáktól kinyugodva néhány hónap alatt az épség nettője bizonyosan betért volna a rég elhagyott testbe: de az ő eltökéltsége állott: csak kész munkával kezében lépni ismét hazája földére — s így ott kereste föl elveszett kincsét, hol azt nem találhatá: Gräfenberg gyógyintézetében. E perctől fogva Reguly élete nem egyéb mint egy, folytonos hullámozás közt változó körtörténet, mellyre már azért is fátyolt vetünk, minthogy két éven át minden szellemi munkálattól megfosztva, éltének legszomorúbb és dicsőtelen időszaka. Minden a mi ez időből kiemelhető, ennyiből áll. 1847. májusban volt öröme az

említett gyógyhelyen gyakran megfordulhatni a szintolly dicső mint szomorú emlékü gróf Széchenyi István jeles neje társaságában, ki akkor szinte Gräfenberghen mulatott; ott látta őt a gróf is először, s őt minden módon kitüntette. Szeptemberben ismét enyhülést érezvén, szíve régi vágyát többé el nem némíthatta, s rövid látogatásra hazájába tért. Szüléinél Pozsony vármegyében két hétig mulatott, innen lerándult Pestre, hol october 14-dikét töltötte, többnyire nálam néhány megbízott ügybarát körében: mert még most sem az academia, sem az őt pártoló egyesület tagjai által, miután pusztá kézzel jött, láttatni nem akart. Azon arckép, melly e könyv homlokán áll, szinte az nap készült. Vissza Zirc, Győr, Pozsony és Bécsnek menve, hol a felség s a főhercegek kegyelmesen fogadák, november 9. Berlinbe ért, hogy itt már most megújult erővel számos munkái rendezése és simításához fogjon. De a legelső feszültebb foglalkodás újra visszahozta a nem kiírtott, csak elnémított bajt, s Reguly most a hasonszenvszethez folyamodott. Siker nélkül maradván ez is, 1848. tavaszával Lehsenbe utazott, egy mecklenburgi kis városba, hol Dr. Stein gondviselése alatt más nemét használta a vízgyógyinak, melly mellett annyira jutott, hogy ez időben velem is már nem ő, hanem orvosa levelezne. Ezen, mint bátran állítom, a helytelen orvoslás által fentartott s részint tán előhozott szenvedések (crisiseknek nevezik őket) okozák, hogy Reguly 1848. junius 13-kán a magyar királyi közoktatási min-

k

nister által a pesti egyetemi könyvtár első őreül neveztetvén ki, hivatalát akkor el nem foglalhatta. De végre szülői által is a külföldi orvossal felhagyásra hatalmasan ösztönöztetvén, Lehsent elhagyta, s 1849. máj. 3. Pozsonyba érkezett. Az ottani császári katonai hatóságnál gyanút támasztott egy magyarnak külföldről olly időben hazájába térte, midőn a magyar fegyver győzödelmes volt; és nyelvész hazánkfia mint vélt politikai agens fogságba vitetett. Tíz nap múlva azonban, sikerülvén az alaptalan gyanu elhárítása, szabadságát visszanyerte, s szülőiéhez vonult, hol egészsége is, melly a két éves gyógybanás által szenvedett inkább mint épült, a léleknyugtató körben végre valahára visszatért. És így Reguly tíz évi távollét után f. évi september vég napjaiban ismét Pestre jöhetett, elfoglalni hivatalát, melly irányával és vágyaival annyira találkozik s reá nézve ohajtott és érdemlett életrév vala, tőle pedig gyarapodást és díszet veendett. De octoberben az egyetemhez tett ministeri kinevezések megsemmisíttetése mondatott ki *).

EREDMÉNYEK.

XXVIII. Az olvasó, ki figyelemmel követte elbeszélésünket, ennek végére jutva kétségkívül a nyert eredmények után fog kérdezősködni. Körülményes választ e sorok írója természetesen nem adhat: az túlhaladná egy illy rövid tudósi-

*) Épen midőn ez ív sajtó alá menne, érkezett meg R. kinevezetése jan. 25-ről 1850.

tás határait; s különben is csak magától az utazótól, s ennek is nem valamely rövid emlékiratból, hanem munkái összegéből várható. De mely munkák azok, mik studiumai, gyűjtései és vizsgálatai gyümölcseit közlendik, röviden el kell mondanom. Az egész finn nép- és nyelvcsalád, mely Reguly tanulmányai tárgyát tévé, négy fő csoportra osztható. A nyugoti finnek főbb ágait — mert e felosztásban nyelvjárásokra (dialectusokra) nincs ügyelet — a sajátlag úgy nevezett finnek, a lappok és az esztek teszik; az urali vagy jugri finnek vogulok és osztyákokból állanak; a volgai finnekhez a cseremiszek, mordvínok és csuvasok, a permi finnekhez végre a permékek, votyákok és szirjének tartoznak. Az első három csoport valamennyi ágaival utazóink nem csak a létező minden segédeszközök áttanulásából barátkozott meg, hanem azokat, a mint láttuk, köztök lakva és kelve eleven nézet és önálló vizsgálatból minden viszonyok szerint igyekezett megismerni. És itt figyelmét a népek physicalai, szellemi, társadalmi tekintetben, tartományaik, történetök, nyelvök és költészetök egyformán foglalkoztaták. Ehez képest mindannyi külön munkája terjeszti elő a vogul, osztyák, csuvas, cseremiszk és mordvín nyelveket, alkotásukkal és szokásokkal, azaz adva mindeniknek nyelvtanát és szótárát, folytonos tekintettel egymásra s a magyar nyelvre. E dolgozatok részint már csak az utolsó kezdet várják; s megelőzendő őket egy, a szerző saját philosophiai nézeteit a nyelvek szer-

k *

vezetéről általában kifejtő munkálat, melly a többi külön munkákhoz bevezetésül szolgálend. Új s önálló feldolgozásban kívánja előterjesztetni a nyugoti finn nyelveket is, szinte tekintettel a többi családtagokra s a magyarra; de itt a lexicalis rész már nem külön munkálatképen, hanem csak a hasonlítás szükségéi szerint lesz tárgyalva. Befejezendí a nyelvészeti dolgozatok sorát a negyedik csoport nyelvei szintolly teljes kidolgozása mint az első rendbelieké; mert noha Reguly e három népet csak futtában látván, nyelveiket is csak idegen elődolgozatok után ismeri, de nyelveik, a szirjént kivéve, tudományosan még teljesen ismeretlenek, s az általa birt eszközök kiadatlan anyaggyűjteményekből állanak. A nyelvészi munkálatokat a néprajziak egészítendik ki. Ebbeli tapasztalásait és anyagait Reguly két terjedelmesb munkában fogja előterjesztetni; egyben, melly az öszves finn néptörzsököt ismerteti; s egyben, melly a jugri finneket különösen tárgyalja, mellynek részét azok költészetének bő előadása is teszi, a nép szájából nagy számmal gyűjtött énekekkel, nem csak az eredeti szövegben, hanem sorközi fordítással és némellyek nótáival együtt. E néprajzi munkában is gyakor tekintet van a mi nemzetünkre. Végre szándéka Regulynak utazásai egész körét, folytonos elbeszélésben, előadni, melly munkában egyszersmind a nagyobb mívelt közönséggel is kívánja tudományos fölfedezései eredményeit közölni. Mind ezekből, úgy hiszi utazónk, a finn-magyar kérdésre teljes világosság derülend, s a rokonság a

valósághoz képest nem közvetlennek, de igen közvetettnek fog elismertetni. Szerinte t. i. a közép-ázsiai vagy mint szinte nevezik, az ural-altái, nyelvek osztálya hat nagyobb kisebb nyelvcsaládból áll, mellyek: a mandzsu, a mogul, a török-tatár, a szamojéd, a finn és a magyar. Ezek minőségileg úgy viszonylanak egymáshoz, mint az indoeurópai nyelvosztály egyes tagjai: az ind, a román, germán, szláv, celta és perzsa szinte egymáshoz, ámbár azok egymástól könnyen megfogható okokból távolabb állanak mint ezek. De legközelebb a középázsiai nyelvcsaládok közül a magyarhoz csakugyan a finnek állanak, s ezek sorából különösen az urali finnek: a nélkül mindazáltal, hogy a finn és magyar törzsek közül egyiket a másiktól lehetne származtatni. Addig is tehát, míg Reguly munkái megjelenének, tekintélyt tekintély ellen állítva, el fogjuk Schlözer és társai sejtelmeken alapvó tanaikat végkép utasítani, s egy magyarnak elfogulatlan, nagyszerű fáradozásai eredményére támaszkodva, mellyet egy szinte magyar nagy nyelvész, Révai Miklós, a tudomány egykori fejletlensége dacára ezelőtt több mint negyvenöt évvel olly helyesen előérezett, kimondandjuk: mikép a magyar, tagja egy roppant földirati kiterjedésű népességnek, melly külön ágaiban, külön nevek alatt s külön időkben a historiai korok kezdete óta a világtörténetben gyakorta olly nagyszerű-

leg szerepelt, melly lángkardját az ismert fél világon átvillogtatva, majd Ázsiát, majd Európát megrázkodtatá, a világ legnagyobb birodalmai közül némelyeket eltemetett, egyebeket meghódított, vagy megalkotott; melly a keleti Nagy-oceántól, egyfelül a Jeges s az Éjszaki tengerig nyújtotta ki gyökereit, másfelül hatalmát egész a Nilusig terjesztette; — a mi pedig kebleinket méltán emelheti: a magyar e régi és roppant fajnak legnemesebb ága, melly t. i. nem csak rontott, de épített is, nem csak hódított de fen is tartott; melly polgárisodott népek közepett ezer éves állodalmat alkotott, azt a műveltség minden jótételeivel termékenyítette, s midőn népi és kari különbség nélkül önkényt közössé tette határai közt az igaz szabadságot, az emberiség legmagasb fokára hágott, s ez által magát nagy faja minden ágai közül örök megmaradásra leginkább érdemesítette!

XXIX. Az academia érdemlett részvétellel fogadta 1847-ki egyik novemberi népes gyűlésében a titoknak áttekintő értesítését Reguly öszves útjairól s ezek általános eredményeiről, melly alkalommal a Reguly által sok gondnal és költiséggel összeszerzett *ethnographia* i gyűjtemény is felvala a gyűlési teremben állítva. Ennek alkotó részei: 1. különféle ruházatok; különösen lapp, szamojéd, vogul, osztyák és mordvín, férfi és női, szörme (pelz), vászon, gyapju és csalánvászonból készült felső és alsó öltönyök; fejkendők, kötények, cipők, különféle ékszerék.

E darabok, kivált a nőingek, részint igen cifrák, nagy gonddal és ügyességgel kivarrottak, némelyeknél a színek összeállítása s a rajz (dessein) csinos ízlést tanusító. A lapp s némelly vogul szőrmés ruhát ezek közül maga utazónk viselt. 2. Bábok, nevezetesen szamojéd és cseremis, férfi és nőalakok. 3. Minták, u. m. vogul, csere-misz, osztyák és orosz lakok, szánok, korcsolyák, ívek, hallóké. 4. Fegyverek: sokféle nyilak s ide tartozó eszközök. 5. Egy valódi vogul lant (sangur), s egy valódi osztyák bálvány. 6. Régiségek; cserepek, vogul érckép, pénz; csüd sírokból került darabok. 7. Különféle csont-, állat- és ásványtani tárgyak, úgy kővületek is, részint igen nagy becsűek. Reguly e küldeményt azon ohajtás nyilatkoztatása mellett ajánlotta az academiának, hogy ha ez fel nem kívánná állítani, az a nemzeti museumban tétetnék le, mi csakugyan így is történt. Nem szükség említenem, hogy e gyűjtemény, bár nem tetemes, mégis a maga nemében egyetlen a mívelt Európában; s méltónak tartom, hogy annak tárgyai kivétel nélkül mind lerajzolva, részint színes nyomtatásban közzé tétes-senek, akár Reguly útleírásában, akár az academia Évkönyveiben. Mennyivel biztosabb közle-mények volnának ezek azon másolatoknál, mely-lyeket némelly nagy nevű utazók munkáikba ré-szint futólagos látás, részint csak elbeszélés után készített a rajzoló.

XXX. Elbeszéltük s röviden méltányoltuk is a finn-magyar kérdés állapotait s állását azon

időben, midőn Reguly lépett e mezőre; hadd említsem még azon mozgalmakat is, mik Reguly vállalatával egykorúak, vagy ez által bel- és külföldön felgerjesztve az ő mozgatása eredményeinek tekinthetők. Az elsők közül mindenek előtt a köz tiszteletet olly nagy mértékben megérdemlő irodalmi Nestorunk Fejér György említen-dő, ki nemzetünk régiségeit tárgyzó előbbi írásaiban a magyar nép eredetéről, lakjairól, neveiről értekezvén, 1840-ben egy bővebb munkát írt, mellyben történeti uton a finn kérdésre is világosságot vet, s az atyafiságot határozottan elismeri, de nem úgy mint a külföldnek tetszett, hanem a finneket tartván éjszaki húnoknak ¹⁾. Bloch Móric nyelvhasznító uton indulva, szinte még 1840, dec. 20-dikán tartott academiai előadásában, a magyar és finn nyelvek rokonságát érintvén, különösen a szirjént vette vizsgálat alá, s róla azt állítá, hogy alig van nyelv, melly a mienkhez közelebb áll mint az: „nem csak, úgy mond, az általános grammaticai alakok, a hajlítás, a szóalkotás ugyanaz a magyarral, de a nyelv csínjának legkisebb szeszélyei is, a mennyire a hiányos adatokból kivehető, megegyezők“ ²⁾. Itt említen-dő Kállay Ferenc magyar academicusnak ide vágó munkálkodása is. E szorgalmatos nyelv- és történetbuvár már 1839. és 40-ben értekezett is-

¹⁾ L. Aborigines et incunabula Magyarorum, ac gentium cognatarum populi Pontici, Pontus. Disquisivit Ge. Fejér. Buda, 1840. 4r.

²⁾ Nyelvészeti nyomozások. Irta Bloch Móric. Buda, 1841. 16r. a 13. lapon.

mételv é s bővebben nemzetünk régi lakairól, s azokat Hammerrel egyezőleg a volgai finnek földre és Müller Ferdinánddal Jugriába tevén, e kérdést a földirati nevek gondos hasonlításával derítette fel ³⁾. Utóbb Reguly vállalata, melyet kevés hazai tudós üdvözlött tisztább örömmel mint ő, arra birta, hogy általánosb figyelem és részvét gerjesztésére mind azt, mi e kérdés körül nyelvészi, néprajzi s történeti tekintetben történt, összeállítaná, s e vázlatait részint a magyar academia üléseiben terjesztené elő, részint a német philologusok bonni gyűlésének mutattatná be, s utóbb „Finn-magyar nyelv“ helytelen cím alatt egy egészsze öszvesítve 1844-ben közre is bocsátaná. Ugyanez évben Degérando, kit több tekintetben számítunk a mieink közé, lépven fel a finn rokonság ellen ⁴⁾, szinte Kállay vette ezt védelmébe, s a ragyogó, de erőtlen fegyverrel megtámadt ügyet szerencsésen védte ⁵⁾. E mozgalmak gerjeszték fel Bug á t Pál nyomozó kedvét is, ki magának egy jeles kis finn, eszt és lapp könyvtárt szerezvén ⁶⁾, komolyan s nem csekély szerencsével kezdte a finn nyelvet tanulni,

³⁾ L. „A keleti nyelvek magyar történeti fontossága“ a magyar academia Tudománytárában, az értekező osztály VI-dik kötetében; és: „Lebedias“ ugyanott, VII-dik köt.

⁴⁾ L. felebb a III. fejezetben.

⁵⁾ Az academiában 1844. május 20. tartott előadásával.

⁶⁾ Mellyel utóbb a m. academia könyvtárát gyarapította azon kéréssel, hogy az a finn munkák rendes

s azt mind alaktani, mind lexicalis tekintetben a magyarral összevetni. Az academiában 1846. február 23-dikán tartott élő szóbeli előadása a törzsökrokonságra nem csekély világosságot vetett; s ha majdan nagyobb munkája, melyben ez összehasonlítás az említett két nyelv minden ízeckéjén keresztül lesz víve, megjelenendik, ez is kétség kívül nem keveset fog a tudománynak lendíteni. Egész teljében érezvén e derék tudósunk a finn tanulmányok becsét reánk nézve, már 1844-ben, az academiái aláírás alkalmával monda ki, első s mindeddig egyetlen, egy finn tanészék Pesten felállítása iránti ohajtását, s feltevéen hogy az Regulyra ruháztatik, annak felállításához alapítványi adalékkal is járult⁷⁾. Évvel utóbb nyelvhasznító együletet indítványozott, melynek feladása leendett nyelvünknek minden ezzel érintkezett nyelvekkel tudományos összevetése, de az még akkor nem létesülhetett. Sajátmagának alaposabb kiképzésére finn tudósokkal levelezésbe lépett, s 1846-ban maga is Finnhonba szándékozott menni, de terve nem létesülhetvén, Dr. Ingmannt, Anacreon finn fordítóját, nyerte meg

megszerzésével neveltetnék. A realisták ellenzették azt, és így csak a legfontosabb munkák vétetnek meg.

- ⁷⁾ A hazafi lelkü ajánlat így szól: „Máj. 29. Bugát Pál fizetett 5 ftot; szeretné azonban, hogy Reguly még a távolban kineveztetnék a finn és evvel rokon nyelvek nyilvános tanárául, és ennek akárhol leteendő tökéjeül ajánl s z á z pengő ftot.“

vendégül, kitől 1847-ben a finn nyelvben leckéket vett; s miután ez irányban a neki saját kitűréssel megjárta pályáját, legujabban a török nyelvet is felvette nyomozásai körébe. E sorok írója is foglalkodván egy ideig a finn nyelvvel, nézeteit az academiában 1847. június 7. előterjesztette, s nyelvhasznító uton igyekezett bebizonyítani, mit Fejér a nyugoti finnekre nézve, történeti forrásokból tőn hihetővé, hogy a magyar nyelv, palóc azaz hún (rég) nyelvjárásában, az uraltői nyelvek anyja, ezek pedig amannak egytől egyig valóságos leányai. — És így nem csatlódott Baer pétervári academicus, midőn azon reményét fejezte ki, hogy „fellevén ismét költve Magyarországon a finnismus iránti részvét, az a vizsgálatok hosszú sorát fogja maga után vonni“⁸⁾. Sőt ez irány éledez újra a finn földön is, s aligha nem Reguly ott voltának köszönhető a svéd Kellgren buvárlása⁹⁾, mint Oroszországban Baernek közbenszólása, ki anthropologiai uton indulva, s némelly történeti adatoktól látszólag támogatva, azon hypothesiszt állítja fel, hogy a magyarok egy uralkodó török törzseknek egy őt uraló finn törzssökkel összeoldásából állottak elő¹⁰⁾, melly vélemény bővebb

⁸⁾ L. Kurzer Bericht über wissenschaftliche Arbeiten u. Reisen ... Petersburg, 1845 (a Beiträge zur Kenntniss des Russ. Reiches und der angrenzenden Länder Asiens“ IX-ik kötetében), a 253. lapon.

⁹⁾ L. a II. fejezet végén.

¹⁰⁾ L. a 7) alatt idézett munka 253—269. lapjait.

kifejtését K u n i g , szinte pétervári academicus, félig meg is igérte már , de ez ígéretet aligha fogja beváltani valaha. Mert a keleti finnekről csak Reguly előleges tudósításából is, melyet elbeszélésembe főlebb beszöttem, egészen más képet birunk már is, mint a millyet a régibb utazók adhattak , kik azoknak sem nyelvét nem érték, sem életöket nem oszták úgy mint a mi utazónk, kitől ez ismeretlen éjszaki világról olly rajzot várhatunk , melly bennünket képesíteni fog ez egész , sok águ néptörzsököt a maga totalitásában híven felfogni. Azzal aztán minden egyoldalú hypothesisnek mindenkorra eleje lesz véve.

Légy tehát üdvöz, utazója a magas éjszagnak, hazád szent földén , melyet , szerencsésb mint hősi példányképed a Himalaya völgyeiben , anynyi munka , fáradalom és szenvedés után , ismét megláthattál ! Neked megadta a magyarok istene, hogy elveszett rokonaink hírét meghozzad : adjon erőt és kort, hogy hosszas munkádat bé is fejezhesd, melly a tudomány világában nemzetedre fényt árasztand , nevedet pedig által adja maradékaiddnak. A te fő jutalmad hazád javallása. — Hála és becsület a magyar academiának , melly téged felkarolván , ereje szerint pártolt és segített ; hála a haza fiainak , kik hozzájárultokkal nem engedék sülyedni mármár hanyatló ügyedet, és buzgó hála azon fejedelmi férfitól emlékezetének , ki abban a trónt is részeseddé tette. — De

hála néktek is , áldozó szülői az önfeláldozónak ; te pedig nagyszívű nő , méltó anyja illy ritka fiúnak ! te fogadd a haza színe előtt tiszteletem , csodálásom kifejezését. Tanúja voltam fájdalomidnak , midőn a bátor elszánást kalandosságnak bélyegezte a lelketlenség ; küzdéseidnek , midőn kisszerű aggodalom e messzelátó terveket már-már meghiusítja ; búdnak , midőn szülötted sínllett és nélkülözött ; reménytelenségednek , midőn annak jövője tűnt fel lelked előtt : de tanúja voltam anyai és honleányi fen-érzetednek is : te értetted őt egészen , s bizodalmaid erőt adott fájdalomaid tűrésére ; küzdöttél , s szerelmed áldozatokkal győzött sok akadályon ; a sínlőben és nélkülözőben nem a magad hanem a haza gyermekét nézted , jövődjét pedig arra az istenre bízta , ki őt ezer meg ezer mérföldön túl , hőmezőkön s jég hidakon , oltalma ernyőjével fedezte. Anya , honleány és nő , méltó ki fiaddal élj ! adja isten hogy fáradaimai gyümölcseit megérve s fejét a hazai érdem cserkoszorújával jutalmazva lássad. — Annyi könnynek méltó díja csak ez lehet !

TÖRTÉNETI
ÉS
SZÉPIRODALMI
CSARNOK.

ESZMETÖREDÉKEK

A MAGYAR NEMZETI HŐSMONDA

TÖRTÉNETTUDOMÁNYI MÉLTATÁSÁRA.

IRTA

VENCZEL GUSZTÁV.

Nemzeti hősmondánk, tartalmát illetőleg, legalább egyes fő részleteiben nem csak régóta ismeretes már a művelt magyar közönség előtt; hanem mind történetiróink, mind költőink ezen részleteket tárgyazó munkáik élénk részvéttel és kitűnő tetszéssel is fogadtattak mindig csaknem általánosan a honban. Ez azon reménynyel biztat, hogy honfitársaim nem veendik kedvetlenül e dolgozatomat sem, mellyben szóba hozván a magyar hősmondának egészét, annak összpontosított s organicus életművé egybefűzött egyes részleteit, szándékom egyszersmind történettudományi szempontból méltányolni azoknak korunkra szállott emlékeit és maradványait. Tervem tehát főkép oda czéloz, hogy előmutassam azon

fonalakat, mellyek által a részletek bensőleg összefüggvén, egészet, a magyar nemzeti hősmondát, képezik. E terv csak tudományos nyomozások útján levén kivihető, természetes, hogy értekezésem tartalma is egyedül ezen hősmondának tudományos felfogása körül forog; minél fogva lényegesen is különbözik ez mind azon munkáktól, mellyek e tárggyal foglalatostokdtak eddigelé a magyar irodalomban. Magától értetik továbbá, hogy itt csak általános nézeteket mutatok be a tisztelt közönségnek, mellyeknek bővebb és részletenkénti fejtegetése célomon kívül esik.

A tudományosságnak egyik fő feltétele a vitatandó tárgynak minél tisztább tekintetbe vétele, és az alapul szolgáló fogalmaknak mind belértékek, mind külkörük szerinti szoros meghatározása. Azért, ha nem megyek vissza az itt szóban forgó dolgok első elemeire, szükséges mégis, bár bevezetésképen, néhány általános észrevételt előre bocsátanom a hősmondáról és különösen arról, mit magyar hősmonda alatt érteni kell.

Mondák minden nemzeteknél találtnak, és mindenütt a nemzetek azon életszakában szoktak keletkezni s birni túlnyomó érdekekkel, melly életszakot új szójárás szerint a népek ifju korának nevezünk. A költészeti irodalom egy előtte már megvolt mondavilág után szokott indulni mindenütt, sőt elejénte ebből veszi fő táplálékát is. És a történelírás szintén mindenütt mondalakban jelenkezik először, és csak később, mi-

után a minden nemzetben éber, s mintegy veleszületett történeli érzélem tudományos irányt vett, válik az valódi történettudománynyá. Azonban bár mennyire törekedik az előre haladó művelődés kiragadni a költészetet és történetírást a mondaelemből, és más térre ültetni át, még sincs rá példa, hogy azoknak egyikében vagy másikában végképen eltért vagy csak eltávozott volna valahol a mondáktól későbbben is. Minden nemzet, a műveltség legmagasb fokán álló is, gyönyörködve tekint vissza ifju kora-szülte mondáira, s annál nagyobb kedvtöltést talál azokban, annival szilárdabban ragaszkodik képei- és eszményeihez, minél hűvebben és öntudatosabban őrizte meg nemzeti létének alapföltételeit. Mert azok közvetlenül magában a nemzetiség lényegében gyökerezvén, a nemzeti mondák legeredetiebb és legtisztább kifakadásai az öntudathoz emelkedő nemzeti érzélemnek ¹⁾.

Tudományos tekintetben azonban a külön nemzetek mondái nem bírnak egyenlő jelentőséggel. Vannak nemzetek, melyeknek mondáiban a legjelesb és legfensőbb igazságok jelképi (symbolicus) kinyilatkoztatása, s némileg az emberiség eredeti létének, habár gyöngé hullámütései is, mind e mai napig föllelhetők. Más nemzetek, habár nem az emberiséget is, legalább önnemzetiségüket érdeklő fő fontosságú tárgya-

¹⁾ Figyelmeztetjük itt az olvasót Erdélyi János jeles értekezésére a népköltészetről a Kisfaludy-Társaság Évtapjai IV. kötetében 157—173 l.

kat vevén föl mondakörükbe, ez által olly erős nemzeti alapját veték meg szellemi életöknek is, hogy még későbbi tudományos műveltségöknek is, ha hatni akar az összes nemzetre, ezen alapon kell nyugodnia s a mondák által kijelölt ösvényen járnia. Ellenben ismerünk olly nemzeteket is, p. o. a sinaiakat, melyekben a képzelődésnek mondaszülő ereje más tehetségek túlnyomó kifejlődése mellett már korán elfojtatván vagy legalább elgyöngülván, nevezeteseb eredményekre soha nem tettek szert. Tehát bármennyire kitüntethetik is magokat illy nemzetek az ész és értelem kiképeztetésén alapuló intézetekben, vállalatokban és szellemi szüleményekben; mondakörük még sem fog soha nagyobb figyelmet igényelhetni. És ha most alaposabban akarjuk felfogni a dolgot, s egy szempontba egyesíteni az itt jelentékenységgel bíró tekinteteket; és ha kérjük, mi oka, hogy a nemzetek, mondáikra nézve annyira különböznek? úgy látszik, hogy az nem annyira művelődésök különböző fokozataiban, avagy a körülményeknek tárgyilagos nem egyaránti befolyásában, mint inkább magában a nemzetek valójában keresendő. Melly nemzet fogékony kedélyü és eleven képzelődésü, az a kultúrgyaktól és küleseményektől vett benyomásokat nem csak észszel lesz képes felfogni; hanem ujlag fel is fogja azokat önmagában eleveníteni, és illy alakban jelleme- és vele született modorához képest mintegy visszahangoztatni. Illyen nemzetek, bármilly műveltségi fokon álljanak, bármilly viszo-

nyok közt éljenek, természet-alapította és történet-szabta hajlamoknál fogva, szóbeli közlés útján tovább hirdetendik, miket szívekben viselnek; és a dolgok természetes folyásában fekszik, hogy nálok mintegy benső ösztönöztetés következtében mély költői érzelmű, és virágdus mondavilág támadand. Irnitudás vagy nemtudás, anyagi gazdagság vagy szegénység, más nemzetekkel barátságos vagy ellenséges érintkezések stb csak mellékes befolyással vannak, és nem annyira okoknak, mit alkalmaknak tekintendők, mellyek szorosabban határozzák meg a nemzetek mondáiban működő tényezők irányát és hatását.

Nem kételkedhetni tehát, hogy minden nemzet saját mondakörébe fölveszi mindazt, mi szellemi tekintetben érdekes és becses előtte; égit szinte mint földit; — hogy ekép a monda követi a nemzetileg kifejlődő emberi szellemnek előhaladását, vagy inkább fokról fogra kíséri azt; — s hogy a nemzeti mondák tárgyilagos köre oly messzire kiterjed, mint a nemzeti szellemnek megállapodása, mindent magába foglalván, mi ennek láthatárán belül fekszik.

Az ős magyarok, keleti eredetöknél fogva, szinte eleven képzelődésű, s így képzelemdús és a' költészetre hajlandó nemzet voltak. Hiteles történeti adatokból tudjuk, hogy ők istenök tiszteletére, millyet a kereszténység fölvétele előtt is csak egyet imádtak, vallási szertartásaik közt, dombokon és bérceken, énekeket zengettek; hogy halottaik eltakarítása alkalmával azoknak

emlékét gyászdalokkal ülték meg; hogy harcaikban énekszóval rohantak közönségesen csatába, s hogy dalnokaik, előforduló alkalmakhoz képest, majd hősénekekkel gerjeszték dicsvágyra őket, erőt és állhatatosságot öntvén szilajkebleikbe, majd engesztelő népdalokkal költöttek fel abban szelidebb érzeményeket. Így az isteni szolgálat, vallási szertartások, nemzeti ünnepek, népgyülekezetek, lakomák, sőt a családeletnek viszonyai is meg annyi alkalom valának, melyek elődeinknél külön körökben ébreszték a népköltészet különféle nemeit, s melyek kifejtették és ápolták nemzeti mondáinkat is. S így támadtak az ó-magyar elem lelkesítette ama jeles dalok, egy szép és valódi nemzeti költészetkornak virágai, melyekben elődeink mint népies szellemi életöknek legtisztább kinyilatkoztatásában annyira tudtak gyönyörködni. Illatukat e virágoknak nem élvezhetjük többé. Alig jutottak csak néhány régi népdalaink nyomdokai és maradványai korunkra; melyeket gondosan felkeresni, gyűjteni s fentartani a magyar tudományosságunk egyik legelső és legszebb feladata.

Itt azonban csak a magyar hősmonda levén vizsgálódásom tárgya, nem veendem tekintetbe az ó-magyar nemzeti költészetnek minden egyéb, ezt nem illető ágait. Magyar nemzeti hősmonda alatt pedig értem mind azon mondáknak összegét, melyek elődeinknél szájról szájra, szóbeli hagyomány után terjesztetvén, s rendesen dalalakba is foglaltatván, hírül adták az utókornak azon tetteket és eseményeket, melyekben kitü-

A MAGYAR NEMZETI HŐSMONDÁRÓL.

nőleg nyilatkoztak a nemzet egyes jeles tagjainak, sőt egész nemzetségeinek is hős és harcias erényei. Harcias nemzet lévén a magyar, különös hajlammal is viseltetett mindig illy mondákhoz és énekekhez. Így volt ez már Európába költözködésükkor; s így maradt azután is, nem csak míg a herczeg fejedelmek uralkodása tartott, hanem a keresztény vallásnak fölvétele után is, egész a XV. és XVI. századig, mellyekben a classica tanulmányoknak ujjá fölelevenülése, és a vallási reformatio hazánkban is egészen új irányt adott a szellemi törekvéseknek. Ezután nemzeti költészetünknek ezen jeles neme egészen eltűnik lassanként a nemzet magasb köreiből. A fő uraktól sőt a nemességtől is elhanyagoltván, a tudósoktól üldözletvén, vagy megvetetvén, csak a köznépnél talált még menedéket egy időre; de ennél is elgyöngült már mindinkább az azt támogató hajlam, és ma már egészen más irányokban mozog népköltészetünk. Minél fogva, ha össze akarjuk állítani jelenleg nemzeti hősmondánknak emlékeit, már nem költészeti, hanem inkább történettudományi úton szükséges azokat felkeresnünk és egybe gyűjtenünk. S ez feladata jelen értekezésemnek is.

A magyar hősmondának egészét három fő osztályra különözzük el. Ezeknek elsőjében az Ethele (Attila) király- és vitézeiről, másodikában az Árpád- és harctársairól szóló mondákat állítandjuk egybe; harmadikában azután a keresztény magyar lovagkort tárgyazó mondákat veendjük vizsgálat alá.

I. Ethele¹⁾,

a nagy hún király.

Hogy a magyaroknak, midőn Európába költöztek, mondáik voltak, melyek húnoktól származásukat tárgyzták; s hogy ezek nagyrészt Ethele király dicsőségét és hőstetteit is hirdették, arról világos bizonytságot adnak az akkori eseményekről szóló majd minden hiteles történetforrások. Általánosságában tehát ezt mint valódi tényt vehetjük itt kiinduláspontul.

¹⁾ Külföldi történetíróknál Attilának, a német hősmónákban Etzelnek, az északiakban Atlinak neveztetik. Honi történetforrásainkban Ethele névvel jelöltetik (M. Simonis de Kéza: *De originibus et gestis Hungarorum*, edit. Podhradczky. Budaë 1833; — „Attila, qui Hungarico idiomate Ethele dictus est.“ *Chron. Thuróczi* P. I. c. 13.) — Mi tehát ezen utolsót tekintjük valódi nemzeti nevéül a nagy hún királynak. Arra azonban már eleve figyelmestetjük az olvasót, hogy azt th-val irandónak, tehát Ethelének, nem pedig Etelének véljük. Mi jelentősége legyen ezen th-nak a magyar régi betűrendszer értelmében, arról itt itélni nem akarunk. A német Etzel név ez vagy cs-re látszik mutatni. Hitelesebb mind bel-, mind külföldi forrásokban mindenütt feltalálatik a th, p. o. Boguphalusnál (†1253. *Chron. Polon. ap. Sommerberg Scriptt. rer. Siles. II. 18.*) „Rex Thila, qui in Scripturis Attila nominatur;“ — és szinte a *Ritus expl. veritatis*-ban §. XCII., említetnek: „Homines Athilae“ és „praedium Athilae.“ stb.

Sokkal nehezebb már meghatározni e mondák tartalmát. Mert ismételve sanyargattatván szegény hazánk harcias és vészteljes idők ostromaitól, ismételve martaléka levén tartós és iszonyuan vad pusztulásoknak; hajdani nagy létünk más számos szüleményeivel együtt elvesztek régi történetünk és irodalmunk legtöbb és legbecsesb emlékei is, melyek erről talán elegendő felvilágosítást adtak egykor.

Igy csak gyér nyomdokai maradtak meg az Ethele király és húnairól szóló régi magyar mondáknak is; s ezek is, fájdalom! inkább külnemzeteknél, mint honunkban keresendők. Mi onnan magyarázandó, hogy elődeink több szomszéd nemzettel levén összeköttetésben, közölték ezekkel nemzeti mondáik egyes részeit; melyek ezen úton könnyen által is hathattak az idegen mondakörökbe, sőt ott meg is honosúlhattak, ha tartalmuk hasonló volt emezekéhez, vagy ha közönséges történeti alapon is nyugodtak, mint p. o. az Ethele királyt tárgyazó mondák minden népnél.

Ehez képest, ha legalább némi részben akarjuk tudni tartalmát azon mondáknak, melyek a IX. és X. században elődeinknél Ethele király és húnjairól megvoltak; tekintetbe kell vennünk először, mint álltak akkor időben Etheléről a mondák az európai népeknél általában (az ázsiaikról határozottabb tudósításaink nincsenek), mitől aztán, ha a külnépeknek tulajdonítandó elemeket elkülönözzük, tudományos nyomozások utján lehetségesnek vélem még ma is meg-

ismerni azt, mit a régi magyarok Európába jöttökkor hoztak el magokkal.

Egyes nagy személyek, kik eldöntő befolyást gyakorolnak az emberi nem sorsára és a nemzetek lételére, s kik tetteik által hosszú időre meghatározzák az általános társadalmi viszonyoknak elrendezését, mintegy sarktárgyaivá szoktak válni egyszersmind azon képzetkörnek, mellyben minden kor a rajta uralkodó eszmények és nézetek összegét állítja egybe. Nemzedékről nemzedékre száll azután így által emlékeztetők, történetileg a literatura, mondailag a szóbeli hagyomány útján; s valamint az előbbi módon a történettudományban foglalja el végre mindenik az őt illető helyet: úgy ez utóbbikon a nép szívében gyakran olly mély gyökeret ver, hogy még századok után is bámulatra ragadjaazt, és szívemelő eszméket gerjeszt fel benne. Elég legyen erre nézve csak nagy Sándor macedoniai, és nagy Károly frank uralkodó példáira hivatkoznom. Mindkettő, bámulatos harctettek és tetemes politikai változásoknak levén szerzői, ez által olly mély benyomást tett kortársaira, hogy hírók és dicsőségek az általok birt földéken még a köznépnél is fentartotta magát egyedül szóbeli hagyomány útján több századig, s hogy mai nap ~~is~~ gyakran hallhatni itt-ott annak népies költői virágokkali magasztalását ¹⁾.

¹⁾ Castriota Györgyöt XV. századbéli albaniai fejedelmet és hies bajnokot a törökök ellen, Scanderbégnek azaz Sándor vezérnek nevezte a nép, vi-

Ethele a nagy hún király ugyanezen uton mind a hún fajú népeknél, mind a birodalmát olykor képezett földeknek egyéb lakóinál szintén számos mondáknak lett mintegy fő tárgyává. Győzedelmei, mellyek által az emberiség sorsára, s Ázsia és Europa állapotára és társas viszonyaira olly mélyen hatott, mintegy történeti varázserőt gyakorolt mindnyájokra. Minélfogva, még az általa alapított, mint mondák, minden szittyá és német népet magába foglaló országnak ¹⁾ elenyészte után is, egyedül hagyományilag maradt fenn neve és híre; és több század múlva is, miután a húnok nagyobb része ősi lakjai felé Ázsiába visszavonult, élt az ő és vitéz társainak emléke, a nyugati európaiaknál ugyan mint rémképé és őket még sokáig rettetgető isten ostoráé; de szintannyira magasztalva és dicsőítve az ázsiai népek mondáiban és énekeiben, mellyek reá mint történetök legnagyobb és legragyogóbb csillagára emlékeztek vissza. Méltán mondhatja tehát marquis de Fortia: „*Ces divers poëmes (érti a külön népek nemzeti mondáit és költeményeit Etheléről) s' eclarcissent mutuellement, et leur accord vraiment extraordinaire semble prouver qu'il existait de fréquentes communications et de très-grands rapports*

tézségének dicsőítésére őt ez által a még mindig emlékeztetésben élő nagy Sándor, macedoniai királylyal hasonlítva össze.

¹⁾ Ethele birodalma tova a Volgán túl egész a két római császár birodalom határáig és a Balti-tenger partjáig terjedt.

entre tous les peuples barbares, qui renversèrent l' empire romain, puisqu'ils ont conservé tant de renseignements sur leurs histoires respectives ¹⁾).

Nem tévedünk tehát, ha minden, Etheléről az utókornál fenmaradt mondáknak nem csak történeti, de hagyományi alapokban is belső egységét tévén fel, azokat tudományos szempontból és külső tekintetknél fogva két nagy osztályra osztjuk, miszerint azok vagy hún, vagy más népi eredetűek. Amazok a magyarokra, mint hún ivadéokra szálltak át örökségképen; ezekben még az igen tarka népegyvelegre nézve, melly a húnokon kívül a hatalmas király parancsszavának hódolt, különbséget kell tennünk. E helyt azonban csak azokról lehetvén szó, mellyekről hiteles tudomásunk van, itt egyedül a skandináv, német és szláv népek mondái jöhetnek tekintetbe. Előbb ezekről szólandunk; azután pedig azon Ethelérőli hősmondákat kísértendjük meg, mellyek valóssággal magyar eredetűek.

A.

I. Skandináv, vagy is éjszaki népeknek itt azokat nevezzük, mellyek részint már Ethele korában éjszaki Európában laktak, s vele némi

¹⁾ Histoire de Hainaut par Jacques de Guyse, traduite en français avec le texte latin en regard et accompagnée de notes. Tom. VI. Paris et Bruxelles 1839. 150 l. a jegyzékben

összeköttetésben voltak; részint maradékai olly népeknek, mellyek akkor ugyan a nagy hún birodalomban honoltak, de idő folytában éjszak felé szoríttatván, bár elődeik más déliebb tartományokban tanyáztak vala, mostmégis a' rideg sarkvidékeket lakják, és egyedül némi visszaemlékezéssel bírnak előbbi tanyáikbani létökről. Szoros értelemben skandinávok alatt értetnek a dán-, svéd- és norvéghoniak; és eredetileg meg is egyezett tökéletesen ezen fogalom a miénkkel; mert éjszak többi része is, mennyire déliebb vidékekből nem népesült, ezen tartományokból vette első gyarmatlakosait. Ez a X. században történt; midőn politicalai események következtében sokan veszélyeztetve látván a három skandináv országban ujítások által ősi szabadságukat, vallásukat és szokásaikat, hogy ők ezek mellett megmaradhassanak, elhatározták magokat, oda hagyni elődeik-lakta és ön szülő földüket, és uj hazát keresni maguknak ¹⁾. S ez vala Island megnépesülésének története, hol nagy számmal telepedvén le az imént nevezett hős skandináv elemhez ragaszkodó normannok (Nordmänner, éjszakhoniak), elhozták magokkal híven és tisztán megőrzött nemzeti jellemö-

¹⁾ Az itt említett politicalai események Dánhonban öreg Gorm, Svédhonban Erik, és Norvéghonban Haarfager Harald királyok alatt történtek, kik majd ugyanazon időben semmisítvén meg országukban a régi alkotmányt, azokban megállapították a fentemlített ujításokat.

ket, gondolkozásukat, vallásukat és szokásaikat, és szívökön hordozott mind ezeken alapuló honi intézeteiket. Tudvák a történetkedvelő közönség előtt azon nagy hírű merész tengeri hajókázások, mellyekkel kitüntették azután magokat ezen islandiak a XI. és XII. században; de tudva van az is, hogy népköltészetök és literatúrájokról nem kevésbbé híresek. Ki nem ismeri a regényes hatású és mély érzékiségök által nemökben egyedüli skald énekeket legalább hirökről? és ki nem hallott szintén az islandi literatúrának nagy jelentékenységről, mellynek azok alkatrészei? Nincs irodalom széles e földtekén, melly olly tisztán tükrözné vissza valamelly népnek öslétét, mint az éjszaki régi állapotok és viszonyok legbensőbb elemeiből kifejlődött islandi a scandináv népeket. Miért is mind e mai napig biztos kalauzál szolgálhat ezeknek megismerésére.

Kitetszik ezen általános észlelésekből az islandi literatúrába foglalt mondáknak történeti jelentékenysége is; nem csak mi magát az éjszaki sarkföldet illeti, hanem minden, hajdan az islandok-lakta vidékekre, s minden népekre nézve is, kikkel azok néha érintkezésben voltak. Tisztünk kívánja tehát, hogy megvizsgáljuk, vajjon bennök a húnok s név szerint Ethele király emlékezete, nem található-e fel?

Ha azokat, mik a dologhoz nem tartoznak, p. o. az astronomiai, erkölcsi stb adatokat elkülönítjük, az éjszaki nagy mondavilág két nagy részre oszlik, mellyeknek egyike tisztán a vallást illeti csak, és legszorosb értelemben mythusi;

másika pedig epos természetű. Ez utóbbik az éjszaki hősmondát képezi.

Az éjszaki mythológiában Odin mint fő isten teszi a középpontot, tizenkét ázaival, kik isten tanácsát képeznek. Ő viszi a világ minden részeinek fő igazgatását, elintéztvén mint törvényhozó és mint bíró az istenek és az emberek ügyeit és megőriztven mindnyájokat a gonosz óriásoktól, kik Jotunheimot, a sötétség országát lakják. A világ több alvilágokból, mint meg annyi alkatrészekből áll, mellyek rétegenként rendeztetvék el egymás felett. Köztök az elemek (lég, aether, tűz, gőz, dér, jég és köd) különmemű és nevű lényeknek szolgálván lakhelyül, és szintén egymás felett soroztatván, teszik a határt.

Az éjszaki hősmonda szintolly terjedelmes, mint a mythologia. Benne igen sok egyediségek, részint mint fő, részint mint mellékes személyek fordulnak elő. De köztök is szinte egy teszi középpontját az egésznek. Ez a hős Sigurd, a Volsungiak családjából, melly magától Odintól veszi származatát.

Ismeretünket a régi hősmondáról, részint az Edda-könyvekből, részint az ugy nevezett Sagák-ból vesszük. Eleve megjegyezzük azonban, hogy itt Edda-könyvek alatt egyedül a régiebb vagy ugy nevezett Sámundi Eddát értjük, s hogy a második, későbbi, vagy is Snorri Eddát, melly főleg csak néhány részletében régiebb a XIV. századnál, tartalmánál fogva pedig már a Sámundi Eddába foglalt tudósításain kívül

alig nyújt valami érdekest, egészen kirekesztjük vizsgálatainkból.

A régiebb Edda ¹⁾, mellynek szerzője közönséges vélemény szerint Sigfussön Sámund (szül. 1054 és 1057 közt, meghalt 1133.), feltalálója pedig Suenonius Brynjolf, sikalholti püspök (sz. 1605. † 1675.) az éjszaki régiségnek legbecsesebb emléke; egyszersmind a legtisztább forrás, mellyből a régi islandi literaturát és a skandináv mythológiát és hősmondákat meríthetjük. Tartalmát számos dalok teszik, islandi nyelven, mellyeknek szerzői ugyan ismeretlenek, s mellyek keletkezésükre nézve is nem származnak mindnyájan ugyanazon időből; de mellyek majd mind a skandináv pogány korból valók, és midőn írásba foglaltattak, nagyrészt már több század óta énekeltek. Etheléről, és húnjairól is van gyakran szó ezen dalokban, világos bizonyságul, hogy viszonyban voltak ezek a skandináv népekkel. Az ezen tekintetben érdekesek a következők: 1. A Gudrunról szóló három dal (Gudrunar-quida); 2. Atla-quida hin Groenlenzka (Atlenek azaz Ethel-

¹⁾ Edda régi islandi nyelven annyit tesz, mint nagyanya (Köppen u. o. 55 l.), Az Edda egész kiterjedésben megjelent eredeti islandi nyelven latin fordítással e cím alatt: Edda Sámundar hins Fróða. Eddarhythmica seu antiquior, vulgo Sámundina dicta. 3 kötet, 4r. Hafniae 1787—1828. De léteznek számos fordításai is majd minden európai nyelven

lének grönhoni éneke ¹⁾; 3. Atla-mál hinn Grönlenszke (Atlenek grönhoni hősdala). Azonban Gudrun harmadik dalára nézve helyesnek gondoljuk az éjszaki régiségek legjelesb buvárának, Müller P. E. azon észrevételét ide iktatni, melly szerint ez hihetőleg magától Sámundtól veszi eredetét, s hogy így a XI. század második felénél egy általában nem régibb ²⁾.

A Saga skandináv szónak nem felel meg egészen azon fogalom, melly a német Sage, vagy a magyar m o n d a szóval jár. A Sagának szükségkép történeti alapon kell nyugodnia; és még akkor is Saga marad, habár írásban följegyeztetik is. Hogy azonban ugyanezen fogalom őseinknél szintén divatozott, azt régibb történetforrásainkból vehetjük észre, mellyekbe sok vétetett fel, mi skandináv nyelven egyenesen S a g á n a k volna nevezendő. Félre ismerhetlen hasonlatosság létezik e tekintetben Anonymusunk, Kézai Simonunk és régi krónikáink s a dán Saxo Grammaticus közt. A S a g á k közül, mellyek nagy számmal léteznek, itt előttünk csak kettő bir különös érdekkal. Egyik a V o l s u n g a - S a g a, melly a Volsung-nemzetség történetét foglalja magába; és csekély változá-

¹⁾ Ez nem a mai Grönland Amerikában, hanem Délnorvégionnak egy vidéke Upland körül

²⁾ Sagabibliothek med Anmaerkninger og indledende Afhandlinger af Peter Erasmus Müller Dr. og Prof. etc. II kötet, Kiöbenhavn 1818 319 l.

sok mellett az Edda-könyvek tartalmával jobbjára megegyez.

Második a *Vilkina-Saga*, berni vagy veronai Ditrich tetteiről és eseményeiről, mely csak a XIV. század közepe táján szereztetett.

Mi most már magát az ezen forrásokba foglalt régi éjszaki hősmondát illeti, következő négy nemzetség képezi annak sarkait: a *Volsungok*, a *Niflungok* vagy *Giukungok*, a *Budlungok* és a *Hreidmáriak*. Az elsők, a *Volsungok*, azaz *Volsung* ivadékai, mindnyája közt a legdicőitettebbek. A mondának fő személyei: *Zsigmond* és fiai, *Helgi*, *Hamdir* és *Sigurd*, mind *Volsungiak*. A *Niflungok* ősatya *Giuki*, kinek *Grimhild* hitvesétől három fia van és egy leánya.

Azok nevei: *Gunnar*, *Högi* és *Guttorn*, emezé pedig *Gudrun*. Reánk nézve legérdekesebbek a *Budlingok*, vagyis *Budling* gyermekei; mert ezekben nyilatkozik leginkább a hún befolyás az éjszaki mondakörre. Ők hárman vannak: egy figyermek, *Atle*, vagyis *Ethele*, s két leány *Oddrun* és *Brunhild* vagy is *Brynhildr*.

A *Hreidmáriak*, vagy *Hreidmár* fiai végre ezek: *Otur*, *Tafnir* és *Reginn*.

Mellőzvéen a mondának mind azon részeit, mellyek feladatunkkal semmi összefüggésben nincsenek, előadásunk itt csak *Sigurd* fő kalandjaira és halálára, hátra hagyott özvegyének, *Gudrunnak*, másodszori férhezmenetelére *Atle*-hoz, a *Niflungok* megöletésére *Atle* birodal-

mában, és Gudrun ez iránti boszujára szorítkozik.

Sigurd Hialpreck király udvarában érintkezésben jő Reginnel. Ez elcsábítja őt, és azon kincsnek erőszakos elragadására bírja, melyet atyja, Hreidmar, az á z o k t ó l kapott vala vérdíj fejében, s melly Tafnirtól sárkányalakban őriztetik. Azonban Sigurd nemcsak ezt, hanem magát Reginnt is megöli; mert felemésztvén Tafnir szívét, a madarak nyelvét tanulta érteni, s megtudja ebből Reginnek leselkedését az ő élete ellen. Így jő Sigurd a kincsek kizárólagos birtokába; mellyekkel azután Giuki lakvára felé lovagolván, Brynhildrt találja útközben Valkyr-(tündérszűz) alakban, és alvót egy pajzsvárban. Ennek tündérálmát megfejti, házasságot ígér neki, s több más tárgyakkal egyetemben a runjegyek olvasására és megértésére is tanítja. De Giukihoz érkezvén, Gudrun veszi nőül, és csellel kieszközli Brynhildr kezét uj sógorának. Következik a csel fölfedezése Brynhildr részéről, ki most boszúvágyból megöleti Sigurdot Guttorn legifjabbik Niflung által; — de maga is szerelemtől és fájdalomtól kínoztatván, önmelébe szurja a törst, és még haldokolva jósolja az egész Niflung-családnak az őt fenyegető enyészetet.

És most Atleval is megismerkedünk, a nagy hún birodalom hatalmas királyával. Gudrun t. i. megölt férjének halálát gyászolván, Dánhonba vonul vissza; de itt hét év mulva feltaláltatik anyjától, Grimhildtől, kinek közbenjárása által

köttetik meg Gudrunnak második házassága Atléval. Azonban ezen házasság nem teszi szerencsésé Gudrunt, végromlást hoz testvéreire, a Niflungokra, és magát Atlét is halál sujtja magzataival együtt. Mert Atle a Niflungokat egyébiránt is szerzőiül tekintvén azon méltatlanságnak, melly Brynhildr nővérén elkövetteték, és boszút akarván állni ennek haláláért; de sértve azáltal is, hogy Sigurd kincsei, mellyekre ő mint Gudrun férje most számot tart, tőle megtagadtatnak, barátság színe alatt azokat magához hivatja; de itt őket megöleti, a nélkül azonban, hogy a kincseknek holléte kitudathatnék tőlük. Miért most Gudrun, testvérei haláláért viszont boszuját töltvén, miután öngyermekeit Atletől legyilkolta volna, őt magát is megöli.

A mondának egyéb részei semmi összefüggésben sem lévén a mi tárgyunkkal, azokat itt egészen elmellőzzük. Az előadott vázolathoz pedig azon megjegyzést teszszük, hogy ez az Eddában gyönyörű költői virágokkal díszlik, s hogy — mi ránk nézve legérdekesebb, — itt ott igen részletes leírásokat ad Atle személyéről, hatalmáról, udvartartásáról, és hún birodalmáról s alattvalóiról. Ezek közül a legnevezetesebbeket ide iktatjuk.

Mindenek előtt azonban Atlinak ugyanazonságát kell bebizonyítani Ethele hún királylyal; minthogy csak ezen föltétel alatt érdemel itt figyelmet egész okoskodásunk. Ennek bebizonyítására szolgál:

Gudrunar-quida I.

24.

Dá quad hat Brynhildur
 Budla-dóttir
 Veldr einn Atli
 Öllo bavlvi
 Of borinn Budla
 Bródir min
 Dá er víð í havll
 Hún skkar díóðar
 Eld á jöfri

Orm- beds litom etc.

Ekkor mond Brunhild
 Budla leánya:
 Atli egyedül oka
 Minden rosznak,
 Budla fia
 Az én bátyám.
 Mikor mi udvarában
 A hún nemzetnek
 A kígyó (azaz arany) te-
 rem tűzét (fényét)

Láttuk a királyon stb.

Birodalmának geographiai fekvése több helyen iratik le. Így midőn Gudrun odautazása említettetik:

Gudrunar-quida II.

36.

Ver siö daga
 Svalt land ridom
 En adra siö
 Vnnir knídom
 Enn ina dridio siö
 Dvrt land stigom

Mi hét napig
 Hideg földet jártunk
 Másik hét napig
 Vizen hajókáztunk
 Harmadszor pedig hét napig
 Egy száraz vidéken utaz-
 tunk; stb.

Az Atla-quidában pedig ezenkívül még egy nagy erdőről is van szó, mellyen a hún birodalom szomszédságában Gudrun testvéreinek keresztül kellett menniök, midőn Atlihoz utaztak. (3 és 13.)

Myrk-vid inn ókvanna

A homályos ismeretlen er-
dőn keresztül.

A hún birodalomról következő leírást ta-
lálunk az Eddában.

Atla-quida.

14.

Land sá peir Atla
Ok lidskiálfar diúpa

Bicka greppar standa
Á bork inni há
Sal vm svdr-diódam

S leginn sess meidon
Bvndnom ravndom
Bleikom skiöldom
Daffa darradar.

En dar drack Atli
Vín i val-havlo.
Verdir sáto úti.

Atlinak földét látták
És mély (árokkal bekerí-
tett) tornyait;
Szilaj férfiak állnak ott
A magas várban.
A teremek felveszik a dél
népeit

Belül ülőhelyekkel ellátva,
Összekötött körekkkel
Fénylő pajzsakkal
Ellenállnak a lándzsás
rendnek.

Itt volt Atli
Bort a királyi istenlakban,
Kün vigyáztak az örök.

Az őrt álló fegyveresek a Gudrunar-quida II-ban (37.) is említetnek. Ezen birodalomban két főhely van: Vinbiörg és Valbiörg (ugyan ott 34.). Népsége pedig olly nagy, hogy hétszáz fő nemes jelenik meg egyszerre a király udvaránál.

Gudrunar-quida III. (6.)

Siav hvndrod manna
I sal gengo

Hét száz ember
Bement az udvarba

Kitetszik ebből egyszersmind, milly nagy fényt tulajdonít Ethele udvarának az Edda; mellynél Theodorik goth király is megjelent harminczad magával a goth fő nemesség színeiből:

Her kom Diódrekr
Med dria tigi

Ide jött Theodorik
Harminc férfival (u. o. 5.)

Szükségtelen ezekhez még egyes adatokat tenni, a hún király nagy hatalmáról. Ki az Eddának fennevezett énekein csak futólag megy is keresztül, az elbeszéléseknek egész szövegéből és minden egyes részeiből észreveheti azon nagy jelentőséget és tekintetet, melly annak mindenütt tulajdonittatik. Csak néhány helyt tesszünk még ide, a hún harcosok és a hún hölgyek fölfegyverzéséről szólót.

Gudrunar quida II. (14.)

Havfdo vid á skriptom
Dat er skatar léko
Ok á hannyrdom
Hilmis degna
Randir ravdar

Recka Huna
Hiör-drótt hiálm-drótt

Hilmis fylgio

Előadtuk a rajzokban
Mellyek tárgya a hősök,
És kézműveinkben
A királyi fegyvereseket
Veres (arany) köreivel
(pajzsaival)
A hún leventéket
Ama kardos és sisakos
csoportot
A király kíséretét.

U. o. (19.)

Valdarr Davnom
Med Jarizleifi

Valdarr a dún
Jarozlóval,

Evmóðar drír
 Med Jarizscári
 Inn-gengo dá
 Jöfrom líkir
 Lang-barz lídar
 Havfdo loda ravda
 Skreyttar brynior
 Steypta híaíma.
 Skáímmom girdir
 Havfdo skarar jarpar

A három Eymodar
 Jarizscárral
 Beléptek azután
 Vezérekhez hasonlók
 A nagy szakállú öregek ;
 Éltek veres (arany)
 Ékesített páncélokkal,
 Öntött sisakokkal,
 Karddal övezve
 Barna arcvonásuak.

Nevezeteseek ezen versszakban a J a r i z s c á r i és L a n g b a r z szavak, mellyek másutt is, mind az Eddában mind a Volsunga-Sagában a húnok megjelelésére használtatik. Az előbbi tulajdonnév, mellyben e tiszta magyar szó végzést: ár, találjuk (mint p. o. mai nap is huszár bojtár stb). Az utóbbi fajnév, melly annyit tesz, mint hosszú vagy is nagy szakállu s melly szintén sok helyen alkalmaztatik a húnokra ; p.o.

A t l a - q u i d a (36.).

Dá er i havll saman
 Húnar tavldvz

Gymar gran-sídir
 Gengo inn hvarir

Hol az udvarban
 A húnok nagy számma
 gyültek egybe
 Lefüggő szakállú férfiak
 Minden rendűek.

U. o. (30.)

Atli inn ríki
 Reid glavm-mavnom
 Sleginn rög-dornom.

Atli ama hatalmas
 Sörényes lovon vágatva
 Körül volt véve hadi dzsi-
 dákkal.

U. o. (17.)

Húna skiald-meyiar
Hervi kanna

A húnok paizsos szüzei
Enyészettől fenyegettettek.

Hogy azonban a hún hölgyek házi foglatosságokat is vittek véghez, s névszerint himzéssel is foglalatostkodtak, bebizonyul a Gudrunar-quida II-ből (26.)

Hunskar meyar
Daer er hlada spiöldom

A hún szüzeket
Kik ékesítnek himzett szőnyegekkel

Ok göra gyll fagvrt

S készítik a fénylő aranyt stb.

Nem akarunk az Eddának taglalgatásával itt kelleténél hosszabbak lenni, s ezért csak néhány általános észrevételt teszünk még ide, tartalmának más, az éjszaki literatura köréhez tartozó irodalmi emlékek tudósításaihozi viszonyáról.

1. Határozottabban még, mint az Eddában, iratik le a hún birodalom fekvése Egil és Asmund-Sagának első fejezetében: „Keleti Oroszhon terjedelmes és népes föld, melly a hún birodalom (Hunalland) és Gothország (Gaderiche) közt fekszik.“

2. A Volkunga-Saga szerint nem 3—7, hanem csak 2—4 napig tartott Gudrun és testvérei utazása hazájokból a hún birodalomba.

3. Atlinak követe a Niflungokhoz, ki az Atla-quidában Knefrud, az Atlamalban pedig Vingenév alatt jön elő, a Volkunga-Sagában mindig Vingének neveztetik.

4. Igen nevezetes, hogy Atlinak emberei, kik az Eddában több helyen Langbarz, azaz nagy szakálluaknak hívatnak, a Volkunga-Sagának 41. fejezetében egyenesen *longobardokká* tétetnek, s hogy a *Jariscárok*ból is a névnek kétfelé válásából (Jari-Scari) *frankok* és *szászok* lesznek, kikről az Eddában még semmi nyom nincsen.

És ha most a mondottakat egy szempontba egyesítjük és kérjük: minő viszonyban állnak a húnok és Ethele, a történeti hún király, az eddai hősmondával? — feleletül szolgálnak a következő jegyzékek, mellyek mintegy önkényt folynak fenebbi kivonataiból a nagy költeménynek:

a) Ad eddai hősmonda nem hún eredetű, hanem más, és pedig olyan népnél keletkezett, melly érintkezésben állt ugyan a húnokkal és Ethelével; de vérrokonuk vagy barátjuk nem volt.

b) Innen magyarázható, hogy a monda szerzője, bár Ethele király nagyságát és hatalmát el nem tagadhatja, ellenszenvvel viseletik mégis iránta. Atli az Eddában nagy és hatalmas uralkodó ugyan, ki e tekintetben a monda minden egyéb hőscit, és személyeit felülmulja; de nagysága sehol nem dicsőíttetik, sőt személyes jelleme kellemetlen színekkel is festetik.

c) Az idő, mellyben keletkeztek az Eddának Atliról szóló tudósításai, jóval későbbi a történeti Ethelénél. Tagjává tétetik az éjszaki monda sarknemzetségei egyikének; nővérül pe-

dig Brunhild adatik neki, kiről a történet szintén mit sem tud. Mindenütt kitűnik az irány, Atli személyét és hún alattvalóit is valódi tulajdonává tenni az éjszaki mondakörnek.

d) De mind e mellett maradtak mégis számos egyes vonások, mellyek félre ismerhetetlenül emlékeztetnek Ethele és a húnok történeti jellemére. Néhányt közölök fentebb már elősoroltunk. Itt még megjegyezzük, hogy maga Brunhild is hún hölgy gyanánt jelenik meg, hún szokásokkal és hún viselettel; és pedig oly annyira, hogy tetemei eltakaríttatása alkalmával ismeretes hún szokás szerint emberek és állatok öletnek meg halotti áldozatul. És épen ezért talán nem is alaptalan azon következtetés, hogy Brunhild a hún hölgy, kitől Sigurd, az éjszaki mondának fő hőse, olvasni és érteni tanulta a rúnjegyeket, tagja vala oly nemzetnek, melly mívelődésével felülmulta mind azon többi nemzeteket, mellyek még kivüle történeti alapul szolgálnak az éjszaki mondakörnek.

Ámbár a régi német literatura nem mutathat fel emléket oly nagyszerűt, mint az Edda, melly közvetlen érintkezésből származó tudósításokat foglalna magába Etheléről és a húnokról; vannak mégis benne néhány, hár gyönge, nyomai annak, hogy már a magyaroknak Európába jöttök előtt, dicsőítve vala német mondákban és költeményekben is a nagy hún király neve és hatalma. Itt csak azon német mondák és költemények jönek tekintetbe, mellyek

a X. századnál régiebbek. Mert alább behizonyítandjuk, hogy a későbbiekre már befolyással voltak magyar őseink mondái; úgy hogy tiszta eredeti német tudósításokat a húnokról bennök nem gondolunk feltalálhatóknak.

Nagy Károly életirója, Eginhard, arról tudósít, hogy a császár a nép hagyományaiból gyűjtette egybe a régi német népkölteményeket és népmondákat ¹⁾. Ezen gyűjtemény azonban, elegendőleg nem méltatva Károly utódjaitól, korunkra nem jutott ²⁾; minél fogva csak egyes töredékeket birunk a IX. századnál régiebb német népköltészetből. Ezek, mennyire tárgyunkat illetik, a következő kettő:

a) Scôpis vîdsidh, a dalnok tovamenete, des Sängers Weitfahrt ³⁾, angolszász költemény, mellynek szerzője ugyan ismeretlen, de melly minden bizonynyal régiebb a VII. századnál. A költőnek utazásairól, és hogy a hún birodalmat is bejárta vala, határozott említés tétetik:

¹⁾ Item barbara et antiquissima carmina, quibus veterum actus et bella canebantur, scripsit, memoriaeque mandavit. Einhardi vita Karoli Imp. ex rec. Pertzii. Hannov. 1830. c. 29.

²⁾ Thegan (de gestis Ludovici pii Imp. c. 19. apud Schilter Scriptt. rer. Germ. p. 74.) mond egyenesen nagy Károly közvetlen utódjáról: „Poetica carmina gentilia, quae in juventute didicerat, respuit, nec legere, nec audire, nec docere voluit.

³⁾ Scôpis vîdsidh etc. von Ludwig Ettmüller. Zürich 1839.

10. v. Fela ič monna gefrāgn mǣgdhum veāldan
(Sok férfiat láték és különféle birodalmakban élni.)

és 58. v. Ic vās mid Hunum
(Én valék a húnoknál.)

Érdekesek mireánk nézve főkép a 18-ik és az után következő versek, melyekben minden akkori uralkodók nevei, birodalmaikkal együtt soroltatnak elő, kik közt Ethele mint a leghatalmasabb első helyen neveztetik:

18. v. Ätla vǣld Hunum, Eormanric Gotum stb.
(Ätla uralkodott a húnoknál, Eormanric a gótoknál stb.)

b) A régi német dal Hildebrandról¹⁾, melly a VIII. századból való²⁾. Hőse ezen költeménynek Hildebrand, egy bujdosó lovag, ki, miután sok időig a keleti vidékekben tartózkodott, agg korában visszatérván hazájába, az uton saját fiával, Hadubranddal, találkozik. Viszont szólítván egymást, egyik sem akarja mondani nevét. Ebből párviadal támad, mellyben Hildebrand marad a győztes. Későbbi költeményekben is találunk Hildebrandra, ki mindenütt mint veronai Ditrich embere jelenik meg. Érdekes reánk nézve e következő néhány vers:

— — — — — (hiltibraht) — — —
Want her do ar arme wuntane bouga
Cheisuringu gitan, so imo seder chuning gap
Huneo truthin

¹⁾ Die beiden aeltesten deutschen Gedichte aus dem achten Jahrhunderte stb herausgegeben durch die Brüder Grimm. Cassel 1812.

²⁾ U. o. 85. l.

Mi újabb német nyelven annyit tesz , mint :

Wand er da vom Arme gewundene Bouge (Spangen)
Kaiserring gethan , so ihm seither der König gab
Der Hunnenfürst.

Ezekből , ha összevettettek későbbi költemények ez iránti tudósításaival , kitetszik , hogy Hildebrand Ethele királytól nyerte volt az itt szóban lévő kargyűrűket vitézsége jutalmául. Minélfogva meg is szólította őt fia :

„Alter Hun.“

Mi a szláv népeket illeti , elég legyen minden egyéb források hiánya mellett , itt Béla királyunk névtelen jegyzőjének ismételt tudósításaira hivatkozni. Munkájának nyolczadik fejezetében a kievi orosz szlávokról , tizenkettődikében a halicsiak- és lodomériakról , azután pedig több helyen a Magyarorszáiban akkor tanyázó szlávokról azt olvassuk , hogy élénken emlékeztek még a IX. században Ethelének az egykor mind ezen földeken uralkodó nagy hún királynak hatalmáról , s hogy hagyományuk szerint őseik alattvalói is voltak neki. Minélfogva a magyarok Etheletől és a húnoktól reájok származott örökségi jogot hozván elő jogcímül az országnak elfoglalásában , ezen jogcím alaposága és érvényessége könnyen általános elismerésre talált.

B.

Általmegyünk most az Ethele királyról szóló mondák azon körére , melyek vagy közvetlenül

magyar őseinktől származnak, vagy melyekről be lehet bizonyítani, hogy a magyar mondák befolyást gyakoroltak azokra. Itt először honi forrásaink tudósításait veendjük tekintetbe; aztán pedig a német középkori költeményeknek, és végre a skandináv Vilkina-Sagának Ethelét tárgyazó szakait hozandjuk szóba.

Honi forrásaink közt, melyekben őseink mondáit Etheléről feltaláljuk, régiségénél fogva első helyen áll *Kezai Simon Chroniconja*. Miután nyilván szinte szóbeli hagyományok útmutatása szerint elbeszélte a húnoknak hadmeneteit Pannoniának elfoglalásáig, szólani kezd Ethele királyról és jeles tetteiről. Tudósításai közül csak azt vesszszük itt szemügyre, mi valódiilag mondákból származik.

„*Erat Rex Ethela colore teter, oculis nigris, et furiosis, pectore lato, elatus incessu, statura brevis, barbam prolixam cum Hunnis deferebat. Audaciae quidem temperantis erat, in praeliis astutus, et sollicitus, suo corpore competentis fortitudinis habebatur. In voluntate siquidem magnanimus, politis armis; mundanis tabernaculis, cultuque utebatur. Erat enim venerereus ultra modum, in arca sua aes tenere contemnebat. Propter quod ab externa natione amabatur, eo, quod liberalis esset, ac communis. Ex natura vero severitatem habebat, (ideo) a suis Hunis mirabiliter timebatur. Nationes ideoque Regnorum diversorum ad ipsum de finibus orbis terrae confluebant, quibus pro posse liberaliter affluebat. Decem enim millia curruum fal-*

catorum in suo exercitu deferri faciebat, cum diversis generibus machinarum, quibus urbes et castra destrui faciebat. Tabernacula etiam variis modis, Regnorum diversorum, habere consueverat operata, unum habebat sic celebre et solemne, ut ex laminis aureis mirifice conjunctim solidatum modo solvi, et nunc reconjungi ad tendentium staret voluntatem. Columnae ejus ex auro laboratae habentes junctiones, opera ductilia, in medio tamen vacuae, in juncturis suis pretiosis lapidibus jungebantur mirabiliter fabricatae. Sed etiam sua maristalla, dum pergeret in exercitum, equis diversarum patriarum replebatur, quos quamvis (caros) visus esset habuisse, largiter egentibus tribuebat, ita quidem, ut vix duos haberet aliquando pro usu equitandi. Ista ergo maristalla ex purpura et bysso habebant paraturam. Sellae vero regales ex auro et lapidibus pretiosis fuerant laboratae. Mensa autem ejus erat tota aurea, vasa etiam coquinarum. Thalamus quidem ejus ex auro purissimo, laboratu mirifico, in exercitu secum ferebatur. Expeditio autem ejus, praeter exteras nationes, decies centenis armatorum millibus replebatur, ita quidem, ut si unum Scythicum decedere contigisset, alter pro ipso confestim ponebatur. Sed arma gentis ejus ex corio maxime, et etiam metallis variis diversimode fuerant laborata, ferens arcus, cultros et lanceas. Banerium quoque Regis Ethelae, quod proprio scuto gestare consueverat, similitudinem avis habebat, quae Hungarice turul dicitur, in capite cum corona. In istis ita-

que et aliis pompis hujusmodi, Ethela Rex Hunorum, prae ceteris Regibus sui temporis gloriosior erat in hoc mundo. Civitatum, castrorum, urbium, dominus fieri cupiebat, et super illas dominari, habitare vero in ipsis contemnebat. Cum gente enim sua in campis cum tabernaculis et bigis incedebat, extera natio, quae eum sequeretur, in civitatibus, et in villis (habitabat). Indumentorum vero modus ac forma sua et gentis, modum Medorum continebat.

Postquam vero in proelio Cezunmaur Romani corruissent, et fuissent dispersi usquequaque, Rex Ethela est conversus in castra gentis suae, et ibi in descensu ultra Tizam paucis diebus habitavit, tandem in Sceven curiam solemnem celebrare procurabat, ad quam Ditricus de Verona cum principibus Germaniae accedens, omne homagium Ethelae et Hunis fecisse perhibetur, suggessit Regi, ut invadere debeat Regna Occidentis. Cujus quidem consilium amplectendo exercitum statim proclamari jussit.“

Következik ezután elbeszélése mind azon hadaknak, melyek által a kronikon szerint elfoglalta Ethele egész Európát. Az elbeszélés majd egészen mondákból és hagyományokból van merítve, és nagyon elüt a bizanci s más történetírók tudósításaitól. Csak itt-ott találtatik némi igen gyöngye nyoma annak, hogy a kronista mégis a történetírókra is akart figyelni. Annál becsesebb itt előttünk az egész elbeszélés. Visszahelyeztet az azon képzetkörbe, mely a nagy hún király harctetteiről lebegett szemei előtt

őseinknek. Miután egész Európát már elfoglalta volna, Aegyptust, Assyriát és Afrikát is meg akarja hódítani; de ezen tervének kivitele véletlen halála által félbe szakasztatik; sőt ennek következtében egyenetlenségek támadván Ethele fiai közt, össze is omlik a hatalmas hún birodalom.

„Divulgato ejus (Ethelae) obitu — folytatja elbeszélését Kézai Simon — obstupuit orbis terrae, et utrum plangerent inimici ejus, vel gauderent, haesitabant, multitudinem filiorum formidantes, qui quasi populus vix poterant numerari. Unum etenim ex filiis post ipsum credebant regnatum. Sed Ditrici astutia Veronensis ac Principum Allemanniae, quibus Rex Ethela in collo residebat imperando, in partes diversas Hunnorum communitas est divisa, ita quidem, ut quidam Chabam Regis Ethelae filium ex Graecorum imperatoris filia, seu Honorii genitum, alii vero Aladarium ex Crémildi, Germaniae principissa procreatum praeficere in Regem post Ethelam nitebantur. Quia vero pars sanior Chabae adhaerebat, externa autem natio Aladario, eapropter uterque inceptum imperare. Tunc Ditrici astutia, qui favebat Aladario, praelium inter ambos suscitatur. In primo ergo praelio Aladarius superatur, in secundo autem, quod Sicambriae (Ó-Budán) per quindecim dies continue committitur, exercitus Chabae sic devincitur et prostratur, quod perpauci filii Ethelae et Huni remanerent. Istud enim est proelium quod Huni praelium Crumheld usque adhuc nominantes vocaverunt.

In quo quidem proelio tantus sanguis est effusus, quod si Teutonici ob dedecus non celarent, et vellent pure reserare, per plures dies aqua bibi in Danubio non poterat, nec per homines, nec per pecus, quoniam de Sicambria usque urbem Potentiae sanguine inundavit. Fugit ergo Chaba cum quindecim millibus Hunorum in Graeciam ad Honorium, et quamvis retinere voluisset, et Graeciae incolam efficere, non permansit, rediens in Scythiam ad Patres, Nationem et cognatos. Qui dum Scythiam introisset, mox incepit suadere, quod penitus redirent in Pannoniam, ultionem de Germanis accepturi“¹⁾).

Ezen tudósítások, de csonkitva már és vegyítve sok külön történetirótól kölcsönözött adatokkal, a *Chronicon Budense*-ben, és Thuróczi János *Kronika*njában is benfoglaltatnak.

Úgy látszik, e mondák megérdemlik, hogy Jornandes (de rebus Geticis) 49-ik fejezetében foglalt tudósításával, Ethele király eltemettetéséről, és az ezen alkalommal énekelt hún halotti dalokkal állíttassanak egybe.

És itt talán nem lesz érdeketlen még arra is figyelni, mikép a régi magyar hún Ethele-mondába a német veronai Ditrich hős is beléscövetik. Először a húnok ellenségei sorában találjuk őt két igen kemény ütközetben víni ezekkel a Tár-

¹⁾ Makistri Simonis de Kéza de originibus et gestis Hungarorum libri duo. In lucem emittit Josephus Podhradczky. Budae 1833. pag. 21. sq.

nokvölgyben, hol később Keveháza épült, és Zeiselmauer mellett; később hódol Ethelének, és vitézül viseli magát a húnok részén; de miután a nagy hún király meghalt volna, ő ujolag fő szerzője azon egyenetlenségeknek, melyek óriás birodalmának szétbomlását vonják magok után. Ezen mondák, kivéve a hős személyét, legkisebb összeköttetésben sincsenek az eredeti német mondákkal berni Ditrichről; de úgy látszik, hogy a hasonlatosság csak azon befolyástól jött, mellyel a magyarok mondái voltak általában a német középkori költeményekre. Oláh Miklós bizonyítja, hogy még az ő idejében is szokásban voltak a magyaroknál énekek veronai Ditrichről, és különösen sebére vonatkozólag, mellyet a zeiselmaueri ütközetben homlokán kapott ¹⁾, azt jegyzi meg, hogy ezen sebe miatt a húnoktól halhatatlannak hívatott, melly melléknevet mind azon napig adák neki a magyarok is. Ugyan ezt foglalja magába Thuróczi János kronikonja is (P. I. c. 12). Német buvárok p. o. Grimm Vilmos még azt az észrevételt is tették hozzá, hogy ezen nyíllövésnek és Ditrich homloksebének legkisebb nyoma sincs a német mondákban és költeményekben. Mi pedig még azt is következtetjük, hogy itt van megvetve alapja azon összefüggésnek, melly Europa majd minden népének mondáiban találhatik a hún és a goth mondakör közt. Egyébiránt már az Eddában is van közvetlen történeti nyoma annak, hogy berni

¹⁾ Atila, edit. Viennensis 1763. cap. II. §. 2. pag. 103.

Ditrich tartózkodott Etheleudvaránál; akár ugyanazonítjuk most ennek személyét Theodorich, a keleti gothok királyával, akár — mi minden esetre a történettel sokkal megegyezőbb volna, másutt keressük ezen összefüggés magyarázatát.

A németek középkori hőskölteményeiben három fő mondakört kell megkülönböztetnünk, egy frankot, egy gothot és egy burgundit. Az elsőnek legelőkelőbb személye Walthar, aquitaniai herceg; a másodiknak fő hőse berni vagy is veronai Ditrich; a harmadik középpontja végre a Nibelungok nemzetsége, mellynek székhelye Worms. Számos az egyes monda, melly így mintegy bensőleg képez három osztályt; és a költeményekben is a legkülönzőbb és legkülönfélébb összetételekben találjuk azokat. Mert rég észrevették már a német buvárok, hogy ezen költeményeket nem lehet egyes emberek munkáinak tekinteni, s hogy azok inkább gyűjteményei számos hősdaloknak és hőséneknek, mellyek régóta léteztek már a népnél, és mellyek csak később, nem mindig legnagyobb válogatottsággal, sőt többnyire igen különnemű idegen adatokkal is vegyítve, irattak össze ¹⁾.

A régi német költészet-irodalom nem lévén vizsgálataink tárgya, az említett három német mondakört csak annyiban vesszük itt tekintetbe,

¹⁾ V. ö Lachmann: Uiber die ursprüngliche Gestalt des Gedichts von d. Nibelungen-Noth. Berlin, 1816.

mennyiben azokat régi német költeményekben találjuk, egygyé szöve magyar származatu hún mondákkal.

Mi először a franknémet mondakört s annak egybeállítását régi hún-magyar mondákkal illeti, egy X. századbéli költemény fekszik előttünk, melly latin nyelven szereztetvén német és hún-magyar mondák után, legrégibb emléke azon befolyásnak, mellyet mindjárt ittlétök első századában gyakoroltak a magyarok hősdalaik által a német középkori költészetre. Igen nevezetes ellentétben állanak ezen költemény tudósításai Etheléről és a húnokról mind az Eddával mind a régibb német költeményekkel; sőt ha figyelmet fordítunk arra, hogy Ethelének személye és hatalma valólag dicsőítették; hogy mind az, mi róla mondatik, nem csak egy addig egészen szokatlan friss elevenséget mutat, hanem legnagyobb határozottsággal tárgyazza a valódi húnokat is, holott a régibb emlékekben ezeket mindig csak homályosan és mintegy a háttéren veszszük észre, hogy végül még alább szóba hozandó nyomaink is vannak arra, miszerint a németek sokat feljegyeztek írásba, mit őseink elbeszélései után tudtak meg: kételkednünk sem lehet sok ezen költeménybe foglalt adatoknak és képzeteknek magyar származásáról.

A költemény mint történeti forrás Ethele hadmeneteire nézve, kiadatott már a múlt században ¹⁾. Legujabb kiadása 1838-ban jelent

¹⁾ De prima expeditione Attilae etc. ed. F. C. I. Fischer. Lipsiae 1780. 4to.

meg ¹⁾). Tárgyát Walthar, az aquitaniai királyfi-
nak eseményei képezik fogságában Ethele hún
királynál, és későbbi viaskodásai a wormszi ki-
rály, Gunthari embereivel ezen város közelében.
Bennünket egyedül első része érdekel.

A húnokról e következő leírást találjuk :

*Inter quas (gentes Europae) gens Pannoniae residere
probat*

Quam tamen et Hunos plernumque vocare solemus

Hic populus fortis virtute vigeat et armis

Non circum positas solum domitans regiones,

Littoris Oceani sed pertransiverat oras,

Foedera supplicibus donans sternensque rebelles,

Ultra millenos fertur dominarier annos.

Attila rex quodam tulit illud tempore regnum

Impiger antiquos sibimet renovare triumphos.

(4—12. v.)

Ethele olly számos és vitéz seregeknek pa-
rancsol, hogy sikeresen a fejedelmek közül
egyik sem állhat neki ellent. Látjuk azt :

Vincentem numero stellas atque amnis arenas

(19. v.)

Quadrupedum cursu tellus concussa gemeat,

Scutorum sonitu pavidus superintonat aether

Ferrea silva micat totos rutilando per agros

Haud aliter primo quam pulsans aequora mane

Pulcher ab extremis reuilet sol partibus orbis.

(45—49. v.)

¹⁾ Waltharius czime alatt, ezen gyűjteményben, *La-
teinische Gedichte des X. und XI. Jahrhun-
derts*; herausgegeben von Jac. Grimm und And.
Schmeller. Göttingen 1833. 1—126. l.

Azonban Ethele mérsékletessége és nagylelkűsége mégis jobban kedveli a békeséget mint hadat. A burgundi követeknek, kik tőle békét kérnek, így felel ő:

*Foedera plus cupio, quam praelia mittere vulgo
Pace quidem Huni malunt regnare, sed armis
Inviti feriunt, quos cernunt esse rebelles.*

(68—70. v.)

Mennyire nem különböznek ezek az Edda sötét homályos képzeleitől?!

Nincs hős az egész középkori német mondakörben, kinek neve már legrégibb időkben majd minden európai népek énekeiben annyira meghonosult volna, mint veronai Ditriché. Hogy tettei hűnmagyar daloknak is voltak tárgyai, s hogy az Edda is, hihetőleg hűn származatu hagyományok után indulva, őt szinte ismerte, az eddigi előadásunkból már bebizonyult. Legnagyobb mértékben mégis a németek által dicsőítették; tanusítják azt a régibb korbéli parasztdalok, mellyek nálok Ethele tiszteletére ¹⁾ énekeltettek; valamint a későbbi időből egész a XV. századig több nagy német költeményt birunk, mellyekben ő játszása a fő szerepet.

Célunkhoz képest mind e mellett is nem tulajdoníthatunk nagy jelentőséget ezen irodalmi emlékeknek. Mert ezek azon kívül, hogy egészen eltérnek attól, mit veronai Ditrichről fen-

¹⁾ „Iste fuit Thideric de Berne, de quo cantabant rustici olim.“ Igy a Quedlinburgi kronikon Grimm Vilmosnál: *Die deutsche Heldensage*. Göttingen 1829. 32. l.

tebb felhoztunk a hűnmagyar mondákból: még magokban véve sem sarkalnak történeti alapon, sőt homlokegyenest és olly ügyetlenül összeütözköznek avval, hogy mondáknak épen nem, hanem csak ízetlen költői koholmányoknak nevezhetők.

Ezen költemények szerint berni Ditrich, ki egyébiránt ugyanazoníttatik Theodorich keletgoth királylyal, Ermanarichtól, ki szintén ugyanaz az ezen nevű ismeretes keletgoth királylyal, hazájából kiűzetvén, menedéket talál Ethele hűn királynál. Ennek udvarában tartózkodása alatt számos kalandokat és vitéz harctetteket visz véghez, mellyek azonban egészen a költő képzeséből merítvék; s végre pályájának rejtvényes végét találja.

Már a középkori írók is észrevették ezen elbeszélésnek számos bal fogásait ¹⁾; mit pedig

¹⁾ Így például már Ekehard, XII. századbeli történetíró, miután Jordanes elbeszéléseit a gothok történetéről elmondta volna, ekép folytatja értekezését: „His perlectis diligenterque perspectis perpendat, qui discernere noverit, quomodo illud ratum teneatur, quod non solum vulgari fabulatione, et cantilenarum modulatione usitatur, verum etiam in quibusdam chronicis annotatur; scilicet quod Hermericus tempore Martiani principis super omnes Gothos regnaverit, et Theodoricum Dietmari filium patrualem suum, ut dicunt instimulante Odoacre, item, ut ajunt, patruale suo de Verona pulsum apud Atilam Hunnorum regem exulare coegerit, cum historiographus narret, Ermenricum regem Gothorum multis regibus dominantem tempore Valentiniani et Valentis fratrum regnasse, et a duobus fratribus Saro

e helyt annál könnyebben mellőzhetőnek tartunk, minthogy abban legkisebb nyom sem találattatik arra, hogy a hűnmagyar hősmondával valami összeköttetésben volna.

De annál fontosabb célunkra nézve a burgundi német hősmondakör; mert e fő tárgya a híres Nibelungdálnak, mely legtisztábban viszatükrözi a régi hűnmagyar hősmondák befolyását a középkori német költészetre.

A Nibelungdal újabb időben annyira elterjedt a német olvasó közönségnél, hogy annak legalább nagyjából ismeretét honfitársaimnál is, kik szintén kedvelik a német literaturát, bátran föltételezem. Fő hőse Sigfrid, az alföldi királycsaládnak egyik ivadéka, kinek kalandjai hason-

et Ammio, quos conjicimus eos fuisse, qui vulgari-
ter Sarelo et Hamidicus dicuntur, vulneratum in
primordio egressionis Hunnorum per Maeotidem pa-
ludem, quibus rex fuit Valamber, tam vulneris quam
Hunnorum irruptionis dolore defunctum fuisse, Attilam
vero postea ultra LXX annos sub Martiano et Valen-
tiniano cum Romanis et Visigothis Aetioque duce
Romanorum pugnasse et sub eisdem principibus regno
vitaque decessisse. . . Hinc rerum diligens inspector
perpendat, quomodo Ermenricus Theodoricum Di-
etmari filium apud Attilam exulare coegerit, cum
juxta hunc historiographum contemporalis ejus non
fuit. Igitur aut hic falsa conscripsit, aut vulgaris opi-
nio fallitur et fallit, aut alius Ermenricus, et alius
Theodoricus dandi sunt Attilae contemporanei, in qui-
bus hujusmodi rerum convenientia rata possit haberi.
Hic enim Ermenricus longe ante Attilam legitur defun-
ctus.“(Chronicon Urspergense 1126-ig. Argent.
1609—85 a l.). Vessd össze ezekkel Frisingi Otto,
és Viterboi Golfrid észrevételeit ugyan ezen tárgyról

lók, sőt sok tekintetben ugyanazok az éjszaki Sigurdéival. Ő szintugy, mint emez, cselszövény útján öletik meg, még pedig Chrimhild neje testvéreinek, a Nibelungok közbenjártával; mire Chrimhild Etzelhez a hún királyhoz megy másodszor férjhez; de nem mint Gudrun az Eddamondában, rábeszélések és unszólások következtetésében, hanem önindulatából tökéli el magát e lépésre, hogy így Etzel segítségével boszút állhasson testvérein férje meggyilkolása miatt. Következik azután a költeménynek második része, mellyben Etzel király személye- és udvartársával, azután pedig Chrimhild boszújának véghezvitelével ismertetünk meg, és mellybe belé vonatik a frank és goth mondakör is.

E költeménynek célunkhoz képesti méltására némi útmutatásul szolgálhat már Grimm Vilmos e következő észrevétele: „Das Gedicht, mond ő ¹⁾, zerfaellt in zwei ziemlich gleiche Theile. Der Erste schliesst mit Strophe 1229, und begreift Sigfrids Schicksal; der Zweite mit der Fahrt der Neuverlobten zu Etzel beginnend, enthaelt die Rache der Krimhild von ihrem ersten Anfange. In diesem zweiten Theile ist die Ueberlieferung vollstaendiger, die Darstellung reicher und ebenmaessiger, die Sprache waermer.“ Épen ezen második rész az, melly vizsgálódásunk tárgyát teszi, mellyet tehát méltán

¹⁾ Deutsche Heldensage. Göttingen 1829. 66. l.

önálló s az elsővel semmi benső összefüggésben nem lévő költeménynek lehet tekintenünk.

Hogy a Nibelungdalból is, minél tisztábban megismertessem a tisztelt olvasóval Ethele király hatalmát és udvartartását, legyenszabad az erre vonatkozó legnevezetesebb helyeket ide iktatnom.

1134. versszak — — künic Etzel — —

— — — — —
von Roten zuo dem Rîne
von der Elbe unz an daz mer,
sô ist künece deheiner
sô gewaltic niht.

1175. zwelf vil rîcher krône
sult ir (Krimhilt, kihez a' vers szól) gewal-
tic sin

dar zuo gît in mîn herre
wol drîzec fürsten lant
diu elliu hât betwungen
sîn vil ellenthaftiu hant.

1278. Von vil maneger sprâche
sach man ûf den wegen
vor Etzelen riten
manegen küenen degen;
von kristen und von heiden
manege wite schare.

1279. Von Riuzen und von Kriechen
reit dâ manic man
den Poelan und den Vlâchen
sach man swinde gân;
ros diu vil guoten
si mit krefte riten.
swaz si site hâten,
der wart vil wênic vermiten.

1280. Von dem lande ze Kiewen
reit da manic degen

und die wilden Petschenäre
dâ wart vil gepflegen
mit bogen schiezen
zuo voglen dâ si flugen.
die phile sie sere
zuo den wenden vaste zugen.

1282. Vor Ezelen dem künege
ein ingesinde reit,
vrô unde vil rîche,
hübsch und gemeit,
wol vier und zweinzek fursten
rîch unde hêr.

1283. Der herzoge Râmune
ûzer Vlâchenlant,
mint siben hundert mannen
kom er — — gerant:
som vligende vogeles
sach man si alle varn:
dô kom der fürste Gibeke
mit vil hêrlîchen scharn.

1284. Hornboge der snelle
wol mit tûsent man.
von der Hiunen mâgen
wart ouch dâ sêre geriten.

1285. Dô kom von Tenemarke
der küene Harwart
und Îrinc der vil snelle
vor valsche wol bewart;
Irnorit von Dûrengen
ein wâtlicher man.

1286. Mit zwelf hundert mannen
die fuortens in ir schar.
dô kom der herre Bloedel
mit drin tûsent dar

der Etzelen bruoder
 izer Hiunenlant.

1287. Dô kom der künic Etzel
 und ouch her Dietrich
 mit allen sînen gesellen
 dâ was vil loblich
 manic riter edele
 biderbe unde guot.

Lehetett-e minden egyéb előzmények nélkül XIII. századbeli német költőtől (mert akkor íratott a Nibelungdal) várni a nagy hún királynak illy gondos és aránylag hű leírását, ha csak tudósításai nem voltak olly nemzettől, melly közvetlen összefüggésben állt a húnokkal? Illyenek voltak pedig magyar őseink. A dolog más számos, a költemény szövegébe foglalt ez iránti utmutatások mellett olly világos, hogy már első pillanatra és minden vizsgálódás nélkül is sejteti az el nem fogult olvasóval ezen magyarázatot ¹⁾. De minden kétség kívülé válik ezen, és a többi Ethelét és a húnokat illető adatoknak általülte-tése a magyar-hún hősmondákból a Nibelungdalba, ha ennek tartalma mélyebb vizsgálat alá vétetik, és más történeli tudósításokkal állítatik egybe.

¹⁾ Így már gróf Maijláth János kérdez: „Diese Stelle veranlasst mich zur Frage, ob die Rolle, die Attila in den altdeutschen Gedichten spielt, nicht aus ungarischen Sagen entlehnt ist?“ Magyarische Gedichte, Stuttgart und Tübingen 1825. LIV. l.

Azon férfi, ki ez iránt itt főkép érdemli figyelmünket, Piligrin passauai püspök, ki, mint nemzetünk történetéből tudjuk, a magyaroknak X. században hirdette az evangelium igéjét. Ezt egy tetemes anachronismus által nagybátyjává teszi Chrimhildnek a Nibelungdal; de a nélkül, hogy csak legkisebb befolyása is volna az eseményekre. Egyedül a végén, miután a hún földön már elölettek a Nibelung család minden tagjai, és Swemmel a hún dalnok (Fiedler, fidico, hegedűs) a megölettek fegyvereit Wormsba vivén, hozzá beszáll, találjuk fel az okot, mellynél fogva ő is belé szövődött a költeménybe. Mert itt ekép szólítja meg a püspök a hún dalnokot:

Swemmel, lobt an mîne hant;
 sô ir wider rîtet durch diu lant
 des bite ich, friunt daz ir
 danne kêrt her ze mir.
 ez ensol niht sô belieben;
 ich wil heizen schriben
 die stürme und die grôzen not
 oder wi si sin gelegen tot,
 wie ez sich huob und wie ez kam
 und wie ez allez ende nam.
 swaz ir des wâren habt gesehen,
 das sult ir danne mir verjehen.
 dar zuo wil ich vragen
 von isliches mâgen,
 ez sî wîb oder man,
 swer iht dâ von gesagen kan.
 dar umbe sende ich nu zehant
 mine boten in Hunenlant:
 dâ vinde ich wol diu maere:
 wan ez vil übel wære

ob ez behalden würde niht,
ez ist diu groziste geschicht
diu zer werlde je geschach.

(Diu Klage 1728. s köv. v.)

És hogy azután Piligrin, hún azaz magyar elbeszélések után valóban fel is jegyeztette Konrád irnokával egy latin könyvben a hún-magyar mondákat, melly könyv után készült aztán a német költemény, arról bizonytságot ad a költeménynek végszaka:

Von Pazowe der bischof Pilgerin
durch libe der neven sin
hieз schriben disiu māre
wi ez ergangen wāre,
mit Latinischen buochstaben
daz manz für wāre solde haben,
swer ez dar nach erfunde,
von der allêrersten stunde,
wie ez sich huob unde och began
unde wie ez ende gewan,
von der gouten recken nôt
und wie si alle gelagen tôт,
daz hiez er alleз schriben.
ern lieз sîn niht beliben,
van im seit der videlāre
diu kûntlîchiu maere,
wie ez ergienk unde geschach,
wan er ez hôrte unde sach,
er unde manie ander man.
daz māre do briefen began
ein schrîber meister Kuonrât.
getihtet man ez sît hât
dicke in Tiuscher zungen;
die alten und die jungen
erkennent wol diu māre.

Illyen könyvvvel a XIII. században birt a passai püspökök könyvtára is, mi kitetszik Lonsorfi Otto passai püspök könyvlajstromából:

„Anno ab incarnatione domini 1245 proxima secunda feria post festum S. Urbani reperti sunt isti libri in sacrario Ecclesiae Pataviensis et de voluntate dominorum Canonicorum revoluti sunt et purgati et annotati in hunc modum. —

— — — — —
— — — — —

Isti sunt libri domini Ottonis episcopi Pataviensis, quos reliquit in Camera sua Pataviae: —

— — — — —
— — — — —

Item Attilam versifice

Item Cronica Caroli etc. ¹⁾.

A XVI. századból pedig bizonyítja Hund Wigulejus ²⁾, hogy Piligrin passai püspök az akkor Austriában is tanyázó avarok és húnok tetteit jegyeztette fel írásban, s hogy ő (Hund) Brunn várában az Altmühl mellett találta ezen kéziratot. Ajándokul nyervén azt Ortenburg Joachim gróftól, Hund azt azután 1575. letette a bajor hercegek könyvtárába.

Mind ezen bizonyosságokból napfénynél világosabb már, hogy Piligrin passai püspök,

¹⁾ Monumenta boica. XXVIII. kötet. 2. rész. 484. l.

²⁾ Metropolis Salisburgensis. I. köt. 201. l.

midőn a keresztény vallásnak hirdetésével foglalatoskodott a magyaroknál, följegyeztette ezeknek szóbeli hagyományai és mondái után azon tudósításokat, mellyek őseink hún származatáról és Etele, a nagy hún királyról még megvoltak; s hogy azután későbbi német költők használták ezen jegyzékeket Ethele személye, hatalma és udvartartásáról leírásaikban. Észrevehetni ezt, már a X. századból származó Waltharius latin költeményben; de sokkal inkább még a Nibelung-dalban, és mind azon német költeményekben, mellyek ennek nyomán készültek a XIII. XIV. és XV. században, p. o. Biterolf, Dietrichs Flucht, Rabenschlacht, Ecken Ausfahrt stb.

És valamint egy részről magyarázatot lel ez által a német középkori irodalomban Etzel hún királynak egészen sajátos, és minden egyéb személyekétől nevezetesen különböző felfogása ¹⁾; így viszont más részről IX. szá-

¹⁾ Nem lehet itt egészen elhallgatnunk a fölötti csodálkozásunkat, hogy a mély tudományu német buvárok mindeddig még nem magyarázták így az Etzelről és húnokról szóló leírásokat középkori költeményeikben. Csak nagyszerű tévedésnek kell tekintenünk azon hypothesis, melly közvetlenül a történetből kísérti azoknak megmagyarázását, s mellyet a német újabb literaturának legelőkelőbb férfiai p. o. Grimm-testvérek, Mone, Gervinus stb. pártolnak. Hogy irott tudósításaik nem voltak a német népeknek a hún történetszakból, arra nem kell bizonyítvány; szóbeli hagyományaik pedig, mellyeken alapulnak a németek X. század előtti költeményeik is, ismerték

zadbeli régi nemzeti hősmondánkknak megismer-
tetésére is új út nyílik előttünk; alaposan le-
hetvén következtetéseket vonni a német közép-
kori költeményeknek Ethelét és a húnokat illető
adataiból azon tudósításokra, mellyeket e te-
kintetben őseink mondái foglaltak magokban.

Azonban nem csak német középkori köl-
teményekben; hanem skandináv mondákban is
észrevehető azon befolyás, mellyet a magyarok-
nak ős ázsiai lakhelyeikből ide hozott és a régi
húnvilágot tárgyazó hősmondái gyakoroltak nyu-
gati Europa költészetére. Ennek megmutatására,
hogy itt kellőnél hosszab ne legyenek, szabadjon
még a Vilkina-Sagát röviden vizsgálat alá
vennem.

A Vilkina-Saga Europa középkori irodalom-
emlékeinek egyik legnevezetesebbike és legérde-

ugyan Ethelét és a húnokat; de mint fentebb már
láttuk, ismereteik olly hiányosak voltak, hogy mi
legalább igen nagy tévedésnek tartjuk, azokból szár-
maztatni akarni azon bő és bő leírásokat, mellyek már a
Waltharius költeményben, de főkép a Nibelungdal-
ban találhatók, s mellyek a magyaroknak Európába
érkeztök előtt sehol észre nem vehetők. — Nem is
lehet a bizanci írókra hivatkozni, mintha ezektől
tanulták volna a hún történetet a gothok, kiktől
átszivárogtak volna azután a kérdéses tudósítások a
többi német nemzetekhez. A bizanci írók munkáit bir-
juk jelenleg is; de azt is világosan látjuk, hogy ada-
taik egészen elűtnék a német költeményekéitől. Nem
kevesebb figyelmet érdemel végre Müller P. E. véle-
ménye, miszerint Atli személye az éjszaki, és Etzelé
a német középkori költészetben egészen általános
jelentőségű, minek semmi történeti alapja sincs.

kesbike. Mert gyűlpontul lehet azt tekinteni, melybe a XIV. században az europai nemzeteknél nagyobb figyelemre méltatott minden mondák egybe hordattak; minél fogva azután természetes is vala, hogy alkatrészeiben igen tarka egyveleg tűnik előnkbe, s hogy a legkülönbözőbb eredetű és honu elemek találtnak itt közvetlenül egymás mellett. Alapul egy nagy német mondagyűjtemény szolgált annak, melyazonban a skandinávoktól újabb számos mondákkal szaporított. Előszavában ezeket olvassuk: „Ezen monda (Saga) a legnagyszerűbbek egyike, melyek német nyelven írásba foglaltattak, és szól Ditrich királyról, és Sigfrid-, a Tafner-ölőről, a Nibelungokról, a vilkinaikról, az oroszokról, a húnokról, és számos más királyokról és leventékről. Kezdetét Pulban (Apuliában) veszi, és éjszakfelé megy által, Lombardiába, Fenidibe (Velencébe), Svávába (Svábföldre), Magyarhonba, Pulinahonba (Lengyelországba), Russziába (Oroszhonba), Vindlandba (a vindok földére), Svithiodba (Svédhonba), Saxoniába (Szászhonba), Fracklandba (Frankhonba); azután pedig nyugat felé Vallandba (Wälschlandba, Válfonba) és Hispániába (Spanyolhonba). Mind ezen országokról értekezik ezen monda, és elbeszéli mindenütt azon férfiak nagy tetteit, kik a mondott vidékekben neveztettek. Dánok és svédek mind erről sok mondat beszélhetnek el, és sokat énekbe is tettek, a mivel most előkelő férfiakat mulatnak. Sok dalok énekelteknek jelenleg, melyek rég ezelőtt készítették ezen elbeszélések után. — — Normannok

(norvéghoniak) dolgozták ki a mondának egy részét, és belőle sokat vettek fel költeményeikbe.“ És valóban, ha tartalmát tekintjük a Vilkina-Sagának, fő személynek berni Ditrichet találjuk, a goth hősmondának középpontját; de mellette a hún, skandináv, burgundi, frank mondákat, melyekről már értekeztünk, és ezeken kívül még számos más orosz, lengyel, francia, olasz, spanyol stb mondákat is. Itt csak azon befolyás érdekelvén bennünket, mellyel a magyar elődeinktől származó adatok voltak e nagy mondagyűjteményre, már az idézett előszónak világos hivatkozása is Magyarországra, figyelmünket vonja magára. A Vilkina-Sagának egyébiránt tartalma is annyi sajátságost foglal magában a húnokról és Ethele királyukról, annyi megegyezőt honi krónikáink tudósításaival, ellenben eltérőt a régi Edda-mondáktól, és a németeknek a hún királyról fogalmáról, hogy múlhatlanul azon következtetést kell hoznunk, miszerint nagy része a Vilkinga-Sagának, az t. i. melly Ethelét és a húnokat tárgyazza, vagy közvetlenül a magyaroktól vétetett, vagy a németek azon mondái után készült, melyekre már befolyással voltak azelőtt a magyaroktól kölcsönzött tudósítások. A mondának egész lefolyása nem tartozván célunkhoz, csak néhány észrevételt akarunk ide iktatni, támaszul szolgálókat az igazi szempontnak meghatározására.

1. Az éjszaki régi mondák már nem birnak eldöntő és minden egyes részletet átható befolyással a Vilkina-Sagára. Kitetszik ez főképen azon

csekély figyelemből, melly itt már a nemzetségek összefüggésére fordíttatik. Azonban az éjszaki hősmondának fő hőse, Sigurd, a Vilkina-Sagában is ezen név alatt jön elő. Észrevehető az éjszaki mondának befolyása Attila halálában is, ki Adriántól a Niflung Hagne fiától, boszúból öletik meg.

2. A burgundi és frank hősmondákból igen sok adatot kölcsönöz a Vilkina-Saga. A Nibelungok Niflungoknak neveztetnek ugyan; de hazájok, Niflungon, nem fekszik már a Skandináv-földön, hanem Németországban; és Verniza (Worms) vára nekik ott lakhelyök; honnan Húnországba utazván, átmennek ugyan szintén, mint az Edda tudositásai szerint, egy nagy vizen, melly azonban geographiailag úgy határoztatik meg, hogy benne a Rajna és a Duna folynak egybe. Vaskasteine Walther, vagy is Waltharius hasonlólag a Vilkina-Sagában jön elő.

3. Csekélyebb érdekűek reánk nézve a szláv, spanyol, franczia és egyéb német mondák, melyeket tehát ez úttal el is mellőzünk.

4. Mi a hún mondát illeti, látható, hogy ez csak külsőleg vétetett, s hogy külföldi hozta azt összeköttetésbe a Vilkina-Sagával; mert Attila eredetére nézve nem is jelenik meg mint hún; hanem mint fia, Osid, friesloni királynak. A húnok királya Meliasnak neveztetik, kinek magzat nélküli kimúlta után Attila királyul választatik a húnoktól. Nincs is neki olly nagy hatalma mint a magyar mondákban, és az ezek után kelt német Nibelung-dalban. Feleségül azonban itt is

Chriemhild adatik neki; kitől Adrian gyermeke van, csak hogy ez a Vilkina-Ságában Hognetól megöletik. A húnokról szóló részletes leírások, a résztvevő hún személyek nevei, p. o. Blöddlin, Ezka stb is megegyeznek azokkal, melyek a magyar hősmondában jönnek elő. Fővárosa mindazáltal S u s a-nak, vagy S u s a k-nak hivatik. Ha a m i S i c a m b r i á n k nem jelöltetik ezen névvel, azt inkább S z i s z e k r e, mint S o e s t r e magyaráznám, melly utóbbit a német magyarázók vélik értendőnek.

5. Leglényegesebb s mintegy fő része a Vilkina-Ságának, berni vagy veronai Ditrich tettei, nincsenek már általánosb összefüggésben a magyar mondákkal. Segítséget hoz ugyan ő itt is Attilának Osantrix király ellen; de sem ez iránti felszólíttatása, sem tetemes részvéte a harcban, sem végre maga Osantrix király a magyar mondákban nem említettnek; miért is ezen egész kört mint a magyar hősmondától eltérőt, kizárjuk itt vizsgálódásainkból.

II. Árpád és harctársai.

Második osztálya nemzeti hősmondánknak már sokkal közelebb áll az új magyar eszme- és nézetkörhöz, mint az Ethele- és húnairól szóló. S ebben találok én a fő okot, hogy az, újabb irodalmunkra is emennél mélyebb befolyást gya-

korolhata, s hogy — míg honi költészetünkben a dicső hún király figyelembe is alig vétetett; míg történetiróink nagy része még húnoktól származtatásunkat is hajlandó kétségbe vonni: Árpád és harctársainak hőstettei mai költőinktől is magasztaltatnak; történetiróink pedig kezdőpontúl szokták venni azokat nemzetünk múltkorát tárgyazó elbeszéléseikben. De meg kell vallanunk, hogy azok, nevezetesen tárgyilagos tekintetben, valóban igen bő anyagot nyújtanak jeles és valódilag nemzeti költeményekre és történeti előadásokra. Nem csak minden kétségkívüli elődeink azok, kiktől véghez vitettek; nem csak tetteik vég eredménye, t. i. szép hazánknak birtokba vétele, mellyben gyökereznek mind maig sok status-, jog- és társas viszonyaink; az események magok is olly regényesek, olly nemzetileg jellemzők, olly — mondhatni — majd párnélküliek a történetben, hogy nem lehetnek nem a leghathatós bnyomással minden magát magyarnak érző szívre. E szerint igen természetes vala, hogy azok már őseinknél a nemzeti dalok fő tárgyává lőnek, s hogy belőlök keletkezett ama kitünőleg jeles hősmondakör, melly mind tartalma mind nemzetünk általi megkedveltetésénél fogva egyedül az Arthur király és asztalköre lovagairól szóló britt mondával és dalaikkal hasonlítható össze.

De két elem találtatik ezen mondakörben is, melly nemzetiségünkről mostani felfogásunkhoz képest mai nap idegenszerű ránk nézve. Egyik az ősmagyar pogány hit, másik a minden

más, de főkép nyugati nemzetekkel ellenségeskedések. Ezen két elem, bár mennyire látszások is ma előttünk közönösnek, józanul értett nemzetiségünk irányában; hajdan mégis olly mélyen gyökerezett magyar őseink népéletében, olly szoros összefüggésben volt közügyök irányával, hogy azok nélkül a IX. és X. századi magyar nemzetiséget képzelni sem lehet. Be is hatott mindkettő a nemzeti mondákra; és nem vagyunk képesek sok ezek által fentartott eseményeket érteni, s a nemzet jelleméből kimagyarázni, ha e két hatalmas tényezőt tekintetbe nem vesszük; főkép vallásukat, melly Zoroastertanai által mérsékelve ugyan, de mégis túlnyomólag harcias volt még alapelveiben, s azt hitette el velök, hogy a háborúban elhullt ellenségeik a más életben szolgálják leendenek.

Itt csak alaprajzát akarván adni a magyar hősmondának, nem szándékunk az Árpádot és vitéz harctársait illető mondákat bőven taglalgatni. Tartalmuk velejének megérintése mellett, az olvasót magokra a forrásokra fogjuk utasítani, mellyekből aztán bővebb ismeretet meríthetnek maguknak e tárgy felől. Szükségesnek látjuk azonban itt előleg még azt is megjegyezni, hogy e mondakörben nem csak magáról Árpádról s oldala mellett harcoló vitézeiről szóló hagyományokat, hanem azokat is egybe foglaljuk, melyek az ős magyaroknak a keresztény hitre térők előtti hős tetteit, bár Árpád halála után véghezvitteket, tárgyalják.

Ennél fogva közleményeinket két részre

osztván, elsőben az itt szóban levő mondakör külalakját; másikkában tartalmát vesszük vizsgálat alá.

Tudjuk nemzetünk történetéből, hogy a régi magyar hercegek és főurak dalosokat ápoltak magok körül, s hogy ezekkel dalokat készíttettek, s lakomáikban elénekeltették azokat hőstetteik és nemzetségek dicsőítésére. Az is bizonyos, hogy a nemzet alsóbb osztályai is követték e példát, s hogy így honszerte zengtek az énekek és dalok, a nemzet dicsőségét magasztalók, melyek a tetterőt éleszték fel harcias elődjeinkben, megkedveltetvén velök egyszersmind a nemzeti mondákat és regéket, és ápolván hajlamokat a költészethez, sőt talán a művészethez általában. Igen valószínű továbbá, hogy ezen énekek és dalok, habár lényegesen eltértek is mai tudományos alapon kifejlődött poesisünk modorától, nem szűkölködtek mégis művészeti szellemben, s hogy a szabályok, melyek szerint alkotvák, a dalnokoktól, kik trufatorok, vagy tréfálók (joculatores) neve alatt egy külön művész-osztályt képeztek a nemzet társas életében, míveltettek és tökéletesbítették. E dalnokok még a keresztény korban is, mely azonban itt nem egyéb, mint folytatása a pogány korból reá szállott hagyománynak, köz kedvességben álltak a nemzetnél, s a XIII. század vége felé főuraink, sőt királyainknak is tapasztalá kegyességét.

De bár őseinknek versekbe foglalt hősdalai művész-alkotásáról kétségtelen tudomásunk van is; magát ezen alkotást történeti úton és hiteles

források után mindamellett sem vagyunk képesek előmutatni. Csak igen kevés, és ezek is gyöngéknél gyöngébb nyomai maradtak meg korunkig ama régi daloknak és énekeknek, és ritkaságuk miatt tulajdonítunk ezeknek csupán nagy becset. Így nem is világosíthatjuk fel tökéletesen ezen igen érdekes tárgyat; tisztünknek tartjuk azonban azt a keveset is, mit tudunk, itt a tisztelt olvasóval közleni.

Legrégibb nyoma a magyar versformának, Béla király Névtelen jegyzője munkájában, és pedig a 25-ik fejezetben találhatók. Tuhutum-, egyik magyar főurnak harctetteit Erdély elfoglalásában beszélvén el, a Névtelen jegyző a régi magyar dalnokok énekeire hivatkozik: „Nam volebat, mond, Tuhutum per se nomen sibi et terram acquirere, ut dicunt nostri joculatores:

„Omnes loca sibi acquirebant
Et nomen bonum accipiebant.“

Kár hogy a lelkes magyar történetíró eztakét verset magyar nyelven nem jegyezte fel. Azonban, mint általában Anonymus munkájának gondos philologiai átvizsgálása a régi magyar nyelvre nézve nem megvetendő nyereséget látszik ígérni, úgy ezen latin köntösben is, reá gondolunk ismerni a maga nemében egészen sajátos versalkotás nyomára, mellyet talán más két régi emlék is fölvilágíthat némileg.

Egyik emlék Anonymusnak négy ismeretes latin verse:

„Felix igitur Hungaria
Cui sunt dona data varia

Omnibus enim horis,
Gaudeat de munere sui literatoris.“

Nincs ugyan okunk állítani, hogy ezen négy vers úgy mint a fentebbi kettő, eredetileg magyarul szerkesztve és latinra csak átalfordítva volt volna; sőt inkább Anonymus egész bevezetésének iránya oda látszik mutatni, hogy ő, kigúnyolván egyszersmind dalnokainkat, mint tudós, mint literator akart fellépni, s hogy e szerint az akkori idő szelleméhez képest nem is magyar, hanem latin nyelvvél élt. Ha azonban szemügyre vesszük, milly túlnyomó befolyást gyakorolt mind e mellett is vele született magyar nyelve és magyar gondolkozásmódja még munkájának latin szövegére is (melly befolyás többek közt a magyar főneveknek magyaros hajtogatásában, és számos magyarismokban majd minden lapon nyilatkozik): mintegy akaratlanul azon gondolatra jövünk hogy, midőn Anonymus leírta négy versét, az azon korbeli, azon idei magyar versforma lebegett előtte s hogy hihetőleg itt is, mint majd egész munkájában, akarva nem akarva csak régi dalnokaink modorát utánozta, melly ellen másfelül ő nagy hévvel kel ki. Mind ezekből alaposan következtetni tehát a XII. századi (mellyben Anonymus élt) magyar versformát, minthogy az akkori versmodor legalább lényegében nem különbözött a még régiebb IX. és X. századitól, mert emennek némi kis utóhangja is észrevehető rajta.

És ugyan ezen okok arra birnak egyszersmind, hogy a híres Csáti-féle költeményt:

Emlekezzeunk Reegiekreol
 Zytthyaabool ky jeottekreol
 Magharoknak Eleykreel
 Ees azoknak Wyteezseegekről stb.

a legrégibb magyar versforma megismertetése alkalmával gondoljuk már tekintetbe veendőnek. Nem azért ugyan mintha közvetlenül a IX. vagy X. századból származnék, mert jelen alakja nagy Lajos királyunk idejét bizonyosan meg nem előzi; hanem azon fontos észrevétel nyomán, miszerint nemzetünknel szintén mint Europa más népeinél a művészetek általában, és a költészet is sokkal állhatatosb jellemű volt akkor időben, mint későbbi századokban és jelenkorunkban. Minélfogva az akkori költészet nem csak mélyebb gyökereket vevén a nemzet szívében, ez által valódiilag nemzetivé is vált, hanem míveltetvén is nem annyira egyes költők, mint egész költő- vagy dalnokrendek által, ezen mívelésmóddal járó folytonosság magokra a dalokra is annyira áthatott, hogy a kedveltebb énekek és dalok nem ritkán egyformán énekeltettek századokig, s hogy ha később írásba tétettek is, ez még akkor is azon tartalom és azon külalak szerint történt, melly már eredetők, vagy inkább keletkezésökkor adatott volt azoknak.

Ezen észrevételek bővebb megvizsgálása a magyar nyelvtudomány feladata levén, minthogy mi csak történettudományi szempontból nézzük itt tárgyunkat, azokba mélyebben nem ereszkedünk; bátorkodunk azokat mégis nyelvtudósaink figyelmébe ajánlani.

És most magára tartalmára megyünk által az ezen kört képező magyar hősmondának, melyet már kifejtett nézeteinkhez képest következő részletekre gondolunk feloszthatónak:

A) Az ősz hon.

Elődeink szinte mint minden más nemzetek dicsőítették mondáikban s énekeikben őseik első lakhelyeit. Így nemzeti hősmondánkban is legbájosabb színekkel találjuk lefestve ama Döntőmagyarhont (Dentumogeria), melyben laktak az ősz magyarok Európába költözködésük előtt. A természet legszebb adományaival dúsan fölékesítve, nyújtott az lakosainak minden gyönyört és örömet, mellyel, elődeink képzelődése szerint, az élet boldoggá lehetett ¹⁾.

B) Az első nemzetfejdelem választása.

Első kapcsait a társaságnak, mellyek emberhez kötik az embert, maga a természet szövi, megállapítván a családélet egyszerű viszonyait. Bonyolodottabb események következményei azonban már nemzeti kapcsok, minden nemzet csak számos családok és nemzetségek egyesüléséből keletkezhetvén, illy egyesülés pedig mindig nagyszerűbb mozgással menvén véghez az illetők társadalmi viszonyaiban.

¹⁾ Lásd erről: Anonymi Belae R. Notarii de gestis Hungarorum (ed. Endlicher) cap. I.; — Simonis de Keza Chronicon (ed. Podhradczky), lib. I. §. 5.; — Chronicon Budense f. 2 v. (ed. Podhradczky) p. 10; — Chronicon Joannis de Thurócz. P. I. c. 5. et 6.

Magyar hősmondánkban nincs említés őseink régi családviszonyairól. De van igen jeles tudósításunk néppé, nemzetté alakulásokról, melly nagyobb részt ugyan történeti; némileg azonban bevág a mondakörbe is. Nem lehetvén a kettő elbeszéléseit egészen külön választani, általában megjegyezzük, hogy nemzeti létünk a legjogszerűbb alapra t. i. hét néptörzs szerződésére van állítva, s hogy bár magáról ezen szerződésről világos történeti ismeretünk van, keletkezése mégis leginkább mondailag látszik tudva lenni előttünk.

A hosszas idő alatt (így értesítettünk) magyar őseink száma Döntőmagyarhonban olly annyira elszaporodott, hogy a bár messze terjedő föld sem vala képes többé a nagy néptömeget kebelébe fogadni s kellőleg táplálni. Ennek következtében hét néptörzsök fejei eltökélék magukban elhagyni akkori tanyáikat, s fölkeresni ama szép földet, mellyet őseik, a húnok, Ethele alatt a Duna mellett birtak vala, legottan ujjalag a nagy hún király országát felállítandók. Köz határozat szerint vezetőjöknek, ugyanez egyik ivadékának kell vala lenni s ilyennek találatott Almus, az egyik néptörzs feje. Felhatalmazák tehát, hogy vezesse őket költözésökben, igazgassa az új föld meghódítását, végre rendezze ott viszonyaikat, miért ők is neki és utódjainak hűséget s alattvalóságot fogadának. Így léptek vele örök időre a többi hat néptörzsök fejei egyességre, és midőn honi szittya szokás szerint egyezkedésök jeléül egy edényben

egyeltették véröket az övével, azon pontokat állapították, melyek a szövetséget közelebből határozták meg ¹⁾).

C) A magyar földnek jelképi birtokba vétele.

Ez egyik legszebb része hősmondánknak, és valamint a szerződők vérenek egyelítése a frígyszövetség alkalmával, így ezen jelképi birtokba vétele is hazánknak igen jeles bizonytságot ad arról, milly szokások divatozának elődeinknél, példásan éber jogérzésök nyilatkozásában.

A magyar földnek birtokba vételét már nem Almus, hanem fia, Árpád vitte véghez, általa már előbb a fő hatalommal felruházva. Meg kell azonban különböztetnünk a jelképi és a valódi birtokbavételt. Az előbbik ide tartozik; az utóbbik alább jöend szóba.

Hazánknak jelképi birtokba vételéről két mondánk van, melyek egyikét Anonymus, másikat a honi Chronicon tartotta fenn.

Amaz szerint Árpád legelső megjelenésekor e honban Zalán, egy itten lakó tótok- és bolgárokból álló népösszeg fejedelmétől visszavonulásra szólíttatott fel. Árpád feleletül a legfényesebb ajándékokkal (u. m. drága lovakkal, tévékkel, rabszolgákkal stb) ellátott követeket küldött Zalánhoz, kik Ethelének, Árpád előde-

¹⁾ L. Anonymus B. R. N. cap. V. et VI.

nek birtokát felhozván, viszonaajándékul csak egy csomó füvet és két korsó Dunavizet kívántak. Zalán a küldött ajándékok szépsége által elbájoztatván, és a kelepécét észre nem vevén, nevetve engedett a követek kérésének; Árpád pedig a neki viszonaajándékul küldött fű és Dunaviz jelképei alatt az ország földét is általadott-nak állította, s ezen értelemben egész seregének jelenlétében által is vette azt jelképileg birtokába.

A honi Chronicon elbeszélése szerint nem Zalán, hanem Zvatopluk-, a tótok fejedelmével, történt ezen esemény, melly itt részleteiben is különbözik némileg. A Chroniconba foglalt monda szerint Árpád Zvatopluktól csupán egy széparanyzott kantárral és nyereggel ékesített szürkeért vásárolta meg az országot (egy másik adat szerint Maróttól) egy korsó viz, egy darab föld és egy csomó fű jelképe alatt¹⁾.

D) A magyar földnek fegyver általi birtokba vétele.

Minekutána Árpád hazánknak földét jelképileg birtokába vette, fegyverrel foglalták azt el a magyarok. Több tót, bolgár és oláh eredetű népségek birták azt akkor. Ezekkeli harcolásuk

¹⁾ L. Anon. B. R. N. cap. XIV. XVI et XXXVIII; Simon de Keza P. I. §. 7.; Chron Bud. fol. 9. v. 10. r. (apud Podhradczky, p. 37. s.) Thuróczi P. II. c. 3.

tárgya ezen mondakörnek, melynek fő személyei a magyar vitéz hadvezérek: Szabolcs, Tosu, Tuhutum, Zuard, Kadusa, Huba stb. Az egyes események mind a véghezvitt tettek jelentékenysége, mind bájló változatosságuknál fogva rendkívül érdekesek ezen mondákban. Majd itt egy vitéz bajnok viadala dicsértetett; majd meg amott vágató lovának gyorsasága énekeltetett meg; majd ismét valamelly veszedelemből szerezcsés menekvése hirdettetett; majd végre egy vagy más ellenség iránti gyűlölség vagy megvetés nyilatkozott abban.

Ezen mondakörre nézve más forrásunk nem lévén, mint Anonymus, a tisztelt olvasót röviden ennek elbeszéléseire utasítjuk, s itt további taglalatásába nem ereszkedünk ¹⁾).

E) A hét magyarkák vagy is a gyászvitézek.

Számosak voltak a X. században az ős magyarok hadmenetei Nyugati-Európába; számosak győzedelmeik, melyeket ők kivívtak ez alkalmakkal a németeken, olaszokon, francziákon stb. De többször meg is verettek, s névszerint 960-ik évi csatavesztésök Isnak, thuringiai város mellett, mondánkban is nevezetességgel bír.

Ezen ütközetben t. i. nem csak megverettek a magyarok, hanem nagyobb részt fel is koncoltattak. Csak hét maradt meg életben az

(¹ L. Anonymus munkáját.

egész seregből, és ezek is elfogatván, miután füleik levágattak volna, csúful küldettek vissza övéikhez. Elődeink mélyen megilletődve ezen méltatlan bánásmód által, de hét szerencsétlen földiökön is meg akarván büntetni becsstelen gyávaságukat, a község átkát mondták ki reájok, mellynél fogva ezek elvesztvén minden ingó s ingatlan birtokukat, el is választatván családjajuktól, ki valának taszítva honfitársaik sorából, s megfosztva a magyar társadalmi viszonyokkal és a nemzet közügyeivel járó minden jogtól. Ezek neveztettek azután g y á s z v í t é z e k n e k, vagy, minthogy a magyar névre többé érdemeseknek nem tartattak, m a g y a r k á k n a k ¹⁾.

F) Lehel kürtje.

Szerencsétlen vala a magyar fegyverekre nézve a 955-ik évi ütközet is. Seregünk megveretett, vitézeink nagyobb része leöletett, másika, közte Lehel és Vérbulch hadfőnökök, elfogattak, és csak kevesen menekülhettek meg a sokaságból. Mondánk szerint, a németeken Konrád császár uralkodott ekkor. Ez boszuját akarván tölteni az elfogatott magyar hadfőnökökön azon sok diadalok miatt, mellyeket előbb vitéz elődeink nyertek volt a németeken, halálra ítélte őket; de némikép mégis tisztelvén ben-

¹⁾ Chron. Budense f. 10. v. 11. r. (ap. Podhradczky p. 44. 45.); — Thuróczi. P. II. c. 9.

nők hadi jelességöket, haláluk nemét szabad választásukra bízta. Mire Lehel kérte előbb hadkürtjét a császártól, hogy tölthesse még kedvét egyszer azon hangszeren, mellynek hangja annyiszor fölserkentette fegyvereseit az ütközetekben. Nem ellenezte kívánságát a császár; de Lehel, mihelyt kezében volt kürtje, e felkiáltás közt: „Előbbte fogsz meghalni, és szolgám léssz a másik életben!” — azt olly erővel csapta fejéhez a császárnak, hogy ez közvetlenül halva rogyott össze. Büntetésül akasztattak most fel Lehel és Vérbulch a németektől; de a magyarok is hallván ezen gyalázatos kivégeztetését szeretett vezéreiknek, visszatörülésul mintegy 20,000-re menő német fogolyt öldösének le ¹⁾.

G) Botond.

Kacagányos őseink nem csak Nyugati-Európában, hanem keleten is megfordultak kalandos hadmeneteikben. Egy illy alkalommal Konstantinápoly előtt táboroztak. Fővezérök Opour vala; hadfőnökeik egyike pedig Botond. Ekkor történt, hogy egy óriás nagyságu és erejű görög, meg akarván szabadítani hazájának fővárosát a magyarok ostromlásától, sikra szállt egyedül, és felhívta a magyar sereget, lépjenek elő ketten belőle, kikkel ő maga kivivandja az ügyet. Ha övé leend a győzelem, vonuljanak vissza tús-

¹⁾ L. Chron Budense f. 14 (ap. Podhradczy p. 56.).
Thuróczi P. II. c. 25.

tént a magyarok; ha pedig ő meggyőzetnék, adót fizessen nekik a görög császár. Mire Bontond, a magyarok legutóbbikának vallván magát, szinte egyedül kelt párviadalra a göröggel, kit nem csak legyőze és megölt hosszas vivás után; hanem, hogy a magyarok testi erejének is rendkívüli próbáját adja, hadi bárdját Konstantinápolynak fémlemezzel fedett várkapujához csapván, oly nagy lyukat ütött, hogy rajta egy öt éves gyermek is kibujhatott volna¹⁾.

III. A keresztény- magyar lovagkor.

Nemzeti hősmondánk harmadik osztálya a keresztény- magyar lovagkort foglalja magába. Értjük pedig keresztény- magyar lovagkor alatt azon időt, melly e hazában a keresztény vallás felvételétől fogva egész Mátyás királyunk haláláig lefolyt s mellyben a magyarok, bár sok másfelé ragadtattak is eseménydús viszontagságaik- és szövevényes viszonyaiktól; velök született nemzetiségök, szerzett hazájok s a fölvetett keresztény vallás védelmezésében, ápolásában, emelésében és dicsőítésében találták mégis mindig törekvéseik központosulását. Igaz ugyan, hogy többször mély csorbulást szenvedt e három fő istápon alapuló nemzeti létünk;

¹⁾ L. Simon de Keza I. II. §. 19 — Chronicon Budense f. 14. v. 15 r. (ap. Podhradczky p. 59). — Thuróczi P. II. c. 26.

igaz hogy nevezetesen nemzetiségünknek majd folytonos és nem ritkán igen súlyos küzdések közt kellett haladnia: de igaz más részről az is hogy, főkép miután kibékítő egyenlítés következett vala be az elejénte külön neműeknek mutatkozott elemek közt, igen jeles nemzeti-lovagias és valódi keresztény erények által tűntette ki magát nemzetünk, melyek örökre fennmaradó diszére fognak szolgálni honi történeteinknek.

Illy erények legsikerteljesb forrásai valának, nemzetünk hadai a hitetlenekkel; millyeket kivált négy helyen találunk történetünkben a fenn körülírt idő alatt. Első rendűek ezek közt kúnokkali harczolásaik a X. és XI. században, melyek az által váltak még fontosabbakká, hogy ellenségeink egyszersmind vérrokonaink voltak, s hogy vitézségöknél fogva tiszteletre kellett gerjednie a magyar kebelnek mind őirántok, mind azok iránt is, kik kivívni birták rajtok a győzedelmet.

II. Endre kereszthada második helyen említenő. De igen mostoha körülmények közt menvén ez véghez, és ezen kívül honfitársainkban is nagy hajlam soha nem lévén a kereszthadakra, ezen három hónapi táborzás nem tett mély benyomást a magyar nemzeti szellemre. Harmad rendű azon gyászos emlékezetű had, melly a mogolokkal volt elődeinknek a XIII. században, s melly hazánknak majd végképi elpusztulását vonta maga után. E véletlen és szörnyű csapás által annyira sanyargatott sze-

gény hazánk, hogy vég enyészétől alig menekülhete, s így szó sem lehetett magasb rendű gerjedelmekről, melyekre következésében a magyar kebel fakadt volna. Termékenyebbek voltak már ezen tekintetben a török hadak, melyek XIV. században kezdődvén, s azóta folytonos alkalmatosságot nyujtván több századig harcias magyarjainknak vitéz küzdelmekre és regényes kalandokra, nevezetesen a XV. században ujjlag egy erénydús nemzeti lovagkort idéztek elő, melyben részt vettek déli szomszédaink is u. m. a szerbek, bosnyákok, albánok stb.

S így ha nemzeti hősmondánk szempontjából tekintjük ezen négy hadi irányzatoknak befolyását nemzetünk életére, csak az első- és a negyedikben gondoljuk feltalálhatóknak azon föltételeket, melyek alkalmul szoktak szolgálni a hősdalokra és hősmondákra. Ezeket tehát, a többiek mellőzésével, vevén itt vizsgálat alá; hogy a tárgyról minél kimerítőbben értekezhessünk, s ne kénytelenüljunkfigyelem nélkül hagyni, mi talán az említett két hadon kívül még itteni vizsgálódásunk céljához tartozhatnék netalán, a keresztény-magyar lovagkori hősmondákról három szakaszban szólándunk; melyeknek elsőjében általánosb nézeteinket az ezen egész kori mondákról, másodikában a kún, és harmadikban a török hadakat tárgyzó magyar hősmondákról vizsgálatainkat terjesztendjük a tisztelt közönségnek elébe.

Történetileg tudva levén előttünk, hogy az itt tekintetben forgó időben szintugy, mint a

hercegfejedelmek korában, a nemzeti hősmónádák énekszóval adattak elő, első kérdés, melyre felelnünk kell, az, vajjon ezen korbéli hősdalaink közül eljutott-e valamelyik, eredeti szövege szerint korunkra? — És fájdalom! itt is mint fölebb, csak nemleges feleletet adhatunk; sőt szinte mint ott, ezen időből sem birunk elegendő emlékekkel, melyek utmutatása szerint csak művészi alkotását lehetne is megismernünk e daloknak. Miért ujlag hivatkozva itt azokra, miket fentebb már a régi magyar hősdalok versformájáról mondtunk s mik ezen korra is alkalmaztathatóknak látszanak: ide kívánjuk még iktatni azon néhány verset, melyek a középkori magyar nemzet-énekből maradtak fenn eredeti formájukban. Ilyen azon két vers, melyeket, mint Örzsébet özvegy királyné Forgács Balás-hozi felbuzdítását II. Károly megölésére, nyilván a nép énekei után jegyzett fel Liszthi János püspök:

„Balas ewld meg a kyrált
Neked adom Ghimes Várúth¹⁾.”

Ilyenek azon versek is, melyekre Mátyás királyunk választása alkalmával fakadt az utcákon tolongó pesti ifjuság:

„Mátyást mostan választotta, mind ez ország királyságra
Mert ezt adta Isten nekünk Menyországból oltalmunkra.

¹⁾ M. G. Kovachich: *Scriptores rerum Hung. minores*. Budae 1798. I. kötet. 335. l.

Azért mi is választottuk, mint Istennek ajándékát,
Kiből Isten dicsértessék, és örökké mondjuk. Amen.“¹⁾

A szent László királyt dicsőítő XV. század-
beli egyházi éneket, a magyar nemzeti museum
1450 és 1526 közti kézirati codexének szent da-
lait, a szent István jobbját tisztelő 1484-ki éne-
ket, az 1489-ki siraloméneket Both János ve-
szedelmén, Nyir-Kállay Tamásnak jogtudományi
verseit 1484-ről stb ellenben itt felhozhatóknak
nem gondoljuk azért, mivel mind ezen énekek
belső, 's névszerint versalkotása nem tartozik
többé népszellemünk kifakadása szüleményei-
hez; hanem az eredménye már egy bizonyos
szabályok után induló mesterséges költészet-
nemnek. Egyébiránt Gerciani Ambrus deák, ki
1577-ben írta históriás énekét az fel-
séges Mátyás királyról, már akkor
fájlalja Mátyás királyunkról szóló legtöbb nép-
dalainknak elveszését:

„Én nem hallok olly jó énekszerzőket
Kik elő hoznák jó fejedelmünket,
Mátyás királyt régi jó vezérünket
Elfelejtjük mi jól tett emberünket.“

1. Szent István első királyunk által lénye-
gesen megváltozott Magyarország külpoliti-
kája. Az előbb olly harcias és külnépek meg-
támadására szerfölött hajlandó magyar nemzet
becsülni tanulta a békeség műveit is, nemzeti

¹⁾ Chronica ez világnak jeles dolgairól. Krakóba 1559.
fol. 216.

életében pedig vallásos irányt kezdett követni a kereszténység szellemében is. Itt sem hiányzott ugyan az ellenkezés, mellynek azonban, főkép a Vata-lázadásnak legyőzete után, nem volt többé jelentékenysége; és történetileg bebizonyított ténykép áll előttünk, hogy a megtámadó (offensív) politika, mellyet előbb a magyarok más nemzetek irányában követtek, sz. István által védővé (defensívvé) változtattaték. De így hőstettekre sem nyílt igen már alkalmatosság, így természetesen a hősmondák és hősdalok is némulni kezdtek, s helyöket a vallásos ének, és a keresztény legenda foglalá el. Illy legendanemű mondákat birunk mind e mai napig Salamon királyunk életvégéről; és ha azon nagy befolyást veszszük tekintetbe, mellyet sz. István és fia sz. Imre, gyakorolt a magyar népre, hinnünk kell, hogy rólok is léteztek illy legendaszellemű mondák a magyaroknál, ha nem volnának is e felől más bizonyítványok.

De új változás történt sz. László idejében, ki maga is hős szellemű fejedelem, harcaiban megint támadólag kezdett fellépni; s ezen irány Kálmán utódjától az ország politikájává tétetvén, eldöntőleg határozta meg hazánk történetének további befolyását. Magyarország igen fontos keleteuropai statusösszegnek lőn központjává, és tartományai terjedelme által az első rangu statusok közé emeltetett. Hőspálya is állott megint a harcias nemzet előtt, mellyen ez mohón kapván, a hősdalok és hősmondák visszanyerték megint előbbi tekinteteket és jelentőségeket. Kez-

detben a legendai szín még észrevehető volt rajtuk, mint ezt a' sz. László tetteit tárgyazó mondákban látandjuk. Később ez is eltűnt, és a magyar nemzeti hősmondák egészen megint azokká lettek, mik előbb voltak vala.

Mellőzve itt már Anonymusnak azon mondasait, melyekből a nemzeti hősdaloknak XII. században hazaszerte nagy elterjedése, és nemzetünknek irántoki előszeretete bebizonyodik; elég legyen ezen előszeretetnek bővebb megmutatására csak az 1279-iki budai egyházi zsinatnak határozatára, melly az illy dalokkali mulatságot eltiltá a papoktól ¹⁾, — valamint III. Endre királyunk idejéből azon okleveles bizonyítványra hivatkoznunk, melly szerint királyaink is kedvelték még a dalosok énekeit, és majd zsolddal majd fekvő javakkal jutalmazták meg azokat ²⁾.

Illy dalok tehát akkor időben igen számosak lehettek nemzetünknel; bizonyos történeti tudomásunk azonban csak e következőkről van:

A Záh-nemzetség kivégeztetéséről Robert Károly korában ³⁾.

¹⁾ „Clerici mimis, histrionibus et jocularibus non intendant.“ (Péterfynél: *Sacra concilia Eccl. Rno-Cath. in R. Hung. Viennae 1742.*)

²⁾ L. az 1292-ki oklevelet, melyet felhoz Cornides: *Vindiciae Anonymi Belae R. notarii.* 215. és 216. l.

³⁾ Istvánfy Miklós kézirjegyzéke: „*Communis et per manus tradita fama fert, et a cytharedis ad lyram canitur etc.*“ Georg Fejér: *Codex diplom. Hung. T. VIII. v. III. 487. I.*

Kont Istvánról, ki Zsigmond király korában mint partütő kivégeztetett ¹⁾).

Azon hősdalokról, mellyekkel felébresztette Hunyadi János kis fiában, Mátyásban, a fegyverek és harcok szeretetét ²⁾).

Végre azon énekekről, mellyek Mátyás király idejében mintegy napi renden voltak, nem csak a királyi asztalnál ebéd közben, hanem más fő uraknál is ³⁾). És ezen magyar énekek olly jeleseknek tetszettek még az idegen ajkuaknak is, hogy az olasz vulturani püspök, Mátyás

¹⁾ Thuróczinál P. IV. cap. 7. „Miles ille tam gloriosus Hungaros inter omnes magno laudis praeconio insignitus, Stephanus Kont denominatus, dominorum de Hedervára alto de sanguine ortus, quem nostrum aevum, viribus et virtute non minus praeclarum nedum loquitur, verum et resonanti lyra canit.“

²⁾ Galeoti Martii de egregie dictis et factis Matthiae Regis. cap. 12. „Puer rex Matthias, ad hujusmodi carmina (Rolandról) et virorum fortium commemorationem adeo erat attentus, ut cibi potusque oblitus“ stb.

³⁾ U. o. c. 17. „Semper in ejus (regis Matthiae) convivio disputatur, aut sermo de re honesta aut jucunda habetur, aut carmen cantatur. Sunt enim ibi musici et citharoedi, qui fortium gesta in lingua patria, ad mensam in lyra decantant. Cantatur autem semper aliquod egregium facinus; nec deest materia. Nam cum Hungaria in medio hostium diversarum linguarum sita sit, semper rei bellicae habet fomitem. Amatoria autem carmina raro ibi cantantur, et ut plurimum gesta in Turcos in medium veniunt, non sine sermone concinno.“ Bátorý Miklós váczy püspökről mondja Galeotus u. o. c. 31. „Semper in ejus domo aut oratur, aut studetur, aut carmen canitur ad lyram, aut sermo habetur honestus.“ stb.

udvaránál volt apostoli követ, a romai pápához 1480. irt tudósításában nem tudja elegendőleg magasztalni azoknak kitünő szépségét ¹⁾).

Fájdalom! hogy nemzeti életünk ez en szép virágairól több tudomással nem bírunk.

2. Szent László király, és Hunyadi János kormányzó nemzetünk képzetkörében képviselői a keresztény-magyar lovagszellemnek. Amaz az akkor még pogány kúnok ellen; ez pedig a törökök ellen aratta dicskoszorúját.

Hogy szent Lászlónak hámulatra méltó harctettei már a XI. században magasztaltattak énekekben nemzetünktől, arról világos bizony-ságot ad a hazai Chronikon ²⁾. Meg is jegyzi egy jeles történetíró, hogy a cserhalmi győzedelmet tárgyazó énekekben László és testvére Geyza, kik akkor még hercegi címmel bírták az ország harmadrészét, dicsértetvén, e miatt irigység és gyűlölség támadt irántok Salamon király szívében ³⁾. Azonban sokkal dicsőbb még későbbi győzedelmeinek emlékezete, melyeket ő mint király vitt ki a kúnokon.

¹⁾ Tudósítása nyomtatva van Engelnél: *Geschichte des ungarischen Reichs*. I. Th. Halle 1797.

²⁾ „Facta est leticia magna in tota Hungaria, et in ymnis et confessionibus benedicebant dominum, qui dedit illis victoriam.“ Bécsi képes Chronikon, *Chronic. Budense* f. 29. r. Thuróczi P. II. c. 49.

³⁾ L. A. Gebhardi *Geschichte des Reichs Hungarn und der damit verbundenen Staaten*. I. Th. Leipzig 1778. 463. l.

A legenda csodákat említ, mellyekkel felékesítették nemzetünk mondái ezen győzedelmeket. Őseink keresztény-nemzeti felfogása a szent király tetteit illetőleg legtisztábban nyilatkozik ezeknek elbeszélésében.

Egy ilyen hagyomány szerint jutott László seregével egyik kún hada alkalmával egy vadon pusztaságba, hol a magyar harcosok éhség- és szomjúságtól kínoztatván, eleségért kiáltoztak. A király imádságára bivalyok és szarvasok egész csordája vonult keresztül az éhezők táborán, mintegy önkényt ajánlkozva eledelül. És hogy szomjukat is enyhítse eltikkasztott katonáinak, vízforrást idézett elő egy közel álló kősziklából.

A csata is megtörténvén, a futamodott kúnok, hadának rohanását gátlandók, nagy mennyiségű pénzt dobának katonái elébe, reménylven, hogy a magyarok azt felkapdosván, elállandnak üldöztetésöktől. De szent László imádságára kövékké változott a pénz stb.

3. Mi Hunyadi Jánost illeti, ez főigazgatója volt azon nagy hadaknak, mellyek a XV. század közepe táján indultak a törökök ellen nem csak a magyarok részéről, hanem a szerbek, bosnyákok és albánokéről is, s mellyekben nyugati Európából érkező keresztvitézek is vettek részt. A török háborúk az egész kereszténység közügyének tekintettek. Minélfogva Hunyadi Jánosnak híre és neve magasztaltatott is az egész kereszténységtől. A magyarok, mi természetes, nemzeti vezéroket és keresztény lovagiasságuk

képviselőjét tisztelték benne. De tiszteltetett ő a romai pápáktól is, kik helyt adtak neki az egyház hősei sorában; tisztelteték végre a szerbek, bosnyákok, oláhok és albánok mondáiban is. Mellette dicső fényben ragyognak két fősegédjének, Castriota György albániai fejedelemnek, közönségesen Scanderbegnek neveztetve, és szent Capistran Jánosnak nevei is.

Azonban igen szomorító hogy épen mi, kiket Hunyadi János hőstettei leginkább érdekelnek, tudtomra legalább eddig, egy azon korbeli magyar nemzeti hősdalnak még tartalmát sem vagyunk képesek előmutatni, melly dicséretére szereztetett volna. Megelőznek bennünket e tekintetben az oláhok, szerbek, bosnyákok és albánok; kiknek népdalai nagyrészt mind e mai napig dicsőítik Szibiniani azaz Szebeni János (mint nálok neveztetik) vitézségét és hadi ereyeit. A dolog annál fontosabbnak látszik, mint-hogy mind ezen népek magokévé is teszik hőseikekben a testestől lelkestől valódi magyar hadi vezért. Ki nem tudja, mennyi zavart okoztak eddig már e tekintetben a balul értett oláh mondák és hagyományok még honi történetünkben is? És hányan vannak még honfitársaink közt ma is, kik erősen hiszik és hirdetik ezen esetileg XV. és XVI. században feljegyzett oláh mondák alapján Hunyadi Jánosnak oláh eredetét? Nagy jelentőségek van ugyan a mondáknak még a történetben is; de ha itt élni akarunk azokkal, csak természetökhöz képest alkalmaztassuk, különben okvetlenül többet ártunk, mint használunk.

Ezekhez képest mi nem is hozhatunk fel magyar nemzeti dalokat és nemzeti hagyományokat Hunyadi János hőstetteiről. Vajha a' Kisfaludy-Társaságnak, melly az utóbbi években népdalok gyűjtésével igen dicséretesen foglalatoskodott, sikerülne, talán még valami e tekintetben érdekelt napfényre hozni! Mi nem mondunk le még azon reményről, hogy a magyar nép, mellynél még annyi monda és ének találtatik Mátyás királyról, 's melly dicső atyja, Hunyadi János emlékezetét hűven megőrizte kebelében, hogy hagyományai után tán nem sokára előmutatandunk olly nemzeti magyar dalokat e dicső férfiúról is, mellyek vetélkedni fognak, a valólag sok tekintetben igen jeles szerb népdalokkal Szibiniani Jankóról.

S így, mit Hunyadi János személyét illető itt említhetünk, az, oláh, szerb, bosnyák és albán mondákra szorítkozik.

Nincs tudva előttünk, vajjon találatnak-e még ma Hunyadi Jánosról mondák az oláh nép közt. Azonban régóta feltűnt már a tudós világban azon XV. századbeli oláh monda, melly szerint Hunyadi János oláh származatúnak állítatik. Háromféle alakban jön elő ezen monda történetíróinknál. Némelylek, p. o. Thuróczi, őt minden egyéb hozzáadás nélkül havasontúli nemes családból származtatják; Bonfin ez által őt a romai Corvin nemzetséggel hozza összekötésbe; Heltay pedig csak anyját, Morzinai Erzsébetet állítja oláhnak; apul pedig neki Zsigmond császárt tulajdonítja. Mi ezen állítások történet-

buvári vitatásába itt beléereszkedni nem szándékozunk, s véleményünkkel oda nyilatkozunk egyedül, hogy azok csupán mondai, nem pedig történeti szempontból méltatandók. Ezen szempontból azután az oláh mondának sem lehet nagyobb jelentékenységet tulajdonítanunk, mint a szerbnek, melly ismét szerb származatot ad Hunyadi Jánosnak.

Ezen szerb mondát Karadsity Stephanovics Vuk úr közvetlen közleménye után ekkép jegyzem fel. Az első vagy is 1389-ki rigómezei (kossovopoljei) csata után, miután az ütközetben Lázár a szerb fejedelem népe színével elesett volna, jött Budára Zsigmond magyar király udvarához az elhunyt fejedelemnek fia és utódja István, segítséget kérni a törökök ellen. Mind vitézsége- mind erős testi alkotásánál fogva közönséges bámulást gerjesztett az ifju szerb fejedelem. S azt mondják, hogy a magyar szépnem sem maradt egészen érzéktelen iránta. Így történt, hogy mihamar egy előkelő magyar kisaszszonynyal szerelmi viszonyba szövődött, s hogy ez szerelmének komoly következményeit érezte is nem sokára. Magát anyának vallván, Istvántól egy gyűrűt vett, mellynek előmutatása által ő megismerhesse idővel születendő gyermekét. István ezután visszatért hazájába; hátra hagyott kedvese pedig elmenete után iker gyermekeket szült, egy fiúgyermeket, ki Jánosnak neveztetett, és egy leányt. János fölserdülván, miután anyjától megtudta születésének titkát, elment a gyűrűvel Szerbiába István atyjához, s attól gyermekeül is-

mertetvén, a szerb seregben alkalmaztatott, és ott annyira kitüntette magát a török hadakban, hogy végre korának első hadvezére lőn. Húga férjhez ment idővel egy magyar úrhoz, és ezen házasságból veszi eredetét ama Szekula (Székely) nevű jeles bajnok, ki nagybátyjának, Jánosnak, vagy is Szibiniani Jankónak társaságában harczolván a törökök ellen, szinte egyik legelőkelőbb személye a szerb hősköltészetnek.

A szerb népköltészet újabb időben nagyobb figyelmet kezdett gerjeszteni az irodalomban, miután Karadsity Stephanovics Vuk, a szerb nép énekeit, melyeket ő öreg dalnokok előadása után gyűjtött, eredeti nyelven adá ki; s egy- más után azok majd nagyobb majd kisebb számmal fordítottak le német, francia, angol, cseh és olasz nyelvre ¹⁾. Hazánkban sem maradt méltánylat nélkül a dolog. Dr. Schedel Ferenc már az 1827-ki Minerva 1153. s következő lapjain figyelmeztette a magyar közönséget ezen tárgyra. Később pedig Vitkovics, Bajza és Karlovici Sz. J. *) közlöttek szerb dalokat; míg végre Székács

¹⁾ Karadsity Stephanovics Vuk munkája 1824. évben jelent meg Lipcsében ezen címmel: *Narodne srbszke Pjeszme* azaz: Nemzeti szerb dalok, 3 kötetben. Második kiadása jelenleg készítettik, és már 1-ső és 2-ik kötete meg is jelent (Bécs 1844 és 1845.) Német fordítói Talvj neve alatt Robinson asszony, született Jakob kisasszony, és Gerhard W., egy francia fordítás La Guszla cím alatt 1827. Párisban jelent meg; angolra Bowring, csehre Kopitar és Cselakovszki, olaszra Tommaseo fordították azokat.

*) Székács. — A szerk.

József fordítása az eredetiből, sokkal tökéletesb alakban mutatta be a magyar irodalomnak is szerb szomszédainknépköltészetét ¹⁾. Mi itt ezen utóbbi magyar fordításhoz ragaszkodunk.

Számos ugyan azon szerb hősdal, melyekben a magyar lovagiasság, Buda (Budin) várának fénye és nevezetesen Hunyadi János vagy is Szibiniani Jankó és unokaöccse Szekula vitézsége dicsőíttetik; de azok nem tartoznak szorosán a magyar mondakörhöz, és itt csak anynyiból érdekesek előttünk, minthogy hajdani állapotjaink szinte alapúl szolgálnak azoknak, vagy legalább támaszúl. Itt tehát általánosan csak azokat ajánljuk a tisztelt olvasó figyelmébe, nem kételkedve, hogy azok mind közvetlenül nagy élméletet nyujtanak minden fogékony kedélynek, mind saját hőskorunknak tökéletesb felfogáshoz segítenek. Azonban különös szépsége miatt kiemelendőnek véljük itt mégis azon hősdalt, mely Jankó és Szekula neve alatt a szerb dalok magyar fordításában IX. helyen áll. Benne a három harcoló nemzetnek, a magyarnak, szerbnek és töröknek akkori egymáshozí viszonya legtisztábban tükröztetik vissza.

A bosnyákok, morláchok és albánok hősdalait Szibiniani Jankóról illetőleg, itt még kevesebb részletes vonásokat közelíthetünk. Általában csak azt említjük, hogy meglehetősen tökéletes

¹⁾ Teljes címe a munkának: Szerb népdalok és népregék; az eredetiből fordította Székács József, kiadá Kunoss Endre. Pesten, 1836.

gyűjteménye illy daloknak, mellyek a bosnyák- és dalmáthoni szlávoknál találatnak, Kacsics Endrétől ¹⁾ adatott ki; de hogy Tommaseo olasz, és Gerhard német fordításai a szerb daloknak, ezen vidékek népköltészetére is figyelmet fordítanak. Albaniáról eddig csak igen keveset tudunk; de ha hitelt lehet adni dr. Müller mult évben kiadott leírásának Montenegrről és Albaniáról, úgy ezen népek mondáiban és énekeiben is él még mind e mai napig Scanderbeg György és Hunyadi János emlékezete.

Látjuk ezekből, hogy Hunyadi János hőstetteinek népköltészeti tárgyalatása elég terjedelmes alapon nyugszik, s hogy e tekintetben vetélkednek a magyarokkal a szomszéd éjszaki török tartományok lakói. Korlátoltabb téren állunk már, midőn a Hunyadi Jánosnál későbbi török háborúk forognak szóban.

Már fentebb említettük, hogy a nemzeti hősdalok különös kedvességük levén Mátyás királyunk udvaránál, főkép a török hadakat tárgyazó dalok énekeltettek rendesen mind a király asztalánál, mind a magyar főpapok és főurak palotáiban. A nép is kitűnő előszeretettel viseltetett ezen énekekhez.

De fájdalom! itt is megint azon szomorító vallomást kénytelenítettünk tenni, hogy ezen akkor annyira divatozó magyar nemzeti hősdaloknak

¹⁾ Razgovor Ugodni Naroda Slovinskoga etc. po fra And. Kačichiu-Miossichiu iz Brista. U Dubrovniku 1889.

se külformáját, se tartalmát nem ismerjük többé közelebről. Azonban Liszthi János püspök a kenyérmezei ütközetről néhai magyar népdalnak emlékezetét feltartotta kézirati jegyzékeiben ¹⁾; mellyből belértéköket sejthetvén, annál neheztelőbb érzéssel kell sajnálkoznunk kipótolhatatlan elsikkadásukon.

Valóban alig látszik megfoghatónak hogy nemzetünk, mellynél még a XVI. században olly általános divatú és köz kedvességű volt a népdal és a népmonda: de melly a XVII. században is gyönyörködött még bennök; egyetlenegy nagyobb szerű emlékét sem tudta fentartani az utókor számára, mellyből ez méltányolhassa tökéletesen: mi nagyot s mi szépet állított elő valaha nemzeti ősköltészetünk önszabta művészi képzetkörében.

* * *

És most méltán kívánhatja már a tisztelt olvasó, hogy számot adjunk, mi okból szedtük legyen itt egybe az imént felsorolt adatokat: t. i. hogy megmutassuk, mi becse van ilyen egybeállításnak, s mi célt lehet vele érni? — A terv,

²⁾ „Haec omnia (Bonfinnak elbeszélését érti ezen ütközetről) nostri Transylvani fidicines in tabernis longe aliter, et verius decantant. Simultas enim fuit inter Paulum (Kinisium) et Stephanum (Bathory); et Paulus diu gaudens et insultans, procul otiosus spectabat in periculo pugnantes Stephanum.“ (M. G. Kovachich: Scriptt. rer. Hung. minor. Tom. I. Budae 1798. 337. l.)

mellynek kivitele, jelen értekezésnek tárgya, szükségessé teszi, hogy ezen kérdésekre pontosan és tisztán feleljünk.

Fentebb már említettem, hogy mindeddig honi irodalmunkban mindig csak egyes részletei voltak tárgyalatva a magyar nemzeti hősmónának. Az egész, mikép azt itt a tisztelt közönségnek elébe terjeszteni bátor valék, szóba még soha nem volt hozva. Így lön, hogy költőink nem ritkán igen jeles költeményekkel léptek ugyan fel, mellyek tárgyát majd egyik majd másik előkelő eseménye tévé a magyar hősmónának; p.o. Vörösmarty Zalán futása, és Cserhalma, Horváth Árpádja, Czuczor Augsburgi ütközete és Botondja, Garay romanczai és balladáái a néptörténetből stb. De épen mivel a monda illyképen mindig csak szakonként tárgyalatott, az, mi ezen költeményekben jeles, többnyire a helyes felfogásban, becses taglalásban, és szabályszerű kivitelben áll, s inkább a költői szellemnek ébresztő sugallásán és elragadó ihletén alapúl, mint a tárgynak a költőre való hatásán. S hogy ezen hatás történetiróinkra még gyöngébb volt, arról kiki meggyőződhetik, ki csak némi figyelemmel tekinti is végig historiai literaturánkat. A magyar nemzetnek régibb hőskorát sok történetiró vagy egészen mellőzte, vagy ha észrevette már annak ki nem maradhatását az események sorából, csak annyira méltatta, mennyire az netalán külföldi történetforrások tudósításaitól támogatattik. Azok is, kik nemzeti szempontból kísértették felfogni nemzetünk múlt korát, nem mertek

mégis megállapodni a hősmondánktól kezökbe szolgáltatott anyagnál s ennek egészének mély tanulásából mintegy önkényt csirázó eszmék vezéreltetése mellett kritikailag megvizsgálni, mi legyen felvehető belőle a történetbe, mi nem? Ők is egyes részletekhez ragaszkodtak, s ezeket is nem azon állás és összefüggés szerint, mellyen a mondák összegében jönnek elő, hanem a tapasztalt subjectív benyomás után becsülván, előadásaikban szerfölött félénkeknek mutatkoztak, és folytonos bizalmatlanság és gyanu közt jártak el történetünknek éppen azon részében, melly előkorunknak egyik legérdekesebb s nemzeti létünkre nézve legfontosabb szakát foglalja magába. Természetes következése ezen előzményeknek az volt, hogy minmagunk sem jöttünk még tisztába nemzeti hősmondánknak tárgyilagos értéke felől; s hogy mai napiglan azt mindig csak subjectív tetszésünk vagy nemtetszésünk szerint méltatván, ha sejdítjük is, hogy fő fontosságu nemzeti kincs rejlik itten, ezen sejdítésünk mégis alapos és elegendőleg támogatott öntudattá mindeddig még nem vált.

Azonban tekintsük bár külsőleg csupán a dolgot, lehetetlen észre nem vennünk, hogy régi nemzeti mondáink olly tényekről, olly állapotokról, olly viszonyokról tudósítanak, melyeknek már őseink is fő fontosságot tulajdonítottak, s mellyeken, mai szempontunkból véve azokat, magának nemzeti létünknek vettettettség alapköve.

Igaz ugyan, és mély fájdalommal kénytelenítettünk megvallani, hogy mondáinknak néhai

külformáját nem ismerjük, sőt tartalmáról is csak igen tökéletlen és hiányos tudomással birunk. Azonban tudunk mégis annyit, hogy azoknak szellemét felfogni, és részleteiről alaposan itélni is képesek vagyunk; s erősen reményljük, hogy a mondák felőli mostani ismereteink idővel bővülendnek, elterjedendnek. Sőt nem tekintve ezeket is, nem alaptalan a következtetés, őseinknek, az ezen mondákban észrevehető tárgyilagos felfogásából az ősmagyar szellemi élet bensőbb lényegére. És ezen tekintetnél fogva nemzeti mondakörünket igen becses szellemi örökségnek tekintem, melly ős atyáinkról szállt által reánk. Ezért a kegyelet, mellyel elődeinknek tartozunk; de egyébiránt önérdekünk is, melly ezen kívül hasznot várhat illy szellemi örökségből, sőt maga becsületünk is kívánja, hogy ne csak egyes töredékekkel elégedjünk meg nemzeti mondánkból, mellyeket a vak eset szeszélye nyujt előnkbe; de hogy ennek — mennyire lehet — kimerítő ismeretébe jutni, hogy alapját és gyökerezését a nemzeti szellemben is meg tudni ügyekezzünk tudományos kutatások útján. S ez volt azon vezéreszme, melly lebegett szemem előtt, midőn e jelen értekezést irtam. Az első lépést akartam megkísérteni, az érintett célhoz vezetőt; meg akartam előleg tudni történeti elemzés által: mit kelljen tartanunk mondakörünk alkatrészének; de szándékom vala egyzersmind történeti combinatio útján előmutatni azon természetes összefüggést, mellyben egymás közt állnak ezen mondakörünknek egyes részei.

Ezen közvetlen, s elméleti célokon kívül, úgy vélem, hogy közvetve és mintegy gyakorlati irányban is érdemelnek némi figyelmet a nemzeti mondánkkal foglalatoskodó vizsgálódások. Nem ugyan azon értelemben, mintha általok közvetlenül előmozdítatnának a gyakorlati élet céljai; de úgy tekintve a dolgot, hogy támaszt nyújtanak más irodalmi munkakörökben is, s hogy általában nemzeti irányban általok nyernek nagyobb határozottságot és biztosítást a tudományos és művészeti törekvések.

Nem tartom szükségesnek honfi társaim előtt, kik az utolsó fél század alatt olly készeknek mutatkoztak nemzetiségünk mellett a legnevezetesebb áldozatokat letenni a haza oltárára, terjedelmesen fejtegetni azon nagy jelentőséget, mellyel tudományok és művészetek dolgában is bira nemzetiség. Azt vélem, ma mindnyájan egyet értünk már abban, hogy az egész föld levén hazája, az egész emberiség levén tulajdonosa a tudománynak és művészetnek, azok ugyan soha nem fognak kizárólag egy rögnek is lenni függelékei, soha egy nemzetnek kirekesztő birtokába nem fognak jutni. De bár így legyen is ez, bár tudományok és művészetek dolgában alárendelteknek kell tekintenünk magunkat az öszves emberiségben; művelésökben mégis, közvetlen törekedésünk mind két irányban egyedül nemzetiségünk örve alatt mehet véghez, hacsak egyediségünket, sőt magát erkölcsi személyiségünket nem akarjuk kockáztatni. Mindenütt és mindenkor az egyedek művelik a tudományokat és művészeteket;

az egyedek pedig nem mozognak soha tétleg a cosmopolitismus tágas terén; hatáskörük a föld nagyobb kisebb zugára van szorítva, melyet ők hazájoknak neveznek; munkálkodásuk nagyobb kisebb számu más egyedekkel egyetemben gyakoroltatik, kikkel ők vérrokonság, nemzetiség, közös haza s más számtalan társas kapcsolatok által köttetnek egybe. Világliteratura és világművészet csak eszmények. Valóságban és gyakorlatilag a tudományok és művészetek csak nemzetiség alakjában műveltethetnek.

És ezen értelemben nemzetiségünk azon elmellőzhetlen föltétel, melly alatt a magyar, — hacsak az, mivé isten őt teremtette, magyar akar maradni, — lehet egyedül művelője a tudományoknak és művészeteknek, lehet tudós, lehet művész. A nemzetiség teszi hazánkban legbiztosb alapját minden tudományos és művészeti ügyekezetnek; palladiumunk az, melly az istentől adatott egyedi és személyes létünk jelképeül, és egyszersmind csálhatatlan gyámno-kaul minden valódi szellemi és anyagi előmenetelünknek, haladásunknak.

De ilyen fő fontosságu tárgy levén nemzetiségünk, világos már, hogy annak homályos és mintegy sejtélyes képzetével be nem érhetjük. Ha valahol, kétségkívül itt kell törekednünk képzeinknek földerítése és tiszta fogalmak után.

S ezen szempontból véve a dolgot, mint-hogy nemzetiségünk nem az uj kor törékeny szüleménye, hanem egy történetileg sok századokon keresztül, sok esemény és viszontagság

közt kifejlődött magasb szerű életmű; nem is szoríthatjuk azt egy elvont száraz fogalomba, egy élet nélküli habár logicialag szabályszerű definitióba; hanem képzelnünk kell azt nemzetünk szellemi élete alapjának s elvének, melly csak magából ezen életből, és nemzetünknek belső magasb szerű történetéből ismerhető meg. És itt tűnik elő már a magyar ősmondának, tehát nemzeti hősmondánknek is, főkép a régiebbnek, tudományos jelentősége és mélyebb fontossága. Mert nemzeti nyelvünk és nemzeti irodalmunk történeti előzményein levén leghívebben észrevehetők nemzetünk eredeti szelleme és ősz jellemének sugárzatai; különös figyelmet érdemel azon elem is, mellyben amazok felvették magokba ezen sugárzatoknak behatását; ezen elem pedig nem más mint őslétünk vagy ha újabb szólásmodorral szabad élni, nemzetünknek ifju kora. Épen ezért fő fontosságú minden emlék, minden maradvány, mellyet nemzeti életünk ezen szakából birunk. De sajátsága az minden nemzet ifju korának, hogy valódi történeti emlékek nem keletkeznek benne, s hogy a képzeterőnek tulnyomó befolyásánál fogva többnyire csak a népköltészet és a népmondák szólnak belőle az utókorhoz. Mi okból a mi nemzeti mondánkat is igen becses maradvánnyaul állítom a magyar őskornak, mellynek gondos fentartása és szorgalmas megvizsgálása a magyar tudományosságnak egyik fő tiszte.

Régi nemzeti mondák megismerésére két út nyílik a vizsgáló előtt, egy irodalmi és

egy történettudományi. Amazon a mondák egyedül mint alkatrészei tekintetvén a nemzeti irodalomnak, becsök és jelentőségök azon helyzet után határoztatik meg, mellyen állnak ennek egészében. A történettudományi eljárás a dolog tárgyilagosságot tartván szem előtt, minden s akarmilly más tekintetek mellőzésével oda fordítja ügyekezését, a forrástanulmányútján megismerni, millyen benső összefüggésben állnak egymás közt a kinyomoztatható mondák? millyen volt eredetileg kifakadásuk a nemzeti szellemből? s mit lehet következtetni belőlök magára ezen szellemre vonatkozólag? Nem is lehet tehát egészen külön választani ezen két utat, mellyek, bár nyomozásukat szabályozó szempontjok- és kiinduláspontjokra nézve tetemesen elütnek egymástól, vég elemzésökben mégis ugyan azon eredményhez vezetnek. Miből kitetszik, hogy az, ki irodalmi érdekből teszi tanulmányai tárgyává a régi nemzeti mondákat, szinte nem mellőzheti egészen a történeti nyomozásokat, mint a történetbuvár az irodalmi tekinteteket sem.

Mi itt történettudományi uton jártunk el tárgyunk után. A tisztelt olvasó látja, milly eredményhez sikerült jutnunk. Messze vagyunk még illynemű nyomozásoknak vég céljától, melly közvetlenül a régi magyar nemzeti mondavilágnak önálló körébeni tökéletes ujjá fölfedezésében; közvetve pedig a nemzetiség fogalmának ez általi tisztulásában s biztos alapra

visszavezettetésében, és a nemzeti érzelemnek tudományok és művészetek iránti fölébredésében és szilárdulásában áll. Azonban mi itt csak az első lépést akartuk megkísérteni egy eddig irodalmunkban még figyelemre nem méltatott ösvényen.

Vajha sikerülne honfitársainkban részvétet ébreszteni ezen tárgy iránt!

ÁLMOS

A MAGYAR KRÓNIKÁK SZERINT.

JÁSZAY PÁLTÓL.

Tul a fekete-tengeren, a mai orosz birodalomnak régi számítás szerint **360** mértföld hosszú és **120** mértföld széles azon földtérén, melyet éjszokról a jeges-tenger, nyugatról a Don, hajdan Tin vagy Tanais vize, keletről a Volga, Juguria, a pézsmáról űs idők óta híres Tarasz város, és Mongolország, délkeletről a Chuarezmi népség, és Szeldzsuk- vagy Saracen-, nyelvünkön Szerecsenország, másként kisebb India, délről végre a Kaukáz hegyek felett elterülő roppant pusztaság körít ¹⁾, hol a

¹⁾ Világosan így írja le őseink hajdani lakhelyét a jeles Kézai Simon (5. §.), utána a bécsi képes krónika és Turóczi. Egészen egyezik ezekkel Béla király jegyzője (1. fejj.), az azowi tenger mellől vezeti ki nemzetünket az egykorú Regino is, és mégis mi honi

Daghisztán ellen küldött oszmán sereg még 1582-ben sem találkozhatott húsznap utjában egyébbel, mint szarvas-csordákkal, s ezek elvedlett szarvaiból támadt bugahalmokkal ¹⁾: egy férfiakban dus bátor nép honolt, Perzsaország éjszaki részéről, azon tartományból ide költözve, melyet krónikáink Eviláth, Eulát, Eiuláth és Eyulot földének is neveznek, s ma valószínűleg a diarbekri török helytartóság vani szandzsákjában, a Van tó éjszaki partján eső Achláth városban találunk fel ²⁾. Eszes, jámbor volt kezdetben e nemzet, majdnem büntelen, — nyelvére mint nemzetiségére nézve eredeti, szabad, és független minden más nemzettől; — szóltalan már természetnél fogva, tette mint beszédre sokkal hajlandóbb ³⁾. Magát a m a g y a r - n a k , házját a D o n t ó l D o n t ő - M a g y a r o r s z á g - n a k ⁴⁾ nevezte. Házat nem rakott, vászon sáto-

történetlapjaink szavait mindeddig gondos figyelemre nem méltatva, a Volgán és Ural hegyeken túl (!) keressük a magyar ősi honát. — Taraszról (krónikáinkban Tarsia) emlékezik a tudós Hammer, *Gesch. des Osm. R. I. k. 34 l.*

¹⁾ Hammer, idéz. munk. II. k. 498. l.

²⁾ Bölcs Leo 6. §. Kollárnál *Historiae Jurisque Publici Amoenitates*. Hammer id. m. I. kötetéhez adott térkép.

³⁾ Béla jegy. 1. fejr. Bölcs Leo. Regino, Katonánál *Hist. Crit. Ducum. 61—62. l.*

⁴⁾ Az sem jutott még eddig senkinek eszébe hogy a „terra Dentumoger“ Don-tő-magyar föld is lehet, ha helyesen olvastatik, épen úgy mint Marczal-tő, azaz a Marczal folyó tövében fekvő birtok. A Don Teu, Tin és Tanais nevet is viselt, hogy

rokban lakott. Eledelet, mi rendesen hús, hal, tej és mézből állott, vadászat- s halászaton és nagyszámú baromcsordáiból nyerte, mellyeket szerte legeltetett míveletlen földén. A gyapjuszövet használatát nem ismerte, folytonos hidegben is csak vad állatok bőrével fedezve; — de az ékesgetést ezen egyszerű élet mellett is szerfelett kedvelte. A vadak közül a nemesbek becsesbek főként a nyuszt és más egerfajuk bőrét válogatta mezül, s ezt arany ezüsttel, keleti gyöngyökkel gazdagon himezte. A másét mégsem kívánta. Barma elesége kelleténél több volt, magát tehát mindegyik gazdagnak tartotta. Bőrt mezül nagymennyiségben szolgáltatott hazája; miként a krónika mondja: gulyásai és juhászaik nyusztot viselhettek. Hegyeiben arany és ezüst, folyókiban drágakő bőven találtatott. És még egy szép erkölcsi vonás jellemzi e nemzetet: keleti nép léteire is a szerelemben nem volt kicsapongó, egy feleséggel mindenki megelégedett.

Azonban e szelid e jámbor élethez nem maradhatta hű mindvégig a magyar. Nehéz viharai azon soknemű harcoknak, mellyek körötte feltornyosultanak, annyira keménynyé sőt kegyetlenné edzék őt, hogy emberevőnek és vérszónak tartatnék sokaktól, — azon különböző

a fő vagy fok, hajdan s még ma is tő-nek is mondatott és mondatik, tán említenem is felesleges. És még is mennyit küzdött Pray és Katona e rejtélyes névvel! Küzdeniök kellett, mert nem nyultak történeteinkhez nemzeti szempontból, s nem a magyar szónyomozás józan világával.

nyelvű és érdekű népfajok pedig, melyeket a „Scythia“ általános név alá foglalt földön vele húzamosan együttlakó nemzetekből kebelébe felvett, s magával egyesített, mindenre ébrenfigyelővé, saját terveit mélyen titkolóvá, a barátságban kétkedővé, adott hitszóra kevesetügyelővé, stelhetlen pénzszerzővé alakították el annyira: hogy az esküt nem sokba vette, a kötött szerződést könnyen megszegte, az ajándékkal meg nem elégedett, és inkább lest hányt vagy fogadást bontott, mint azt elfogadta volna.

Miben főként büszkélkedett, nemzete régisége és független szabadsága volt. Magyógtól a Jáfet fiától származtatta nevét, eredetét, — és szájról szájra maradt ősi hagyományból hitte hogy őt még senki meg nem hódította, sőt ősei a „Scythia“ nevezet alatt ismertek, világhírű vitézi tettekkel fénylettek. Beülő szemei morgorva tekintetet adtak arcának. Inkább alacson mint magas, de zömök és harcra termett vaskos erős teste ¹⁾ a gyakran változtatott lakhely által neki volt minden munkának minden fáradságnak edzve, hideget meleget, éhséget szűkséget egyaránt békével és vitézül eltűrt, és nem ismert semmit a föld hátán, mit a rajta elkövetett jog-

¹⁾ Béla kir. jegyz. 1 fejj. — Bölsz Leo 4. 8. §. — Regino, idézett helyen. — Freisingeni Otto I. k. 31. fejj. Praynál Dissert. I. 8. l. — Béla jegyzője határozottan mondja hogy a magyar nép Magyóg királytól kapta nevét. — méltán kérdehetni: nem ez maradt-e fel maig a Borsod vármegyei matyók-ban?

talanság megboszulására feláldozni restelt vagy sajnálott volna. Háboru idején bőségre gazdagságra nem vágyott, zsákmánynyal nem gondolt, csak a dicsőséget tartotta szem előtt, s lélek-erővel ügyekezett meggyőzni ellenét. Mellét páncéllal, a ki nemesb volt, még lova szügyét is vassal vagy sűrű pokróccal borította, egyik oldalán hegyes tör, másikon görbe kard ¹⁾ függött, vállán kopja nyugodt, s jobbjaiban szaruj rezgett, az alkalom szerint majd egyet majd mást használva védszerűl. Fűrge lóról harcolt, előre és hátra vágatva csatázott. Paripája hátáról, mire gyöngé gyermekkortól szokott, soha le nem szállott, gyalog viadalban nem volt elég ügyes. Nagy gonddal és szorgalmas gyakorlattal tanult lóhátról nyilazni, mit olly tökélyre vitt hogy legjobb ijásznak tartatnék az egész világon ²⁾. Űző ellenségét mindenkor nyilai záporával fogadta, és ezt olly sűrűn s olly serényen tudta irányzani, hogy kikerülni csaknem lehetlen volt, s ezerek omlottak össze alatta ³⁾. Megtámadásoknál gondosan kileste az alkalmas időt, és nem annyira összevagdalkozással vagy szemközt hadakozással, mint inkább hadi fortélylyal, véletlen megrohanással, s a szükséges szerek

¹⁾ Azon szokás, hogy a magyar két kardot hordott, egész I. Leopold császár idejéig divatban volt a lovasságnál.

²⁾ Béla kir. jegyz. u. o. Bölcs Leo 7, 6, 10. — „Complures eorum — uymond — duplicia in preliis armagstant.“ 24, 12. §§. Regino id. h.

³⁾ Bölcs Leo 10. §. Regino.

elfoglalásával ügyekezett tönkre tenni az ellensereget ¹⁾. Aztán szaladást színtett, de hirtelen ismét visszafordult, új erővel kezdte meg a csatát, s midőn az ellenfél már tombolt győzelme örömeiben, akkor borította el a véletlen halállal ²⁾.

Hadmenetét mindenkor nagyszámú barom- és lócsorda követte, nemcsak hogy hust szolgáltatasson eleségül és tejet italul, de hogy a sokaság és seregterjedtség félelmet gerjeszsen. Táborát árokkal és sánccal, mint a rómaiak, nem vette volt körül, hanem hogy véletlen meg ne rohantassék, bizonyos távolságra öröket állítván sűrűn egymáshoz, vérágak és nemzetségek szerint külön telepedve, ménese pedig télen nyáron körülötte szabadon legelve maradt az ütközet napjáig, — ekkor a szükséges lovakat kifogta, összenyügözte, és a csatarend elhelyezéseig, mihez mindig éjjel kezdett, sátrai mellett őrzötte. A vívó-sereget szinte nem osztotta három főcsapatra, hanem külön-ezredekben olly sűrűn állította össze, hogy egyetlen s megszakadatlan vonalnak látszanék; miszerint azonban a hádsorok tömöttek, erősek, a sereg homloka szilárd és egyenlő legyen, nagy gonddal vigyázott. Az így elrendezett vívó-seregen kívül tartalékhadai is voltak, mellyeket vagy a hanyag ellenségre szokott lesbeküldeni, vagy a gyengülő rész rögtöni segítségére tartani. Poggyászait s táborszereit a vívó-sereg job-

¹⁾ Bölcs Leo 9. §.

²⁾ Regino.

vagy balszárnnyától mintegy mértföldnyire hagyta, s védelmére rendesen csekély őrsereget adott, felesleg lovait azonban nagyobb bátorság kedvéért gyakran mindjárt a deréksereg háta mögé állította.

Leginkább szeretett távulról nyilazni, aztán lest vetni, az ellenséget megkerülni, hadai kiterjesztett mindkét szárnyával bekeríteni, vagy színlett hátrálással s rögtöni visszarohanással szerteágazó csapatokban zaklatni. Ha megszasztotta, nem volt elég hogy csak egy darabig űzze s azután a zsákmánynak essék, hanem minden egyéb gondot félretéve mindaddig nem tágtott nyakáról míg azt semmivé nem tette. Ha pedig valamelly erősített helyre vonult az ellenség, ennek szükségait fogatkozásait hűven kikémlelte, s azokhoz képest szakadatlan ostrommal nyugtalanította, hogy vagy inség által kerítse kezébe, vagy önkényes feltételekre kényszerítse, mellyeknek mindig a könnyebbjét szokta előbb előszabni, s csak ha ezek elfogadtattak, a nehezebbjét ¹⁾.

A hadviselés illy nemében legveszélyesebb volt reá nézve ha nagyszámu barmainak legelőt nem kapott, ha kopár síkságon vagy bár miveltebb de olly vidéken kellett tábort ütnie, hol leshelyekül szolgáló sűrű berkes erdőt, mocsárt, és völgyet nem talált, s ha tömött és szakadatlanul egymás után nyomuló lovasság vagy hátmeről rendezett lovasságtól fedett és szokásai-

¹⁾ Bölcs Leo 13—21. §§.

val már ismeretes gyalogság által közelebbről, nehezebb fegyverrel, különösen éjjel és ugy támadtatott meg, hogy a sereg egy része szemben rohanjon rá, a más lesből essék neki. Azonban a ki ügyesen kívánt vele megütközni, ezt csak az imént említett nemű gyalogsággal, vagy egyenlő ereű és számú lovassággal merészelhette. Őreire kellett főgondjának lenni, hogy egymástól messze ne álljanak, — aztán minden történhető mostoha esetre eleve elkészülnie, hogy ha a támadó sereg megszalasztatnék, a veszély pillanatában erős menhelye s néhány napi elégsége legyen. Igen jó volt ha táborát hátmegől gázolhatlan folyó vagy mocsár vagy tó fedezte, különben pedig a hiányt könnyű lovassággal pótolta, s a sereg oldalait nagyobb számú s vitézebb fegyveresekkel körítette. Előlovasait ne bocsátotta légyen vakmerően ellene, általában ne tovább három vagy négy nyíllövésnyinél a könnyű lovasságtól, — ha pedig kedvező szerencsével mutatkozott az ütközet, a kergetésben se botorul ne heveskedett, se hanyagul magát ne viselt, mert a magyar, azért hogy az első csatában talán meggyőzetett, a harcot más nemzetekként még abban nem hagyta, hanem míg ereje egészen kifogyván teljesen el nem lankadt, mindent elkövetett miszerint ellenségét bármi úton módon újlag megtámadja ¹⁾.

Inkább kardra mint ekére termett, a földmívelést tehát épen nem kedvelte. Ennek termé-

¹⁾ Bölcs Leo 23—26, 29—32, 34, 35. §§.

szetes következménye lön: hogy a bár hosszában szélében eléggé kiterjedt volga-donközi miveletlen tartomány nem bírta tovább táplálni a szerfelett megsziporodott népet, s új hazáról kellett gondoskodni. Hét nagy nemből vagy hadból és száznyolc apróbb nemzet-ségből állott a nemzet, mindegyik nemnek vagy hadnak külön feje vagy hadnagya lévén, kik még később több századok lefolyta után is hét magyar-nak neveztettek a nép élő nyelvén ¹⁾). E hét fő tehát, kik csak méltóságra s hatalomra nézve voltak tisztesebbek, de nemességre a többiekkel egyenlők, névszerint: Álmos, Előd, Kondó, Ond, Tas, Huba, Töhötöm ²⁾), a nemzet nagy ügye felett tanácskozni egybegyűlvén elhatározzák: hogy szülő földüket elhagyják, s ha másképp nem lehet, fegyverrel szerezzenek kényelmes lakást nyújtó új hazát magoknak. De e kérdés állott elő: hová, merre forduljanak? Sokat hal-

¹⁾ Béla jegyz. 1. fejez. Turóczy II. R. 2. fejez. Béla jegyzőjénél: „*Principales personae*“ címmel jelezte, miben nem lehet a magyar „fejedelm“ szóra nem ismerni, — Turóczy Capitaneus-nak nevezi, minthogy régi magyar nyelven e szó „hadnagyt“ jelentett.

²⁾ Így olvasom én e neveket, mellyeket Béla jegyzője, akkorl orthographia szerint: Almus, Eleud, Cundu, Ound, Tosu, Huba és Tuhutum-nak ír; — megmutatása, hogy olvasásom helyes, hosszabb értekezést kívánna, eléggé bizonyítják az e neveket mai napig feltartó helyek és helységek.

lottak regélni ¹⁾ Pannoniáról, az Etele király országáról, kit saját véröknek, szinte Magyóg ivadékának tartottak ²⁾. Abban központosult tehát mindnyájok értelme, hogy azon országot, mint különben is örökjüket, válasszák törekvéseik céljául. Azonban a nagy vállalat nehéz kiviteléhez csak előre jól-átgondolt terv szerint lehetett fogniok. Ismerték a nemzet hét külön nemből alkottatását, melyet szoros vérség s egyetértés nem tart össze, sőt a magán-érdek, nyereségvágy s állhatatlanság mindannyi mellékutakra vezet ³⁾. Érezték tehát egy fővezér egy parancsoló elkerülhetlen szükségét, ki a nemek külön érdekeit egyesítse, s a netalán szerteágazó nézeteket egy magasb nemzeti szempontból tekintve, döntő szavával elhatározza. Egy immár koros de élénk és vidor férfiú állottközöttük, eredetire mindegyiknél nemesb, születésére nézve regényes. Negyvenkét ősök hosszú lépcsőjén származtatta le az emberi nem özönvízutáni törzsökatyjától Nóétól vérségét, s elődei közé számította magát a híres istenostorát Etelét, a húnok királyát. Noé, Jáfet, Tana, Nemrót, Hunyor, Bor, Dama, Keled, Keve, Keár, Belér, Kádár, Otmár, Farkas, Bondofárd, Bökény, Csanád, Bodli, Beszter, Mike, Miske, Ompod, Kölcsé, Levente, Lél, Zá-

¹⁾ „Fama volante“ mond Béla jegyzője.

²⁾ Béla jegyz. 5. fejez.

³⁾ Bölcs Leo 27. §.

mor, Zombor, Balog, Bulcsú, Zolta, Berénd, Kadocsa, Após, Etei, Szemén, Torda, Bendekuz, Etele, Csaba, Ed, Előd, és Ügyék, voltak apáinak tisztes nevei. Neme egy nehéz de annálnagyobb tekintetben tartott kiváltsággal birt, melyre az ősi szokás szakadatlan gyakorlata nyomta a törvény szentesített bélyegét, és ez az volt: hogy ha az összes nemzet háboruba indult, azon nem feje tartozott mind a harcba legelül menni, mind a harcból legutóltérni meg¹⁾. Testére barna de kellemes képű, nagy fekete szemű, magas karcsu termetű, izmos karú és hosszú ujjú volt, — lelki tulajdonaira nézve pedig kegyes, jószívű, adakozó, bölcs, bátor vitéz, harcosait örömet juttalmazó. Már születésekor leirhatlan öröm lepte el az egész magyar népet, mert benne a nemzet alkotó atyjának Magyóg királynak látta ismét felvirulni férfi ivadékát. Midőn pedig a teljes kort elérte, annyira meghaladt mind lelki mind testi erőben mindenkit, hogy az ő tanácsa s együttmunkálása nélkül semmi nevezeteseb nem történt a széles dontői hazában. Nemcsak atyai ágon vette pedig nemes vérből eredetét, de anyja is Eme s egy vezér férfinak Ünödő-Béliánnak vala leánya, ki mivel megáldott állapotában azon álmot látta: hogy őt egy istenség szállta meg keselyű alakban, s fejét kebelébe hajtván, méhéből fénylő patak eredt, melly idegen földre folyt ki s ott megnevekedett, —

¹⁾ Turóczy II. 1, 2 fejez. — Bécsi krón.

ez pedig a tőle származandó dicső királyok jelenségeül vétetett, — férje Ügyék ez álomtól az ujanszületett fiút Álmos-nak, vagy az akkori szőejtés szerint Álmus-nak nevezte ¹⁾. Ezen férfiú az, kire az együtt tanakodó népfők egyesülve vetették figyelmöket; mint a ki náluknál, noha eredetre magok is nemesek, s a hadi dolgokban magok is jelesek, általában pedig állhatatos erős hitűek valának, mind nemzeti tekintetben nemesb, mind a harcban sokkal hatalmasb volt. És ezen egyesült figyelem folytában őt, s az ő nemzetségéből származottakat, szabad akarattal és köz megegyezésből vezérül s parancsolóul választván magoknak, még fiaik fiaira is utolsó nemzedékiglen, imez üdvözléssel lepték meg: „Mától fogva téged ismerünk vezérünkül, és a hová szerencséd vezetend, oda követünk ²⁾).

Nem akarák azonban a választó népfők, sem részökről hogy csak pusztán könnyen- elhangzó ígéret gyanánt álljon e nyilvánítás, sem a más részről hogy önkényes korlátlan urokká legyen a szabad akaratból választott fővezér, — hanem miszerint férfiasan pecsételjék az ingékony jellemű nép előtt a komoly férfias fogadást, egyzersmind alkotmányos viszonyba állítsák a fővezért az általok képviselt, eddigelő soha fejdelmet nem ismert, szabad nemzettel, pogány de nagyszerű szokásukból felhasíták ereiket, vé-

¹⁾ Béla jegy. 3, 4. fejez. Turóczy II. 1. —

²⁾ Béla jegyz. 5. fejez.

röket egy közös edénybe csorgatták, s miután az eddig külön fajtájú hét hadat ezen jelképben vérszerint is egyesítették, következő nagy nevezetességű szerződési pontokra esküdtek meg mindhéten egymásnak.

I. Mig ők és maradékaik életben lesznek, mindenkor az Álmos nemzetségéből legyen vezérök.

II. Ha mi javakat együtt szerezhetnek munkájokkal, azokban közölők senki részetlen ne legyen.

III. Ők, kik Álmost szabad akaratjukból választák urokká, a vezéri tanácsból és kormány tisztéből se magok se fiaik ki ne rekesztessenek.

IV. Ha valaki maradékaik közül hűtlen lenne a vezér személyéhez, vagy közötté s rokonai között ízetlenséget szerezne, azon gonosznak úgy ontassék vére, miként omlott az övék az Álmos vezérnek fogadott jelen eskünél. Végre

V. Ha valaki ezen esküvel pecsételt szerződéseket, akár az Álmos vezér akár az ő utódaik közül, meg akarná szegni, örökösen kiátkozott legyen a nemzetből ¹⁾).

Szilárd elhatározottság, lelkiismeretes tiszta szándék és erős akarat hevítette ez eskünél, e

¹⁾ Azon magyarázatot, melyet Katona Hist. Crit. Ducum 43, 44. l. ezen szerződési pontoknak ad, nem lehet mosolygás nélkül olvasni, — szinte még Mária-Terézia is ezek következtében ült a magyar királyi székhelyben. —

fogadásnál a népfők kebelét, mert azt, bár pogányok voltak, nemcsak magok szentül megtartották mind holtokiglan¹⁾, de a nemek egyes tagjaival is szigorúan megtartatták, s a fővezér ellen bűnhődteket kemény büntetések végrehajtásával sujtották, hogy kinek keblében szeretet nem termené meg az engedelmességet, félelem riaszsa el a nemzet kitszava elleni merénytől²⁾. — Így történt, hogy később, századok múlva is, midőn már felkent királyok tekintélyes karja igazgatta az itt még csak vezérekre bízott kormánygyeplőt, bűnnek tartotta minden egyes magyar, nemhogy nyilvános szembeszökéssel busítani tisztelt fejedelmét, de csak sutogó rágalom kódéval homályosítani is; ha pedig valaki, bár a főrend közől, elég merész volt legkevesebbé is megbántani, vagy igaztalanul gyalázni a királyt, az udvartól küldött akármelly csekély állapotú szolga kihuzhatta őt testőrei csapata köréből, tömlőcre vethette, és elkövethette rajta a könyörületlen kor találta kínzások borzasztóan változó nemeit³⁾.

Nyolcszáz nyolcvannegyedik esztendejét számította Krisztus születése után a keresztény világ, midőn a nemzeti történetlapok tanúsága szerint a hét törzsök fő, vagy miként az őskor nevezte: fejedelmi személy (principales

¹⁾ Béla jegy 5. fejez.

²⁾ Bölcs Leo 7. §.

³⁾ Freisingeni Otto, Praynál Dissert. I. 8. — Katonánál Hist. Crit. Duc. 44. l.

personae), sok nemes és számtalan szövetséges nép kíséretében ¹⁾, az újan választott fővezér által kormányozva s vezetve, Scythiából vagyis a Volga-don-közből napnyugatfelémegindult. Álmot felesége, fia Árpád az országalkotó, és nagybátyjának Hűléknek két fia: Szóárd és Kadocsa is követte ²⁾. A Volga és Don között, miként fennebb láttuk, a Kaukázstól éjszakra elterülő süket, tikkasztó, de szarvasokban dús pusztaságon folytatták több napok hosszú során utjokat, sehol várost sehol lakost nem találva ³⁾, mindenütt a reményt nem vesztő türelem és nélkülözés erős kísértetei által edzelve még inkább azon rendületlen szelleműekké, millyekké a majdan bekövetkezett nehéz idők pillanataira már eleve szükség volt elkészíttetniök. Emberi kéztől készített ételekhez az egész hosszú út alatt nem juthattak, s a gyomor parancsoló kívánságait ifjaik csilapították le, kik csaknem minden nap vadászat s halászatra járva ellátták a szükséges táplálékkal: hussal és hallal, a nagy nemzetömeget. Így fejlett ki a magyarban a harciassal rokon azon ügyes vadász szellem, mely őt később is jelessé tette más nemzetek előtt.

¹⁾ „Cum multitudine magna populorum non numerata foederatorum.“ Béla jegyz. 7. fejez.

²⁾ Béla jegyz. ugyanott. Az eredeti kéziratban, mely a bécsi cs. k. könyvtárban őriztetik, világosan Hüléc áll; a Zuard vagy Zouard, ma Szóárd vagy Szovárd név még a XIV. században is divatozott hazánkban.

³⁾ Béla jegyz. u. o.

Meghaladván a nagy pusztaságot, a fekete tenger keleti partjain lakó besenyek és fejjárkunok tartományaihoz értek, ez utóbbiakat, kiket az oroszok közönségesen palóczoknak neveztek, a Don mellett megverték ¹⁾, magát a magyarok saját nyelvén Etelnek hitt, Don folyót ²⁾, pogány szokás szerint tömlőkre ülve átuszták, és Susdalba vagyis akkori Oroszországba a Dnieper, hajdan Borysthenes, vizéig nyomulva Kiewet és Ruthén másként Veres-Oroszországot, melly a mai Volhyn, Podolin és Ukrain tartományokat foglalta magába, tüzték meghódításuk tárgyául.

Miként Izráel népét Arábia pusztáin a ködös zópusz, úgy kelte elő Álmos magyarjait a félelmes hír, hogy az egykori hatalmas hún király Etele egyik ivadéka vezeti Kiew ellen bátor vitéz hadát. Még emlékezetben élt a ruthén fejedelmeknél, miszerint őseik évenkénti adót fizettek Etelének. Rémület fogta el e híren keb-

¹⁾ Ossostovics után Koialovics, Bayernél Petr. Coll. X. 413. l. Katonánál Hist. Cr. Duc. 64. l. — Turóczy II. 1. fejez.

²⁾ „Praeterea in Scythia grandem fluvium Don vocatum oriri, et illum ab Hungaris Ethewl (Etl) nuncupari, — et rursus ab oriente Scythiae Bessos et Comanos albos vicinari (Hungaricarum primaevi auctores historiarum) posuerunt.“ Thuróczy I. 5. fejez. E szavakra eddig senki sem volt figyelemmel, pedig csak ezek által lehet érteni azokat miket történetíróink a magyarok kijöveteléről beszélnek.

lőket. A kiewi herceg mindazáltal inkább vitézül halni mint gyáván hódolni akarván, tanácsba hitta népe elsőbbségeit, s velek együtt elhatározá, miként a közelgő magyar erőnek fegyveres kézzel álljon ellent, és inkább életét áldozza fel egész népestül, mintsem önkénytesen fosztassék meg birtokától, szabadságától. Nevelte elszántságát a bizalom, melyet a fekete tenger nyugati partjain lakó fekete kunok barátságában helyezett, kik már 866-ban, midőn Oskold és Dir kiewi orosz hercegek hadat vezettek Konstantinápoly ellen, ezeknek szövetségesei valának ¹⁾. Követeket küldött tehát rögtön a kunok hét vezéréhez, hogy a magyarok ellen segítségére jöjenek. És a kun vezérek, névszerint: Ed, Edömény, Ete, Böngér, Acsád, Vajta és Rettel, engedtek a barátság felhívó szavának, késedelem nélkül nagyszámú lovas hadakat gyűjtöttek, személyesen előrohantak, s fegyveröket a kiewi herceggel egyesítették. Álmos azonban átkelven a Dnieperen, melyet a keletiek hajdan is miként ma Uzu-nak neveztek ²⁾, az egybeszövetkezett ellenerőtől meg nem rettenve, miszerint bátor szellemével harcosait is neki tüzelje, az orosz-kun sereg közeledtével felöltötte fegyverét, paripájára ült, fel s alá nyargalt, és miután csatarendbe állított vitézein vezéri komoly tekintetét végig hordta, a sereg színe előtt hir-

¹⁾ Petrop. Coll. VI. 366. l. Katonánál Hist. Cr. Duc. 68. —

²⁾ Alaposan megmutatja ezt Hammer, a magyar tud. társ. Évkönyvei III. k. 130—137. l.

telen megállván ekként szolt: „Scythiai bajtársaim, derék férfiak! Emlékeztek, kiindulástokkor mit mondottatok, hogy fegyverrel és harcolva fogtok földet szerezni, a hol lakjatok. Meg ne zavarjon hát benneteket jelen pillanatban az oroszok és kunok e sokasága, kik ebeinkként urok szavára azonnal visszariadnak, mert az erény nem a népsokaságban, de lélekerőben áll. Tudjátok a bölcs mondatát: egy oroszlán sok szarvast megszaszalt. És a többit elhallgatván csak az egyet kérdem: ki birt még valaha ellentállani a scythiai hadaknak? nemde megszaszaltották ezek Dáriust a perzsák királyát, hogy nagy félelem s gyalázat közt volt kénytelen visszatérni 80 ezer ember veszteséggel országába; nemde felemésztették Cyrust a perzsák egy másik királyát 330 ezer embernyi seregével; és nemde megkergették magát a sok országot hódító nagy Sándort is, Filep király és Olimpia fiát? Bátran előre tehát, vitézül a harcra, és ez ebeinkhez hasonló sok ellenségtől annyit tartsunk mint a legyektől.“ Férfias bátor tűz szökellett a fővezér hatályos szavaira a hadak keblébe, megrivallottak mindenfelől a hadi kürtök, a seregek összecsaptak, s tetemesen kezdtek hullani az oroszok és kunok a magyar fegyverek alatt. Hamar elhatározódott az ütközet. Látván ugyanis a veretett sereg vezérei hogy hadaik ritkulnak, szaladásnak indultak, s Kiew városába vonták magokat. Álmos azonban és győzelmes vitézei utánok nyomultak, mind a városig kergették szabdalták őket, s a honi évlapok eredeti kifejezéseként

„mint a nyers tököt úgy aprították a kunok leborotvált fejeit ¹⁾.“

Elnémultak a városba menekült orosz s kun vezérek a magyarok reménythaladó bátorságán győzedelmén, — ezek pedig nyert borostyánok örömétől lelkesedve, hatalmuk alá kezdték hajtani a körülfekvő tartományokat. Egy hét alatt messze villogtatták fegyveröket, s második héten magának Kiew városának vivásához fogtak. Már lábtók rakattak a falakhoz, midőn a benszorult vezérek e nem lankadó merészségen elrémlülve, ellentállhatási erejökben pedig nem bizva, békét ajánlának Álmosnak és népe fejeinek. Kérlelve jelent meg Álmosnál a követ: ne üzze ki küldöit lakhelyökből, hanem fogadja el a békét mellyel kínálatik. Az esküvel s vérrel pecsételt szerződés III-dik pontja parancsolá, hogy a nemzettestet illető köz tárgyak iránti tanácsban a nemek fejei is részt vegyenek, — itt tehát hol a békekötés fontos kérdése forgott fenn, ez utóbbiakat nélkülözni nem lehete. Ezért tanácsba gyűjté a fővezér a törzsökfőket, az első orosz á g t a n á c s b a, mellyre évlapjaink emlékezni tudnak. És a tanácsnak tetszett az ajánlott béke, de csak a következő terhes feltételek alatt:

¹⁾ „Tonsa capita Cumanorum Almi ducis milites mactabant tanquam crudas cucurbitas.“ Béla kir. jegy. 8. fejez. „Mehrere derselben wurden gefangen, zum Schimpf ihrer langen Haare beraubt.“ — „So verstehe ich“ — mond Engel a névtelen jegyző fennebbi soraira; — bizony satis male!

a) Az oroszok vezérei, sőt főbb emberei is, a magyar nemzet biztosítékára saját fiaikat küldjék zálogul.

b) Évenként 10 ezer gira adót fizessenek.

c) Eleséget, ruhát, s egyéb szükségességeket szolgáltatassanak.

Felzajongtak az oroszok e kitűzött békepontokon, azonban a kényszerítő szükség nem hagyá őket soká ingadozni, hanem bár kelletlenre álltak a kívánatokra. De hogy lérázzák nyakukról a különben tán megörökülendő adózás súlyát, politicalai cselhez folyamodtak. Ugy látszik korán megtapintották a magyar gyöngéjét, ki ősi vitézségére, elődei hírenevére akkor is büszke volt, és a húrok hangzatán, mellyek azoknak tudták visszazengeni szívható emlékét, akkor is könnyen édes ábrándba engedte magát ringatni. Nyájas szavakkal kérték Álmost: hagyja el az orosz földeket, és hol a nap nyugalomra hajlik, tul Halicsországon s tul a Havas erdőn, keresse fel a szép Pannoniát, a nagyhírű Etele király egykori birtokát. És a legszebb színben festették a törzsökfők előtt az ígéret földét kövér hantjaival, szőke Dunájával, kék Tiszájával, s ízletes halakban gazdag többi folyói egész seeregével, hol mint mondák tót, bolgár, és oláh gyarmatok honolnak, s rómaiak legeltetik baromcsordáikat, kik azt Etele elhunytával tulajdoníták el magoknak, s „római legelő” bélyeget nyomtak címül csarnokára. Nem hibázott az előre kiszámított hatás. A kiewi és susdali orosz hercegfiai a kívánt pénzsözveg-

gel együtt előhozattak, kiket ezenfelül még tömördek ajándék, számtalan nyuszt- nyestbőr, orosz módon cifrán felnyergezett zablázott 1000 ló, 100 kun gyermek, és 40 terehordó teve követett. Meglágnyult a harcias de kedélyes törzsökfők szíve e tájrajzokon, e kedveskedéseken, s békét kötven az oroszokkal, tovább költözésöket megígérték. És e szelid, e nyájas bánásmód nem vélt sükert termett az ellenfél kebelében is. A kun vezérek ugyanis látván mennyi szelidséget képes a magyar, meggyőzött ellensége iránt is tanusítani, felolvadtak a méltánylat csodás érzetében, s a velek vérségre különben is rokon nemzettel öröktársulati kötelékkel egybeforrandók, lábai eleibe borultak a magas-szellemű Álmosnak, és őt, miként a Volga mellett saját népe fői, önkéntes hódolatuk zálogául e nyilatkozattal tisztelték meg: „Mától fogva téged választunk urunkká, parancsolónkká, utolsó ivadékodiglan, és a hová szerencséd vezetend, mi is követünk.“ A szóval tett fogadást szinte pogányszerű eskü és hit szentesítette ez alkalommal is, és pedig nem csak a kunok, de az Álmos és népfői részéről is ¹⁾. Új erő és új bátorság csatlakozott így, a már eddig is sokat mert magyar elszántsághoz, melly azon lakhelyet, hol

¹⁾ „Rogaverunt Almus Ducem, ut dimissa terra Galicie, ultra siluam Houos versus occidentem in terram Pannonie descenderent, que primo Athile regis terra fuisset. Et laudabant eis terram Pannonie ultra modum esse bonam“ stb. Béla kir. jegy. 9. 10. fejj.

annyi századon át kelt fel és tünt le a nap őseinek feje felett, egy jobb haza egy boldogabb tűzhely kétes reményében képes volt elhagyni az elötölakodó számtalan akadályok minden dacára. És ezen új erő gazdag adalékát nem lehet a nemzet örökös nemtője malasztjául nem tekinteni. Mert terhes fellegek tornyosodtak rögtön a láthatár keleti szélein, melyek nem sokára mérgesen szórak nyilaikat a még hazátlan zarándok népségre. Rémes saskeselyűknek festi e sorscsapásokat a költeményes népmonda, melyek a legyek számlálhatlan seregeként az erdők fájáról leleomlának, és lovait és barmait felémészték a vándor magyarnak; — mert aztakará isten — mond a krónika — hogy mennél előbb siessen e nemzet, választott Pannoniájába ¹⁾.

Feleséggestül, gyermekestül, számos családotul csatlakozott az új-szövetséges kun nép a magyar nemzetsereghez, — és példája olly hatással volt az oroszokra is, hogy ezek közül is sokan utitársul ajánlkozván, hazájoktól bucsút vettek, s Álmos zászlója alá állottak diadalbábért aratni. A továbbindulás pillanata bekövetkezett, és a magyar fővezér útra intette szövetségeseit s népe fejedelmeit, rokonaik, szolgálk és szolgálényaik egész tömegével. Kiewi orosz kalauzok vezették őket Ladomérországba, s ama kedvező szerencse, melly őrcsillagként fénylett előttök a Dnieper innenső martjáig. A ladoméri herceg ugyanis, ellentállás helyett országnagyai-

¹⁾ Turóczy II R. 1. fejez.

val s különbféle becses ajándékokkal jött eleikbe egész a határszélekig, s önként megnyitotta előtök székesvárosát Ladomért. Álmos, Ladomér tájékán, három hétig maradt, és miután a békeszerződés zálogaul a lodoméri herceg két fiát, némelly országnagyok fiaival együtt, ajándékul pedig 2000 gira ezüstöt, 100 gira kobolt aranyat, számtalan vadbőrt, palástot, 300 felnyergelt és fékezett paripát, 25 tevét, 1000 jármos ökröt, és mind maga mind főbb emberei számára több másnemű dolgokat átvett, útját tovább folytatva, negyedik héten Halicsországba ért. Itt néhány nap pihenésnek vala szentelendő, alkalmas nyughelyet nézett tehát ki magának s népének. A halicsi herceget azonban nagy rémület fogta el az Álmos megérkezte híren. Megalázódva járult ennek eleibe, meztelen lábbal, országa színével, — s különböző kedveskedésekkel ügyekezvén őt megengesztelni, nemcsak székvárosát ajánlotta neki, mint saját urának, szállásul, de a hitszó biztositékaul főbbjei fiai mellett maga egyetlen fiát is zálogba vetvén, Álmosnak és vitézlő népének 10 telivérű arab és 300 másfajú lovat, nyergestül fékestül, 3000 gira ezüstöt, 200 gira aranyat, és többrendbeli gyönyörű köntösöket ajándékozott. Az illy jó vendégfogadást igen kényelmesnek találták őseink, s a szándéklott rövid pihenési időt egy egész hónapra huzzák ki. A halicsi herceg s országa nagyai azonban, meg kezdték sokallani vendégeik nyugtát; — azon cselhez nyultak tehát, melly az oroszoknak olly jól sükerült, s mellyet alkal-

masint ezek súgtak meg nekiek, azaz magasztaló szavakhoz fogtak, s elhalmozták előttök dicséretekkel Pannonia földét. Kiemelték derék folyói közt a Dunán és Tiszán kívül a Vágot is, a Köröst, Marost, és Temest. És hogy annálinkább felgerjeszszék a magyarokban az odasietés vágyát, részletesen sorolták elő: miszerint azon egész tartomány, mellyet az említett folyók öntöznek habjaikkal, hajdan az Etele király birtoka volt, de holta után több különböző népeknek ön martalékává. A Dunáig terjedő földet — mondának — a római főemberek rakták meg baromőreikkel; — a Duna Tisza közét, a mostani bolgár fejedelemnek Szalánnak ösatyja, a nagy Keán foglalta el egész a lengyel-orosz határszélig s tót bolgár telepekkel töltötte meg; — Tiszántul, Erdélyig, az Igfon erdőig, Marostól Szamosig, Marót ütötte fel fejedelmi székét kozár népségével, — azon alul pedig Orsza (Urschia) váráig, a mai Orsováig, a bodoni várból kirohant Glád lett urrá a kunok segéderejével. — Csöndes nyugodtan hallgatták Álmos és a népfők, a tölők menekedni ügyekvő halicsiak biztató szavait, mert Etele országának visszafoglalása még a Don mellől kiindultokkor főcélját tette törekvésöknek; tervöket minde mellett természetöknél fogva gondosan eltitkolván, örültek ha a különben is célul tűzött út fáradalmaiért gazdag ajándékokhoz, az elfoglalandó föld állapotáról részletesb ismeretekhez, s a majdan szomszéd nemzetek szükséges szövetségeihez juthatnak eleve, szép szerével. Bé-

kére léptek tehát a halicsiakkal is, és továbbmenetelők felől szavokat adták. És határtalan szíveskedésre buzduzt fel örömében a halicsi herczeg is. Nemcsak barmaikat rakatta meg eleséggel és minden egyéb szükségességekkel, de számtalan vágó marhával is megajándékozta őket, s 2000 ijaszt és 3000 parasztot rendelt eleikbe, kik az úgy nevezett Havas erdőségen át egész az ungi szélekig elkészítsék utjokat ¹⁾.

Igy haladtak elődeink a kiewi ütközet után, legkisebb vérontás, legkisebb harcviadal nélkül békés zarándokként, a népektől, mellyeknek birtokain át kellett menniök, mindenütt vendégül fogadva, s ajándékokkal halmozva, — egész a mai szép hazát körítő hegyekig. Kedélyes keblöket nem torzította barbár népcsordák öldöklő szelleme, melly szenvedélyből dul és ömleszt vért, s bünös kedvtelésből áraszt halált jóra mint gonoszra. A nagy előhadat, a nemzetszokása parancsából maga a fővezér Álmos ur vezette, s miszerint hátmegől fedve legyen a lassan haladó s szélesen kiterjedt néptömeg, a Bog és Ingul folyók mellett Előd maradt vissza számos csapatával ²⁾. Álmos

¹⁾ Béla jegyz. 10 11. 12. fejez.

²⁾ Így egyeztettem én meg csak bíboros Koszta császárt névtelen jegyzőnkkel. E részben azonban a helyszínen járt jeles Jerneynk majdan kijövő tudományos munkája adhat bővebb felvilágosítást, — azt semmi esetre sem lehet képzelni hogy egy milliót felülhaladó néptömeg, egyszerre, s egy csapatban vergődött át a munkácsi hegyeken, s hátmögött fedezetlen hagyta volna magát.

hadseregét szerencse kísérte. Hosszas utazása után végre átvergődött a halicsi s beregi hegyek erdős és sziklás bércein, s a Latorcza által hasított völgy kigyózó torkolatain az Ungvártól keletre elterülő szép rónára jutott. Örömeztet rezgette át a vándor nép keblét, s a legelőszőr birtokba vett helyet, meghaladt fáradalmas pályája és munkás törekvése örök emlékeül Munkács-nak nevezte. Azon gömbölyeg hegy körül, melly csodás bájjal emelkedik az imént említett rónaság közepén, s mellynek tetején ma az állodalom fenyítő hatalma gyakorlathelyéül szolgáló munkácsi vár áll, 40 napot szentelt az ősz fűrtű Álmos eltikkadt népe nyugalmanak. És e 40 nap megreszkedtette a körülfekvő vidéki lakosokat egész valójokban, mert szélszárnyon repült közöttök is a hír, hogy a magyar hadakat vezető Álmos ama félelmes Etele király bátor ivadéka. Ugyanazon nemzetségűek, ugyanazon jelleműek voltak e lakosok már akkor is, mint jelen napjainkban. Inkább szolgálatra mint harcra termettek. És e lakosság, fegyver helyett mivel lakóföldét védje, a meghunyászkodást s alázatosságot választotta vértől. Szolgálni mindegynek gondolta, akár a bolgárnak akár a magyarnak, tehát könnyen urat cserélt, és önkényt meghódolt. Hizelgő tisztelkedéssel kezdett járulni Álmos eleibe, félelemmel szolgálni mind neki mind népe nagyainak, miként saját urának, és örömszínlelve ajánlani eleségül minden termékeit. Aztán elregélte, hogy a Duna-Tisza között valóban Keán a Szalán ösatyja foglalta el az

Etele király holta után, a görög császár tanácsából és segedelmével, s e tótajkú népséget ő telepítette át Bolgárországból a ruthén szélekre. Végre magasztalva szólott a föld termékenységről, főként pedig fejedelme kormányzatáról, kit szomszédai előtt nagy hatalom s tekintélylyel bíró férfinak festett.

Kimondhatlan megszerették Álmos és a népfők a munkácsi vidéket, s miután a lakosok gyáva jámborságát, ennek világánál pedig azon foszlékony kötöléket mellyel fejedelmökhöz csatoltattak, kézzelfoghatólag tapasztallák, vig örömlüktetett ereikben, rég ápolt tervök sikerének biztos közeledtén. És nem késedelmeztek sokáig, hanem még mielőtt a távulabb székelő Szalán bővebben értesülhetett szándékukról, s ezt hathatós bédszerekkel gátolhatta volna, hirtelen felkerekedtek, nyugat felé a nem meszsire eső ungi vár ellen vágattak, s körötte nagy tábort ütöttek. Duka volt ispánja a várnak, kit a magyarok, igen hihetőleg lapos arca miatt, Lab-orcu-nak neveztek. Ő nem látta részéről tanácsosnak bevárni a harc kísérletét, hanem kétes helyzetében szaladással kívánt magán segíteni, hogy a közelfekvő zempléni várba menekülhessen. Azonban a sors mást végzett felette. Álmos harcosai utána nyomultak ¹⁾; azon folyónál, melly Csértészen felül a Beszkéd hegyekből eredve, Ungot elválasztja Zemplén

¹⁾ Béla jegyz. 12. 13. fejez.

vármegyétől ¹⁾, elérték, kézre kerítették. És itt undorító vonás kezd bélyégezni a magyar eddigi nemes hadi tetteit, mi valamint egyrészt félelmessé tette nevét a szomszéd nemzetek előtt, úgy a gyűlöletet is nagy mértékben nevelte iránta. Dukát a laborcút, vagy rettentésül, vagy mi nemzetünkben gyakran szinte nem hiányzott, csupán hiú s gúnyos megvetésből, a folyam partján gyalázatos fára akasztották negédes üzői. Ma Mező-Laborc helység áll azon tájon, hol a szerencsétlen Dukának nyomorúan végződék élete. Magát a folyamot Laborcának nevezték őseink a tett emlékére.

Könnyű szerrel hatalmába kerítette ezek után Almos a megszállott Ungot, s bevezetvén győztes hadait a várba, nagy áldozatokat tétetett a nyert diadalért a nemzet halhatlan isteneinek. A szent áldozatot, vagy miként a hajdani magyar ajk ejtette: „áldomás“-t, negyed napig tartó vidám lakoma követte, és az „áldomás“ szó, mi az őskorban áldozatot jelentett, lakomássos hála értelemmel maradt fel mind maig nyelvünkben, és szokásul maradt minden ünnepélyes tett alkalmával nemzetünknel ²⁾. Miként azonban öröm ritkán van szomorúság nélkül, e nagy nemzeti vigalmat is mostoha eseménynek kellett megzavarni. Az Atel és Geich folyók mellett, melly nevek alatt némellyek a Volgát és Jaikot s az ezek közt fekvő Kipcsák (Kipciak)

¹⁾ Szirmay: Notit. Topogr. Com. Zemplén. 66. §.

²⁾ Béla jegy. 13. fejs. és Szirmay idézett munk.

tartományt értik ¹⁾), de történetlapjaink és a dolog természetesenb rende szerint mást mint az etel- vagyis donmelléki vidéket érteni nem lehet, egy harcias nép tanyázott bedzsnák azaz sógor, pecseneg, pecineg, pacinák, pacinacita és még több más elferdített nevek alatt ismerve; — őseink besenyek vagy besenyőknek hitták. Délre e népséghez az úzok, vagy ghúzok, vagy oghuzok, azaz fehér kúnok laktak, kik pалóc és turkomán vagy is török-kún névvel is jeleltettek ²⁾), — délnyugotra pedig, a fekete tenger éjszaki részein és a Krimben ugyanazon népség, melly hajdan zich, másképp keszek vagy kaszog, vagy kazách, miből az oroszok később k o z á k -ot faragtak, de kazar és kozár sőt kabbar nevet is viselt, s mellynek egy ága, a kabartaik, a Hidzsret VII. századában a Krimből kelet felé, eleinte a Kubán kettős torkolata által alakított szigetbe, onnan mai lakhelyére a Kaukázba költözwén, C s e r k e s z nevezet alatt ³⁾), nemcsak csodált szépségű nőiről, de az orosz hatalom ellen olly rendületlen bátorsággal küzdő vitézségéről is lőn világhírűvé. Ezen utóbbi két nép, az úzok t. i. és kozárok, összeszövetkezvén, a besenyeket megrohanták, megverték s lakhelyökről elűzték; a megveretett besenyek pedig hazátlanul barangolva nyugotra nyomultak,

¹⁾ Hammer, a magyar tud. társ. Évkönyvei III. k. 137. — 114 l.

²⁾ Hammer ugyanott.

³⁾ Hammer: Gesch. des Osm. R. IV. k. 286. l.

az Ingul folyó mellett Előd vezérlete alatt tanyázó magyar utócsapatokat megtámadták, meggyőzték, s azon tartományból, melyet az idegenek Elődről Lebedinneke neveztek, kiszorították ¹⁾. Ésők azon nép, melyet a magyart Pannonia felé riasztó kísértetes saskeselyűknek fest az ősi népmonda.

Az Előd hadainak ezen megveretése nem annyira a fegyver alatt elhullottak mint inkább a miatt volt a magyar nemzetre nézve igen fájdalmas, hogy ezen hadak a besenyek által kettészakasztatván, egy részök a nagy nemzettel soha többé nem egyesülhetett, hanem kénytelen volt keletre visszatérve, a kozárok védbarátsága segédelmével Perzsaország éjszaki részein telepedni le; — a másik nagyobb rész azonban nyugatnak tartva, az Uzu vagy Dniper, Neszter vagy Dnizter, Pruth és Szeret folyók mentében Besszarábiában, Moldvában és Oláhországban ütötte fel sátrait ²⁾. És a magyarok

¹⁾ Bíboros Koszta császár. De Admin. Imperii 37. 38. fejez. — Jerney a Koszta Chyngilus-a alatt a Sin hul vizét érti, lásd: Magy Acad. Érteztő 1844, 134 l. Pray azonban Lebediást, vagy is a Lebedyn erdőt a Bog mellé helyezi s a Chyngilust Ingul-nak magyarázza. Mindez még felvilágosítást vár, ott azonban hol Hammer keresi, a Volgán túl keresni a Chyngilust semmi esetre sem lehet —

²⁾ Bíboros Koszta, id. h. Az Atelkuzu, vagy miként Hammer tudományosan mutogatja Atel kai Uzu nem egyéb mint a Don és Dniper melléke; hol mindenütt követék a besenyők őseinket lakhelyeikben.

ezen veszteségét nem csak ők vették érzékenyen, de a szomszéd kozárok is, kik a három év alatt, mellyet mellettök töltöttek, a magyarokat minden viselt háborúba meghítták segítségül, s vitézségük és együttharcolásukért a kozár khán annyira megkedvelte őket, hogy miszerint mindinkább befonja saját nemzete érdekébe, a nemes-származású bátor Elődöt egy főrendű kozár leánynyal házásította össze, sarjadékaiból buzgó védőit remélvén a kozár népességnek. Mihelyt tehát elüzetésök s a Pruth és Szeret melletti letelepedésök értésére jutott, rokon érzelmüket a saját országát is naponként betöréssel fenyegető besenyők ellen fentartandó, követeket indított hozzájuk, kérni őket, hogy bizonyos fontos tárgy elintézése végett magát vezéröket küldjék székhelyére. Előd megjelent. És a kozár khán eleibe terjesztette, miként őt nem egyébert hívatta magához, hanem hogy miután nemes, ildomos, vitéz és előkelőnek tudja a magyarok között, fejedelmévé tegye nemzetének, kozár védő fenhatóság mellett. E terv azonban, valamint már az imént említett házasság, nem ütött ki a khán számítása szerint. A kozár asszony ugyan is terméketlen maradt, — s a szilárd lelkületű Előd eleven emlékezetben tartván a hitet, mellyet Álmosnak a többi törzsfővel együtt esküdött, az ajánlást röviden visszautasította. „Köszönöm uram! — monda a khánhoz — irántam mutatott szíves jóakarodat, de kívánságodra nem hajolhatok; — nemcsak mert elégtelennek érzem magamat az álta-

lad tervezett fejedelemségre, de mert egy más és pedig fő vezére is van a magyar nemzetnek, kit Álmosnak hínak. Ennek fia is van, Árpád nevezetű. Őt szólítsd fel tehát szándékod iránt, s ha úgy tetszik ismerje el ő, vagy fia, pártfogoló fenhatóságodat.“ Tetszett a khánnak a férfias őszinte felelet, s újabb követeket küldött vissza Előddel, kik megkedveltecsék tervezett szándékát a magyar nemzettel ¹⁾. És úgy látszik ép az ungi vidék elfoglalása örömnépét üle a nemzet, midőn a kozár követek hozzá megérkeztek. A kozár khán pártfogása nem látszott céliránytalannak illy körülmények közt, midőn tudniillik egy részt az Előd hada a besenyők által nagy veszteséget szenvedett, s ezeknek újabb előrohanásától is tartani lehetett, másrészt az ungi tartomány elfoglalása miatt Szalán részéről előgördítendő akadályokra is erő és éber figyelem kellett. Negyed napján tehát az ungvári vig áldomásoknak, Álmos a korában már aláhanyatlott, a nemzet iránti köteletségének nemes érzetében, miszerint a hozzá annyi vonzalommal s tisztelettel ragaszkodó népet azon fáradalmas út és nehéz pálya után, mellyet eddig az ő ügyesen irányzott vezérlete alatt szerencsésen meghaladt, egy vidorabb erőteljesebb kar ótalmba

¹⁾ Bíboros Koszta, id h. — Engel a 3 évet, mellyet a magyarok a kozárok szomszédságában töltöttek, 203 évek olvassa! s a harciatlan halász vadász magyar népet annyira aláveti a kozároknak, hogy ezek csak kegyelemből hagyták meg lakhelyét, törzsofőit, sőt nyelvét is.

adja, összegyűjtötte a nemzeti tanácsot, s önkényt lelépven a bokros gonddal járó s szakadatlan erélyes működést igénylő fővezérségről, az alkotmányos szerződés I-ső pontja értelmében, fiát Árpádot mutatta be maga helyett vezérül s parancsolóul. Lelkes örömmel fogadta a nemzet azon atyának, kit a köz szeretet és bizodalom emelt a fő polcra, ki az adott hitszót kegyletes buzgalommal töltötte be utolsó hajszálig, sokat ígérő reményteljes fiát, és miszerint egész deli természetben láthassa őt a népsokaság, kozár szokás szerint paizsra emelte, és felhangoztatta előtte a hódolat ünnepélyes esküjét ¹⁾. Hol és mikor érte végét Álmos, hallgat a történet. A krónikai rege azt mondja: Erdélyben vágták le, mert felette az volt a végzés, hogy ne láthassa Pannoniát, az ígéret földét. Csillagként ragyogott ő a magyarnak egén, — felfénylett és eltűnt, a nélkül hogy tudnók: honnan és hová. Roma fiai elevenen az égbe szállottnak hitték alapítójokat, mert nem akarták a nagy férfi felett kimondani az emberiség megsemmítő szavát: „meghalt s eltemették.“

¹⁾ Béla jegyz. 13. fejez.

ŐSTÖRTÉNETÜNK

NÉHÁNY FONTOS KÉRDÉSÉRŐL.

D. SCHEDEL FERENCHEZ

D. RISCHEL ÁGOST.

Igen tisztelt Tanár Úr! Kívánatahoz képest ím közlöm Kegyeddal nézetimet Nestor orosz krónikáirónak az ugorokat illető híres helyéről. Előttem fekszik ezen a XII. század elején virágzott írónak Schlözerféle kiadása. Összehasonlítás végett elővevém Bélának (ki alatt én I. Bélát értem) ugynevezett névtelen jegyzőjét, Endlicher kiadása szerint, és Constantinus Porphyrogenitust, ki legrészletesebben írt a t u r c o k ősi székeikről, — a X. század közepe körül. Ama hely, Schlözernek, minden nyelvtudós által helyesnek ismert, fordításában így hangzik: „Im J. 6406. (d. W.=898. n. Ch.)

zogen die Ungarn vor Kiev vorbei, über einen Berg der nun der Ugrische heisst. Sie kamen an den Dneper und standen hier in Weschen, denn sie marschirten wie die Polovzen. Sie waren vom Orient hergekommen, und stürzten durch hohe Berge die die Ugrischen genannt werden, und fingen an die dort wohnenden Wlachen und Slaven zu bekriegen. Denn da sassen vorhin Slaven und Wlachen nahmen ihr Land ein. Nachher aber verjagten Ugern die Wlachen und erbten dieses Land, und sassen mit den Slaven zusammen, die sie unterjocht hatten. Von der Zeit an ward das Land Ungern genannt.“ Híven magyarra fordítva: „6406. évben (a világ ter. fogva=898-ban Kr. után) a magyarok Kiev mellett elköltözének, egy hegyen át melly most Ugor-nak nevezetik. A Dneper-hez érkezének, s itt sátorokban állának, mert úgy költöztenek vala mint a polovcok. Keletről jövének ide, s magas hegyeken rohanának által, mellyek Ugor hegyeknek nevezetnek, s haddal kezdék megtámadni az ott lakó vlachokat és szlávokat. Mert azelőtt szlávok laktak ott, és vlachok foglalák el tőlök az országot. Azután pedig ugorok üzék el a vlachokat s öröklötték az országot, és együtt lakának a szlávokkal, kiket meghódítottak. Azon időtől fogva az ország Ungariának nevezetett.“

Honnan tudja ezt Nestor barát kétszáz évvel utóbb, ő, a legrégebb orosz krónikairó, ki olly országban lakott, melly polgárisodással is alig, még kevesebbé műveltséggel birt? Tán népe

mondáiból? vagy a kolostori iskolából? Meglehet. De valószínűbben a byzantiaktól. Azonban e népjáratról egy byzanti író sem teszen említést. Lássuk. A szomszéd nemzetek történeteire vetett egy-két oldalpillantás által sikerül tán a valót felfedezhetni.

Az idézett hely lehetetlen hogy Nestor fejéből került volna, bár tollából folyt légyen is, ha, mikép azt született szlávok s jeles tudósok értik, a szöveg szavai helyesek. Schlözernek igaza van, több ízben állítván, hogy e helynek semmi értelme nincs (V. T. c. 9. p. 111.) noha e helyet magok a szlávok, elég csodásmódon ugyan, támogaták; mert Kievtől kelet felé, a Dneper és Volga közt, semmiféle magas hegyek nem találhatók. Béla névtelen jegyzője sem tesz említést Susdal és Kiev között fekvő hegyekről, s ép oly kevéssé a tudós császár.

Tegyük fel azonban, hogy volnának hegyek, e hegyek még sem lennének azok, melyeket Nestor gondol, s azért kétszeresen téved Schlözer, ha „ugrisch“ alatt „ugrisch-nál“ egyebet ért; s ugorskija gory-t nem „ugrisch“ hanem „hegyes“ által kívánja magyarázni; mert hiszen mi értelem van a hegyes hegyekben? Mire való az „Ungern“ és „ugrisch“ kifejezések váltogatása, melyeket az orosz szöveg nem ismer, hol az ugorskoi melléknév kétértelműség nélkül ugor (többesben ugry) főnévből van képezve.

Vagy e hely — ha nem Constantinus Porphyrogenitus valamelly elveszett fejezetéből

vétetett is, ki a 9. fej. De Adm. Imp. megnevezi ugyan Kiev városát, a nélkül azonban hogy itt vagy máshol említést tenne a magyarok költözéséről, meglegedvén őket Lebediasból egyesenesen Atelkuzuba vinni — mégis tán egy előtünk ismeretlen egykoru görög író töredékének tekintendő, mellyből Béla jegyzője, úgy mint a kievi barát, vagy másolója kölcsönözte azt? Semmi sincs e gyanításnál természetesebb, mi ugyan Schlözernek, a szegény Névtelennek szerencséjére, eszébe nem jutott. Mint járta volna meg, ha a tisztes Nestor bizonytságot nem tesz arról, hogy ugerek Kiev mellett vonultak el. E gyantással megszűnik az értelem nehézsége, s elenyészik a keleten fekvő hegy is, mert ha az említett helyet Kárpáton inneni író tollából folytatnunk tesszük fel, az rögtön teljesen világossá lesz: t. i. az író és Kiev közötti hegyek nem egyebek mint a Kárpátok, mellyeket Nestor más helyt caucas hegyeknek is nevez, Caucas alatt azt értvén, mit mi Alpok alatt, t. i. magas hegyeket.

Kérdés azonban, vajjon ama hely másképp valóban nem fordítható-e? s kell-e, hogy azt megmentjük, azon véleményhez folyamodnunk, miszerint az Karpáton inneni íróból kölcsönözött? Én részemről sem értelmetlennek, sem valamelly tudákos másoló becsusztatásának, sem Nestor valamelly idétlen tudósításának, hanem jól megfontoltan alkalmazott tanuságnak tartom, mellyet a kievi barát úgy, mint Béla király névtelen jegyzője, egy elveszett görög íróból,

nem különben szóhagyományokból, írt le. Nestor kétségkívül jobban ismerte nálunknál a byzantiakat, kik a névtelen jegyző előtt sem lehettek ismeretlenek, minthogy a görög nyelv ismerete egész a XIII. századig annyira el volt nyugati Dáciában terjedve, mint a milly ismeretes még a XIX. század közepe körül keleti Dáciában. Maga a névtelen jegyző is tanúságot látszik tenni a görög nyelv ismeretéről N. barátjához szóló bevezető levelében. Tán fel fog még egyszer találatni azon Dares Phrygius is, kit ő használt. (Ki volt egyébiránt ezen N., kit levelébenekép üdvözl: „Viro Venerabili salutem!“ — hol űzék tanulmányaikat? még eddig nem tudjuk.) Én e helyet csupán egy comma becsusztatásával „Uger“ mellé következőleg fordítom: „Im J. 6406 zogen die Uger (,) bei Kiev vorbe (,) über ein Gebirge, das nun das Ugrische heisst. Angelangt am Dneper, standen sie hier in Zelten, denn sie zogen einher wie die Polovzen“ stb. Azaz magyarul: „6406. évben az ugerek, Kiev mellett elhaladván, egy hegységen költözének által, melly most ugor hegyeknek neveztetik. A Dneperhez érvén, itt sátorokban tanyáztak, mert úgy költözének mint a polovcok. Ők keletről költözének (azaz túl a Volgáról, mellyen valószínűleg Niznei Nowgorodon felül jöttek át) és (m i u t á n Susdalról délfelé fordulva Kiev mellett elköltözködtek) magas hegyeken nyomúltak át, mellyek ugor hegyeknek neveztetnek (azaz: a Karpatokon, mellyeket előbb Caucasi hegyeknek nevezett), és az ott (t. i. nyugoti Dáciában)

lakó volochokat és szlovénokat haddal kezdék megtámadni; mert ott azelőtt szlovénok laktak s volochok foglalák el tőlök az országot. Ezután azonban az uger-ek elűzik a volochokat s el-öröklék (meghódíták) az országot, s együtt lakának a meghódított szlovénokkal. Azon időtől fogva az ország Ugorországnak neveztetett.“

Igy fogván fel e helyet, senki sem fogja azon hegyeket, mellyek ugor hegyeknek neveztetnek, Kievtől kelet felé keresni, sem azokat, mellyek Nestornál I. 27. Caucasoknak is neveztetnek, azokkal felcserélni, mellyek a Pontus és Caspi-tenger közt fekszenek; e szerint senki sem fogja már az ott lakó volochokat és szlovénokat, a Dneper lakosinak tartani, senki sem hiendi többé, hogy a Dneper mellett szlovénok volochok által elűzettek, de a névtelen jegyzőt sem fogja vádolni senki, miszerint a Hungarosoknak a karpatokoni átmenetéről szóló tudósításait költötte volna, mellyeket ő mint a későbbi Nestor is, inkább a byzantinusokból meríthetett.

Ezekhez, mielőtt befejezném e tárgyat, még néhány észrevételt. A világ teremtetése vagy inkább a bibliai, azaz: Ádám paradicsombóli kiűzetése aeráját a keresztény időszámításra reducálván a görög egyház, rendszerint az 5508-dik évet veszi Krisztus születése esztendejéül, mit ugyan némelleyek többre, mások kevesebbre tesznek. Krisztus születésének esztendeje tehát ingadozó, habár Ádámé erősen áll, s innen Nestornál az eltérő évszám, melly hamis, ha 5508-at veszünk (azaz: 898-at), és Anonymusé, melly

helyesb (t. i. 884) mert tíz év különbségre meg-
egyezik Constantin tudósításával: sőt e külön-
séget is el lehet oszlatni.

Ugoroknak nevez az orosz, hol a spe-
cialis nevet nem tudja, vagy nem akarja meg-
nevezni, minden népeket, melyek a verchotúri
(és caucasi?) hegyekbőljövének Európába, s melly
népeket a hellenek és romaiak scythák és sar-
matáknak neveztek, a byzantinusok pedig törö-
köknek. S e melléknév: „fehér“ véleményem
szerint korábban kivándoroltat, „fekete“ pedig
későbbben kivándoroltat jelent.

A polovcok a görögöknél chazaroknak
neveztetnek, Zonaras azonban, Anonymus és
Nestor kortársa, Cumanusoknak nevezi őket; a
magyaroknál pedig egyáltalában kúnok, azaz:
húnoknak neveztetnek. A volochok nem román-
nok, hanem bolgárok, kik 407 után vándoroltak
be Dáciába, s akkor szövetséges társaik voltak
a húnoknak. Részint már keresztyének lévén,
jobban szívtottak a romanisált dákokhoz, kik egy
vallásuak voltak velök, mint az arián gothokhoz
és pogány szövetséges társaikhoz; elfogadák a
latin nyelvet, a húnok és gothok elköltözése
után magokat az ország urainak, a dákot ellen-
ben, kívül ugyanegy, t. i. román nyelvet beszé-
lének, szolgáljoknak tekinték. Épen így cselek-
vének a Constantinus Pogonatas alatt később be-
vándorlott bolgárok is azon különbséggel, hogy
ezek elfogadák a szláv nyelvet. és nevöket,
mint minden büszke, erős nép, meg tudák tar-

tani, mint a romanisált frankok és szlavizált oroszok.

Ezzel elmondtam volna nézetemet ama híres helyről. Evvel azonban még be nem érem; sőt legyen szabad Kegyed engedelmével Anonymus és Constantinus Porphyrogenitus ide célzó helyeiket is felidézmem. Béla kir. jegyzője röviden ezt mondja: „884-ben Kr. u. (azaz: ha 5552-t hozzá számítunk, mint Kr. születése évét, Nestornál 6406) költözének a hungarusok hétfejei, a hetumogerek (azaz: a kúnok, szlávok s több más népek heptarchái) Mogriából (Dentumogeriából), melly Scythiában van (e szó: „magyar“ sehol sem jó elő a dedicatió kivül, s ott is „Mogerii“ formában), az Etyl vizén át (a Volgán—noha Thuróczy, kinél Etyl Togathának is mondatik, ezalatt a Dont érti, minthogy általában valamennyi nagy folyó egész a Dneszterig Atelnek nevezteték. Ha Thuróczy az Ufát tartá a Volga forrásának, félreértésből azon hegy, hol e folyó ered, könnyen adhatott nevet a folyónak; e hegy neve: Taganta) nyugat felé. Közöttök a főnökök Alm (Ugek fia) Árpád fiával és (onokaival és) mindkét véreivel Zuárd és Kadusával (Hulek fiaival) továbbá Eleuddal stb. (Megjegyzem, mikép Alm és Hulek s több más nevek találtak a warági oroszoknál is illy alakban: Alom, Oleg stb. Zuárddal hasonlítsd Zavart, Kadusával a média i vitéz népet, Attilát pedig hún, goth névvel stb). Sok napok után Etylhez érkezének, s végül Rusciába, melly Susudal-nak neveztetik. Miután pedig (Susdal mellett, honnan, tán két

osztályban, egyik Lebedias, másik Almus alatt, dél felé fordulának) a ruthének vidékére érkeztek volna, akadály nélkül költözének ugyanezen vidéken át Kioviába, s midőn a Danap folyón áthajókázva, Kiovia tartományon átköltözének, a ruthenek statusát szándékoznak meghódítani. A ruthének a kúnok hét főnökeivel szövetkeztek, (Nestor szerint a polovcokkal, Constantinus szerint a chazarokkal), vitézül harcolának; de megverettek, s a megerősített Kiev városába menekültek. Alm üldözőbe veszi őket (Lebed a Don vizén költözött által, hol még most is fenáll egy Lebedian nevű város, s a Chorolon át, hol Obedjan=Lebedin város van, Atelkuzuba) és készülleteket teszen a város ostromlására. Erre a ruthének adót ajánlanak s Alm vezér, evvel megelégedve, elköltözik, hadi erejét a kúnokkal nevelve, s a Hovos nevű erdős hegységen át, a szlávok, blakok, s bolgárok országába érkezik, s ezután nemsokára Árpád fia követi őt a fővezérségben, 908-ban.“

Honnan tudja ezt Anonymus? Tán ugyanazon forrásból, melyből Nestor, ifjabb kortársa, meríte: byzanti, (frank?), írókból (secundum traditiones diversorum historiographorum), s földie szóhasznályaiból, kiket Schlözer egy helyt a kamcsadálokkal hasonlított össze (T. III. l. 182.), igen helytelenül, egyfelül Lebediasnak Constantinus Porphyrogenitus általi kedvező említésénél, másfelül azon csakhamari polgárosító közlönyénél fogva a görögökkel és teutonokkal, kik által a keresztyén vallásba is be lőnek avatva;

nem említvén a büszke bolgárokat, kiknél, a volochok közéjük tudásával, az evangeliom már a IV. századtól fogva hirdettetett, midőn még Nagy-Bolgárországban lakának; nem tekintve a szlávokat is, kik több szomszédságokban hatalmas státusokat alapítottak, t. i. Germaniában és Moesiában, s nyelvöket a bolgárokra egészen, az oláhokra félig s a magyarokra némi részben átengedék, kik tehát Dáciában is, hol még knézek alatt állának, nem lehettek egészen míveletlenek. Távol legyen, hogy a történeti critica Kantját gonosz indulattal vádoljam a magyarok iránt, meg kell mégis vallanom, hogy részemről igen is nagyon elfogultnak látom őt a magyarok irányában. Fő célom e sorok írásánál, valamint általában minden tanulmányimban, az igazság kikutatása, s korántsem törekszem azon, hogy bal vagy hamis magyarázgatással eme vagy ama nemzetnek-kedvezőleg kezeljem a történet mérő serpenyűjét. Sine ira et studio! Mellékcélom mindazáltal a magyarok és oroszok régi becsületes krónikáiról egyfelül durvaság, másfelül túlbecslés ellen védeni. Anonymus szint olly becses Dáciára, mint Nestor Oroszországra nézve. Mindkettő kortárs volt, csak hogy amaz férfi már, midőn ez még gyermek. Endlicher fő védoka (41. l. „Vel hoc unum commemorasse sufficiat, ubi sylvae, quae dicitur Peturgoz, meminit stb) Keresztúri ellenében nagyon gyöngye: 1) mert semmi sem kényszerít bennünket annak elfogadására, hogy Béla halála után az Anonymus (helyesen Paulus) maga is nemsokára meghalálo-

zolt; 2) mert az erdő megnevezésének más lehet oka, mint a melly felhozatik; 3) mert Paulus könnyen élhetett Kálmán koráig (1095—1114), a nélkül hogy 80 éves aggkorban kellett volna könyvét megírnia. Ha Paulus I. Béla halálakor 30 éves vala, 1096-ban, midőn, mint hírlik, Péter dalmát király Gozd erdejében megöletett, 63 éves volt, s e kifejezés: „quondam Notarius“ arra látszik mutatni, hogy ez már rég azelőtt volt. Ha Schlözer, ki mindent, mit rögtön nem érte, az utóbbi korokra nézve is érthetlennnek tartott, noha egy helyt maga is igen szerényen szólal fel, mondván: „Haec aliis post memoranda relinquo;“ ha továbbá olly helyet, melly érthetlenn volt előtte, legott képtelennnek nem tartván, inkább szorosban megvizsgált volna: akkor, a helyett hogy maga magával ellenkeznék, maga magát gyakrabban igazítaná, s az utóvilág előtt hibáival cégéreskednék, végül mindent lelkesben felfogott, ítelt, s fordított volna; nem űzött volna tréfát Anonymusnak consensusából cum Constantino et Nestore, s annál inkább nem írta volna Nestor, III. 137: „Ki gyanuba vesz, mintha travestálnám a szöveget, az olvassa meg, ha érti a barbar latinságot, olvassa meg Anonymus eredeti szövegét, mellyet sokkal nevetéségesbnek találánd, mint a millyen az én rövidre vont fordításom.“ Én erre csak azt felelem: ki mit nem tud, tanulja. Ha Schlözer nem érti Anonymus latinságát, akkor ne fordítsa; azon képtelenség vádja, mellyet Nestorra és Paulusra ken, őt magát kétszeresen nyomja. Hol mondja

azt a jegyző: Kiev városán átmennek, s csak azután nyomúlnak át a Dneperen? (Nestor III. 111.) Én azonban megeléggel gyarlósága érintését, a legrégiebb forrásokból sietek meríteni.

Vegyük figyelembe, mit Constantinus császár, vagy egy ifjabb kortárs, kinek a Nestor- és Paulusnál feljegyzett helyet köszönhetjük (Constantint egyikök sem olvasta, minthogy nálok semmi Sabartoasphal, semmi Atelkuzu, semmi féle Lebedias nem jő elő), az utóvilágnak átada, s úgy találándjuk, hogy a jegyző csak a Kiev melletti háborús történetek dolgában tud többet a császárnál, s a barátnál, mintegy kárpótlásául annak, miről neki kevesebb tudomása van; mi annál inkább megerősít vélekedésemben, hogy a magyarok két osztályban, vagyis két hadseregbe osztva, költözének be: Lebed, az idősbik, előre délfelé, Alm mögötte, inkább oldalt, aztán nyugot felé. A tudós császár De Adm. Imp. 38. fejj. következőleg ír:

„A törökök hajdan (t. i. 884 előtt) a charok szomszédjában lakának (kik Éjszak-Sarmatiában laktak a Fel-Don és Volga közt) Lebediában (=Dentumogria, Samara éjszaki részében, hol a Chidma vagy Káma foly, mellyet Constantin Chingylus v. Ingullal látszik felcserélni, hol később Lebedias magyarai lakának; hasonl. Chidmával a Klizma vizét is, melly mellett Susdal fekszik). Ők akkor bizonyos okból sabartoasphaloknak neveztettek, s hét nemzet-ségből állának. De ők a kankarok (a pacinákok legvitézbejei, kik Jaik és Atel között legeltettek).

által országukból (az Ufa és Viatka közt) kiszorítottak, s egyik sereg kelet felé költözék (de azután délnek, s így — az Uralon és Embán át? — folytatva útját) Perzsia felé fordúla, hol még most is Sabartoasphalnak neveztetik (tán csak avar? v. ö. Justin. I. 41. Zassaortenon); egy másik csoport pedig Lebedias s más főnökök alatt nyugot felé költözék, és (résztint) Atelkuzuban telepedének le, azon országban, melyet a Boruch, Kubu (=Kuzu? Bugu helyett?), Trullus, Prutus és Szeret-folyók mosnak, s melly ország most nyugati Pacinaciának neveztetik (c. 37.). Itt laktok közben Árpád, Almutz fia, a chazar főnökök sürgetésére, kiket chagánjok bízott volt meg erre, örökös fejdelmévé neveztetett valamennyi török hercegnek (szláv szóval vojvodáknak). Néhány év múlva ezután a pacinokok Atelkuzuba ütének be, s elűzék a törököket, kik most már (Sereten átmenve, rablások közt) Morvaországba rohanának be és — ezután — elfoglalák mos'ani országukat.“ Pótlólag 39. fej. még ezeket beszéli a császár: „Míg a törökök Atelkuzuban lakának, hozzájuk jövének a kabarok, a chazarok legvitézebbjei, s a nyolcadik nemzetséget képzék.“ (Ezek alkalmasint a jegyző kúnjai.) És a 40. fej. „Leo császár (888.) a törököket Atelkuzuból segítségül hívá a bolgárok ellen. Liuntica (vagy Leontin, valószínűleg fordítása az Oroszlánnak) Árpád fia, ezután a Dunán átkelve az országba beüte s megveré Simon bolgár királyt, mire ismét visszatére. A bolgárok, boszut állandók, szövetséget kötének a pa-

cinákokkal, s míg Árpád távol volt (Arnulf által Szvatopluk ellen segítségül hívva, 892.) nagy rohammal ráütének a magyarokra (kik már egy időtől fogva a hegyes Moldvába huzódának vissza) és csaknem kiírták őket. Árpád, midőn visszatértével elpusztítva találá az országot, bejöve (valószínűleg Galiczia felől, hol az öreg Almus tartózkodék) azon országba, melly még most is a törökök birtokában van, melly ország nevét azon folyóktól vevé, mellyek keresztül folyják, először a Temestől (mivel ez legközelebb esett a császárhoz), azután Tütestől (azaz: Teuticus fluvius, tán hajdan határfolyama a Teutonország alá vetett szlávoknak, mellyet a magyarok Tótpataknak nevezhettek, mert a magyarok csak a dáciai szlávokat nevezik tótoknak; most e folyó Begának azaz: Bach-nak (patak) neveztetik), a harmadik folyó Mores, negyedik Krisos, ötödik Tisza-nak neveztetik (melly utolsót Árpád legközelebb érte).

Tekintsük most át egy pillantással három coriphaeusaink idézett helyeit, azt találjuk, hogy mindenik helynek megvan a maga sajátága, egyik sem hasonlít a másikhoz, egyik sem ellenkezik a másikkal, mindenik igazat s valót foglal magában. De mikép találjuk fel ez igazságok összefüggését? Constantinus a törököket Lebediásból a pacinákok által állítja kiűzetni, Paulus a hetumogereket Dentumogriából kiköltözni, és Nestor az ugorokat keletről mondja költözni. Constantin Lebediast Atelkuzuban hozza fel herceggül, Anonymus Almust Kiev mel-

lett, s Árpád fiát valamennyi herceg (beglerbégjének v.) örökös hercegének nevezik. Constantin szerint a törökök Lebediasban 300 (nem 3) esztendeig szomszédai valának a chazaroknak, azután ujolag Atelkuzuban, Paulus szerint a kúnok, s Nestor szerint a polovcok valának szomszédai Atelkuzunak stb. stb. Efféle egybevetésekből könnyű volna kisodrani a történet fonálát, de ez annyi volna, mint történetet költeni. Ez pedig tilos, mert a történetírónak kötelessége, minden állítás bebizonyítására, ha lehetséges, szemmel látott tanukat állítani elő. Minthogy pedig ez nem áll tehetségemben, inkább hallgatok, bár, meg kell vallanom, nekem a hajszálnyira megegyező hypothesisek nem kevesebb kedvesek a praxeológiában, mint a physiológiában.

Ezek után hátra van még szólnom a magyarok eredetéről. A magyarok Lebediasból származnak (mellynek fő folyója Chidma vagy Káma), rendszerint Nagy-Magyarországnak nevezve, sajátkép Nagy-Ugoriának, melynek őslakosai az ugorok, vagy csúdok, v. finnek. „Van finnvilág is, mond Schlözer, a magyarok a finnvilághoz tartoznak.“ Mindkettőt megengedem, csupán azon csekély kikötéssel, hogy finnvilágban élni még nem teszen finnek lenni. Én jelenleg magyarvilágban lakom, s fájdalom! nem ismertetem s nem tekintetem magyarnak, noha a magyarok iránti előszeretetemet már régóta bizonyítgatom. A Constantin által Lebediasnak s Rubruquis által Nagy-Magyarországnak vagy

Pascatirnak nevezett országban finnek laktak, és legkevesebbé sem ellenzették, hogy a mogerok közöttök s mellettök megtelepedének. Kik ezen mogerek? Cedren ezt beszéli: „I. Justiniankormánylata első évében (528.) Gord, az uturgurok chánja (kik a Meotison túl Déli-Sarmatiában legelteték nyájaikat) Konstantinápolyban megkeresztelteték, s visszatértében, vallása miatt, Muager fitestvére által megöletett, ki most chánná emeltetett s a görögöknek Bosporus városában sok veszedelmet okozott. Midőn tudtára esék, hogy a császár iszonyú sereget küldene ellene, elillant övéivel s eltűnt.“ Negyedfélszáz esztendő múlva Lebediában ismet megtalálom őket mint moger-eket, hol háromszáz esztendeig éltek mint jó szomszédai a chazaroknak, Constantin tudósítása szerint, részt véve minden harcaikban, s nyelvöket kölcsönösen megtanulva. A Kubán torkolatától a Káma folyóhoz való érkeztökig, úgy látszik, 50 esztendőt töltének el viszontagságokkal teljes kalandozásban. A görög törököknek nevezi őket, mert e szó a VI. századtól fogva a húnok, sarmaták, scythák neve helyébe lépett. Az orosz, uger (ungar, hongre, wenger) néven nevezi, mert Ugoriából jövének az ő országába. Madjarnak az arab, mert a IX. század óta e név alatt lettek ismeretesek előtte; Constantin is egyik sergöket *M e g e r e* néven nevezi.

Ugy látszik, a mogerek tetemesen megszorodtak Ugoriában, midőn 734-ben a hátramaradt uturgurok a Kuman vizénél a Caucason át betörő arabok által elszélesztettek, szinte a val-

lás miatt. Az egyik felekezet nyugat felé futa, s ezek a törökök (uturgurok ugyan, de nem mogerek), kik 842-ben segítséget adtak a bolgároknak, s 862-ben a morváknak; a másik felekezet éjszak felé fordult, kik aztán rokonaikkal, a mogerekkel, egyesültek. Procopiusból tudjuk, hogy Uturgur és Cuturgur testvérek s fiai voltak egy hún chánnak, kik atyjok halála után (490 körül?) örökségül annak népeiben osztoztak. A magyarok tehát húnok. Q. e. d.

Ki a törökök történetét akarja elbeszélni, ki nem hagyhatja a magyarokat, minthogy a név magába foglalja őket. Ki a magyarok történetét akarja leírni, annak semmi dolga a törökökkel, kik csak későbbben, mint ozmanok, állottak ellenséges indulattal ellenükbe; ki a hungarusokról akar szólni, Paulus téves nézete szerint csak Daciába jövetelőkkel kezdetné el történetét; de a „Hungarus“ szó származtatása mint azt ő adja, hamis; mert a magyarok bebizonyíthatólag csak az oroszoknál jövének az uger finn nevezet birtokába, melly nép köztők 300 éven át békésen éltek, míg nem őket 55 évvel Constantin tudósítása előtt, azaz: 884-ben a pacinákok ama tájakról elűzők.

Ezzel azonban a Kegyed türelmét kimélen-dő, berekesztem soraimat, a hiányzót vagy bővebb fölvilágításokat Kegyeddal való személyes összejövetelemre tartva fel magamnak. Örömmel élek ez alkalommal írásban is bizonyossá tenni Kegyedet a felől, mit szóval is olly gyak-

ran tevék, hogy hódolatom Kegyed iránt ép olly nagy mint tiszteletem mély a magyar irodalom körül szerzett érdemei, könyvtárnoki munkássága, és hazafiui törekvéseiért.

Pest, máj. 21. 1845.

A KULONC.

VIG BESZÉLY.

B. JÓSIKA MIKLÓSTÓL.

I.

Ki ne ismerné a kukaci csárdát a puszták mocsárai s nádasai közepett? és Csiribiri János uramat, annak ékes vendéglőjét?

Egy őszi est elborongotta homálylepleit; az eső szakadott mintha öntenék, s olly sötétség terjedt, miképmár hat óra tájban a kukaci csárda érdeemes haszonbérője szükségesnek tartotta volt a nagy ivószobában, egyet azon kedves sárga faggyu gyertyák közül meggyújtani, melyek mind világuk fényéről, mind termetökről olly ismeretese, s igen hatalmasan szoktak prűszkölni.

Tizenegy óra tájban éjjel, midőn ezen hotel-garniba lépünk, s szemünk a faggyucsillagzat szétpercegő világát kissé megszokta, különös társaságot látunk.

Hosszú keskeny asztal nyúlt el az ivószobának udvar felőli ablaklyukai alatt, melyek részint papirossal, részint semmivel s egy kis üveggel is el valának látva. Az asztalon ujnyi vastagságu zsir, sár, pipalé, hamu, korom és mindenféle ételmaradványréteg fölött, czifra, pitykékkal és sallangokkal elárasztott tarisznya hevert, s mellette tartalmának egy része: jókora sodar, turó, kenyér, néhány hagyma, — s elég különösen ezek közepében, mint nem a kukaci csárdába illő perillustris vagy még nagyobb úr — egy serleg pezsgő — míg a tarisznyából még kétőnek ólomborított orra-hegye kacérkodott ki.

Az asztal körül — miért hímezzük hámozzuk — zsványok ültek. Négyen valának ő kedvességök, s közöttök egy, azon csak nálunk található kissé illatos és igen zsiros példányai közül az elhíresedett zsebkaparó hősöknek — Póka Peti nevű.

Ezen úri ember, vagy inkább marha, egészen úgy nézett ki, mint honi zsványaink, mikor igen ki akarnak tenni magokért, és igen szépen akarnak kinézni, bár a b e n é z é s n e k nagyobb barátjai.

Fején a szeretetre méltó Póka Petinek kalap ült, kissé félre vágva, mellynek meglepő hasonlatossága volt egy bús pecérkegombával, miután az, hosszas esőzés után karimáját felkonkorította; — arcában legnevezetesebb volt kis bajusza, igen keményen valami fekete viaszszal neki pederítve, melly alatt rövid szár nyult ki, végén lógott tajtékpipával ellátva. — Alább

az egyént negligében látjuk: pompás vékony gyolcs ingben, és még alább holmi 25-ökre emlékeztető lobogó gyolcs eszközben, széles tűszővel; — vállán pedig, jeléül hogy az nem szűz, olly nehéz és különböző zsiradékkal el-látott szűr, mikép az terhével valami pesti arsz-lánt tökéletesen laposra nyomott volna.

A zsvány közelében egy karabély hevert, s akkora fokos, mikép ha ez a fokos kifli lenne, az egész ékes társaság jóllakhatott volna vele.

A többi egyének leírásával nem fárasztjuk magunkat; azokat igen könnyen lehet a képzelet ecsetével, akármellyik falra mázolni: mert egy két krajcáros Angyal Bandihoz öltözetben, tartásban nagyon hasonlítottak; sőt még nagyobb öntudatával látszottak annak birni: minő szeretetre méltók; melly utóbbi nézetben Csiribiri úrnak roppant lábu violaszin szolgálója is osztozni látszott, mert kimondhatlan nyájas kifejezést adván burgonya orrának s terpedt ajkainak, kifáradhatlanul sürgött, forgott, kacsintott, sohajtott, jött és kelt, — tökéletesen elfoglalva azon rögeszmétől: mikép folytonos jelenléte elkerülhetlénül szükséges.

Lefeküdtek-e már végre valahára? kérde Póka Peti.

Már eloltották a gyertyát — felelt sipegeve a violaszin szolgáló — majd elalszanak.

Nézz csak le az állásba, Marci! — szólt Póka Peti, három társa egyikéhez fordulva: — hó! — nem hallotok semmit?

De igen ám! szólta az egyik zsvány felkelve.

E pillanatban lódobogás hangzott, s nem sokára két férfi jelent meg a csárda előtt. Mindkettő tagjait barna szűr fűdte, mellyről és széles karamu kalapjaikról az eső csörgött le.

Az ivószobában levő zsványok kijöttek a tornácra.

Adjon Isten! üdvözlé őket a jöttek egyike; ki leszállván lováról, a tornácra lépett.

Fogadj Isten! viszonzá a fogadós, ki a konyha ajtajánál állt meg.

Van-e külön szoba? kérdé az ujanjött.

Nincs uram — felelt a fogadós durván: azon egyben, melly használható, úri-asszonyok vannak. — Azután magában mormogta: ezt is az ördög most hozta ide!

Széplakiné, ugy-e?

Igen — felelt a kérdett.

Nekem szoba kell — folytató az idegen: 20—22 öles épület, s vendégszoba nincs! Ugy kendet költöztetem ki! — mozogjon! adasson szénát, zabot a lovaknak.

A fogadós mérges tekintetvetettajöltre, azután kimondhatatlan lassusággal indult az állás felé.

E közben Póka Peti, a lámpa fényénél, mellyet a szolgáló kihozott, az éji vendégnek lovát vizsgálta meg.

Hány esztendő ez a marha? kérde az idegenhez fordulva, ki szűrét rázogatta s épen az ivószoba felé indult.

A kérdett tetőtől talpig méregette tekintével Póka Petit; azután oldalzsebéhez nyúlt,

mintha keresne valamit, s büszkén felelt: Mi gondod rá, ilyen amolyan rongyos zsiványa, arra nem ülsz! ha még tíz illy piszkos mamlaszt hívsz is segítségül, mint ezek a madárvázok itt. Félre! ha jó kell! — Jancsi! vidd a lovakat az állásba, s ha ezek közül a gazemberek közül valamelyik csak orra hegyével közelít a lovakhoz, le kell löni.

Értem, — istálom — mond az idegennel jött inas, — egy öles egyén, kinek feje még aránylag is nagy volt.

PókaPetit azon fitymáló hetykélkedés, melyel az idegen szeme szöktében megtámadta őt — őt magát magas személyében — a híres haramiát, kitől a vidéki táblabírák lázt és csúzt kaptak, — annyira meglepte, mikép egyelőre nem talált szavakat; de pár perc múlva dühösen felkiáltott: Jer hát, állj ki a sikra, ha legény vagy! hadd szorítsam ki lelkedet, ilyen amolyan csikcsördöre, — majd megtanítlak emberségre!

Az idegen e közben az ivószobába lépett, s az asztalhoz érván, kalapját leemelte, szűrét levetette válláról, s a dühös Póka Peti felé fordult, — ki társaival betolongott az ajtón.

A fogadás is eljött, s mindenkép ügykezett a békét helyreállítani. Ej mit! kiáltott — ne pöröljenek nemzeti uraimék; — jobb lesz, ha egy pár itce bort teszünk az asztalra.

Előbb még egy kis multság lesz itt — szólt Póka Peti, kinek szemei kidülyedtek mérgében.

Ne bántsa, drága nemzeti ur! szólt a fogadás, mindig békítve.

Az idegen — kit most az ivószoba világitásában jól kilehetett venni, középtermetű, szerfelett csinos ifju volt, mintegy 23—24 éves. Nem lehet arcot csak gondolni is, mellyben a bátorság sőt vakmerőség élesebben lenne kifejezve. Szabályos vonásai azon makacs, hideg elszántságot mutatak, melly némi gyönyört talál abban: a veszélyt nemcsak nem rettegni, sőt elöidézni. — Öltözete rövid sötétszínű zeke volt, hasonló nadrággal; kendőjét hanyagul vetette hófehér nyaka körül, s így szemközt a felbőszült zsványnyal, alig lehetett valami szebbet látni, mint ezen ifjut, kinek most szikráztak szemei.

Csakugyan volna kedved, pimasz — ujjat húzni velem? szólt most, ki nem fejezhető megvetéssel tekintve a magával nem bíró Póka Petire, ki minden felelet nélkül levetette válláról szűrét s az ifjúra rohant.

Míg ez az ivószobában történt, az állásból három férfi közeledett az ivószoba felé: Jancsi uram, egy zsidó, s egy igen különösen öltözött egyén — kik a tornácon, az ivószoba ablaka előtt foglaltak helyet

Váj! susogta a zsidó: az Phóka Pheti — ismerem, — mindjárt vége lesz a thekinthetes úrnak!

Nem kell félni — mond Jancsi, pipáját vévén elő, s egész phlegmával kivervén azt markába.

Hát khend miért nem seghit a thekinthetes úrnak?

Csak akkor mozdúlok, ha hínak — mond

Jancsi, nagy szemeket meresztvén az ablakon be.

A mint láttuk, Póka Peti egyenesen az idegennek rohant, — ki, midőn őt magára ugrani látta: egyik öklét összeszorította, úgy hogy hüvelyke abból kiállott, s ezt leirhatlan gyorsasággal s erővel tolván a zsvány szemébe, lábával hátulról előre olly ütést adott Póka Peti lábainak, hogy a zsiros Rinaldo Rinaldini azonnal hanyat zuhant a földre. A jövő percben az idegen egy feléje közelítő zsványt, összeszorított öklével úgy arcba ütött, mikép orrán száján egyszerre megindult a vér. Azután annak fokosát egy rántással kikapta kezéből, s miután egyik lábával a félig elájult Póka Peti vastag nyakát a padláshoz szorította, a harmadik zsványt kollintotta homlokba; most mind a három egy csomóban feküdt a tapaszos padlón.

Nem lehet a jelenlevők ijedelmét leírni. A fogadós a kemence mögé vonult; a szolgáló az asztal alá bújt. — A negyedik zsvány, e hirtelen végrehajtás közben — mert alig telt az egészben 8, 9 másodperc — megmerevült; de nem sokára magához tért s a Póka Peti karabélyá után ugrott.

Az idegen, hatsövé pisztolyt rántott ki zsebéből, s kiáltotta: egy moccanást még, s kiadod lelkedet! — — Jancsi!

A zsvány kissé kétkedett, — azután megfordulván sarkán, az ajtó felé rohant.

Jancsi, ki a mint láttuk, az ablak mellett állt eddig, az ivószoba ajtaja előtt termett, és

egy: értem, istálló — után mellbe ragadta a zsiványt, igen jól megrázta, s egyet kanyarítván rajta, olly erővel dobta be a szobába, hogy az, orra bukott s lábait nyújtotta el magától. — Eredj gazember! szólt Jancsi — hadd legyenek többen!

Miután Póka Peti s társai a padlón feküdtek, az idegen köteleket parancsolt elő, s a négy egyén nem sokára olly köteles szolgálja lőn, a mint illő.

Fogadós! szólt a műtét után, kissé egyensúlyba hozván haját: van-e valami jó pincéje?

Van, igen — pa — rancsoljon! hebegte a fogadós, veres orrát félig kidugván a kemence mögül.

Hát valami kenyérvesztegető van-e, kit a közelebbi szolgabíróhoz küldhetnék?

Az is van — —

Ide tehát, — le kell ezeket az élhetetlen pimaszokat a pincébe cepelni, s ott egy szögletbe vágni, míg a szolgabíró holmi sárga sinóros Hectorokkal megérkezik.

Künn még pár ember érkezett az állásból, kiknek egyike úgy véleményezett, „mikép ezen hatalmas úri ember, ki Póka Petit s három társát olly brevi manu tönkre silányította, nem lehet más, mint Sobri! — Mihelyt e név ki lőn mondva s ajkról ajkra kelt: a fogadósnek haja fölborzadt, s egészen kikelve képéből vetette magát a földre, összelevén kezeit s annyira kidülyesztvén szemeit, mikép azok ha szöcskék lennének, legalább két ölnyire kiugrottak volna fejéből.

A szolgáló ellenben, mihelyt meghallotta, hogy az idegen nem becsületes, hanem gaz ember: azon kimondhatlan érdeket érzé, mely a köznépben, főleg a konyhaszolgálok közt, olly szembetűnő mindenki iránt, kit szegénylegénynek és zsiványnak neveznek. Azonnal kibujt az asztal alól, összecicomázta magát, s a legnyájasabban kezdett selypelni, járni, kelni és sűrögni.

Ugy látszott azonban, hogy ez uttal Sobri — ha csakugyan ő volt — incognito utazott s nem akarta magas személyét elárulni.

Fogadós! — kiáltott: vettessen ágyat, pihenni akarok.

Parancsoljon Sobri úr! mond a fogadós, lekapván sapkáját igen alázatosan; jaj, beh nagy szerencse hogy házamnál tisztelhetem! — Aniska! bort hozz szobámba, — vagy talán a Póka Peti pezsgőjét?

Hallgasson, számár! mond az idegen: Sobri egy piszkos kanásznak fia, s nyomorú gazember, ostoba, ki elébb utóbb függeni fog vagy lepukkantják. — Csak nem néz kend tolvajnak, azért hogy négy illy pimaszt levertem lábáról. Mozogjon! — Jancsi!

Itt vagyok, tens urfi!

Hányan vagytok becsületes emberek itt?

A fogadóssal együtt — felelt Jancsi — heten volnánk — istálom.

A fogadóst nem kell oda számítani. Tehát hatan: jó.

Ugy van, tens urfi.

Jól van, Jancsi! most én parancsolok. —

Egyik a hat közül örködni fog a méltóságos aszszonyok szállása előtt.

Azt inasuk is tehetné — kérem alássan — mond Jancsi; de az úgy inog mint a kocsonya; talán a kocsis, vagy talán Ábrahám? — folytatá Jancsi, a zsidó felé fordulván — ki képéből kikelve reszkető szakállal meresztette savó szemeit az idegenre.

Nem thudok a phuskával bálni, thekinthetes úr — dadogta a zsidó.

Állítsd csak Ábrahám uramat oda: legalább ijedtében bizonyosan ő lesz első, ki a zsványokat észre veszi, ha még volnának. — Te pedig eszedén járj, s ha baj van, költs fel. — Aniska látván, hogy a vendég csakugyan nem gazember, kimondhatlan megvetéssel tekintett reá, s nagyokat kezdett sohajtani.

Az idegen megfordult: ezt a madárvázat valami lyukba kellene zárni — szólt, a szolgálóra mutatva — nehogy a pincébe férhessen s még feloldja azokat a mamlaszokat!

Engemet! rikkantott Aniska, csípőjére tévén kezét.

Jancsi! szólt az idegen nyájasan: emeld fel ezen érdekes hölgyet, s dugd be a fűtőlyukba, — azután reteszeld be az ajtót.

Jancsi szó nélkül ölbe kapta a kapálódzó szolgát, s néhány perc múlva a fűtőlyuknak ajtaja be volt zárva.

II.

Az idegen most a hölgyek szobájához közeledett. — Itt vagyok! szólt.

Őn az! Istennek hála! csengett egy dalszerű hang; várjon néhány percig, valamit veszünk magunkra, — úgy sem hunytuk be szemeinket — csak hogy itt van!

És minden rendben van — jegyzé meg az ifju.

Néhány perc múlva a hölgyek gyertyát gyújtván, az ifju belépett.

Alig lehetett valami kedvesebbet látni, mint a három hölgy közül a két elsőt, kik könnyű izletes pongyolában, az ijedség után következett örömtől kipirulva, jöttek az ifju elébe; míg a harmadik nagy veres kendőbe burkolódzva az ablakmélyedésbe vonult, szemérmesen összezsugorodva, nehogy a nagy kendő alatti igen egyszerű öltöny kecsesi árulójává legyen.

Édes Jenő! szólt az egyik hölgy, ki jóval ifjabb volt a másikinál: mit mond ön, hogy rendben van? iszonyú ijedséget álltunk ki; zsinnyok vannak itt?

Igen, a pincében megkötve s lakat alatt, mond Jenő hidegen. — Későn vettem önnek levelét, mert rég itt volnék. Képzelve csak, inasom minden további szó nélkül íróasztalomra tette azt. Vendégeim voltak, — kártyáztunk, dohányoztunk, s csak mikor azok távoztak, találtam meg.

Csakhogy olvastad! szólt az idősb.

Mihelyt a levélből láttam, hogy önök végre mégis elhatározták magukat, azonnal nyergeltettem, hogy közelökben lehessek.

Álmos vagy? kérdé az idősb az ifjut.

A világért sem kedves Theklám — felelt Jenő: ki lehetne az, e kedves jó angyal Herminém mellett!

Jó — mond Hermine: tehát beszélgessünk egy kissé. — Értette ön jól levelem tartalmát?

Szóról szóra — mond Jenő: igaza van, kedves Herminém; nekem nem lehet e hőbörtös ember előtt úgy jelennem meg mint okos ember — szokott.

Semmi esetre nem — mond Thekla: mi is úgy felöltöztettük Mihályt és Erzsit — hogyan! —

Mihály uramat láttam hosszú dolmányában — mond Jenő; — pompás gyerek!

De okvetetlen ezt kelle tennünk — folytatá Thekla. — Mikor jössz Seregélyre?

Gondolom, holnap vagy holnap után.

Csak minél előbb: tudod a végrendeletet, s hogy Herminének kimélni kell bátyját, ki az öreg Seregélyi Kálmán nagybátyjának egész szerzeményét öröklötte, s csak úgy tartozik annak felét Herminének kiadni, ha ez megegyezésével megy férjhez.

Átkozott egy törvény, melly még a halottnak is jogot ad az élők fölött rendelkezni — szólt Jenő. — De már ez így van: még szerencse hogy a szeszély- s különösségekkel teljes

vén csudabogar Herminének és Bélának — mint két testvére gyermekeinek — hagyta szerzeményeit. — Egyszer szó volt róla, hogy Honolulu költözik Pomáre királynőhöz.

Na hiszen ott tett volna még egy komédiát — mond Jenő.

Elég hozzá — mond Hermine: jóváhagyására szükségünk van, s azért határoztuk el Theklával pár hetet nála tölteni.

Miért is — szól Thekla, tréfásan csókra nyujtván kezét — kedvestestvéremtől kézcsókot érdemlek, mint hölgyőr, ki a gyermekekért veszedelemnek teszem ki magamat.

Ezeret egy helyet — mond Jenő, nővére kezét összecsókolva. De kit is illetne e tiszt inkább mint tégedet, Hermine anyjának legközelebbi rokonát. —

Minden esetre — mond Thekla; de ha mind igaz, a mit hallottam — mert soha sem voltam még Seregélyen — nagy béketűrésre leend szükséged, édes Hermine.

Szükségünk, akarod mondani — igazítá ki a fiatalabb hölgy.

Rajtam ne aggódjál: én mióta elhatároztam magamban hőbörtös nagybátyádhoz menni, mindent a tréfás, a bohóc oldalról akarok tekinteni, s nagy reményem van, sok mulattatót találni körében.

Köszönöm alássan! — mond Hermine: hát mérge? hát indulatossága?

Csekélység! felelt Thekla; nincs istennek jámborabb, bánhatóbb teremtmése, mint azon pó-

kaharagú, minden semmiért felbiccenő emberkék, — higgy nekem; egy komoly férfiú, kinek ritkán látod haragját, s ki nem mindenre lobban fel, több tartózkodást idéz elő, mint az illy folytonos forrásban izgó méregkatlan, melynek sustorgásaikba csak egy kis adag hideg víz kell.

Hogyan, Thekla, hideg víz? csak nem remélem hogy nyakon öntöd, ha megharagszik? — mond Jenő, a hölgyekkel együtt helyet foglalván a fenyőszékeken.

Ha — ha — ha — nevetett Thekla: a világot sem! hideg víz alatt h i d e g v é r t értek. E részben fényes példával fogok Herminének elővilágítani. Ha nagybátyád majd ketté csattan dühében, én kényelmes karszékebe ágyalom magamat — ha ilyen van —; legyezőmmel a lehető legnagyobb szelet csinálom, s olly szemeket meresztek rá, mint Minerva madara.

De hát az isten irgalmaért! nem félsz tőle, ha olly dühödt, hogy valamit vág fejedhez?

Legkisebbet sem; s itt a kulcs! — egy hajszálnyi félelem, s vesztett ügyed van.

Ez igaz — mond Jenő.

De már ez mégis több a tréfánál, édes Theklám! kiált fel igen kedvetlenül Hermine: hiszen ez valóságos ostromzár! így én folytonos hadilábon fogok ezzel a hőbörtőssel állani! Uram, irgalmazz!

Ah lelkem kedves, jó, szép Herminém! lehet-e pár illy nagy kék szemmel, s illy vonásokkal bár minő férfiutól megijedni? Beh nem ismered a jámborokat! Legkevésebbé se ijedj meg:

én részemről tizennyolc évvel — nekem, fájdalom! jóval több van — nem azon törném fejemet, mikép kerüljem ki haragját, vagy védjem magamat dühe ellen: alázatos szolgálója; — a világért sem — sőt fordítva, azon gondolkoznám: mikép tudjam őt amúgy isten igazában megkínozni.

Kínozni? — mond Jenő.

Igen — kínozni. Nem értem azt, hogy csavart illeszszek hüvelykére, vagy pár arasszal hosszabbra nyujtassam; hanem hogy azon mértékkel mérjek neki, mellyel ő szokott másoknak mérni.

Ez méltányos — mond az ifju.

Ezt könnyebb mondani mint tenni — szólt közbe Hermine, kinek vonásaiból látszott, mikép Theklának beszéde őt mulattatja. Azután — folytatá: mindez igen szép elméletben; de a gyakorlat.

Ej — mit tesz az? — meglásd, sokkal könnyebb mint gondolnád.

Reméljük a legjobbat, kedves Hermine — mond Jenő; aztán én is itt vagyok.

Hermine kis kezét nyujtotta Jenőnek, ki azt hévvel vonta ajkaihoz. — Igaz, reméljük jót. Sokat beszéltünk, vitatkoztunk Pesttől eddig e tárgy fölött, s megvallom, most először kezdem a dolognak mulatságos oldalát felfogni.

Látd! — —

Igen; de, mondják — ha méregbe jő, fegyvert is fog az emberekre!

Természetes! — bolond ember — nem tudja, mit csinál. —

Köszönöm! de ha agyon talál löni: akkor elövehetem a legyezőt.

Elébb kell elővenni — édesem, — elébb! mond Jenő. Csak hideg vér, nincs annál jobb.

Az ég hálálja meg hősiek áldozatodat, kedves legjobb Theklám — mond Hermine; s illy eszélyes főkkel szövetezve, érzem, mikép rémképeim lassankint elpárolognak.

Lám — mond Jenő: ez már egy kis bátorság jele — látszik, hogy önnek is van akaratja. Olly okos két némben! ej — szégyen lenne megijedni.

S kitől — veté közé Thekla: mégis ha valami szeszélyes vénasszony volna — — de egy férfitól!! — két némben!

Valóban — nevetett Hermine igen jó izületen: — engemet egészen felvidítottál.

Most pihenjenek önök egy keveset — mond Jenő; még nekem a szolgabíróhoz kell küldenem. — Hány órákor indulunk?

Nyolc órára ígértem, hogy Seregélyben lesznek, mond Thekla.

Ugy négy órákor elő kell a kocsinak állni — szólt Jenő.

Széplaki a kenyérvésztegetőt elíndította a szolgabíróhoz; még egyszer körüljárta az egész udvart, — azután félig levetkezve ledőlt. — Az éj minden további háborítás nélkül leőrlötte fővényszemeit, s reggel négy órákor a két érdekes hölgy már kiindult a kukaci csárda azon helyéről, melly udvar leende — ha az volt volna. —

Széplaki átadván a rabokat, a már megérkezett szolgabírónak, — lóháton kísérte a hölgyeket az első állomásig, hol bucsút vőn, s a hölgyek tovább haladtak.

Míg ismerőinket gyorsan látjuk a kitűzött cél felé sietni, egy bucsú kézintést vetvén Széplakinak, előzzük meg hölgyeinket s vessünk egy tekintetet a seregélyi kastélyra.

A seregélyi grófok e régi lakhelye hegyoldalhoz van támasztva. Nincs azon hűbéri színezete, melly még az aggkorból fenmaradott némelly kastélyainkat jellemzi. — Távolról hosszú gabnatárhoz hasonlító idősürkített falakkal, melyeknek keskeny, fekete nyilatai csak közlől képezik ki magokat a szem előtt ablakoknak. E laknak csak egy emelete van, s elöl körül van véve kissé elhanyaglott, éltes facsoportozatokkal, mellyek az udvart majd nem egészen elborítják, kellemetlen hideg, nedves árnyakat szövén fölébe. A jobbra elnyúló ólokat és színeket alig lehet e zöltség alól kivenni. — Balra, hol a csoportozatok némileg senyvedtebb tekintetűek, a kilátás az épület felső osztályából a szérőskert fölött s a hosszú falu egyik utcáján át, berkekkel s tavakkal borított rónára nyílik. A vidék egy a szebbek közöl honunkban; mert egyfelül hosszú hegylánczolat keríti, túl pedig néhány dombot és halmot kivéve, tágas róna terül el.

Most midőn lépteink az avúlt tekintetű kastélyhoz vezetnek, annak színehagyott fő ajtóján át egy zömök vaskos egyént látunk, inkább ki-

rohanni mint kijöni; utána egy fiatal, kínzéséről ítélve gyakornok vagy ispány jött; ezt pedig egy törpe alig négy láb magas, roppant fejű egyén követte.

Az ördög állja ki! mond az elébb leírt vaskos, kalapjával hadonázva és fujva mérgében. — Így mindent latra mérni!

Ah — ne vegyeszivére tekintetes ur — szólt közbe az őt követő ifju.

Egyen meg a — — — fejezte be a törpe hátul — negyven macskának nevét megjegyezni! Hát káptalan az én fejem?

Hallgasson, domine! szólt ismét a vaskos: a tatár tudja kedvét találni, — én már mindenről lemondottam. —

De ugyan hogy is tudja mindezeket ő méltósága fölgondolni! perorált a gyakornok, folytonosan rázván fejét.

Üsse meg a mennykő! mond a kis nagyfejű.

Evvel mind a hárman különböző oldalon távoztak el. Az első egyenesen az udvar kapuja felé tartott, az ifju az oldalépületek felé ment, ama kis nagyfejű pedig a lak ajtajához támasztott nagy bunkós botot felvevén, a mint látszott, minden cél nélkül sétálgatott az udvaron; néha fölemelte botját mintha fenyegetődnék, — más-kor nagy fejét előre hátra forgatta s minden harmadik másodpercben egy-egy rövid káromkodást hallatott.

Az idő e közben eljárt, a nap már szétterjesztette sugármennyezetét a fa csoportozatok sűrű lombjai között.

Az udvar, kifáradhatatlan örét kivéve, egészen üres volt, csak egy sereg macskát lehete a fák közt kullogni látni, s néhány, angol kényelemmel a gyepen hentergő kopót. A csendet csak egy egy miau és vauvau! bontotta fel.

Jó félóra telhetett el így, midőn egyszerre a felső emelet egyik ablaka kinyílt, s azon egy mérges tekintetű fő bujt ki, rövid kürtöcskébe fujva s azonnal visszalépve az ablak közeléből, mellyet bezárt maga után.

A kürt hangjára, a bunkós böttal fegyverzett egyénke egyenes irányban s a lehető leg-hosszabb léptekkel sietett a melléképület felé, úgy hogy a fákat s bokrokat lehete recsegni hallani, mint mikor valami medve tör magának utat a sűrűben, — míg a kutyák és macskák aprehendálva ugrottak félre.

Alig tűnt el szem elől, midőn az ablak újra felnyílt, azon a mérges fő újra kibujt, a kürt hangzott s megint minden eltűnt. — Majdnem közvetlen e második kürtjel után, az ólak felől a sűrűből, erőteljes kövér ponyt vezettek elő. A lovász, ki annak kantárát tartotta, tisztán s csinosan volt öltözve. — Arcának kifejezése ijedt és dühös volt egyszerre; mint kisebb nagyobb mértékben mindazoké, kiket eddig látunk. A lovat a lak elé vezette, míg mintegy tíz lépésnyire utána a törpe kapuőr jött; az épület jobb oldala felől pedig a másik két egyén sietett előre.

Most mindnyájan a lak fő ajtajához érkeztek. Három négy perc telt el, léptek hallatszá-

nak, s nem sokára egy kissé meglepő tekintetű úri ember lépett ki a fő ajtóból. Tetőtől talpig olly sárga volt, mint egy zsupköteg. Fejét nagy karamú szalmakalap fődte; felső öltönye nankin bonjournból állott; lábait pedig barnára festett szarvasbőr camacheok borították; úgy hogy nadrágából szinte semmi sem látszott. Arca mintegy 34—35 évre mutatott. A vonások igen szabályosak s jellemzők voltak, de kifejezésök haragos és szórakozott.

Hány lat zabot evett meg Polynézia?

Itt van a jegyzék, nagyságos uram — mond a vaskos úr, azután mormogta: hogy lehet lovat Polynésiának nevezni! — egyet meg Kolikának hinak — borzasztó!

Jól megmérték-e kegyetek?

Az uj pesti mérleggel, méltóságos uram — mond az ifju. —

Evvel a sárga úr a lóhoz közeledett, arra felült, s minden további szó nélkül olly gyorsan kinyargalt az udvarból, mintha kergették volna.

III.

A míg ezek Seregélyen történtek, addig útásaink már jó közel érkeztek a kastélyhoz. — Igen csínosan fölkészült, a lehető legnagyobb terjedelmű utazókocsijok gyorsan haladtak. Öt ló volt befogva, s ezek, a nem legjobb utak dacára igen élénken mozogtak. A bakon a zöld-dolmányu kocsis mellett, Mihály uram ült különös öltözetben: hirtelen az ember azt vélné hogy

valami remete : mert igen hosszú fekete szakálla volt, s barna, bokáig érő dolmánya, melyet apró gombok tartottak össze ; inkább hasonlított ez valami talárhoz mint inasöltönyhez , bár birto-
kosa — kinek nem egyszer kellett a bakot oda-
hagyni , hogy a rossz utakban a kocsi egyensu-
lyát föntartsa — némileg segített magán : ő tudni-
illik a dolmány alsó szoknyáját — mert ahoz ha-
sonlított — felhajtotta , s egy mérgesen tarka
zsebkendővel szorította derekához.

A kocsiban a kedves vidám arcú hölgyek
mellett még a szobaleány ült , fönsgésen fel-
öltöztetve , — egészen feketében ; — homlokát
kékre keményített tenyérnyi gyólc szalag ke-
rítette , s e mögött valami fekete főveg tapadt
fejéhez , mellről nem lehetne világosan tudni ,
fejkötő vagy süveg-e. A személyke így fölké-
szülve meglehetősen hasonlított egy vándor apá-
cához.

A kocsi , a lovak s a két urhölgy elég szo-
kásosan néztek ki ; de mind e mellett volt az
egész készületen , valami — hogy úgy szóljunk —
félsalavárias , mi egyszerre mutatá : hogy még
sincs minden akkép a mint kellene , s hogy az a
bizonyos karika , melly olly sok helyt hibázik ,
itt is ki lőn feledve.

Az összeapszott tetejű , vén fák fölött most
a seregélyi torony dugta ki búfejét. Keresztje
kissé jobbra hajlott , s bádog födele úgy fel volt
cserepesedve , mint valami böszült kortes ajka ,
hosszú kurjongatás után. Nem volt mit látni e
szegény avult tornyon ; de annál nagyobb ha-

tást tőn Mihály uram felkiáltása: a nagyságos úr jó!

Nem annyiban a nagyságos úr jött, mint hatalmasan sarkantyúzott paripája, bár ő méltósága is kézzel lábbal evedzett.

Hermine! — szólt most Thekla hirtelen — nagybátyád jó, eszünkön legyünk. Sok függ az első benyomástól.

A szép Hermine mindenkép ügyekezett galambszemeinek a lehető legerélyesebb kifejezést adni, s épen felelni készült nénjének, midőn a gróf tajtékoz kis paripáján a kocsizhoz közeledett.

Megálljatok! — kiáltott még messziről. Mire a kocsis azonnal rövidebbre vette gyeplőit, s néhány perc múlva Seregélyi a kocsi nyitott ablakánál termett.

Isten hozott benneteket! szólt igen vidáman: ugy-e jól kiszámítottam az időt? Evvel be nem várván a hölgyek feleletét, óráját vonta ki: fél nyolcra, — igen helyesen, — egy perc hiányzik csak.

Legyen üdvöz, kedves bátyám! szólt Hermine, ezüst hangocskáján, a legfehérebb s legkisebb kezet nyujtván ki a kocsi ablakán.

Nemde mi is pontosak vagyunk? kérde Thekla, hasonlóan levonván keztyűjét, s puha hófehér kezét nyujtván ki a jötteknek.

Pompás! minden a maga rendén van, szólt a gróf, igen megelégedett tekintet vetvén az inasra, ki mielőtt a gróf a kocsizhoz érne, lerántotta a haragos tarka zsebkendőt derekáról, és

vízözön előtti dolmányát normalis állapotba rázogatta. Azután Seregélyi a pseudo-apáczaát vette oculatára; s midőn így pár másodpercnyi szemléljét bevégezte, igen gyorsan szólt: — nyolc óra előtt még a kastélyban kell lennem, — erszény-vizsgálati órám van. — Megelőzlek beneteket; tehát viszonzlátásig! Evvel a sárga mág-nás sarkantyúba kapta bucephalusát s villám gyorsasággal vágtatott haza felé.

Tiszta bolond! mond Thekla: — erszény-vizsgálati óra? — Ugyan mi az isten csudája lehet ez?

Hopp, — mond a pseudo-apácza — tudom én mi az, két évig szolgáltam a szomszédban utkomiszárus urnál. — Látja nagysád, ő méltóságának 200 erszénye van, s mindegyikben különkülön valami célra szánt pénz. Például: van egyesületi erszény, alamizsna erszény, aztán vannak: lóerszény, kutyaerszény, macskaerszény sat. Ő méltósága minden héten egy napon a titoknokkal rendre megvizsgálja azokat, s egy könyvbe beírják, mellyikben mennyi van. — Ha aztán valami hiba történt — van hadd el hadd.

Ha — ha — ha — nevetett Hermine: eredeti! de hiszen ez ártatlan bohóság. Végre is tele erszényeket vizsgálgatni nem olly rossz mulatság.

Hja — ha csak ez volna! de hát mikor ő nagyságának eper- vagy gombóchete van!

Gombóchete?! kiáltott fel egyszerre a két hölgy.

Az ám! mond a szobaleány. Egyszer emlékezem, ő méltóságának málnahete volt; aztán a hét végén kifogyott a málna. No hiszen volt egy komédia!

Gombóchete és málnahete? szólt közbe Hermine: fejtsd meg ezt Erzsi.

Ej hát úgy van, hogy a gróf, ha eszébe jut, egy egész hétig egyféle eledellel él. Egyszer burgonyát eszik egész héten s egyebet semmit; ezek után ugorkát vagy szilvát. — Legjobb, amikor ő méltóságának borzos-hete van; mert akkor mindnyájan jól élnek.

Borzos-hete? Hát ez mi az isten csudája? kérde Thekla.

Mi? — nem tudom; de ő méltósága a borzos-hétben mindent összevissza zabál, s úgy él mint a fehér barát. — Azt mondja ő méltósága, hogy ez a korhelhét; s minden okos embernek egy hetet az évben bolondúl kell élni, mert más-kép megrozsdásodik az esze.

Ah — ah! de már ez szörnyőség! mond Hermine; szólj csak Erzsi: hát akkor mindenkinek a bolondját kell járni?

Persze bizony — mond a nőcseléd.

De hát a szent istenért! a ki nem akar bolond lenni — mond Thekla.

Na hiszen — annak is különös fából faragott embernek kellene lenni, a ki akkor meg nem bolondúlna — mond Erzsi; — de még egynek sem marad helyén esze. — Jaj! millyeneket csinál akkor ő méltósága! — Taval a kópokat a szék hátaihoz köttette, és asztalkendőt

csavarított nyakuk körül. — Isten bizony! ő méltósága maga udvarolt, s a tisztartó meg a titoknak úr, — a kis Timókot, a kapust majd a nyavalya törte ki; — aztán egy nagy nyúlpecsenyét tettek az asztalra s a kutyavendégek kötelékét megeresztették. — Na, csak isten a megmondhatója, mit míveltek.

De már ez mégis iszonyuság! mond Hermine, elfojthatlan hahótával.

Másnap a méltóságos úr igás lovait futtatták pórázon a nagy ebédlőben, s úgy leitatták.

Hogyan? mond Thekla. —

— Hogyan? — borral! — soha részeg lovat nem láttam; de akkor egyik kiszabadult 's egyenesen a' tisztelendő úrhoz futott a' paplakra — én is ott voltam a' pitvarban; épen ebédeltek, mikor az ajtón berohant. De a' mi igaz, igaz! — szebben viselte magát mint kánturam mikor részeg; mert a hogy a tisztelendő úr felkölt és diákul beszélt vele, azonnal elszaladt.

Hermine! mond Thekla, oldalát fogva neveltében, — itt vagyunk a faluban, uram légy velünk! — Csak azt mondom, összetartsunk, s eszünk legyen helyén.

IV.

Mikor a kocsi a laknak fő ajtója elé érkezett, ott minden udvari cseléd együtt volt. Csak a gróf maga s titoknoka nem valának jelen, gyaníthatólag a gróf az erszényvizsgálatra vonult vissza.

A kapus most a kocsihoz lépett s ennek ajtaját nyitotta fel, míg az inas a két urhölgyet segítette ki a kocsiból.

Hol van a gróf? kérde Thekla a feléje siető tisztartótól, ki nem más mint azelőtt kevéssel látott vaskos úr volt.

Ő nagysága irószobájában van a titoknokkal.

Menjünk — mond Hermine — ön a tisztartó, gyanítom — vezessen oda.

Igen — hebegte a tiszt — igen szívesen; de gondolom, jobb leend ha méltóságok szobáikat tekintik meg előbb.

Arra azután is ráérünk — felelt Thekla. Erzsi! vigyetek fel holmit, mindjárt magunk is oda megyünk. Menjen ön, kérem, előre; nem tudjuk a járását.

Örömet — igen — de talán alkalmatlan leend nagyságtoknak — mert a mint hallom, a titkár úrnak ma napja van. —

Napja? kérde a két hölgy nagy szemeket meresztve; — de hát nem minden nap az övé? —

Na hiszen még az kellene — mond a tisztartó, igen savanyu képpel.

De hát minő napja van? Szóljon ön? kérde Thekla.

Hát bolondnapja — mond a tisztartó a lehető legkomolyabb arccal.

Neki is! kiált fel Hermine.

E pillanatban a felső emeletben nagy csörömpölés hangzott, s a két hölgy pár percig megállott. — Benne vagyunk, Hermine! szólt nevetve, de mégis némi nyugtalansággal Thekla;

ma vagy holnap, ki kell a keserű kelyhet üritnünk, tehát csak haladjunk.

Mielőtt a két érdekes hölgyet, kiket a tisztartó kísért, követnők, legyen szabad őket egy negyedórával megelőznünk.

Gróf Seregélyi jóval előbb érkezvén haza mint unokahugai, egyenesen íróteremébe ment; mert e ház oly nagy és tágas volt, mikép e nevet megérdemlette.

Titoknoka valami borzasztóan tarka hálókabátban s egy roppant tájékpípával már ott volt. De tekintsünk kissé széljel.

E teremnek közepén hosszú íróasztal nyult, roppant tintatartóval s egy akkora porzótállal, melyből nyolc kaszás jóllakhatott volna. A csinosan festett mennyezetről csillárok helyett különféle szörnyek függöttek, a falak pedig el voltak borítva tetőtől aljig részint olajfestvényekkel, melyek minden koru és nemű egyéneket ábrázoltak, részint ezerféle fegyverekkel és eszközökkel, melyek magokat régiségök s tökéletes használhatlanságuk által különböztették meg. Mindezek közt és mellett, majdnem leírhatlan halmaza tűnt elő a legsajátosb tárgyoknak: egész játék kártya, több ötven rebusnál; lovak, ebek, növényrajzok, évszámok hosszú sorral, melyekhez valami hónap napja volt függesztve; egy roppant földteke, mellyen csak egyes pontok valának láthatók. Mindenféle élő, vízözön előtti és mythologiai állatok, könyvcímek, arcképek

aláírás nélkül; szóval olly gyűjtemény, mellynek leírására ívek kellenének. Csak az egyik fal, melly az udvarra nyíló ablaksortól balra esett, különbözteté magát a többi háromtól: ez majdnem egészen üres volt. De keresztül rajta hét, párvonaltban jobbról balra s balról jobbra kigyózó széles szalagszerű vonalak folytak tetejétől aljáig, mellyeken legalól holmi caracallák és jegyek látszottak; ittott egy réz, vagy vasgombu szeg volt verve s különös számok és chinai bötükhez hasonló jegyek valának láthatók. Meglepő volt néhány alig féltenyérynnyi fehér és vörös zászlócska, mellyek a szalagszerű szakaszokból kiállottak, s mellyeknek nyele arányban volt csekély terjedelmökkel.

A szoba alja vagy padlója négy egyenlő négyszegre oszlott. Az egyik, a legfinomabb szőnyeggel volt borítva; a második négyszeg ragyogóra fényített parquetteket láttatott; ezt egy másik követte, melly közönséges fenyő-deszkával volt padolva; míg a negyedik be volt tapasztva, s olly piszkos, mint bármelly pórlakban. — A butorokban szinte e különösség látszott, s ezek egészen azon négyszegek szellemét lehelték, mellyeken állottak. — A szőnyegen nyugvó telepvény a legkényelmesb s drágább bútordarabokkal volt olly ízléssel elrendezve, mikép azok akármelly fejedelmi salont díszesítenének. — Semmi sem volt kifeledve: pamlagok, karszékek, mindennemű ülőhelyek, állványok, mindazon szemkecsegtető eszközök és apróságok, mellyeket részint divat, részint a

legelkényesedettebb kényelemszokás tesz szükségessé. — A parquetteken szintolly drága, de ó-nemű, középkorias butorokat lehet látni, gazdag aranyozásokkal s mindazon kellékekkel, s hozzátartozandókkal, melyek a középkor szellemét varázsolhaták elő. — A deszkapadlón, fesszes keskeny s igen kényelmetlen pamlagok, vékony lábu székek, szűk kerek asztalok s mindazon borzadalmas butorok heverték, melyeket nagyon követelő, peckes, de ahoz nem értő pénzuraknál s vidékieknél láthatni, s melyek roppant pénzbe kerülnek; de ollybá képzelhetők, mint valami kaptányok vagy csiptetők, melyekről boldog ki minél előbb menekülhet. — Végre a tapaszos négyszegen, roszul összerótt, avult, alacsony, keskeny tölgy nyoszolya látszott szegényes ágyneművel, pár gyenge inú lóca, egy egy rosz asztal, igen szegényes edények s eszközök; továbbá egy nagy téli retek, mellybe vékony, hegyes végű, félig leégett sárga fagygyertya volt szúrva, míg az asztal alatt s itt-ott fakanták, szalma, avult rongyok és csirkecsontok heverték.

Mindez a gróf iróteremének valami olly egészen sajátos tekintet adott, mi az először látót tökéletesen kivette sodrából s elnémította.

Hol e négy külön szellemű négyszeg összevágott, állt a gróf íróasztala: jobbra egy kisebb asztallal, balra számtalan fioku szekrénykével.

Mikor a gróf a szobába lépett, titoknok a kisebb íróasztalon ült, lábát egy székre tette s nagy tajték pipájából bodor füstöt eresztett.

A gróf mogorva tekintetet vetett rá, azután mintegy legyökereztek lábai. Mit mivel ön? kérde haragra lobbanva; hol van a jegyzőkönyv? Nem dohányozni hívtam, hanem szemlét tartani az erszények fölött.

A titkár csendesen leszállt az asztalról, pipáját kiverte, azt közel az íróasztalhoz egy aranyozott karszék bársony borítékára tette; azután az asztal fiókját kihúzával, abból jókora könyvet vett ki, széket vont elő s leült. Mindez kimondhatatlan lassusággal, de szó nélkül történt. Mi meglevén, a lehető legálmosabb és savanyubb arckifejezéssel emelte szemeit a grófra.

Álmodom-e! mond ez, nem birván többé haragjával: olvassa a jegyzéket, vagy — — — itt Seregélyi megállott s körültekintett; alkalmasint szemlét tartván az őt köröző tárgyak közt, ha nem volna-e valami kár nélkül hajításra alkalmas eszköz. — —. A jövő pillanatban a titkár a könyvet felvette és olvasott: — „Koppándi János asztalosnak — 20 vfrt a 3-ik erszényből.

Megálljon! rendetlen ember, szakítá félbe a gróf; hiszen a harmadik erszény a mosonée. —

Igaz — mond a titkár — megigazítom. Evvel bele mártotta tollát a tintatartóba s valamit irt a könyvbe.

Hollah! kiáltott Seregélyi; mit csinál! hiszen a negyedik erszény van felírva; — járjon eszén — mert már alig bírok magammal — — mit mivel? hiszen az a tintatartó.

De már késő volt; a titkár a kiigazított helyet, a porzó helyett a tintatartóból végig ön-

tötte. Ha — ha — ha! nevetett azután igen jó izüen; na — hiszen ennek megadtam!

Már ez sok! ordított Seregélyi, a rézporos tálat emelvén fel; de azon pillanatban, mellyben azt a titkár fejének irányozta, ez egy kis veres zászlócskát vont ki zsebéből s mielőtt még a gróf a veszedelmes hajítást megtehetné, szemei előtt kezdé nagy élénkséggel lebegtetni, mint valami picador a böszült bika előtt.

Vagy ugy! — — mond egyszerre lehangoltabban, de mindig szikrázó szemekkel a gróf; — miért nem szólott ön? — —

Ugyan van is kinek szólni — vágott közbe a titkár fitymáló hangon. Na bizony! nagy szerencsétlenség egy kis tintafürdő. Hány német sógor ül a tintában, s ha csak annyi veszedelem történik, a mennyit e tintaklepsz okozott, akkor még kis baj! — Küldje el nagyságod valamelyik hirlapba é malacot: bizonyosan kisebb leend, mint a millyenek ott napi renden vannak — aztán félnyi bajt okozna mint sok tintaáradás. Evvel a titoknak a gróf zsebkendőjét kapta fel, mellyet az épen az asztalra tett volt le maga elé, s azzal a tintát kezdé beitatni.

Megbolondult-e? kiáltott újra Seregélyi; megálljon, a zsebkendőmet! —

Nah — mi baj? szólt a titkár nagy phlegmával; örüljön nagyságod, hogy nálunk csak annyi piszok történik, a mennyit egy rossz foulard kendővel is be lehet fődni. Beh sok takaró és függöny kellene máshol, mégis kibúvik a

szeg a zsákból; de jobb ha hallgatok — ugy sincs kivel beszélni.

Jó — jó — mond Seregélyi dühösen, de keserű mosolyra kényszerítvén ajkait; igen — dicső — fölséges. — —

Jelentem méltóságodnak — mond a titkár — hogy ma nem tetszik nekünk az erszények fölött szemlét tartani.

Ön merészli az egész házirendet felforgatni? csattant fel újra a gróf; — még ennyi mérget senki sem étetett velem — — mindjárt vége lesz béketürésemnek. —

Bánom is én — mond a titkár.

Hallja, domine! — ez már több semminél.

Ha látná magát méltóságod — szólt a titkár, csípőjére tévén kezét, tanári pathossal — minő képet csinál, mikor így dühösködik. — Ha még volna miért! — mint például Napolen Waterloonál, vagy Julius Caesar a ciliciai rablók közt, — de egy rongyos zsebkendőért!! —

Itt Seregélyinek béketürése megszakadt; a nagy papirosvágó ollót felkapta az asztalról, s a titkárnak rohant.

A titkárt, nem tudjuk, mi böszítette fel. Világos mikép vagy szándékosan akarta a grófot valami szélsőségre s erőszakra csábítani, vagy eszében fogyatozott meg, s mikép a tisztartó mondá, bolondnapja volt. Szintolly különös azon ármányos veres zászlócska, melly valami előttünk ismeretlen titkot föd el. Mert mihelyt Seregélyi két széket átugorva a magasra emelt ollóval Hadari ur közelében termett, ez ama kis

veres zászlót vonta elő s hatalmasan hadonázott a gróf orra alatt vele.

Uff! kiáltott a gróf tajtékzó ajkakkal: menjen ön — távozzék — igaz — látja ön — ordított magánkívül — hogy nem haragszom — úgy-e a-mi-ce ba-rá-tom — terr — ! — — — kedves Hadari úr — az ilyen amollyan — — úgy-e barátom, nem haragszom — — ha — ha — ön bizonyosságot tehet róla, mikép szemtelen magaviselete csak egy pillanatig hozott indulatba.

Igaz, remekül tartotta magát méltóságod, mond a titkár roszalló fejbóbitázással; de ha az a nagy hegyes olló keblembé furódik —

Mit gondol ön? ha — ha — ha — nevetett könnyes szemekkel s dühtől reszketve a gróf; hiszen eszembe sem jutott, csak ijeszteni akartam önt. Ugyan, kérem, ne bolondozzék; higye nekem, ma igen nagyszükségem van önre. Legyen szíves, kérem — jöjön amice — vegyük elő az erszényeket — látja ön — igazán nem haragszom — nah — mozogjon — üljön le mindjárt — nem hallja? — terringettét — mindjárt összemorzsolom. —

Majd holnap! mond a titkár ásítva, ki az alatt igen eszélyes hátaló mozgást intézett az ajtó felé; — süsse meg méltóságod erszényeit: ma egy sort sem irok, nincs kedvem — szóval: nem akarok.

Seregélyi most hallotta meg a kocsi zör-gését s bár a titkár ezuttal hatalmas s a mint láttuk, tündérerejű zászlócskáját nem lobogtatta,

mégis legyőzte a gróf dühét, melytől szemei kidióztak, s majd nem csukló hangon szólt: jó a-mi-ce — a hogy tetszik — eredj a pokolba!

V.

Seregélyinek utóbbi szavai után nem sokára a két hölgy a szobába lépett.

Itt vagyunk, barátom! mond Thekla.

De minő szoba ez? kiáltott fel Hermine — úgy néz ki mint a zöld bolt Dresdában, vagy valami iparműkiállítás!

Seregélyi azon valóban óriási lelki erővel, melly, ha meg kellett lenni, hatalmában volt, lefojtotta dühét; kissé magához tért, azután nem minden tétova nélkül felelt: kedves szép barátneim! bár mennyire meglepett is benneteket íróteremem, mihelyt az itt elrendezett tárgyak természetét és irányát megtudjátok, azonnal jobb véleménynyel leendtek irántam. Kérlek, üljetelek; ide kedveseim, e szőnyeges négyszegre. — Ugy; most, mielőtt szobáitokba vezetnélek, csak pár szót nézeteimről. Látjátok, szép hugaim, az ember minden nagy eszméje mellett önfönségéről, nem egyéb egy igen könnyen megakadó gépnél s már tökéletlenségénél fogva egy rakás ballastot hoz magával a világra, melly a legtöbbször terhére van, bár olykor igen hasznos. Aztán kinek valami eszméje van azon tökéletesedési körmenetről, melly a mindenségben létezik, természetes, mikép lassankint addig

ráspolyozza, kefélgeti és porozgatja magát s a megakadt kerekeket néha olajjal keni, míg a lehetőségig haszonvehető csavarra, emeltyüvé, nyomó-ruddá, árkánynya vagy kerékké idomul. — A számár in statu quo marad, a mi igen kényelmes; de aztán magának köszönheti, ha pár század mulva, mint ptrücsök vagy hortobágyi szunyog — *premier qualité* — visszaesik a nagy mindenség kisebb tényezői közé, e csudáson szerkezett gépbe, hol semmi sem vesz el haszon nélkül.

Ha ... ha — ha! — nevetett Thekla; neked egészen eredeti észjárásod van.

Hi — hi — hi! nevetett Hermine; de édes barátom, e tant a mindenség gépezetéről, kíváncsi vagyok: mikép hozandod kapcsolatba — például — na — megállj csak, hadd nézzek kissé körül; igen — például ezekkel a szálegszerű vonalakkal a falon?

Ugy látszott, hogy a két hölgy jelenléte a gróf mogorva kifejezésű vonásait fokunkint felerítette; de e teremnek egészen eredeti, soha nem látott, soha le nem írt, különcödő elrendezése a kedves vendégek kíváncsiságát is szembetűnőleg felizgatta.

E pillanatban az ablak alatt leirhatlan zene pendült meg. Valami borzadalmas hegedűn, az ég tudja, minő művész, olly keserves, nyikogó, szétmállott s elérzékenyedett dalt kezdett lenyikorgatni, mikép a két hölgy önkénytelenül bedugta fülét; a gróf pedig egy és fél lábnyi magasra ugrott mérgében.

Ugyan ki ez — az égre? szólt Thekla; ó! beh borzasztó — jaj! — most már épen a vékony végét kapta meg.

Ki nem állom — mond Hermine, egészen füleibe furván kis ujjacskáit.

Az az irtózatos titkár! kiált fel Seregélyi; míg a titkár az ablak alatt ki nem mondható nekibőszültséggel olly elkényszeredett nótát húzott, hogy a kő is meglágyulna hallatára.

Mit akar? — esze ment-e el, Hadari! kiáltott a gróf, felrántván az ablakot, s kidugván fejét. Ha engemet nem kimél, legalább tekintse kedves hugaimat.

De a titkár különös művészi magasztosságban volt; semmi tudomást nem látszott ő méltósága zene elleni, ízetlen ellenszenvéről venni, s a helyett hogy megszűnne, neki bikacsolta magát, lábával toppantott, fejét a hegedűre fektette, s a nagyidai nótát olly szomorún és szívrehatólag kezdé lenyírni, mikép a kopók és macskák az udvaron, saját magas személyökben látták magukat felidézve azt kísérni.

Az istenért! kiált fel Thekla; el kell pusztulnunk. De hogy is tarthatod ezt az irtóztató embert magadnál?

Napja van! mond Seregélyi kétségbe esett hangon.

Napja? kérdének élénken a hölgyek.

Napja — — napja — napja!! mond keservesen a gróf; azután újra az ablakhoz ment parlamentirozni. — Amice! szólt alá, míg a szo-

bában jobb lábával rugdosott mérgében — kedves j-o-ó Hadari! kérem önt.

Jaj! kiáltott Thekla — mert e pillanatban Hadari különös technikai képessége jeléül, a hegedű nyerge mögött működött nyirettyűjével.

Amice — az ördög szálljon önbe! kiáltott Seregélyi — Hadari! — megálljon — kérem önt, alkudjunk: mivel váltsam meg öntől napját? Uff — szűnjön ön, vagy a mit kapok, fejéhez vágom.

Menjünk! mond Hermine — félig nevetve félig mérgesen; ki nem állom.

Thekla, kit a jelenet, a gróf minden indulatossága mellett, nem kevésbé mulattatott, megragadta Hermine kezét: maradj! szólt; hiszen csak megszünik — jaj — de már ez kiállhatlan.

Hadari! kiáltott le Seregélyi — mit kíván ön? szóljon, egyezkedjünk; — hó — az ördög bujjon önbe — kettészakad fülem — dühbe ne hozzon, mert szalaggá nyujtom.

A titkár most pillanatra hóna alá vette hegedűjét, azután szólt: ha méltóságod a félvér fakó kanczát nekem adja, ígérem hogy —

Megbolondult ön? szólt Seregélyi mérgesen.

A titkár egész nyugalommal elővette kis veres zászlócskáját, azzal hatalmasabban hadonázott; azután újra neki gyujtott s ha eddig volt nyikogtatás, bezzeg volt most; annyira mikép mind a gróf, mind a két hölgy bedugott fülekkel szaladtak ki a teremből.

Menjünk szobáitokba — szólt Seregélyi.

Alig érkeztek oda, mikor már az irtó-zatos titkár öldöklő hegedűjével az ablak alatt termett, s a Rákóci indulóját olly búsán kezdé hegedűlni mikép nincs kétség benne, hogy attól Rákóci maga megindult, sőt talán meg is szaladt volna.

Állja ezt ki, a ki tudja — mond a gróf dühösen; evvel az egyik asztalon álló virágvedret felkapta, az ablakot felrántotta, s annak egész tartalmát a zöld viráglevessel együtt, a Hadari fejére öntötte.

A titkár e demonstratióra megrázta fejét, a fölséges dahlia csomót felvette, azt hóna alá illesztette, s olly mérgesen fogott neki a hegedülésnek, hogy a gróf a veres zászló ellenére, egészen kiszedetvén sodrából, a kandalló mellől egy bronz fogót felkapott s azzal az udvarba leszaladt. — Ugyanazon pillanatban tőn a titkár eszélyes fordulatot sarkán, s egy mellék csigahágcsón inálván felfelé, mikor a gróf leérkezett ad udvarba, ő már a felső emelet ablakánál termett. — Azon virágvedernek társa, mellynek tartalmát a gróf elébb a titkár fejére ürité, kezében volt, s midőn az utóbbi mérgesen nézett maga körül, a titkár a talio értelmében, annak tartalmát fejére öntötte.

Mit mivel ön! minő vakmerőség? sikoltottak a hölgyek. — —

Ugy kell neki — quod tibi non vis fieri, alteri ne feceris! kiáltott szaladás közben a titkár. Öt perc múlva a gróf a szobában termett, a titkár pedig, ki mégis élt a gyanupörrel, nem

sokára a gróf által megtagadott félvér fakó kancán kivágtatott az udvarból.

Ott megyen! ordított a gróf — a fakót viszi — — nyergeljete! — agyon lövöm, ha utól érem. — — E pillanatban az ablakhoz rohant, hol a kis veres zászló lobogott, melyet a titkár, működése közben, alkalmasint szándékosan csipetett a fal s a külső ablakkeret közé.

Széthasadok! szólt fuldokolva Seregélyi. Ez az ember! — így még soha senki meg nem viselt — és — terringettét! még száz pengő forintot kell hogy fizessenek! — Ah oda vagyok! Evvel Seregélyi reszkette mérgében egy karszékbe vetette magát, mellynek két borítékát a dahlia leves tökéletesen semmivé tette.

Most a két hölgy sietett hozzá, mindenkép ügyekezvén őt lecsilapítani.

Nem haragszom! mond lég után kapkodva a gróf, míg fogai összeverődtek mérgében. Már elmúlt — — és — ha — meggondolom — ez az egy ember, ki velem igazán szembe mer szállni.

Gyönyörű tulajdon! mond Thekla; én ugyan titkár úrnak rég kiadandám az utat! Illy nevetlenség! — hiszen ez valódi macskazene — — s a virág! — —

Még jó! — mond a gróf, hogy a vedret nem vágta fejemhez. — Elmúlt — még — történt — az embernek le kell győzni indulatosságát. Látjátok — — egészen — ah — ah — úff — nyugodt vagyok — mosolygok — — de most bosszút! így nem ülhetek asztalhoz — megyek, felöltözöm — s ha az a böszült hőbörtös titkár

jő — — megmutatom neki hogy tudok parancsolni — — — ma — — — gamnak. — Evvel Seregélyi a hölgyeknek köszönt s eltávozott.

VI.

Meg nem foghatom! mond Hermine, mi történik itt. Ez már minden képzetet felülhalad. Nézd csak e penészes udvart, ezeket a hőbörtös embereket, ebédre még burgonyával vagy ugorkával vendégelnék meg. — Thekla! valamit gondoljunk; mert még mi is meggajdulunk e közt a sok bolond ember közt.

Hermine! szólta Thekla, még mindig nevetve — végre is ez mind nem nagy baj, s én egy észrevételt tettem.

Halljuk! mond Hermine, kissé könnyítvén öltözetén.

Tudod-e, hogy bátyád egy a legcsinosabb férfiak közül, kit valaha láttam.

Valóban!? mond Hermine; ej — ej! ezt nem merném állítani; de ha igaz, hogy bohóságai mellett, minden honi intézetben, egyesületben részt vesz; hogy jóltevő, nagylelkű, bátor — — — úgy megérdemlené, hogy gyökeres gyógy-módon menjen át — s valami jó orvos vegye gondjai alá. —

Gondolnád? mond Thekla; de nézd csak, valóban szállásunk igen csinos. E kényelmes bútorok, e csinos rendezés, a kárpitok, függönyök; tudod-e Hermine, hogy ha mindez bátyád ízlésének eredménye, úgy meg nem fog-

hatom nankin öltönyét, mellyben úgy néz ki, mint egy érett ugorka!

Szeszély — mond Hermine — különködési vágy! — De nézd csak — e boudoirt! folytatá, egy oldalajtó előtt megállva. Ez valóságos kis keleti oáz. — Ó! jer! — minő kedves világítás! e festett üvegü ablakok — s mennyi minden apróság! mennyi szép virág!

Felséges! kiált fel Thekla a legkellemesebben meglepetve; azután egy széles ruganyos pamlagon foglaltak helyet. — Minő felséges rózsák és dahliák ezen alabástrom vederben — nézd csak Hermine!

Valóban — mond Hermine: — megfoghatlan; de el ne higyük magunkat. Ki felel róla hogy nem süpped-e mindez egy mélyedésbe, s egyszerre valami rossz pórviskóban találjuk magunkat!

Ah — bohó! nevetett Thekla.

Hát ha — folytatá újra Hermine egy árnyalatával az ijedelemnek: — ezen oázok itt a zavar pusztájában olyanok, mint az örült ember világpercei. Nekem, megvallom, e szélsőségek nem tetszenek.

De, jegyzé meg Thekla, kit a szállás kényelme nemcsak kibékített, de még jó hangulatba is hozott. Én valami logicát — mint journalistáink mondanák — mégis látok mindezen ellentételekben. Igaz, hogy az egész, zavart és bohó benyomást tesz; — de nem kerülhette ki figyelmedet, mikép az egyes részekben némi rend van — bár igen sajátos.

Első alkalommal, mond Hermine, hihetlenül rázván fejét, — el kell hogy bátyád nekünk rendszerét beszélje; azaz ha rendszer van, folytatá Hermine, ujjacskájára nyugtatván állát; de ha itt folytonos ostromzár alatt leendünk; ha minden reggel meg kell tudnunk, a lak Tamerlánja mellyik lábával költ fel, minő képet csinát, közelíthető-e vagy bujnak kell: akkor, megvallom, kevés hasznunk leend egész rendszerének megtudásából.

Végre is Hermine, mond Thekla, szövetségeseink vagyunk, támadó- s védőleg szorosan egymással tartunk. Aztán hidd nekem: indulatos s főleg indulatosságában önfeledékeny férfit irányában sokkal könnyebb, hatást gyakorolni, mint gondolod. — Mert már ha valaki saját házában, holmi nyomorultságoktól s szót sem érdemlő apróságoktól illy szánandó martaléka lehet egy pár idegecske rándulásának, — ez elvitathatlan jele gyengeségének. — Illyen lénnyel s főleg férfival, két illy okos fő mint a miénk, de még okos sem kell, azt csinálja, a mit akar.

Ezt már hallottam! ez kedvenc eszméd, jó Theklám; de én csak ezt mondom: köszönöm a mulatságot! A kelme fel nem éri árát. Én azonban egy egészen más eszmére jutottam. Találd ki. —

Száz bölcs egész életében ki nem találja, kedvesem, mit egy kis eszélyes nőfőcske egyetlen órában felgondol. —

Ha — ha — ha — nevetett Hermine, mert a száz bölcs, lehető legtávolabban keresné a bibét, míg az igazság a legközelebb van. — Mit

gondolsz, nem volna-e valódi női cselekvény bátyánkat eszelősködéseitől elvonni, s őt a jámbor türelmes föld szokott útjaira téríteni? — borzadalmas feladat! valóban folytatá a vidám Hermine összerázkodva; de annál nagyobb dicsőség! —

Egyáltalában nincs kétségem benne, szól Thekla, hogy olly arcocskával mint a tied, pár bölcslet eszelőssé tehetnél; de eszelőst bölcsesé tenni nehezebb feladat ám!

Tudnám én annak orvosságát, — mond Hermine, csintalan mosolylyal szegezvén szemait Theklára.

No's? mond Thekla, míg alig észrevehető pir futott át arczán.

A szereleni, drága tanár úr! mond Hermine, le nem vevén szemeit Thekláról.

Ez csengetés! nem hallod? szól Thekla ki örült a beszédet másra fordítani. Annyira új vagyok itt, mikép mindezen jelek engemet összerázkodtatnak; mindig valami új bohóságtól tartok.

Legfelebb is ebédre csengetnek, mond Hermine.

Most tizenkét órákor?

Miért nem? — a hány a ház, annyi a szokás; aztán ha valaki két órákor éjfél után kel fel szintugy ehetik tizenkét órákor, mint a ki tíz órákor kel fel: négy, öt órákor, vagy később.

Most a salon ajtajának nyitása hallatszott; s a két hölgy felkelvén, ki sietett a boudoirból.

A salonba Seregélyi lépett be, s nyájas vi-

dámsággal jött a két hölgy elé. A nankin hüvelynek semmi nyoma nem volt, a gróf olly csinosan s olly keresettség nélküli ízléssel volt öltözve, mikép akárhol a világon felléphetett volna.

A két hölgy rá bámult, s a minő kellemetlen benyomást tön az első látás rájuk: olly kedvező volt a mostani kigubódzás.

Néhány perc múlva ebédelünk, mond Seregélyi, kinek arcában legkisebb nyoma sem maradt indulatokodásának. Sok van, kedves angyalaim, mit ki kell előttetek mentenem; de minden mentség sántikál, s így jobb ha hallgatók. De azon leendek, itteni mulatástokat a lehető legkellemesebbé tenni.

Igen; barátom, mond nevetve Thekla, mi elvárjuk, hogy a mai jelenetek nem fognak ismételtetni; egyáltalában valami történendik, mi lehetővé tegye, hogy nálad hölgyek élhessenek.

Seregélyinek homloka egy másod percre összehúzódott, de azonnal újra derült lőn, — s ő félkomolyan fél tréfásan szólt: ha természetemben valami nehéz színezetű van, az — nem az én hibám, azt magammal hoztam a világra; ellenben mindaz, mit rendszeresen elkövetek e hibák leggyőzésére s kedélyem higitására, az én érdemem. — Ha kissé megismerkedünk, remélem, engedelkenyebbek lesztek ti is.

Oh! — mond Hermine, engedelkenység! — hiszen ez hölgytulajdon.

E részben nyugodtak lehettek, mond Seregélyi; házamban béketűrésről lehet mindössze is szó, nem többről.

Minden esetre, mond Thekla, a szavazati jogot fentartjuk magunknak, s mikép mi nem akarjuk szeszélyeidet korlátozni: úgy mi is a magunk szeszélyei mellett maradunk.

A hogy tetszik, felelt a gróf, míg szemöldei kissé összevonultak, nyájas udvarias hangon. — Ha nektek sikerül, hogy minden úgy történjék, mint szeretitek: akkor igen boldogok vagytok. Én részemről nem emlékszem egy pillanatra életemnek, mellyben magammal vagy másokkal vagy — körülményekkel egészen meg voltam volna elégedve.

Ó! mond Hermine tréfás nehezteléssel, úgy nekünk sincs szerencsénk teljes jóváhagyásodat megnyerhetni, — s mi olly kivető van bennünk —

Kivető! kiált fel Seregélyi — egy erélyes tekintetet vetvén a kéthölgyre — isten engem! — kivető semmi! — minden olly szép, olly dicső, mikép én a prometheusi kézzel meg vagyok elégedve; — de ha kivető nincsen, folytatá igen komolyan: igazítani, rendezni való van bővön, igen bővön, — ezt elhihetitek.

Köszönjük szépen a bókot, mond Thekla; de a kifogás ellen nekünk is szavunk van: hadd halljuk tehát a rendezendőket.

Ah — mond udvariasan Seregélyi — mikép tehetitek fel rólam, hogy én illy szeretetre méltó hölgyek ellenében valami bonne vagy száraz dajka szerepét igényelném; ez csak annyit tesz, mikép méltányos leend, ha hiányainkat kölcsönösen elnézzük, mindnyájan el levén azokkal látva.

VII.

E pillanatban az ajtószárnyak felnyíltak, s egy igen csinos, tökéletesen divatos bérruhába öltözött egyén lépett be, — jelentvén hogy az ebéd az asztalon van.

Seregélyi azonnal karjait nyujtá kedves vendégeinek, s azokat kivezeté a szomszéd ebédlő terembe, mellynek butorozása, a csinosan terített asztal, a fényes cselédség egészen leigézte a hölgyeket.

Akármi egyebet vártak e helyen, csak ezt nem. Alig szükség mondanunk, mikép a két hölgyet ízletes ebéd várta, s azt találták, hogy Seregélyinek jó szeszélyei is vannak, s végre is nála el lehet élni; mert szigorúbb maga, mint mások iránt.

Seregélyi nemevelt egyebetsavanyítottugorkánál, s Thekla kérdéseire, ki meg nem állhatta hogy vele kissé ne enyelegjen sajátságos ebédje fölött, kitérőleg felelt.

Érdekemben van, veletek egyszerre s mindenkorra tudatni mindannak okát, mit ti különködésnek és szeszélynek neveztek. — De erre más időt választunk: ma az ég tiszta, tehát a délutánt például, hogy legyen minden megmondva közöttünk — s ha nektek is úgy tetszik, ne térjünk aztán többé e tárgyra vissza. Annyit azonban addig is mondhatok, mikép én jelenben orvoslás alatt vagyok. Némelly ember évekig él a a hydropathiával, homoeopathiával, s isten tudja mennyi orvosi rendszerrel, hogy egy tagját gyó-

gyítsameg; nekem, Istennek hála! elég ép tagjaim vannak, hanem természetem hiányos, vagy inkább az volt, mert már sok részben javulást tapasztalok, s azért rendszerem mellett maradok. De elég erről most ennyit.

Miért nem vágatod ki e sűrű fákat itt az ablakközelében?—jegyzé meg Hermine; az egész kilátást elfödik, e szobák igen nyernének ez által.

Édes Hermine! felelt Seregélyi igen komolyan — az életben nagy serege a bajnak onnan jő, hogy az ellentéteket nem tudjuk tűrni. Hidd el, ha az emberi természetben azon viszketeg, mindent egy kaptára ütni akarni, nem volna: sokkal könnyebben s kellemesben lehetne élni. — Az okos ember nem tudja tűrni az oktondiakat! — boldog Isten! pedig okvetetlen több oktondi ember van az életben mint okos. — És még nem kell feledni, mikép az okos, igen okos emberek közt sok unalmas, szeszélyes, puzduri, és néha dühös egyén is találkozik, — s hogy néha kiszámíthatlanul kellemesb lehet valaki igen nagy számár, mint bölcs úri ember.

Ezt neked megengedem, — mond Thekla: de mi köze ennek fáiddal az udvaron?

Ez mind összefügg, barátneim, mond Seregélyi. — Ugy-e, szép Herminem, neked e fák kellemetlenek? — Azt találod, mikép ellentétben állnak azzal, vagy elfödik a szép vidéket. Türelmetlen vagy, s e szegény fák száz éves élete ellen törekszel; mert pillanatra közted s egy szép vidék közt állanak, mellyet más pontból is láthatnál, s a szegény fák is élhetnének.

Megbocsáss, nevetett Hermine : e sentimentalitás öreg fáid irányában igen kedélyes lehet ; de úgy minden szépítésnek vége lenne.

Hja ! jó Herminém, mond Seregélyi , — nem ott a baj , hanem ott , hogy az emberi természet olly szánandóul gyáva és nyomoru , mikép semmit sem tud tűrni , mi közte s valami közt áll , ül , vagy jár , mi neki kedves. Már pedig az életben s főleg illy eredetileg bölcs teremtmények közt , mint mi emberek vagyunk , — saját bölcseségünk intézett alkalmasint mindent úgy , hogy köztünk s a mi tetszik s a mit szeretünk s a mire vágyunk , — a lehető legtöbb illy árnyékos fa , vagy bármi más spanyolfal álljon.

Engemet nemcsak bosszantanak , hanem kínoznak e fák — mégis élni hagyom őket , még pedig épen azért — igen , épen azért , mivel e fáknak nincs szerencsájök ő méltósága gróf Seregélyinek magas tetszését megnyerni — itt fognak állani.

Az isten maga igy tesz ! folytatá Seregélyi — és sok , a mire elfintorítjuk orrunkat , azért bizony még egy cseppet sem mozdul ki helyéből. De nincs is nyomorúbb , férfitlanabb valami , mint az olly mérges kakas , ki mindenért felcsattan mint egy éhes pintscher ; azért , ki magában észreveszi , hogy nem europai vagy világügyi dolgokért egyedül , — hanem kozmás rántottáért , vagy isten tudja mi potomságért is neheztel és dühbe jő — a mint azt , fájdalom , magamon tapasztaltam : az igen okosan teend rendszeresen arra szoktatni magát , hogy eltűrje , mi közte és

más valami közt van, mire vágyik — még a küzdés esetében is előbb ér célt, ki fel nem bőszi mindenért.

Eredeti rendszer, megvallom — mond Thekla, mosolyogva de mégis némi meglepetéssel követvén Seregélyinek egészen sajátos eszme-menetét.

Látod, Theklám, folytatá Seregélyi, ki kedvenc tárgyában volt: nincs célszerűbb dolog a világon, mint saját magunk kiigazítása, s én azt hiszem, mikép az isten nem is ok nélkül helyezett minket e különös világba, hol a legtöbb dolog egészen fonákul megy, s hol ő mintegy arra látszott mindent kiszámítani, hogy eszünk megálljon, s mi azon igen üdvös, bár kissé szégyenítő meggyőződésre jöjjünk, hogy bizony — mi tűrés tagadás — köztünk épen azok, kik igen fönn hordják orrukat, és magas megvetéssel tekintenek másokra le, többnyire szánandó fickók, s legközelebb állanak ahoz hogy mint kemény száju lovak a falnak rohanjanak, bár illy fickók néha nagyon is fel vannak kantározva és martingálozva.

Jó tehát — mond Hermine; de például ezen ugorkacollationnak minő összeköttetése lehet lelki állapotoddal, s az örök bölcseség végzéseivel? — ha — ha — ha! —

Igen egyszerű — felelt a gróf kissé elpirulva, s egy nagy ugorkaszelettel villája tetején: észrevettem magamban, hogy holmi dögöltött fácányok és tyukok — mert ilyenekkel élünk — inkább érdekelnek mint illő — —

Természetes — vágott közbe Thekla; ha jó étvágyad van, ha egészséges vagy; de ki mondaná így! — döglött madarak!

Döglött, mert ha nyakukat szelik, megdöglenek, vagy ha inkább szereted, tehát halálozott állatok; de ez mindegy, — hiszen az ember mindent összevissza zabál — s még embert is eszik! — Én csak a rossz izlésű sovárgást étel után kárhoztatom, s azt akarom leütni, hogy ne makogjon. Azért néha, midőn veszem észre, hogy igen gastronomiai szeszélyben vagyok, épen a legképzeltetlenebb eledelekre büntetem magamat.

Tehát büntetés? — mond Hermine — à la bonheur!

Természetesen büntetés — folytatá Seregélyi; ki ennék előszeretetből ugorkát és turót vagy málnát egész nap?!

De ugyan kérlek, kedves barátom — mond Thekla — meddig tart e gyötrés? s nem rosszabb-e az orvoslás a betegségnél?

O! nem — folytatá Seregélyi; — a természet némelly embernek a betegséget mulatságul adta. Nem olly igen rossz tréfa az. Lehet-e például egy szenvedélyes hydropathának vagy homoeopathának kellemesb valami, mint alkalom fényes sikerét bizonyítani kodvenc rendszerének? — aztán van ember, ki komolyan aprehandál, ha egészségesnek tartják. Ismertem egy két mázsás urhölgyet, ki annyira elcsigázottnak hitte magát, mikép egy komornyikját azért eresztette el, mert azt merte mondani: hogy ő méltósága

jár, holott csak lejt és leng! Meglehet, mikép nevetni fogtok; de engemet némileg mulattat, hogy szükségem van magamat gyógyítani!

De már ez mégis különös! — kiáltott fel Thekla.

Különös! ám legyen — viszonzá Seregélyi; de az a gondolat, lelkileg is magamnak köszönhetni ha ember vagyok, igen jótevő. Például az az én veszett titkárom! — — nem is jó, ha eszembe jut — engemet ma igen nagyon elcsigázott, s mégis nem ez boszant, hanem egyedül az, hogy béketűrésemet vesztettem s a virágveder tartalmát fejére öntöttem! Ma nem fogunk zászlót kitűzni.

Zászlót? kérde Hermine.

Igen a zászló győzelem jele! — de erről később, s most, ha úgy tetszik, felkelhetünk.

Valóban e beszélgetések közben az ebéd el lön költve, és Seregélyi kedves vendégeit egy ajtón át a kert felőli altánra vezeté, hol levarázsolvá állottak meg. A milly avult, penészes és komor tekintetű volt az udvar, olly vidám, tiszta, gondozott tekintete volt a fönséges kertnek, melly itt a két hölgy előtt feszíté ki virág-szőnyegeit, terité szét lombszárnyait, s önté el csillogó ezüst víztükreit. — Egy más világ voltez!

Ah! kiáltottak fel mindketten: hiszen ez paradicsom!

Szoros ellentétben a pokollal túl — mond Seregélyi nevetve s kávéját vevén át komornyikjától: most kísértsétek meg az udvarra tekinteni!

Seregélyi komornyikának intett, s pár pillanat múlva a nagy kettős ajtók szárnyai nyitva álltak. Hermine s Thekla három tágas szobán át egy négyszegű képét pillanták meg az udvarnak.

Valóban — mond Thekla, önkénytelen undorral visszafordulva — nagy öntagadás kell illy ellentét eltűrésére.

Az emberekkel s mindennel így vagyunk az életben — mond némi diadallal Seregélyi. — Én megszoktam ezt, s mikép ritka bölcs ember tud kiszedni sodromból, úgy igen igen ostoba emberek iránt is meg lehetős békétűrésre tettem szert. — Csak egy neme van az embereknek, kik néha egy kis kakastarajt nevelnek fejemen: — azok, kik magokat kivételeknek tartják. —

Kivételeknek? szólt Hermine; hogyan érted azt?

Kivételeknek — folytatá a gróf — azaz: mikor másról ítéletet hoznak, vagy másnak valamit rossz néven vesznek, vagy máson valamit nevetségesnek találnak; tisztán feledik magukat és saját hibáikat.

Feledik? kiált fel Thekla — vagy talán nem tudják?

Ez épen a hiba — mond Seregélyi, s ezt magamról tudom; mert épen e betegségben sínlettem, — sőt — s ez jobbulás jele — megismerem, hogy sínlek jelenben is.

Hogyan lehet ez? mond Thekla.

Igen könnyen, szép húgom, felelt Seregélyi. Nem hallottál-e igen hiú, sőt nevetségesen önhitt embereket, mások hiusága ellen kikelni?

Ó igen, ezt már akárhányszor, — példákat tudnék mondani — szólt közbe Hermine.

Nem láttatok szerelmes embereket, még pedig igen is nagyon olyanokat, s nem legjobb izléssel, — magok idejű sőt fiatalabb szerelmeseik ellen kikelni?

Akárhányszor — mond Thekla; hát még házasságról minő hegyes észrevételeket tudnak tenni! Ismertem ilyeneket, kik később — igen kü-lö-nös házasságokat kötöttek. Aztán nincsenek-e olly csudabogarak, kik mondanám szemtelenül kinozzák azokat, kiket a sors hatalmuk alá adott, olly csekélységekért, melyeket ők nagyobb mértékben űznek — vagy űztek legalább — mit nevezetes csínossággal tökéletesen szeretnek feledni.

Igazad van — felelt helybenhagyólag Se-regélyi — sépen mivel az illy emberek még percnyi időt sem szoktak arra venni, maguknak illy kérdést tenni: domine N. N. ön most ezen szerencsétlen dominust akarta leszidni! valljon — ha ez most urrá lenne és ön kuktvá, nem találhatna-e, ha nagyon felcsavarná esztét, önben bőven,úntig eleget, a miért isten igazában lehordhatná? — — Innen van aztán, hogy némelly ember társalgása valóságos rébely, hol mindenki két henger közt őrlődik, s az ember meggyőződik a felől, mikép nem csak az összes emberiség bal sorsa képes dűhbe hozni valakit; hanem vannak olly nagyszerű jellemeik is, — melyek egy dögölt malacért görcsöket kapnak.

Ha — ha — ha — nevettek a' hölgyek.

De kérlek, menjünk le a kertbe. Minő gyönyörű facsoportozat az ott! szólta Thekla.

Lyriodendronok — jegyzé meg Seregélyi. Menjünk, az idő fölséges, s majd a kertben röviden megfejttem nektek rendszeremet! Talán bohónak találandjátok; de ki az én ferde fejemet csak néhány évvel ezelőtt ismerte, tapasztalhatja annak sikerét.

VIII.

Midőn Seregélyi kedves vendégeivel a kertbe leért, őket a gazdagon ellátott növényházba vezette; azután a kertnek szebb részeit nekik megmutatta, végre egy pompás Ailanthus csoportozat alatt fényes fehér rostélyos lócán foglaltak helyet,

A kilátás itt valóban meglepő volt: a hat fölséges óriási fa egygyé nőtt lombsátorával egy dombra volt ültetve, s távolról gyönyörű hosszú leveleivel igen hasonlított a pálmához. A tekintet e menhely hűs árnya alól tágas rónára vezetett, mellynek egyik oldalán agg erdő vonult végig, míg alatta fölséges tó terjedett a legüdébb zöldben virító nádszegélylyel, túl pedig hullámozó buza- és rozsföldek terültek el, mennyire a szem láttott. Itt-ott facsoportozatokat, egy egy magános mezei lakot s távolban mindig kisebbdede öt tornyot lehete látni.

Miután a hölgyek e gazdag s a nap sugárban ragyogó kilátástól egészen felmagasztalva darabig elnémultak, Seregélyi így kezdé beszédét:

Kedveseim! rövid leendek: — nincs unalmasb, mint a mikor magunkról kell beszélgetnünk. Ezt csak kétféle ember szokta örömet tenni: a hiús az oktondi. Az első hogy folytonos becses énjével gyönyörködtesse a bámuló világot; a másik, bonfordi tudniillik, mivel minduntalan tesz valami olyat, a mit aztán örökösen foltozgatni, mentgetni és fejelni kell, mi többnyire még ront a dolgon.

Különös — mond Thekla, hogy az oktondi emberek olly nagyon szeretnek beszélni!

A melly időt az okos, gondolkozásra takar meg, azt ők fecsegésre használják fel! — világos! mond Seregélyi; de halljátok tovább. Én, a mint itt láttok, harmincnégy éves vagyok; sokat jártam, keltem, tapasztaltam a világban; tizenöt éves koromban már katona valék, huszonkét éves koromban egy angol hajós kapitánnyal megkerültem a világot. Voltam egészséges, voltam beteg, voltam szabad ésszeszélyes, de voltamszerencsétlen is. Szóval alig van helyzet, melyről ne lehetne tapasztalás után tiszta fogalmam.

Huszonkilenc éves valék, mikor végre el-és betelve a világgal, oktondi adósságokkal, és tökéletesen blasirozva ide érkeztem Seregélyre; — sok jó indulattal de veszedelmes hibákkal. Egynek örülök csak, miképpillanatig sem ringattam magamat csalódásokban. — Mihelyt itt kissé megmelegedtem fészkenben, — mondhatom, példás phlegmával előszámláltam magamnak mindazon elhibázott lépéseket és azon seregét a bonfordiságoknak, mellyeket életemben elkövettem.

Meggyőződtem arról, mikép — mi tűrés tagadás — én egyike vagyok minden utazásaim s tapasztalásaim mellett, a legszánandóbb embereknek. S hogy lássátok, mikép igen szigorú s legkevesebbé sem valék engedelkeny magam iránt, halljátok e' vizsgálat eredményét.

Ah, barátom! — szólt Thekla; te az első férfiu vagy, ki hölgyeket saját hiányaiddal s ferdeségeiddel mulattatsz.

Minden esetre mulattatóbb leend, mint ha mai nagy emberek modorjában, folytonosan saját nagyszerű tulajdonaimat tölcsérelném emléktökbe. — De ha unjátok, szóljátok.

Nem — nem — nem — mond Hermine nevetve; mivel legközelebb rokonunk vagy, s a sors úgy akarta, hogy pár hétig egy són s kenyeren éljünk — én tudni akarom, kivel van dolgom. De midőn így hibáidat előszámlálad, nem leszesz-e olyan, mint Jupiter a mesében, ki az általvető első részébe a' mások hibáit pogyászolta be, míg a' magáéi hátul voltak.

Merőben csalatkoztok — mond Seregélyi igen komolyan; halljátok. Először úgy vettem magamban észre, hogy egyoldalú vagyok, s az eszméket összezavarom.

Hogyan érted azt? kérde Thekla.

Ha például valakinek political, vallási vagy tudományos nézetei ínyem ellen valának, vagy az enyémeikkel ellenkeztek: vak valék illy egyén bármí más jó tulajdonai irányában.

De lehetséges-e ez? szólt Thekla csudálkozva.

Igy volt, s még e hiba most is néha megvan bennem. De halljátok tovább: másik hibám az volt, hogy egy két kedvenc tárgyamról senki véleményét el nem tűrtem. Például szenvedélyes fűvész vagyok; s ha valakinek eszébe jutott olyat állítani, mit én nem úgy hittem: azonnal tűzbe jöttem.

Egy burgonyáért? szólt Hermine, vagy egy kökörcsért? — no ez elég szomorú.

Igen, s ilyenkor legjobb barátomat is megsértettem. Egyáltalában annyira elpépesedett természetem, mikép már azon szomorú szükségre juték, az emberektől előre kérni bocsánatot megtalálni jövő bántalmakért, ha indulatba jövök.

No, ez mégis szép volt tőled — mond Thekla.

Szép! szólt Seregélyi megvetőleg; én részemről igen szomorúnak találom, valakit azon szándékkal, mivel orrát akarom leharapni, előre angol ragacscsal megkinálni.

Sok van még hátra? szólt nevetve Hermine; hiszen fölségesen megy, csak halljuk.

Ó! még koránsincs vége: egy nagy hibám még a gyöngédtelenség volt. Nem tudtam senkivel jót vagy barátságot tenni a nélkül, hogy annak egész fontosságát és súlyát beteges aprólékos-sággal mindig ne tartottam volna szembe előtt, mint egy kövé meresztő Meduzafőt; s nem tudtam, mit most már értek: mikép éppen abban áll a valódi gyöngédség természete, a hol azt a gyöngédtelen ember nemcsak nem keresi, de meg sem foghatja.

Megengedj — szólt Thekla rábámulva — ezt

alig hiszem rólad; — vagy ha történt, talán onnan jött, mikép nem vettél időt magadnak meggondolni, mennyi árnyalata van az emberi természetnek; s mikép vannak kivételes lények, kik az illy terhelő folytonos szembesítést lekötelezettségükkel néma ugyan, de mindig eleven szemrehányásnak tartják, s illy áron még a haláltól sem kívánnának megváltatni.

Igen jól eltaláltad, kedves Theklám; valóban nem rossz szívből tettem, de annál szomorúbb, ha jó szívvél s nem oktondi fővel tesz az ember olyat, mi másnak mélyen sebző, s mi ellen felszólalni mégis olly nehéz. Ha rosszszívű, félkegyelmű ember tenne illyet, — ki bámulná; de én ezt egynek tartom leggonoszabb hibáim közül.

Még több is van? mond Hermine, kit Seregélyinek őszintesége, s azon valóban szeretetre méltó kedélyesség, melly így saját hibáit sorompó elé idézte, igen mulattatni látszott.

Még nem vagyunk a parton, mond Seregélyi, maga is elnevetvén magát; az ember a jó Istennek igen igen hiányos eszköze: — tehát csak haladjunk.

Mégis jó jel, ki ezt elismeri — jegyzé meg Thekla; a mi nem mindig történik. Sőt mikép többnyire a rú t hölgyek magukat szerfölött kelemeseknek hiszik: úgy a legtöbb csudabogár, nehéz természetű s férfiatlan rabja apró indulatokódásainak — magát igen szeretetre méltó sőt kivételes lénynek gondolja.

E betegségben sinlettem én is — szép hűgaim! — de elhihetitek, mikép e részben min-

den csalódásaim megszűntek, s most hiányaim ellen makacs, megátalkodott irtó-háborút folytatok.

Csak igen soká ne tartson a gyógyítás, édes Béla — mond Hermine; mert valamint egy kis egészségért folytonosan az isten minden mérget bevenni: úgy egy kis jószágért egész életen át olly gonosz kísérleteket tenni mint te, nem tréfa! — Köszönöm a mulatságot!

Nem arról van a szó, barátnéim! mi kényelmesebb, hanem mi kötelesség. — De halljátok tovább — szólt Seregélyi; a lelettár vége felé siet, s aztán pár szót a gyógyrendszerről is mondandok épülésekre.

Ez érdekel leginkább — mond Thekla, ki nagy figyelemmel hallgatta Seregélyit.

Látjátok, hugaim! én igen sokat engedtem meg magamnak, mit másnál hibának tartandék. Nem szerettem, ha valaki a csendet háborította, ha nekem épen eszembe jutott csendet ohajtani, magam pedig senkitől sem kérdeztem, ha inye szerint van-e, ha egyet kurjantok. Aztán sok egyebet, a mit én szoktam tenni, tökéletesen elfeledtem, s ugyanazt, vagy még kevesebbet, másoknál vétkesnek neveztem.

No csak ne nagyítsuk a dolgot, barátom — mond Thekla.

Nagyítani? — iszonyúan csalatkozol, kedvesem; nem hogy nagyitnék, sőt igen is szigorúan az igazság mellett maradok; olly hihetlen-e a mit mondok? nincsenek-e sokan, kik ha valamit tesznek, mi nem járja polgáriasodott világban,

legplausibilisebb mentséggel tudnak élni saját védelmükre, folytonosan visszatérven vagy visszaesvén oda, hogy a mit ők tesznek, az más! hogy helyzetökben ez egészen más! szóval, a mint mondják: kiveszik magukat a kalapból, mint szent Antalt az olaszok! — S itt letevéni nagyobb részt gyónásomat. Holmi apró hibáimat elő sem sorolom nektek; mint például: democrata létemre meglehetősen aristocratiai parancs- és disponáló vágyamat mások felett; s hogy catoï censor levén mások iránt — bizony uri magam a gyeplőt néha hosszabbra — — — szóval kimondom, hogy a világért sem tartom ugyan magamat köznapi embernek; de megismerem, mikép hálókabáthban én sem úgy nézek ki, mint atillában és kalpagban, — s ennyi, gondolom elég — ugy-e?

Bövnön! — feleltek a hölgyek; meg vagyok veled elégedve: de — folytatá Thekla — minket ezen érdekes előzmény után már most kétszerezsen érdekel a gyógy mód, s mind azon különös-ségek megfejtése, mellyeket itt látunk.

Örömet engedek e méltányos kandiságnak — mond Seregélyi. — És néhány percnyi szünet után így kezdé beszédét: a négy kocka írósalonomban négy különböző polgári fokozatot és életnemet szembesít, s arra való, hogy mindig szemem előtt legyen a különség e négy közt, s azt tűrni tudjam. Hogy szemem, eszem megszokja a fejedelmi fényt, a kolduskunyhó ava és egyszerűsége mellett, minden káprázat nélkül tekinteni!

Sajátságos gondolat — monda Hermine; de nem rossz. Hány ember lenne kevesebbé packázó s hány emberrel kevesebb lenne, kit a más nagyobb kényelme ideglázba s irigységi hőségbe hoz, ha így mindig együtt látná asztalán a sors kockáit.

Azután, kedvesem! folytatá Seregélyi vidámon; minden a csalódástól, a képzelődéstől függ. A szem, higyétek nekem, a legnagyobb ellentéteket megszokja. Elmondhatom, mikép nálam — s ezt a szokás teszi — e négy háztartási fokozat úgy összesimúl egymás mellett, mikép alig veszem már észre a különiséget.

Ez már kissé merész állítás — mond Thekla.

Miért? mond Seregélyi; ha az ember önmagán annyi unalmas, kellemetlen, néha rossz dolgokat megszokik; ha tökéletes sikké és vakká válhatik saját magas személye iránt, miért ne szokhatná meg a tapaszos padlót egy persa szőnyeg szomszédságában?

Én e fejtegetéssel meg vagyok elégedve — mond Hermine; de most fejtsd meg nekünk, mit jelent írószobád három falán azon iszonyu sok mindenféle tárgy rend és szabály nélkül összevissza vetve?

Ez egy kis mnemonikai gyakorlat mezeje — mond Seregélyi. Emlékező-tehetségem nem a legélesebb volt, s e sok mindenféle tárgy folytonos észbentartása annyira élesítette azt, mikép most képes vagyok már két lapot egyszeri olvasás után elmondani; s reméllem, nem sokára többre is viszem.

Ez nevezetes — mond Thekla.

Nem vettétek észre, mikép szobám három falán azon sok mindennemű tárgy elmozdítható négysszegekre van rajzolva? — Ha egy-két hét alatt emlékezetemet annyira betanítottam, mikép e halmazát az egészen különböző tárgyaknak képes vagyok olly renddel elmondani, mint azok a falon függenek: akkor a kockákat megváltoztatom.

Elmondani mind! lehetetlen! kiáltott fel Hermine.

Akarsz-e fogadni? mond Seregélyi — hogy egy számot vagy betűt nem hagyok ki; holott csak öt napja, hogy a kockákat egészen más rendbe függesztettem fel.

Legyen — mond Hermine — un pari de discretion! — De mondd meg nekünk: mit jelentenek szobád egyik falán azon széles különböző színű vonalak, melyek az egész falat mint valami folyók kigyózzák át?

Ennek magyarázata egyszerű. — Tapasztaltam magamban, hogy indulatos, zsémbes és nehéz természetű vagyok; hogy néha apróságon felcsattanok, ilyenkor semmit és senkit nem kimélek, s azután mindig ki kell gyalúlnom, simitnom, a mit elronték. Ezért föltettem magamban megszokni, hogy azt is eltűrjem, mi valóban bosszantó, s mi igaz okot adhat haragra; mert a harag a legjobb esetben is igen rossz orvosság.

S ezt azon szalagokkal akartad véghezvinni? mond Thekla.

Béketűrés, angyalom! hallgasd csak tovább. —

Hogy magamat indulatoskodásom legyőzésére kapassam, felhatalmaztam udvaromban mindenkit, hogy évenként e g y n a p o t magának válasszon ki tetszése szerint, a nélkül hogy tudtomra adja, melyiket választotta, — s e napon engemet minden tőle kitelhető módon boszantson. — Ha legyőzöm mérgemet, akkor én vagyok a győztes, akkor a h a r a g f o l y ó j á n (mert a széles szalagok egyikének a falon ez neve) egy zászlócskát tűzök ki!

Ah! most értem — mond Thekla — derék! sok zászlócskát láttam ott, — de sárga és fekete szegecskéket is, — hát azok mit jelentenek?

Hja kedvesem, ezek azt jelentik, hogy több-vagy kevesebbé indulatba jöttem.

Ugy-e? nevetett Hermine; noh — szegekben sincsen fogytkozás. — De hát ha ezen általad felszabadalmazott gyötrők kárt csinálnak?

Ez nekik 100 pengő forintig meg van engedve. Nyolc embert tartok az udvarban, s 800 pengő forint büntetést póka haragom megérdemel. — Sőt ha béketürésemet vesztettem, s tettelegességekre megyek, s a kis veres zászló előmutatására sem juhászódok meg: akkor én fizetek 100 pengő forintot.

Most értem a titkár zászlóját — mond Thekla; de ez sokra megy!

1600 pengő forint a legroszabb esetben, — de ettől nincs mit félni; mert az egy titkárt kivéve — ki még angyalból is ki tudná a mérget keresni — a többiek ellenében meglehetősen le

tudom már győzni haragomat; de ez az irtóztató titkár! —

Én nem tartanám a jámbort — mond Hermine; aztán reggeltől estig kínoztatni ilyen embertől, kinek az valódi mulatság — nem tréfa!

Én pedig épen azért nem bocsátom el, mert némileg hiuságom ingerel, végre e borzadalmas egyén ellenében is legyőzni haragomat. Aztán reggeltől estig nem tart ez, meri törvényt tettem, hogy kiki napját két részre osztsa; s mivel a titkár ezelőtt három holddal egy dél előtt már így meggyötört, új évig nincs mit tartani tőle. — Ha napja nincsen, igen ügyes, szorgalmatos és mívelt ifju, — de ha neki bikacsolja magát: láttatok, mintha ki lenne cserélve.

Barátom — mond Thekla — ez a Priesnitz s a német juhász gyógy módjánál is gonoszabb.

Csak hogy használjon — felelt Seregélyi.

Hát a többi folyam ott a falon mit jelent? kérde Hermine.

Azoknak szintazon céljok van, mint az előbb leírtak; egyik testi erőm fokenkénti kiképezését képviseli, másik emlékező-tehetségemre vonatkozik, harmadik ismereteim gyarapodását tanúsítja s így tovább.

De egy igen lényeges körülményt nem beszéltem még el nektek. — Minden évben három nap egy pórlakba vonulok, még pedig a legsürgetőbb mezei munkák idején. — Ott minden akkép van, mint akármellyik földmivelőnél. Estve beköltözöm, szegényes ágyban hálók, s egy cselédet sem viszek magammal. Ebédem, vacsorám

egy kis kenyér s szalonna, néha mint különös-ség — gulyáshus vagy pörkölt. — Reggel már az ispány vagy hajdu kopog az ablakon, s dologra hajt: szántani, vetni, kapálni — a mint kedve tartja. E három nap alatt uraságomról nemcsak senki legkisebb tudomást sem vesz, hanem magam is úgy öltözöm, s mindent akkép teszek, mintha saját úri magamnak taxása volnék, — még pedig olyan, kivel igen szigorúan bánnék.

Taval egy gonosz ispányom volt; nem tudom mikép, elkéstem a kaszálástól, s azonnal büntetésnapot rótt fel, s fél napra bezárt a veteményes pincébe.

De miként tudod magadat ilyenekre szánni! kiáltottak fel a hölgyek.

Azért, kedveseim, mond Seregélyi igen megelégedett arckifejezéssel — hogy aztánmikor taxásaimtól én követelek valamit, vagy ők szorulnak segedelmemre, mindig eszembe jusson helyzetők, mellyet gyakorlatból ismerek. Igaz, hogy az én évem csak három nap, mint a mesékben történik; de ez idő alatt nem legroszabb taxásom vagyok!

Eredeti valóban! mond Thekla; de nagy öntagadás kell hozzá.

Meglehet, szólta a gróf; beh sokszor nem ártana, ha valami nagy urat vagy három napra úgy meg lehetne patvaristáskodtatni!

Ah! — nevetett Hermine — ez valóban mulattató lenne.

Most már alkalmasint mindent tudtok — mond Seregélyi, kissé kifujván magát.

Nem haragszol meg, ha egyet kérdek — mond Thekla, szeme elé tartván legyezőjét.

A viláágért sem — mond Seregélyi figyelmezve.

Mondd meg, de ne haragudjál! hát a kopók lakomája s a lovak leitatása, s különös öltözteid? mind be vannak foglalva rendszeredbe?

Seregélyi kissé elpirult, azután összeszedvén magát, nem minden tétova nélkül felelt.

Igaz, barátnéim, hogy ezek kissé furcsán hangzanak; de a mint sejtitek — igen, — rendszeremhez tartoznak, ha nem is közvetlen.

Az olly ember, ki mint a gép, mindig ugyanazon egy életmodort követi, szolgálailag alája veti magát sorsának: — mert fájdalom, valóban gépek vagyunk! — Azért én néha egy kis forradalmat gyujtok, hogy eszem e folytonos gyár-szerű kerékvágásban meg ne rozsdásodjék.

Erről igen sokat lehetne még szólnunk — mond Hermine.

Ráérünk még — mond Seregélyi, s most, ha ugy tetszik, egy sétát tehetünk még.

A séta után a két hölgy szobáiba vonult, s ott a kis boudoirban leülvén: Thekla vidámon ragadta meg Hermine kezét.

Tudod-e — szólt — kedves Herminém, hogy Béla igen érdekes ember?

Ugy találod-e, kérde Hermine. De jó Theklám, szeszélyei igen alkalmatlanok, s alig hiszek olly orvostanárt, ki őt azoktól egészen megmenthetné. Ezt csak egy tehetné.

Ki, például? mond Thekla földre sültött szemekkel.

A szerelem! mond Hermine. Igen édesem: ez az egy képes illy csudát tenni!

Ha például Jenőnek volnának illy szeszélyei — mond Thekla, csintalanul csiptetve szemeivel — ugy-e?

Ha azt hiszed, édes Theklám, hogy Jenőn semmi igazítnivaló nincsen, nagyon csalatkozol.

Nekem ő úgy tetszik, a mint van — mond Thekla; e férfiasság, e bátorság valami rendkívüli! Ebben a hidegrántotta korban, hol a hősök faja már fogyni kezd, s alig van egyéb tollhősöknél, ezeknél a kisikárolt gágogó liliputi trombitásoknál! Illy korban a sok tintás közt jól esik az embernek olly ép, erélyes embert látni mint Jenő. Aztán ennyi erő mellett annyi szívjóság! — Thekla mindent úgy monda, mikép látszott, hogy meggyőződésből szól.

Ó! én igen tudom ezt becsülni — mond Hermine — csakhogy bátyám, kitől függök, s kit végre is kiemelnünk kell, őt épen olly érdekesnek találja, mint én. De mernék fogadni, ha úgy lépne fel, mint más ember szokott, e hőbörtös egyén nem fogná szeretni.

Hőbörtös?!

De hát nem így nevezted még pár órával ezelőtt te is?

Genialis, eredeti ember! mond Thekla — ki-vel sokkal könnyebb élélni mint gondoltuk.

Thekla — Thekla! — szólt Hermine, fenyegetve ujjacskájával.

Ah! mit gondolsz!

Legalázatosabb szolgája önnek Thekla tanár úr. — —

Megharagszom! — —

Akkor a zászlócskát veszem elő. —

No várj csak! ezt visszafizetem. —

Nevess, jó angyalom, kedves egyetlen Theklám! — de ne haragudjál! — végre is olly kedves szép tanárral Béla bácsi igen meg lehetne elégedve.

Ah hagyjuk ezt! mond Thekla rövid sohajjal; kinek jutna ez eszébe! — Jenőt azonban nem féltém, mert a millyen elhatározott ember, olly eszélyes; e mellett vidám, s benne is sok eredetiség van.

Csak az az átkozott végrendelet ne volna! mond Hermine; ez nem tréfa!

Még pedig ugyan nem, szólt Thekla; bátyád minden jósága mellett makacs; ki tudja, ha például Jenő neki nem tetszenék, nem tartaná-e magát szigorúan a végrendelethez: aztán szépen hüvesben maradunk.

Marad annyim, miből élélhetek — mond Hermine.

Köszönöm, de a mi jobb csak jobb; egy fél urodalom jobb egy fél pesti háznál, főleg ha az urodalomhoz pesti ház is járul.

Ej ne csüggedjünk, minden jól leend még, s te, ki engemet bátorítottál, örülhetsz ügyekezeted sikerének, mert én jót várok.

Most jer, vetkezzünk le, az éj itt van, —

valóban fáradt vagyok ; a kukaci csárdában a szúnyogok és zsiványok nem hagyának alunni.

IX.

Két nappal e párbeszéd után, Seregélyi írószobájában ült, s a titkárral nyájasan beszélgett, kire most senki sem ismert volna, olly szelíd s illedelmes volt magaviselete.

Az ajtó megnyílt, s azon Timók törpe kapuőr dugta be nagy fejét.

Mi baj, Timók ? kérde a gróf.

Vendég érkezett — mond a kapuőr belépve.

Vendég ? kérde Seregélyi — ki ?

Nem tudom.

Hát hol van ?

Azt parancsolta, hogy nyissunk szobát.

Jó, talán fáradt ; hogy néz ki ?

Furcsán : veres hálókabátban van.

Hálókabátban ! szólt Seregélyi — hm ! igaz, ez legkényelmesb öltözet, s nem látom át, útban miért ne lehetne hálókabátban járni ; fiatal-e ? vén-e ?

Fiatal, még pedig ugyanaz ám ; és lóháton jött.

Lóháton, — hálókabátban ? szólt Seregélyi kissé bámulva. — De igaz, tevé hozzá : jól tette ; jele, hogy nem sokat gondol a világgal. De merre jött ? mert nem hallottam.

A kert kapun jött be.

A kertkapun ? hiszen ez kerület ; de zárva is van ?

Persze, persze — mond Timók: volt — de —

De hát mi — de ?

Az az úr leszállt lováról, keresztülmászott a kapun mint a vadmacska, aztán belül kinyitotta azt; mikor már inasával együtt benn volt, akkor érkeztem a kertészszel oda. — De összeszidta apánkat anyánkat, hogy a kert kapuját zárva tartjuk.

Márez mégis különös — mond a titkár — így disponálni a más jószágában!

Igaza van önnek: különös, mond Seregélyi. — — De hát hogyan hívják ?

E pillanatban lépett be az előttünk már ismeretes Jancsi.

Seregélyi rá meresztette szemeit. — Valóban Jancsi különösen nézett ki. Nem lehet hirtelen elhatározni: vándorló mester legény vagy valami faluzó művész-e ? úgy fel volt elül hátul pogyászolva. Hátára például kis bőrpárnasák volt csatolva, míg öve, melly széles tűszőhez hasonlított, — több tele zacskókkal s rekeszekkel volt ellátva.

Egyébiránt öltözete egy haragos kék blouséból állt, s kétfelül gomboló nyári nadrágból; míg kezében azon ékes børsisakocskák egyikét tartá, mellyek elül egy lángoló rézpitykével ellátva, a gránátos nagy jó uraiméknál ismereteseek.

Méltóságos gorófl — garátia fejemnek ! szólt most Jancsi, neki bikacsolván magát s igen meredten nézván a grófra.

Kicsoda kegyed? — mit akar? kérdé Seregélyi.

Istálom — nem én akarok, hanem a tekintetes urfi!

Micsoda tekintetes urfi?

No — a tekintetes urfi, kivel én jöttem.

Hát kivel jött kegyed?

En la! — hát istálom, Széplaki Jenő urfi-val — jeh. —

Széplaki? hiszen ez a Thekla öcscse: gyermekkorában láttam. — De hát hol van? kérdé Seregélyi.

Ott van Salamonban.

Talán a vendégsalonban?

Az egy kutya! istálom igen szépen — mond Jancsi.

Menjen barátom, s mondja meg hogy örülök s igen szívesen elvárom ide.

Hm — hm — köhögött Jancsi, egyet csavaritván nyakkendőjén; de a tens urfi azt izeni ő méltóságának, hogy szeretne megismerkedni.

Jó, tehát épen azért, — mond Seregélyi — elvárom.

De istálom, a tens urfi oda fenn várja, s azt izeni, — hogy ő biz — ha tudja — az ilyen amollyan adtát — Jancsi jót ütött tenyerével saját szájára — istálom, nem úgy mondta, garátia fejemnek — hanem hogy nem fog ide jöni, mivel ma úri napja van!

Úri napja? mond Seregélyi kissé elpirulva — furcsa — de hátha nekem is úri napom — — hogy híják kegyedet?

Kozmási János szolgálatjára, istálom alászon.
Tehát János gazda! ha nekem is úri napom van?

Semmi azért, — felelt Jancsi — mindjárt megmondom a tens urfinak. — — Kend nem a kulcsár? — kérde most a titkárhoz fordulva.

Nem barátom, ez titoknok, mond Seregélyi.

Jó — mond Jancsi — írjon csak istálom egy kis opsiknátiót egy icce borra.

Ha — ha — ha — nevetett Seregélyi — ember kend! János gazda. Hallja amice, mondja meg oda le, hogy János, — hogyan is híják csak?

Kozmási János, szolgálatjára.

Tehát Kozmási János uramnak egy icce bort. De várjon csak. Már ha nem akar feljöni vendégem, én megyek hozzá, — — menjen csak János gazda, jelentse meg, hogy egy negyedóra mulva látogatására leendek.

Megmondom — istálom — mond Jancsi, sarkán megfordulva s igen meredten nézván a titoknokra.

Menjen, menjen amice; adasson János gazdának egy icce bort.

Istennek ajánlom — mond Jancsi, kissé ügyetlenül hajlongván fejével.

Eredeti frater — szólt Seregélyi magában kezétdörzsölgetve; igen vágyom a dominus Széplakit látni; hallottam már egyet s mást róla, s ha igaz a közmondás: millyen az úr olyan a szolgája, sok tréfánk leend vele.

Az eddig mondottakból világos, mikép Seregélyinek, néhány — már jól roszul okolt — különcködése mellett, saját észiránya volt, s a köznapit nem szerette. Innen megfejtethető, mikép neki másokban is igen tetszett mindaz, a mi kissé kívül vagy túl esett a szokásoson. Ő ebben valami önállóságot keresett, s gyöngéi közé tartozott — a mint látjuk — hogy át nem látta, mikép nagyon pipaszár-lábon áll az olly önállóság, melyet folytonos demonstratiókkal kell a bámuló világra rábeszelnünk.

Miután így okát adtuk azon érdeknek, melyet Széplaki jelenléte Seregélyiben okozott; kísérjük őt vendégéhez, kinek ha egyébiránt legkisebb vágya sem volt különcöt játszani: igen vidám szeszélyű ifju volt, s ollyan, kit a tréfa mulattatott.

Midőn az ajtó felnyílt s a gróf a szobába lépett, Széplaki felkölt a karosszékből, hová magát ágyalta volt, s a legszivesebb udvarisággal jött a grófnak elébe.

Istenhoztaméltóságodat! szólt vidáman: méltóztassék helyet foglalni. Örülök hogy szálláson tisztelem; nem parancsol egy csésze theát vagy kávét?

Seregélyit, kit az ifjunak antinoui szépsége valóban meglepett, e különös felszólítása pillanatra tétovába hozott; de azonnal magához tért s kezét nyujtván szólt: örömet helyet foglalok ön mellett, s valóban — — — ekkor óráját vonta elő — épen ideje, ha ön akarja, pár csésze kávé mellett jobban elbeszélgetünk. — Ezt

Seregélyi olly természetesen mondá, mikép bárki azt hinné, hogy ő Széplakinak vendége, s nem ez az övé.

Jancsi! kiáltott Széplaki.

Itt vagyok — mond Jancsi, beugorván a mellékszobából, egy serleggel kezében.

Kávét két személyre!

Hát egyebet semmit? istálom, mond Jancsi.

Szamar — mond Széplaki — valamit mártogatni is, természetesen.

Istálom, nem vagyok szamar! mond Jancsi: az atyám suszter volt! — evvel szembetűnőleg aprehandálva kiment.

Igaza van — mond Széplaki — nem szamar: az apja suszter volt.

Seregélyi elnevette magát, bár Széplaki nem is mosolygott. Tudja ön — szól azután — hogy a szép özvegy önnek nővére Thekla itt van; s így kétszeresen örülök szerencsémnek.

Kedves gróf úr! felelt Jenő, örülnék, ha jelenlétem valóban szerencsés lenne; mert nem tagadom, mikép idejöttömnek egész életemre határozó célja van!

Célja?

Természetesen, okos ember cél nélkül semmit sem cselekszik. —

Igaza van önnek, bár egy barátságos látogatás elég cél magában is — — de szabad-e tudnom — —?

Mindjárt — mond Jenő; de itt hozzák a kávét.

Önnek igen pontos szolgálata van — nevetett Seregélyi.

Jól szoktattam János uramat ; mert a lassúságot nem szenvedhetem. Tessék, kérem, — aztán fele az érdemnek őt illeti. — Jancsi!

Itt vagyok , tens urfi!

Haragszol-e még?

Igen.

Na jó : eredj ki, igyál három pohár vizet, aztán jer be.

Értem, istálom — mond Jancsi, kissé savanyú képet csinálva, azután kiballagott.

Nincs jobb, mint három pohár hideg víz, ha az ember aprehendál — mond Széplaki igen komolyan.

Gondolja ön ? mond Seregélyi, kit mind ez mulattatni látszott.

A kávé igen jó — mond Széplaki. — Önnek gróf ur, egy unoka-huga van ?

Kettő, barátom ! — hiszen önnek s Theklának anyja is atyám testvérei voltak ; de tegezzük egymást — restellem a címezést s rokonok vagyunk ; bár ön aligha emlékezik reám.

Ó igen ! mond Széplaki. — Ön Pesten a Vuczivukeles házában lakott, melyet később megvett, a mint hallom, s én a szomszédban voltam szállva nevelőmnél — ha — ha — hal —

Mit nevet ön ? kérde Seregélyi.

A háztulajdonos neve olly furcsa.

Én nem látok semmi furcsát benne ; száz év mulva, gondolom, nem tűnendik fel, ha herceg Zorobabel kapitány lesz, a Maichteles huszárezredben. De eltértünk tárgyunktól.

Igaz — mond Jenő — önnek egy kedves, pompás unoka-huga van, mert én ez uttal csak egyikről szólok.

A mint tetszik; Thekláról?

Nem, Herminéről; el akarom őt nejül venni. — Ugy-e, jó ízlésem van, barátom! — mit mondasz hozzá.

Főnséges! szólt Seregélyi, — mégis kissé nagy szemeket vetvén vendégére, e rögtöni megrohanásra.

Mikor gondolnád, hogy a lakodalmat elrendezhetnők?

A lakodalmat, barátom? az igen könnyű; szakácsom, szobáim vannak; aztán vendégeket is hihatnánk.

Természetesen — szólt Széplaki, kire a mint látszott, most került a sor bámulni Seregélyi engedékenységén. — S kiket gondolnál?

Itt vannak közel: a Szapáry, Zichy grófok, aztán Földváriék, Nagy- és Kelemenék. Vendég akár mennyi! Itt van közel Schnepf Izsák úr családotul, ki nem régiben költözött a zarádi kastélyba.

Ah a zarádi kastélyba, melly a Zarándi grófoké volt? Azt nem kell elhíni.

De már miért nem? — szomszéd, nemes ember.

Nem fogjuk elhíni, nekem nem tetszik képe, aztán az ujjá mindig olly kifelé görbül, mintha mindent össze akarna kaparni maga körül. — Én tartok lakodalmat, — enyém az ara, nem a tied; én ellenmondok.

Igen jól van — mond Seregélyi; de a ház az enyém; aztán még kérdés, ha az ara a tied-e? Hogy-hogy?

Igen könnyen, barátocskám. Ebbe nekem is szólóm van; s én csak úgy egyezem meg, ha Hermine téged szeret, ez pedig még nincsen bebizonyítva.

Azt én jobban tudom, mint te — mond Széplaki felkelve; furcsa! csak nem kérdelek tőled, ha szerettetem-e!

Ha így beszélsz, kimondom egyenesen, hogy Hermine téged nem szeret!

Nem szeret? hogy ne szeretne, mikor számtalanszor mondotta, írta: nőm akar lenni.

Ez mind semmi. — Ha tíz év óta mondaná, s ezer levelet irt s már hat év óta nőd lenne; ez még mind csak azt bizonyítaná, hogy beszélni tud, nem restelli az írást, és hogy inkább szereti a fejkötőt, mint a pártát; — de egy hanggal sem azt, hogy szeret. Hidd el, barátom Jenő: nem szeret — ne csald magad — bizonyosan nem szeret.

Széplaki rá meresztette szemeit; de hát az istenért! hogy ne szeretne, mikor akárhányszor összecsókolta.

Hm — hm — mond Seregélyi — mindez nem bizonyít semmit. Csókolódní? — hiszen igaz, ez igen szép dolog, — de még ezelőtt húsz évvel divatban volt, hogy az embert a táblabírák és utcommisáriusok nyakon csókolták — — hát azért! —

De hiszen az egészen más, — s ha nem hiszed, kérdezd meg őt magát.

Már akármit mondasz, csalatkozol. Nem az a kérdés, ha férjhez akar-e menni; hanem ha igazán szeret-e? Szeretni! — Nagy szó ez, barátom! Mivel bizonyította? — avval, hogymondja? — köszönöm! ez még nem nagy fáradságába került; — hogy irta? ez őt mulattatja. A hölgyek ha négy nyelven egy rostélyzott levelet összeirhatnak, ez nekik nagy tréfa! Aztán csókolódni, — hiszen hol kell ennél pompásabb multság! — — mégis ha zárva tartanák s kész lenne érte a Dunába ugrani.

Isten mentsen! kiáltott fel Jenő — inkább én ugrom érte tízszor a Dunába. Szegény Hermine! — Ugyan hogy jut eszedbe? — Aztán én szeretném, ha valamit tehetnék érte, de nem élünk a középkorban; mivel bizonyítsa tehát szerelmét?

Bezzeg ám! — én is kérdem, mivel bizonyítsa vagy mivel bizonyította szerelmét? Jöjjön csak más valaki; járjon amugy igazán utána; — ne tágítson, — s míg te hosszú képeket csinálsz féltékenységedben, addig amaz minden szeretetre méltóságát fejtse ki! —

Nem félténém, mert ismerem, s bízom benne.

Himlőznél csak meg, — vagy exequálnák el jószágodat, vagy nőne ugorka orrod!

Vagy bolondulnék meg, ugy-e? — barátom, elveszttem béketűrésemet.

Avval nem mégysz tovább! — Én nem adom hugomat, míg nem bizonyítod be, hogy szeret.

Evvel tartozom neki is, magamnak is. Gazdag fiu, szép gyerek vagy s ha ma látna is először, hozzád mehetne par raison. — Ez, barátom, operatio, — calculus — nem szeretet. — S milyen hideg émelygős kezelés: megkérés, helybenhagyás, összekelés, s mindez minden kockáztatás nélkül! — Aztán, mondom hogy nem szeret.

Én pedig azt mondom, hogy szeret.

Nem igaz!

Megharagszom!

Mit érsz vele? azért bizony egy cseppet sem fog inkább szeretni. — Bizonyítsd be hogy szeret! csak erre térek vissza, s örömömnek tartandom kezeiteket egyesíteni.

De mikép, az ég irgalmára, bizonyítsam be? —

Már az a te dolgod!

Ez, utolsó szavad?

Minden kétségen kívül.

Na hiszen ha nem akarsz a kerégvágásban maradni, emberedre találtál.

Csak rajta! rajta barátom! mond Seregélyi igen vidáman dörzsölgetve kezét; — de nem szeret.

Szeret mondom!

Nem szeret.

Ne ingerelj!

Magadat ingerled.

Jó, majd megismerkedünk!

Sajnállok, barátom!

Sajnálj majd megmondom kit! — Jancsi! —

— Ja — han — csi — i!

Tessék, tens urfi!

Hol a papucsom?

Ott van a veres zsákban!

Hozd elő! — Ajánlom magamat, barátom!

— Hánykor ebédelsz?

Három órakor. — Pihend ki magadat, és térj észre. Higyd el barátom, sajnállak; de Hermine nem szeret, igazán nem szeret, tapasztalni fogod.

Isten veled — mond mérgesen Széplaki. Úff! kiáltott fel — csakhogymint, — nem bírok magammal. — Azután hangosan kezdett nevetni és Jancsi is nevetett.

Mit nevezsz? kérde Széplaki.

Semmit, istálom — mond Jancsi, — s kiment a csizmákkal.

X.

Csalatkozónánk ha azt hinnők, hogy Seregélyi vitatkozási viszkelege mellett ez uttal indulatba jött; sőt állíthatjuk, mikép igen különös jó szélességben találta őt Széplaki. — Más kérdés: volt-e sejtelve a grófnak arról, hogy Széplaki szerepet játszik, hogy különködéses színlett, szóval hogy nem minden úgy van, a miként látszik. — De bárminők lehettek különcünknek utógondolatai, annyi igaz, hogy a dolog — már tréfa vagy valóság — őt mulattatta. — Egyébiránt meglehet, hogy azon fülséges trombita, melly nemcsak honunk kisebb városaiban, hanem még Pesten is olly dicsőn működik, némi hírhango-

kat hozott arról Seregélyig, hogy Széplaki Herminének udvarol, s így meglehet, hogy az ifju nem egészen urfi ex machina volt.

Három óra tájban Seregélyi, Thekla, Hermine s a helybeli lelkész már a salonban voltak, midőn Jancsi úr — ki, mint láttuk e napon valóságos chargé d' affaire volt, újra megjelent.

No mi baj, Kozmási János uram! mond Seregélyi, a legatusra tekintvén.

A tens urfi — mond Jancsi, állásba tevén magát, s nyitott tenyerét katonásan homloka elé illesztvén, mint a katona: azt izeni — istálom aláson — —

Mit izen? kérde Seregélyi.

Hogy a méltóságos kisasszony jöjjön fel ebédelni; mivel a tens urfi nem fog lejönni — — istálom.

Seregélyi Herminére nézett. — Furcsa követelés valóban, mond; nem reménylem, hogy megtedd.

De miért nem, édes Béla? mi lehet ártatlanabb, mint valakivel ebédelni. — Megyek, Jancsi, — menjen csak előre. — Nem tagadhatom meg kérését — folytatá Hermine; de egy ajánlatot teszek: teríttess mindnyájunknak Széplakinál; úgy az ő kívánsága is teljesül, s mi is együtt maradunk.

Ugyan tedd meg — unszoló Thekla; Hermine úgy sem ennék ide le egy falatot is — úgy ovakodik Jenőt megsérteni.

Jó, tehát legyen — mond Seregélyi — menjünk. Evvel mindnyájan Széplaki szállására men-

tek, ki őket a legudvariasabb szivességgel fogadta, természetesen nem hálókabátban és nem papucsban.

Az ebéd vidámon telt el. Sem Széplaki sem Seregélyi elő nem hoztak a dél előtti beszédből semmit. Ebéd után a kertben sétálgattak; azután Seregélyinek egy csinosan helyezett malmához kocsiztak, mellynek közelében szép platan liget nyujta mindig hűs árnyat, — szóval, a nap igen vidámon telt el.

Mindenben volt ugyan valami kis különködés a' Seregélyi részéről. Például a helyett hogy a kocsiba üljön, hátul a bakra állt, erősítvén, mikép a rázkodás használ egészségének. — Visszajövet pedig Széplaki mondván, mennyire szeret lovagolni, Seregélyi rábirta, hogy az ostorhegyes hátán foglaljon helyet, míg Seregélyi a gyepölésre ült.

Bár a lovak igen gyorsan haladtak, Seregélyi Széplakival valóságos rigorosumot tartott. Mindenből kikérdezte őt, főleg a gazdaságból; de úgy látta, hogy jól készült ifjuval van ügye. Az igen élénken beszélgetők, sem a hölgyek nevetkezésével, sem azok hahotájával nem gondoltak, kikkel e sajátos út közben találkoztak.

Mikor már közeledtek Seregélyhez, Széplaki látván, hogy a főtárgy nem jó szóba, — felkiáltott: elég volt a kikérdeztetés! s most azt mondd meg nekem: kezd-e már hinni, hogy Hermine szeret?

De hát miért kellene azt most inkább hinnenem, mint délelőtt? kérde Seregélyi.

Barátom! szólt Széplaki, megállítván lovát, mi nem olly könnyű feladat volt — látom, hogy nekem nincsen szerencsém helybenhagyásodat megnyerni; vagy talán Hermine elég két-szinű volt előttem titkolni, mit neked megval-lott, hogy engemet nem szeret.

Nekem semmit sem szólt, mond Seregélyi; de ne álljunk itt, a falu összezsúdul, — ezzel hatalmasan nógató lovát; de Széplaki föltartóztatá és szólt:

Ne tagadd! mindent tudok, — s mit te-gyek!

Seregélyi rá bámult; valóban, mond — újra nógatván lovát — ha illy keveset bízol Hermine szerelmében, akkor legjobb lomondani róla.

Igazad van — mond Széplaki. Mehetünk! — Ezzel megindultak, s az ifju fájdalmas sohaj-jal monda: szép álom volt! — elmúlt!

Seregélyi növekedő bámulattal nézett Szép-lakira; azután úgy tetszett, mintha szemöldeit vonná össze, s hidegen szólt: a hogy tetszik; a ki csak álmodozni, rajongani és ábrándozni tud, az ne csudálja, ha felébred.

Széplaki szomorúan tekintett Seregélyire, azután sohajtott és szólt: igazad van; az egész élet álom, nem egyéb!

Seregélyi újra rá nézett, s világos, mikép Széplaki elcsüggedése neki egyáltalában nem tetszett. Néhány perc múlva otthon voltak.

Mindnyájan kiültek a kert felőli varandába. Széplakiból szót sem lehet kivenni. Hermine s Thekla mindenkép ügyekeztek őt felvidítani; de

szomorú és szótlán maradt. S ha róla bátorságot akármennyit, de kitartást annál kevesebbet akarunk feltenni: nem bámulhatunk ha őt Seregélyi makacs ellenszegülése sértette, és visszavonulásra bírta.

A hölgyeket leginkább az szomorítá el, mikép hazajöttek óta éles visszavonulás és hidegség kifejezését vettek észre Seregélyi vonásain, ki legtöbbet a lelkeszszel beszélgetett; s midőn végre elbucsúzott vendégeitől, Széplakinak igen hidegen köszönt.

Csalatkoztam ezen emberben — mond Seregélyi a lelkésznek, ki őt szobájába kísérte. Komédiát játszik és nincs erély benne! — Illyenek ezen ifjak mind; a középkorban kalodába tették volna őket! — Szeretni! s illy pipogyanak lenni! —

A lelkész, ki a gróf egész bizodalját bírta, soha sem vitatkozott vele, mikor valamit illy merően állított. S most is csak annyit mondott, mikép egy napi ismeretség után nem lehet olly határozottan elítélni valakit jelleméről.

Gyáva ember! fejezte be Seregélyi. Jó éjt, pater! holnap jöjön el ebédre.

A lelkész meghajtotta magát; azután szíves élénk hangon szólt: méltóságos úr! legyen szabad e magános pillanatot használnom arra, hogy a község nevében, ama nagy összevetet megköszönjem, mellyel méltóságod a sokféle árvizek s jégverések után rajtok segített.

Egy szót sem erről! szólt hirtelen Seregélyi; tudja ön, hogy nem szeretem! —

Ah gróf úr, de a hála érzete édes, — s nekem annyiak nevében van szívem hálával s köszönettel tele.

Hallgasson, pater! ez csak kötelesség; s mondom, nem akarok róla hallani.

A lelkész szemeit függesztette Seregélyi szép férfias vonásaira, — azután kezét ragadta meg, s azt szívesen megrázzván, szólt: isten áldja meg nagyságodat, merre jár és kel, — s az áldás nem fog elmaradni.

A lelkész szavaiban volt valami olly mélyen érzett, olly a szívet megkapó, mikép Seregélyi pillanatra érzékenyülve szívesen szorította meg kezét; — de ujjával hallgatást intett s szólt: a m e n !

Illyen ő! — mond a pater lehaladva a hágcson: szeszély, bohóság, indulatoskodás, — de tisztább szív, egyenesebb lélek a kristálynál.

XI.

Másnap reggel Széplaki utiöltözetben benyitott Seregélyi íróteremébe, hol az a tisztartóval s irnokával el volt foglalva; s mint olly ember, ki idejét használja, s a rendet szereti, nem igen kellemetesen meglepetve költ fel üdvözlésére.

Barátom! szólt Széplaki — kinek vonásai igen szomorú de egyszersmind ingerlett kifejezésűek voltak — lovaim előálltak, mennem kell.

Átláthatod, hogy azok után, mik itt velem történtek: még pár komoly szavunk van együtt.

Valóban! mond Seregélyi, érezvén a haragot felszállni homlokára — parancsolj!

Lehetnék-e olly szerencsés veled szobámban fél negyedóráig beszélgethetni: — igen fontos közleni valóm van — tevé nem minden gúny nélkül hozzá Széplaki.

Nem történhetik meg itt? távozzanak önök!

Nem szükséges — mond Széplaki, kinek vonásai most egyszerre olly szomorú s elcsüggedt kinyomást nyertek, hogy Seregélyi bámulva tekintett rá. Nem szükséges — ismétlé — s ha nem akarsz jöni: ugy isten veled!

Jó tehát — mond Seregélyi — jövök. — Széplaki sohajtott, azután csendesen és szó nélkül követte Seregélyit, ki nem tudta, párviadalra fogja-e Széplaki kihíni, vagy egyéb közleni valója van.

Néhány perc múlva Széplaki szobájában voltak.

Itt vagyunk — mond Seregélyi — parancsolj, miben lehetek szolgálatodra.

Mindjárt — szólt Széplaki látszhatólag kimerülten egy karszékbe vetvén magát, és zsebkendőjét vonván elő, mellyel szemeit törölte. Azután a lehető legkeservesebb hangon szólt: Jancsi!

Jancsi belépett; de nagy negligében, mert levetvén dolmányát, ezuttal ingujjban jelent meg. Itt vagyok, tens urfi! szólt.

Jancsi! mond Jenő igen szomorú, lassu és

vont hangon; légy szíves a méltóságos grófot oda az ajtók közé zárni.

Engemet! kiáltott fel Seregélyi, felugorva üléséből.

Igen, — mond mindig egyenlő szomorú hangon Széplaki; a méltóságos urat — ó! —

Jancsi, mihelyt az első parancs ki volt mondva, már ölbe kapta a grófot, s bár ez hatalmasan kapálódzott és kiáltott: csakugyan a mellékszoba két ajtaja közé bezárta. E mellékszoba cselédek számára volt rendelve; s mivel ajtaja a tornác felé nyílt, a légvonal elhárításaért a belső szobának kéttős ajtaja volt, mellyek belseje keményen be volt zárva, úgy hogy most csak a külsőt kellett a méltóságos grófra zárni.

Bocsáss ki, barátom! — ilyen amollyan — kiáltott Seregélyi; hiszen megfulok itt!

Várj csak, drága barátom! mond Széplaki; innen téged csak nőm fog kibocsátani, kitől nagyobb áldozatot s nagyobb bizonyítványát szerelmének nem kívánhatod, mintha helybenhagyásodat semmibe se vevén, jószágait neked, kezét pedig nekem adja. — Addig béketűrés! — gondold hogy valami falüregben vagy a budetini várban.

Ez sértés! kiáltott dühösen Seregélyi, rázva a kemény ajtót.

Jancsi! szólt Széplaki éles hangon, — mivel ő méltósága olyan dolgokat mondhatna, mellyek aztán vérrel lemoshatók csak, — én pedig szeretett sógorommal pisztolyozni nem akarok: dugd de pamuttal füledet hogy ne hallj semmit;

zárd be mindezeket az ajtókat, és állj őrt! — mert dolgom van.

Értem, istálom — mond Jancsi, azonnal a parancs teljesítése után látva. — Széplaki pedig hirtelen oda hagyta a szobát.

Egy óra telt el, midőn Seregélyinek úgy tetszett, hogy az ajtók rendre nyílnak. Első pillanatban, midőn magát kelepcebén látta, egész indulatossága fölébredt. De miután kissé kidühöngte magát, leült; mert Széplaki mindenről gondoskodott, szék is volt a két ajtó közt. Seregélyi leülván, valami keménynyel találkozott maga alatt; megtapogatta azt kezével, és érezte, hogy az egy kis zászlócska s nyele; mérgesen összeharapta ajkait, darabig fújt, azután elhallgatott.

Érdekes leende percről percre kisérni vonásainak kifejezését, ha ezt a' sötétség engedené. De így legyen szabad csak annyit mondanunk, mikép Seregélyi végre több sikertelen kísérlet után az ajtót feltörni, magához tért. — Illy sötétben, s egy hosszú óra alatt, olly ember, ki feladatává tette, magát indulatosságából kigyógyítani, — végre átlátta, mikép Széplakit ő ingerelte s ösztönözte illy erőszakra, s mikép — ha következetes akar lenni — nincs egyéb hátra, mint: faire bonne mine au mauvais jeu.

Végre lépteket hallott. — Kedves bátyám! szólt most egy ezüst hang, megbocsáthatja-e

mire maga kényszerített? minek kiengeszteléseül minden, végrendelet által nekem hagyott, vagyon kezei közt marad.

Semmi felelet.

Én is egyesítem kérésemet Hermineével — szólt Thekla.

Semmi felelet.

Gondold, kedves barátom, hogy a közép-korban élünk, s kénytelen voltam erőszakhoz nyúlni. Egyébiránt én Herminét szeretem, nem jószágát.

Semmi felelet.

Méltóságos úr! szólt most a lelkész, kissé elhalványodva — mivel nagyságod tens Széplaki úrnak kevés merészségét ócsárlá: gondoltam, hogy most midőn egy kis erőszakhoz nyúlt — — de le is mondván mindenről a méltóságos kis-asszony — —

Az Istenért! sikoltott fel Hermine — csak nincs valami baja?

Hamar a kulcsokat!

Mindnyájan megütköztek Seregélyi folytonos hallgatásán.

Talán kiszabadult — mond Széplaki.

Vagy megfúlt ő méltósága, istálom — mond Jancsi.

E pillanatban kinyílt az ajtó és Seregélyi csendesen felkelt a székről, mintha semmi sem történt volna; óráját vonta elő: tíz óra! szólt. Barátom Széplaki, a schweitzeriába kell men-nem; azután szívesen köszönt a hölgyeknek, s

a lelkész kezét megszorította. Nem jössz-e velem, Jenő? — — — mindennek a maga ideje.

Hát én nem mehetek ki? kérde Hermine kissé alant hangon.

Miért nem? mond Seregélyi: nő és férj együvé tartoznak. Azután újra órájára nézett; még egy negyedig késhetünk — szólt. — Thekla! ezek az emberkéek itt a sötétben bennem egy új eszmét költöttek; — van-e egy karikagyűrűd?

Van — mond Thekla.

Add ide!

Thekla a gyűrűt levonta ujjacskájáról s átadta.

Kérlek — mond Seregélyi, lehuzván saját ujjáról egy gyűrűt: kísérsd meg ezt, ha illik-e ujjadra.

De már miért? mond Thekla, míg arcát vér futotta el.

Igen igen — szólt Hermine vidáman — kísérsd meg; gondolom, igen jól fog illeni.

Thekla nem tudta mi éri, s engedé, hogy Hermine és Széplaki ujjára illeszszék a gyűrűt; Seregélyi addig a Thekláét kényszeríti kis ujjára, — azután szólt:

Thekla! te a nők legbájosbika vagy, és szeretett legkedvesebb rokonom. Én beteg vagyok, s illy csudaorvosra volna szükségem! — Nem megyünk-e mint két pár: én veled, Széplaki Herminével a schweitzeriába?

Thekla arca égett, — nem tudott szólani. — Széplaki kezét ragadta meg, s a Seregélyi

kezébe tette. Azután kimondhatlan örömmel szólt: kedves barátom! te e drága kincset adád nekem, életem örömét, mennyét, boldogságát; — vedd Theklánkat cserébe, ki nem vonakodik szeretni azon embert, ki minden szeszélye mellett annyira érdemes a tiszteletre.

Theklám! szólt Seregélyi — hihetem-e?

Thekla némán engedte át magát ölelésének. — Miután a pillanat ittassága megszűnt, kifejtőzvéen a gróf karjai közül, bájos, kedélyes hangján szólt, kezét nyujtván újra Seregélyinek:

Kedves barátom! Igen — im kezem és szívem az életre; de egy föltét alatt.

Halljuk! mondának mindnyájan.

Szobám egyik falára én is egy folyót rajzoltatok — a szeszély, a külöködés folyóját; — s ha mához hat holdra 12 zászlócska lebeg azon: e tisztas úr áldását mondhatja szövetségünkre. Rá állsz-e?

Seregélyi pillanatra némán állt, azután forrón ölelte Theklát szívéhez. Legyen! szólt, végre is igazad van: a szeszély s külöködés szint-olly betegség mint az indulatosság, vagy fejfájás. De mivel jó szándékot ígérek, alkudjunk le három holdra és hat zászlóra!

Három ászló elég lenne, istálom — mond Jancsi.

Igen igen, három zászló s hat hét! kiáltottak fel a lelkész, Hermine és Széplaki.

Thekla nevetett, — azután Seregélyi karjai közt monda: mindent, a mit ő akar s a mint akarja.

**Menjünk! mond Seregélyi — ti pedig Her-
mine és Jenő! ne feledjétek, hogy én meg-
egyezem házasságtokban, s így a vég-
rendelet teljes erőben marad.**

TROUBADOUR.

SZOMORÚJÁTÉK NÉGY FELVONÁSBAN.

IRTA

SZIGLIGETI EDVÁRD.

SZEMÉLYEK.

KÁLMÁN, király.

PREDSZLAVA, második neje.

KIÓVI, fejdelem, a királyné atyja.

ALEXA, második neje.

JAROSZLÁV, fíja.

ROMÁN,

JULIÁN } Provençeből.

IVÁN, Kálmán hajdani nevelője.

NERISSA, udvari hölgy.

UDVARMESTER.

BOLESZLÁV, a királyné apródja.

BIRÓ.

PORKOLÁB.

Kálmán két gyermeke, első nejétől.

Birák. Udvari nép. Testőrök. Örök. Apródok. Nép.

Történik Fehérvárott. Idő: a XII. század eleje.

ELSŐ FELVONÁS.

Terem a királyi palotában. Közép- s két oldalajtó. Este.

ELSŐ JELENET.

NERISSA. IVÁN jő, közepén később apród.

NERISSA. Isten hozott!

IVÁN. A király hívatott.

NERISSA. Néhányszor kérdezősködék is utánad.

IVÁN. Rég itt volnék, ha a láb és akarat együtt járna. — Hol a király? nincs apród bejelenteni?

NERISSA. Azonnal. Benyit balra; apród kilép. Jelentsd a királynak, hogy Iván megjött. Apród el.

IVÁN. Miért van ennyi nép az udvaron?

NERISSA. A király megy vadászni a kióviakkal.

IVÁN. Még nem utaztak el?

NERISSA. Naponként készülnek és maradnak, mint szokás, midőn rokonok válnak.

IVÁN. Mi ember az öreg fejdelem?

NERISSA. Hasonlít az Aethnához, mellynek csúcsán hó fehérlik, s belsejében láva forr; ha ősz hajára nézesz, nem hinnéd, hogy olly hön szereti ifju nejét.

IVÁN. Tehát neje ifjú?

NERISSA. Ifju és szép; mostoha leányával, a királynéval majdnem egykorú; az ifjú herceghez inkább is illenék nőül, mint anyául. Azonban ez öreg-ifju pár boldog.

IVÁN. Hát a király boldog új nejével? Hogy folynak a mézes-hetek?

NERISSA. Kálmán a mézes-hetekben Buzilla sírját látogatja, de titokban.

IVÁN meglepetve. Buzilla sírját? — első nejének sírját?! — Hiszen a királyné szép. —

NERISSA. Szép.

IVÁN. Kellemtelen?

NERISSA. Maga a szendeség. De viselete bárgyu, félénk, tartózkodó és szegletes. Hasonlít a pór leányhoz, kit úri társaságba vinnél mulatni. Ő nincse nálunk honn.

IVÁN magában dörögve. Buzilla sírját látogatja?! — Nem szerelemből párosultak?

NERISSA. Aligha; mert a menyekzőn látták először egymást.

IVÁN. S így nem boldogok! — Igaz, Kálmán oltározta első nejét; de a halottat békén hagyja, kit új szerelem boldogít. Ki meghalt nejét nem képes feledni, maradjon özvegy. — S az öreg fejdelem nem gyanítja?

NERISSA. A külszin ámitja.

IVÁN. Ággódásba ejtél. Tudod, a királyhoz nem csupán jobbágyi hűség csatol: fiam ő, mert én növeltem.

MÁSODIK JELENET.

APRÓD. KÁLMÁN, s két gyermeke. ELŐBBIEK.

APRÓD balról jelenti. A király. El.

KÁLMÁN Ivánt megöleli. Atyám! — a távozni akaró Nerissához. Maradj, Nerissa. Ivánhoz. Áld meg gyermekimet.

IVÁN fejeikre téve kezeit. Adja isten hogy új királynénk nem mostohájok —

KÁLMÁN. Fejezd be áldásodat, mert meg nem hallgattatol.

IVÁN. Tehát való, mit Nerissa mond?

KÁLMÁN. Nerissa?

NERISSA Ivánhoz halkan. Kimélj; ne szólj.

IVÁN. A király java szólnom parancsol. Azt monda, uram, hogy a holtat nem felejtethed, hogy az élő nem bóldogit, hogy a sírboltba gyakran jársz alá, és a hideg követ többször csókolod, mint új királynénk ajkait.

KÁLMÁN magában. Nem eléggé vigyáztam.

IVÁN. Uram, bocsáss meg egy kérdést öreg hívednek.

KÁLMÁN. Szólj.

IVÁN. Miért vevéd e nőt szerelem nélkül, látatlanban?

KÁLMÁN. Roszúl cselekvém — de bánkódni késő! — Halld indító okát. Diadallal és tomboló

hadtól kísérve jöttem haza, mert meghódítám Horvátországot, s fejemre uj koronát tevék; de honn szomorú nép fogadott, és én azonnal megszakasztám az uj bibort, mert Buzillát, nőt, ravatalon lelém. Temetés után gyermekimben kerestem vigaszt; de ők anyát rebegtek, s én csak ekkor érzém valódiilag, mit vesztek Buzillával. Anyát kerestem tehát gyermekimnek: és találtam — nőt, de nem anyát.

IVÁN. Nem kedveli gyermekidet? — pedig a nemes szivű hölgy úgy tekintí férje első nejét, mint meghalt testvért, és gyermeket mint sajátait.

KÁLMÁN. Magam is azt hívé, de csalódtam. A királyné csókja barátságtalan e két ártatlanon. Tört döf szívembe, ha látom, gyermekim nyájaskodását mint mellőzi. Inkább ne lássam őket, mint nem szeretve.

IVÁN. S mint nő, betölti minden vágyadat?

KÁLMÁN. Ne kérdezd! ... Ő, s a boldogult! minő különbség! — Buzilla légi természetével vigasztaló angyalként látszott hozzám lebegni: ez itt hideg, mord mint éghajlata. Az dél, ez éjszak láthatáromon. — De nem illő férfinhoz a panasz. Halljátok szándékomat. Nőm gyermekimhez mostoha, engem királyi gond foglal el, azért rátok bízom a növelést. Nerissa, téged a leányka illet. Anyja, barátnéd képmása; fogadd emlékeül. Növeld oly jó, mint magad vagy, s oly erénydús, mint édes anyja volt.

NERISSA. Királyom, e kegy —

KÁLMÁN. Kegye ez, mire kérlek? — S te

ösz , ki oktatóm valál, ki elöttem is megnyitád a tudás kútfejét , vedd gondjaidba a trónörököszt ; növelj belőle nagyapjához méltó unokát.

IVÁN. Éltem esthajnalát örömezt áldozom neki.

KÁLMÁN. De mind ez titok maradjon , míg ipam elutazik ; e jó öreget nem akarom búsítani... nőm nem gondoland vele.

IVÁN. A mint parancsolod.

KÁLMÁN. Kövessetek , s vegyétek írásban a szükséges utasítást. Mind el balra.

HARMADIK JELENET.

PREDSZLAVA. JAROSZLÁV jobbról.

JAROSZLÁV. Húgom, ismét egyedül maradsz anyánkkal ; mi vadászni megyünk. Csak nem haragszol , hogy a mézes-hetekben illy gyakran elraboljuk férjedet ?

PREDSZLAVA. Velem marad a múlt emléke.

JAROSZLÁV. A múlt emléke ? S a jelenben nincs annyi öröm , hogy sohajod kísérje távozó férjedet ?

PREDSZLAVA. Elég könnyem hullt , midőn jött.

JAROSZLÁV erősen szeme közé nézve , megfogja kezét. Nem feledted hiú álmaidat ?

PREDSZLAVA. Álmom olly édes vala !

JAROSZLÁV. Valóban ? — Sejttem ez álmot , de jóssá nem leszek , nehogy pirulni lássalak.

PREDSZLAVA. Nem sejteted; szivemben rejlik, mélyen, nagyon mélyen.

JAROSZLÁV. Ki kelle onnan gözölnie. Hitves és királyné vagy: gondolatban is hű légy uradhoz.

PREDSZLAVA. Gondolatinknak nem mindig vagyunk urai. — De miért vagy illy mogorva.

JAROSZLÁV. S te miért nem vigyázóbb?

PREDSZLAVA. Hiszen néma vagyok minden más előtt; neked meg kell vallanom —

JAROSZLÁV. De nekem nem szabad hallanom. — Boszúra ingerelsz! — Ha szived téved, javaslom, találj meg; mert ha másnál kapják, mint férjuradnál, a bitorlóval együtt tönkrejutsz.

PREDSZLAVA magában. Zárulj be sziv, vérezzél magadban!

JAROSZLÁV. Atyánkat ismered; ha legkisebb gyanúja volna, hogy egykor szived nem vert fejdelmileg, inkább látna temetve, mint a magyar trónon.

PREDSZLAVA. Már hallgatok.

JAROSZLÁV. Javadra szólok. —

PREDSZLAVA. Szólj, édes bátyám.

JAROSZLÁV. Tudom, mi bántja ifju szivedet; várj az időtől gyógyulást. Még csak két hava vagy királyné, s fogadni mernék, már is halványult képzelmid festvénye, míg utóbb szinhatyottan egészen elsötétül.

PREDSZLAVA. Felejtni fogom.

JAROSZLÁV. Így becsüllek.

PREDSZLAVA. O vajha fénytelen szegény szülők gyermeke volnék, hogy ott keresném a

boldogságot, hol tárt karral vár. A fejedelmi nő átka az, hogy szívének lenni nem szabad. Ki irigyli tőlem e pazar fényt, midőn alatta sorsom olly sötét? ki mond királynénak? — rabnő vagyok, szánandó áldozat, kit a trón érdekében eljegyeztek, és szívem ellenére eladtak a legjobb vevőnek.

JAROSZLÁV. Szavad megindit; de vigasztaljon, hogy boldogítád édes hazádat.

PREDSZLAVA. Édes hazámat? — mellytől örökre elszakasztatám! — Más földre ültetének, hol elhervadok.

JAROSZLÁV. Atyád sorsa nem örvendeztet, mellyet biztosítál? Most Kálmánnal frigyben kacagja ellenink erőködését; uralkodása rendíthetlen, s azt neked köszöni.

PREDSZLAVA. Maradjatok velem; ha válunk, szívem megszakad. Körültem minden idegen ez udvarban, maga a király sem szeret; — gyűlöl, édes bátyám. A boldogult királynét magasztalva emlegeti, míg engem hideg bókra sem méltat. Hidd el, ő sem boldog.

JAROSZLÁV. A királynak is van mit feledni; látd, ő hitvésén kívül két gyermeke anyját is siratja. De majd heged a seb, s midőn év múlva újra eljövünk, fülembé azt sugod: bátyám, boldog vagyok!

PREDSZLAVA. Év múlva már nem is élek.

JAROSZLÁV. S végre, ha semmi sem v idít: az erény koszorúja legszebbik.

PREDSZLAVA. Az, esküszöm neked, homlokom körül nem hervadand soha.

JAROSZLÁV. Csitt! mostohánk. Töröld le könyeidet. Meg ne lássa. Váltás vidám arcot.

PREDSZLAVA. Vajha tudnék színleni!

JAROSZLÁV. Még egy köny rezeg arcodon. Az égre, vigyázz. Most megyek a királyért. A vadászkiséret rég összegyűlt. El balra.

PREDSZLAVA. Felednem kell; bár lehetne!

NEGYEDIK JELENET.

ALEXA balról. PREDSZLAVA.

ALEXA. Hol van atyád?

PREDSZLAVA. Talán a királynál.

ALEXA. Képzeld, megint vadászni mennek, holott holnap indulnunk kelle. E halasztgatás boszantó és nevetséges.

PREDSZLAVA. Nálam mulat; ne boszankodjál, anyám.

ALEXA nevetve. Anyád? — S te nem mosolygasz, ha leányomnak cimezlek? Nézz a tükörbe, kacagni fogsz.

PREDSZLAVA. Nem fognék kacagni, mert abban atyám gyöngeségét látnám.

ALEXA. Hogyan? gyöngeség az, hogy atyád szerelmes és boldog? Édesem, csak magadra vigyázz, hogy férjed, kinek te szinte második nője vagy, s kinek haja még fekete, oly keveset panaszkodjék, mint atyád, kinek koponyáját csak kétharmadában fűdi haj, s kinek haja csak egy huszadában fekete.

PREDSZLAVA. Boldog, kinek arca hazudni tud; ki lángol, midőn szive jég; ki hizelg, nyájaskodik, midőn mitsem érez!

ALEXA. Remélem, nem mostohádat jellemzéd?

PREDSZLAVA. Hiszen te szabad akaratból keltél össze atyámmal.

ALEXA. Okosságból. Nem is bántam meg, mert atyád áldott férj.

PREDSZLAVA. De a szív?

ALEXA. Nem eladni való. Megjobbítva. Szívem kezemmel járt. — Azonban míg itt tréfálok, drága férjem elillan, pedig a vadászból misem lesz; mert holnap utazunk.

PREDSZLAVA. Mindennap sürgeted az utazást. —

ALEXA. S mégis itt vagyunk; ebből látható, hogy apád nincs papucs alatt.

PREDSZLAVA. Miért sietsz haza?

ALEXA. Engedelmedből a felelettel adós maradok. — Vagy ha épen akarod, megmondom. Mert otthon parancsoló, itt csak vendég vagyok. Otthon akkor ülök ünnepet, mikor tetszik; itt várnom kell, míg királyodnak eszébe jut. S ismered Románt, udvarunk lelkét! Románt, a dal mesterét! a kedves troubadourt, ki a szív húrjain játszik, kivel sír, örül, átkozódik és kétségbe esik a hallgató! — Édesem, valóban szerencsétlen vagy; őt nem hallani, számüzetés! Itt is van troubadour, a derék Julian; de uram isten!.. hangja ezüst ugyan, de mit ér? — — a dal nem szívből fakad, nem szólhat

szívhez; s nem fakad szívből, mert — hirtelen elnémul. Ah, jönnek.

PREDSZLAVA magában sohajtva. Román! —

ÖTÖDIK JELENET.

KÁLMÁN. FEJDELEM. JAROSZLÁV balról. ELŐBB.

FEJDELEM. Asszonyok, bucsúzni jövünk.

ALEXA. S ha nem fogadom el? — Az indulót holnapra rendelé, miért másolod meg? Szép állandóság? — No, vádold ezentúl a nőket lengeségről!

FEJDELEM. Bájoló Alexa, leányom olly hatásosan kért, hogy maradnék. —

ALEXA. Olly hathatósan, hogy bájoló Alexád felejtve lőn, kinek szentül fogadtad, hogy holnap indulsz.

KÁLMÁN. Fejdelemnő, olly igen unod udvaromat?

ALEXA. Király, náladnál szívesebb gazdanem lehet; nincs nap, mellyen vitézi játék, tánc, lakoma, vadászat, romai dalosok, vagy egyéb mulatság ne lepne meg; az itt töltött két hó letörölhetlen emlékem lapjáról: de, uram király, Kiovhöz, mióta férjem magához emelt, édes házamhoz, szent kötelesség csatol; Kioy népe háznépem, lakosi gyermekim, s mondd, illő-e anyához, gyermekitől illy soká távol lenni? — Egyedül ez vonz haza; mert hiszen férjem szerelme itt is boldogít!

FEJDELEM. Ne hizelegj, Alexa; te boldogítasz engem, nem én tégedet, tudom én azt. Te ifju és szép vagy: öreg én; szerelmedért kárpótlásul csak szívemet adhatom; — de szívem jó.

ALEXA. S kell-e annál drágább kincs? Sajnálom a nőt, kit az ifjuság fénye elvakít! Az ifju, csapodár pille. Ha szeretjük, féltenuünk kell, s a féltés pokoli gyötirelem; ha nem szeretjük, lázas szerelme valódi kínzás. Az ifju éretlen gyümölcs vagy savanyú, vagy keserű.

JAROSZLÁV. Asszonyom, nincs kivétel?

ALEXA. Ne félj, fiam, nőd vagy kedvesed előtt nem mondanám. De hiában, én mindig józanabb voltam, mint lángoló. Nekem az ősz gyümölcssei mindig jobban tetszettek, mint a tavasz múló virágai. É fölött, férjem hő szerelme meg is hazudtolja éveit. S végre, igazán csak az tudhat szeretni, ki az élet delén túlhaladt; olly figyelmes, előző, engedő, és hű a szeles, könnyelmű és csapodár ifju nem lehet.

FEJDELEM. Az ég látja, kedves Alexám, hogy másod ifjuságomat neked köszönöm!

ALEXA keblére simult. Elmegysz vadászni? indulsz-e holnap?

FEJDELEM. A királynak ígértem, hogy maradok.

ALEXA. De nekem előbb ígérted, hogy indulsz.

FEJDELEM. Király! a férj és nő egy, így én mást nem akarhatok, mint a mit nőm már akart. Győztél, Alexa, holnap utazom. S téged, leányom, vigasztaljon, hogy ismét eljövünk.

PREDSZLAVA. Bár ne válnánk soha!

KÁLMÁN. A férj ügyekszendik pótolni, mit rokonidban vesztesz.

PREDSZLAVA halkan. Köszönet, uram! Én is ügyekszem, hogy halottadat gyéren látogasd.

KÁLMÁN jelentőséggel Anyja léssz gyermekimnek?

PREDSZLAVA. Tiszta szivből!

FEJDELEM miután szemeit körüljártatta. Istennem, csordultig az öröm kelyhe! kívánhatok-e többet? Leányom hatalmas királyné; fiam az ifjuság diszében, benne magamat látom felsarjadzani; s itt deli nő simúl oldalambhoz, s megifjitva az elvénuült időt! — Téged sem felejtelek, fiam király; többször megingatott trónom fölöt, te vagy a védő mennyezet! Az égre! gyermekim, egy sem olly boldog köztelek mint én; mert tit bár virágzó ágak, mind egy törzsökéi vagytok, az enyéim!

Az erkély alól Román éneke hallik.

R o m á n.

Mért olly sötét az ég,
Bár annyi fény ragyog?
Mért nem derül soha,
Bár a nap kelni fog?

PREDSZLAVA magában — előbb megdöbbsent, de utóbb arca fokanként derül. **Román!**

JAROSZLÁV — arcafokanként sötétül, magában. **Kárhozat!**

ALEXA bámulva, magában. Ő itt?!

FEJDELEM. Ez Román hangja.

R o m á n.

Azért sötét az ég
Nappal mint éjszaka,
Mert rajta nem mosolyg
Éltemnek csillaga.

ALEXA magában, kacér mosolylyal. Ah értem!
PREDSZLAVA magában. O miért jő? nyugal-
mam ismét oda!

JAROSZLÁV magában, szemei hűgán. Szine
változik. —

KÁLMÁN. Nem roszul dalol.

FEJDELEM. Hívasd fel.

Kálmán a közép-ajtót megnyitja, az apródoknak
parancsot ad.

R o m á n.

O hol vagy csillagom?
Talán felhő takar?
Avagy lehullatott
Egy égi zűrzavar?

PREDSZLAVA küzdés után, magában. Látnom
kell! lassan az ablakhoz simul.

JAROSZLÁV magában. Új lángra szítja.

ALEXA magában, hamisan nevetve. Szegény bohó!

R o m á n.

Csalódtam! csillagom
Magashan tündökölt,
De már nem éjszakon. —

Midőn Predszlava az ablakhoz lép, a dal elnémul.

PREDSZLAVA ijedve magában. Meglátott! az
ablakot elhagyja.

ALEXA magában. Szembe tűnnék, nem merek az ablakhoz menni.

FEJDELEM. Miért némult el?

KÁLMÁN. Alkalmasint az apród szólítá. —

FEJDELEM. Elöttem csak az megfoghatatlan, miért jött ide? miért hagyta el udvaromat?

KÁLMÁN. Erre ő legjobban válaszolhat. — Felhivatám.

JAROSZLÁV megdöbbenve. Miért?

ALEXA. Oh, ez dicső! legalább hallunk végre igazi dalt.

PREDSZLAVA szinte ijedve. Bár futhatnék előle!

KÁLMÁN. Im, már itt van.

HATODIK JELENET.

ROMÁN. ELŐBBIEK.

JAROSZLÁV elébe megy. Jer, hadd mutassalak be a királynak.

ROMÁN, a féltés egész dühével, mellyet alig fojthat el. A király! —

KÁLMÁN. Ismerős e dalos?

JAROSZLÁV. Udvarunkból való. Egykor életemet menté meg.

PREDSZLAVA magában. Ég, adj erőt!

ALEXA magában. Ah, minő halvány!

JAROSZLÁV. Azóta nálunk élt, s mondhatni, mindnyájunk kegyence s bálványa volt. Nem is érdem nélkül: a kardforgatásban s éneklésben egyiránt mester; fogadni mernék, nem egy lo-

vag visel kezétől sebhelyet, nem egy leányka énekétől szívsebet.

ROMÁN a királyné látásával nem telhetve be, magában. Róla lemondani! soha!

KÁLMÁN. Ebből ítélve, nem hazád fia.

JAROSZLÁV. Nem; hazája Provençe, honnan most a világba kirajzanak az úgy nevezett troubadourok.

KÁLMÁN. Udvarom sincs nélkülök; Juliánt ismeritek?

JAROSZLÁV. Ezek költők és hősök. Szemeikből szerelem nyila lövel, s kezeikben kopja csillog. Ők a leányt énekben szedik rá, s az ellent énekszóval temetik el.

ROMÁN. Bocsánat, uram, ez nem hű rajzunk. A dal árja, melly ajkainkon foly, a szívből fakad. Mi dicsőítjük a hőst és erényt, s a szerelmet csak hűség húrjain zengjük.

JAROSZLÁV kacagva, gúnynyal. Példaszó a provençeiak hűségére.

FEJDELEM. De szabad-e tudnom, miért hagyád oda udvaromat? Bántott valaki?

ROMÁN. Nem.

FEJDELEM. Jobb sors int?

ROMÁN. Nem.

FEJDELEM. Tehát mi okra nézve? nem sziveskednél megmondani?

ROMÁN. Halni akarok.

PREDSZLAVA magában, rémülve. Nagy ég!

ALEXA mosolygva, magában. Gonosz!

JAROSZLÁV magában. Hah, csábító! — de éltem szabadítója!

FEJDELEM. Nem mondanád meg okát?

ROMÁN. Nőért, kit nem szabad birnom. Más feledné; Jaroszlávra célzólag — a provençei meghal.

PREDSZLAVA magában. Értem hal meg.

ALEXA magában. Nem talált jobb ürügyet jöhetni?

JAROSZLÁV. Kár volna érted agganunk: szavadban halál van, de kezeden nincs tör; a ki halni akar, nem kétkedik.

ROMÁN. Tréfád boszantó!

JAROSZLÁV tréfás komolysággal. És szabad tudni, hogyan fogsz halni? tör, folyó, vagy mi által?

ROMÁN. E veres kereszt oldalamon a legjobb válasz.

JAROSZLÁV gúnyos bámulással. Ah! — kereszties vitéz!

ROMÁN. Mert van különbség a vitéz-halál s öngyilkosság közt. Halni akarok, de csatában istenért és hitért. Ha áldozatul omol vérem, az elvesztett földi bér helyett égben vár a martyr korona.

ALEXA magában. Vajjon nem tréfa?

FEJDELEM komolyan. Palaesztinába vándorolsz?

ROMÁN. Igen.

JAROSZLÁV. Ugy kár volt kerülnöd; ez nem egyenes útja.

ROMÁN. Búcsúzni jöttem. A fejdelem előtt le-térdel, ki Predszlava mellett áll. Éljd boldogul! Utó-szor láttalak! szemei Predszlavan.

PREDSZLAVA magában. Ah, mint gyötör!

JAROSZLÁV magában. Ha nem megy, le-
döföm.

ROMÁN. Áldj meg!

FEJDELEM. Vezessen az úr, hit bajnoka.
Szándékokat bűn volna gátlanom, menj és har-
colj istenért és hitünkért! Legyen veled őran-
gyalod!

ROMÁN fölkel. Isten velünk! — megy.

ALEXA. Román! — nem énekelnél még egy
dalt?

ROMÁN lantjáról letépi a hurokat. Soha! El.

PREDSZLAVA magában. Örökre oda! Oh miért
láttam viszont?!

ALEXA magában. Meg nem foghatom!

JAROSZLÁV magában. Hála istennek! szivem
könnyebbül.

KÁLMÁN. Sajnálni méltó ábrándozás.

JAROSZLÁV. Örülésnek is nevezhető.

KÁLMÁN. Nem első példány, kit láttam. E
buzgalom most járvány-kór; jó, hogy magyar-
jaimra nem ragad.

FEJDELEM. Kárhoztatod a kereszthadat?

KÁLMÁN. Nézeteink nem egyezők, hagyjunk
fel a vitatkozással. — Szinte feledém, vadászaim
most is várakoznak, el kell parancsolnom, ha
már nőd nem engedi meg. —

ALEXA. Úgy-e, kegyetlenség volna tőlem?
— De mivel a kegy nemünk legszebb erénye, s
mivel úgy is dacosnak gúnyol a világ, engedek,
s kérlek, uram fejdelem, ne vesd meg a király
ajánlatát; kedvedért még néhány napig maradok.

FEJDELEM. Köszönöm, Alexa! te angyal vagy.

KÁLMÁN. E fordulat?

ALEXA. Nevezd női szeszélynek.

KÁLMÁN. Isten neki! — Fel hát vadászni! Jó éjszakát, asszonyaim! El

FEJDELEM Alexához. A legszebb szarvas a tied! — Jó éjszakát! megcsókolja, el.

ALEXA. Vigyázz egészségedre.

JAROSZLÁV magában. Még nem vonult el a zivatar. El.

PREDSZLAVA magában. Most már sírhatok!

ALEXA magában. Most érzem, midőn elvesztém, hogy szerelmem több mint játék, hogy — szerelmem igazi szerelem! —

PREDSZLAVA magában. O miért jött? Nyugalmam oda! Azt hívé, moggyógyultam: most inkább szenvedek! Annyi megtagadás s imádkozás után, midőn azt hívé, kivívtam a diadalt: im újra lángolok! jobban mint valaha!

ALEXA magában tervezve. Visszahívni? — A gondolat nem rossz. S a kivitel? — Minden gyanút kerülnöm kell. Ah, így! — Hozzá fordul. Édesem! — Mi az? te sírsz? No, mondd ezentúl, hogy férjedet nem bálványozod! — De most jut eszembe. — Nagyon kár. — Oh, hogy is tudám feledni? ... No, nézd — rég szándékoztam valamit a Szent-földre küldeni, s most a legjobb alkalmat elszalasztám. Ah, Románt vissza kell hívatnunk.

PREDSZLAVA. Vissza? Nem, nem!

ALEXA. Miért ne?

PREDSZLAVA félve hogy elárulja magát. Igaz, miért ne? magában. Látom, nincs szabadulás!

ALEXA. Vagy illetlenség lenne, azt hiszed?
 PREDSZLAVA magában. Még egyszer látni!
 aztán soha! eszküszöm, istenem, soha!

ALEXA. Felhívassuk, vagy ne?

PREDSZLAVA habozva. A mint akarod.

ALEXA. Kérlek, küldj utána valakit.

PREDSZLAVA magában. Nem állhatok ellent!
 a középajtót megnyitja. Boleszláv!

HETEDIK JELENET.

BOLESZLÁV. KÉT APRÓD. ELŐBBIEK.

BOLESZLÁV. Parancsolsz, királyné?

PREDSZLAVA. Siess Román után. Te ismered. Hívd vissza.

BOLESZLÁV el.

ALEXA apródhoz. S te menj háló-szobámba;
 kérd el Ilontól a kisebb veres szekrényt, és
 hozd ide.

APRÓD el.

PREDSZLAVA magában. Szivem sugja: tedd!
 mégis kárhoztat egy benső szózat.

ALEXA. Azalatt följegyzem mit és hová
 szánok, nehogy a lovag akaratom ellen oszsa
 szét a rá bizandó kincset. Asztalhoz ül s ír; magában.
 Először írok hozzá... Nem fog-e levelemmel
 visszaélni? — de hiszen ő szeret! s még ma
 visszakérhetem; igen, még ma vissza kell adnia.
 — Édesem, ugy-e a palota tőszomszédjában a

kert ajtaja zárva szokott lenni? — tudod, hol néha estve sétálgatunk?

PREDSZLAVA. Igen; miért?

ALEXA. Néha kedvem jőne estve is sétálni. De a kerti-ház mindig nyitva?

PREDSZLAVA. Mindig.

ALEXA. S a lépcső, melly háló-termeinkből a kertbe visz, nincs zárva, és elkülönzött?

PREDSZLAVA. Úgy van. Mint mondják, az olasz Péter király építteté a kertet, s a palota azon részét.

ALEXA. Jegyzékem kész.

PREDSZLAVA. S itt jönnek az apródok.

NYOLCADIK JELENET.

BOLESZLÁV középen. APRÓD a szekrény nyel jobbról.

ELŐBBIEK.

BOLESZLÁV jelentve. Román lovag.

ALEXA. Jöhet! Az apródtól elveszi a szekrényt; Boleszláv és apród el.

PREDSZLAVA remegve. Nem kelle tennem!

ALEXA. Kérlek, édesem, add át te neki. Nem akarnám a világgal tudatni, hogy a jótétemény tőlem származik. Hiszen tudod: a jobb kéz ne tudja, mit a bal nyujt.

PREDSZLAVA. Egyedül maradjak vele?

ALEXA. Csak nem félsz tőle? — Már jö. Fogd. Kezébe adja a szekrényt és iratot. Ne mondd, hogy tőlem való. El, de mind addig Predszlavára

ügyel, míg Románt belépni látja; ekkor bezárja maga után az ajtót.

PREDSZLAVA. Erős leszek.

BOLESZLÁV megnyitja az ajtót; Román jő.

KILENCEDIK JELENET.

ROMÁN. PREDSZLAVA.

ROMÁN magában örömmel. Visszahívat.

PREDSZLAVA sebesen, szinte lélekzet nélkül.
Román! fogd e szekrényt — a Szent-földre szánt
ajándék — ez irat. — Isten hozzád szilárdul örökre!
El jobbra.

ROMÁN egyedül; leveretve. Örökre!? Tudtam,
hogy erénye hajthatatlan. De magához emelt:
meghalok! — Lássuk, mire való e levél? Ol-
vassa. „Román! Ne kívánj halni; csillagod nem
tűnt le, im a remény sugáriban üdvezöl. Éjjel a
palota töszomszédjában a kert néptelen, s a kerti-
ház nyitva, várd el ott örökre hivedet.“ Bámu-
lása nőttön nő, végre örökre tör ki. Értem: ajka pi-
rult kimondani, mit szive ohajtott. Ott leszek!
Ajkához nyomja, s keblébe rejti; el.

TIZEDIK JELENET.

JAROSZLÁV midőn Román elrohant, jő balról.
Hah, Román! ki hívta vissza? — Gyanúm nem
volt alaptalan! a középajtót megnyitja, apródok lát-
szanak. Ki hívta vissza ama lovagot?

TIZENEGYEDIK JELENET.

BOLESZLÁV belép. APRÓDOK. ELŐBBI.

BOLESZLÁV. Én, uram herceg.

JAROSZLÁV. Ki parancsolá?

BOLESZLÁV. A királyné.

JAROSZLÁV magában. Nem csalódtam! — egy másik apródhoz. Rurik, ülj lóra, s jelentsd a vadászni indult királynak, hogy csak holnap követem őket. — Magában. Most mindenütt sarkában leszek. El középén.

M Á S O D I K F E L V O N Á S.

Kerti-ház belseje három egyenlő rácsos ajtóval; egyik közép, a más kettő oldalajtó. Éj; holdfény.

ELSŐ JELENET.

ALEXA egyedül, nyugtalanul jár fel s alá. Még sem jő. Hol késik? az ajtón kinéz. Ah, ő az!... csak képzelém. — Engem vártni! — Neki kelle várnia! — Ő mélyen és igazán szeret; a halvány arc, mély és szenvedélyes szerelem tükre. De hol marad? — Várj, ezért lakolsz! Úgy is haragban vagyunk; hiában fogsz esdeni, nem bocsátok meg soha!... legalább ma nem. — Azonban nehogy elvándorolj, tavasz fecskéje, szárnyadat szelem! Egy kézszorítás, midőn kezemre búcsucsókot nyomsz, reményt nyujtand.... Miért is haragszunk csak?.. A fonalat ott kell felfognom... Magam sem tudom... Annál jobb; mi-

dön a harag okát feledtük, könnyű a kibékülés... Ah, léptek! örömmel. Így nem vártam rá, így tüstént megbocsátok! elébe siet; középen jő Predszlava.

MÁSODIK JELENET.

PREDSZLAVA. ALEXA.

ALEXA. A királyné!

PREDSZLAVA. Ah Alexa, te itt? Ezt szeretem, legalább van kivel csevegnem.

ALEXA félre. Mi hozza ezt ide? — Még nem alszol?

PREDSZLAVA. Kerül az álom. Már ágyban valék; de hiában hunytam szemet, az álom nem jött — félre — mert gondolatim nem távoznak!

ALEXA mosolyt tettetve. Hasonló bajban szenvedek. Ég tudja, nem alhatom. Félre. Vajjon nem szándékosan jött-e ide?

PREDSZLAVA. A hold olly barátságosan világolt ablakomra, mintha magához akart volna inteni; s én mint holdkóros önkénytelenül fölkeltem, s az ablakhoz ültem. Ablakom ide szolgál; s ha már a kert lombjain a hold ezüst csipkeit látjuk, mondd: lehet-e a szobában maradni?

ALEXA. Én is hasonlóul jártam. — Félre. Ha a levelet olvasta?

PREDSZLAVA. Itt a lég is más, mint a palotában. Ott rekkenő hőség van: itt a csalagányt,

az éj dalnokát is hallani, s én olly örömetst hal-
lom a csalogányt. Az ablakhoz megy.

ALEXA nyugtalanul jár-kel, magában. Nagy ég,
ha Román jöni talál!

PREDSZLAVA. Vajjon melyik az én csilla-
gom? — Mert Alexa, tudnod kell, hogy min-
denkivel csillag tűn fel és csillag hűny le?

ALEXA magában. Hah, Román jó! Nem, csak
félelmem agyréme! —

PREDSZLAVA. Nem hallgat rám. Magában. Szép
csillagom, üdvözöld Románt; mondd neki, az
erény vagy, azért ragyogsz olly tisztán: mondd
neki, csak addig vagy fénylő, míg vétek nem
felhőz be!

ALEXA magában. Itt hagyjam? — de ha Ro-
mánnal találkozik?

PREDSZLAVA magában. Többé nem látom őt!
— vajha lelkem se látná! — Olly halovány volt,
sokat kell szenvednie; annyit nem, mint nekem!
Ő szabad, nem visel békót; ha sirnia jó, sirhat:
nekem örülnöm, mosolyganom kell, midőn lel-
kem sötét búval teli. Ő gyűlölheti a királyt: ne-
kem szeretnem kell. Nem tudja ő, melyikünk a
boldogtalan!

ALEXA magában. El kell távolítnom. — Éde-
sem, menjünk aludni. — Hűvös szellő kezd
lengeni.

PREDSZLAVA. O hagyj!... Nézd, homlokom
forró. — Jól esik a hűs szellő.

ALEXA. De nem gyanús ittlétünk? illy késő!

PREDSZLAVA. Miért volna? hiszen egyedül
vagyunk. A fal magas, az ajtó zárva; mitől fél-

hetünk? ... Hölgyeim úgy is mind alszanak. — Ah, ők alhatnak! karszékbe veti magát.

ALEXA félre. Ez készakarva jött. — Nem jössz a lugas alá?

PREDSZLAVA. Hagyj itt magamra. Bágyadt vagyok.

ALEXA. Magadra?

PREDSZLAVA. Nem tudom, érzetted-e valaha, de néha örömetst vagyunk egyedül, néha más jelenléte terhünkre van.

ALEXA félre. Ez gúny! — Hogy érted?

PREDSZLAVA. Magam sem tudom kimagyarázni. Néha a magány jóltevő! — Illyenkor a holdra, csillagra, vagy lombos fára szegzem szemeimet — elandalodom — gondolatim ki-s berajzanak, és szivemben sejtéshez hasonló érzelem fakad, valami el nem érhető, s meg nem fogható után. — Menj te a lugasba, vagy menj aludni — én itt — szemeim nehezülnek. —

ALEXA magában. Tán itt is van már Román; de kettőnket látva, nem mer belépni. El kell távolítnom. A levelet visszaveszem. Miért is valék olly gondatlan?! el jobbra.

PREDSZLAVA elszenderedve. Román! Román!

HARMADIK JELENET.

ROMÁN jő balról. PREDSZLAVA.

ROMÁN. Ah, már itt? — Megelőzött — szunnyad.

PREDSZLAVA szenderedve. Román!

ROMÁN. Álmában engem lát, lásson ébredve is. Lábaihoz térdel, kezét csókolja. Ébredj!

PREDSZLAVA felijed. Ah! — Román! bámul

ROMÁN. Miért rettensz meg?

PREDSZLAVA. Hogy jössz ide?

ROMÁN. Eszmélj, én vagyok, Román.

PREDSZLAVA. Alexa? — hol van? O távozzál, veszve vagy, ha késel — mindketten elveszünk.

ROMÁN. Légy nyugodt, az éj örül, hogy szárnya föld.

PREDSZLAVA. Csitt, ne szólj.

ROMÁN. Hisz néma minden.

PAEDSZLAVA. Léptek.

ROMÁN. Képzeldés, vagy lépteim viszhangja.

PREDSZLAVA. O menj! — Mi vakmerőség?! — Bocsáss!

ROMÁN. Megbántad? — nem, úgy nem volnál itt!

PREDSZLAVA sirva. O Román, nem vagyok eléggé boldogtalan? Miért üldözesz? Ha tudnád, mennyi fájdalmat okoz látásod?

ROMÁN. Élhetek-e látásod nélkül?

PREDSZLAVA. S ha itt találunk? — Tudd meg, a fejdelemnő itt vana kertben? — O bocsáss!

ROMÁN. Miért akarsz ijeszteni?

PREDSZLAVA. Nem szent előtted becsületem!

ROMÁN. Kivánd oltalmára véretem! —

PREDSZLAVA. Nem elég, hogy nyugalمامat felzavartad? — Miért hagytad el atyám udvarát? miért jöttél ide?

ROMÁN. Mit tudom! miért száll lángba a fénylepke, hiszen sejti halálát? Látnom kelle téged a halál előtt. Sejtém, hogy tettem űrjögés, hogy jöttem mindkettőnkre vész; eszmélet nélkül követtem az ide csalogató lidércet; bár tudtam, hogy örvénybe vezet. Ha láttalak, azt hívém — ne vess ki! — azt hívém, meg fogok halhatni... O én balga! mióta újra láttalak, dicsőbb fény ragyog az életem; azóta nem barátom a halál.

PREDSZLAVA. Te halni? — többé nem hiszem. Csábító vagy; de az ég küld álarc nélkül; így kigyógyulok!

ROMÁN. Én csábító? — Alakosnak hiszel? — Erényed nem volt-e előttem mindig szent! — Illeté e fényes tükröt bűnös lehelletem? — Ez nem jó szivedből! — Használjon álarcot a csábító, én bizalmat és hitet kívánok. Halálba láttál menni; az égre, ha vissza nem szólitasz, útam a sírnál vesz el.

PREDSZLAVA magában. Tudtam, hogy vétkezém!

ROMÁN. Minket az ég egymásnak rendelt; s ha a világ elválaszt, meg kell semmisülnöm, mint a test megsemmisül, ha lelke elröpült. Nélküled élni?! — Emlékszel az első üdvezítő pillanatra? A fejdelemnő szerelmi dalt parancsolt zengenem, s én sohasem valék úgy ihletve, mint akkor, mert könnyben úszó szemeidből lelkedet olvasám ki. Tudod-e, angyal, hogy el sem végzém a dalt, és szívem már is hozzád olvadt — örökre? Mégis, — nélküled élni?! —

PREDSZLAVA. Átok azon percre, abban fakadt szerelmem, romlásom kútfeje!

ROMÁN. Alig láttalak nyílni, bájrózsa, le-
téptem homlokomról minden más virágot, melly
önkényt fonta magát koszorúmba, azontúl téged
hordozálak keblemben. S most téged más keblén
látnom hervadni!... Meg kellene örülnöm! —
Tudod-e, hogy te vagy második teremtmény, mert
te öntél belém új, nemesebb természetet? Míg
nem szerettél, csapodár, könnyelmű voltam, mint
a többi provençei dalos. Lantom nem egy nőt
tanított szeretni; mégis igazán szeretni, magam
is csak tőled tanultam. Csak egy az igazi szere-
lem, de nem mindig az első. — Mit is akartam mon-
dani? Igen — hogy féltelek, hogy halni akar-
tam, hogy halnom kelle — mert ebben kétkedél.
Igen, halnom kelle! Midőn a viszontlátás remé-
nye nélkül lehúnyni láttalak egemről, szép csil-
lagom; midőn távozál, némán és búcsutlanul,
mint föllegekbe lemenő nap, melly még búcsu-
sugárt sem bocsát a földre, melyet annyiszor
csókola: akkor, először akkor érzem, mi a két-
ségbeesés! Miért is csodálom? A nap leszálltát
fekete éj követi, s rémek vándorlása; midőn le-
tűntél, szép napom, véremnek meg kelle feke-
tülni, s agyamban sír rémeinek vándorolni...
De most újra hajnallik! — Oh ne pirulj azt meg-
vallani, mit szived ohajt!

PREDSZLAVA. Miért piruljak? szerelmem
tiszt; de ép azért, nehogy valaha pirulnom kell-
jen, távozzál — örökre. Szeretlek; elég ezt
tudnod; boldogítson a hit, hogy örökké szeretni

foglak. Távozzál, hogy majd isten előtt is pirulás nélkül vallhassam ezt. Ott egyesítend az öröklét, kiket elválaszt e rövid élet. Megvallom, gyöngé vagyok — de te erősíts! Miért fosztanál meg utolsó gyámomtól? hidd el, ha bukom, a sír fog eltakarni. Míg távul valál, mit a királynak esküvém, volt erőm őrzeni; imádkozám, s az imádkozás vigasztalt: miért fosztanál meg istenemtől is? O távozzál! A viszontlátás mint ébresztő tavasz, megnyitá keblemet; első szavadra a zárt szerelem feltörte börtönét, s most magam vagyok szenvedélyem rabja; — de te, nemes lelkű, ugy-e, magad is segítesz széttörni békóimat? ugy-e, távozol örökre?

ROMÁN. Elhagyjalak? soha! — A király bitorolja szerelmedet? Te nem érzed a féltés kigyóit, mert tudod, hogy egyedül tied vagyok; de én!... Nem; innen a palotába téged nem visz többé út; velem kell jőnöd, vagy megölöm a királyt! — Más talán melegednék a téged környező sugárzatban: én nem osztozom senkivel sziveden. A király birja osztatlanul a trónt: nekem csak te kellesz. A természet hozzám jegyzett, nem a királyhoz, s a természet istenség műve. Jer, ál köntöst és lovakat szerzettem; hajnalig messze leszünk. —

PREDSZLAVA. Elhagyjam az udvart?

ROMÁN. A királyi fény tart vissza? — Igaz, én csak nyomort oszthatok veled!

PREDSZLAVA. E hideg fény fejem körül, szívemet nem boldogítja soha, szívem lángoló

szerelmet ohajt: de van egy más sugárkör, melyet a bűn ololtana.

ROMÁN. Atyád és bátyád tart vissza? Ők hurcolának e fényes nyomorra, ők árulák el boldogságodat, ők nem kérdezők: kihez vonz szived? férjet adtak, kit nem is láttál, kit nem is ismerél; illy rokonság nem érdemes szánó könyeidre.

PREDSZLAVA. Ősz atyám meghalna utánam! — s bátyám? ... Bocsáss! Isten hozzád, örökre!

ROMÁN. Látom, megbántad. —

PREDSZLAVA. Mit bántam meg?

ROMÁN. Hogy ide rendelél.

PREDSZLAVA. Én?

ROMÁN. Oh, de előttem megnyitád a meny-nyet, s többé nem zárhatod el. Reményt adál, s én vissza nem adhatom. Mindent tagadsz? jó, nem faggatlak; de nem válok tőled. Sorsunk összeforrott. Ha mégysz, árnyékod gyanánt követlek, s együtt halunk!

PREDSZLAVA belépő bátyjához menekszik. Bátyám, szabadíts!

NEGYEDIK JELENET.

JAROSZLÁV. ELŐBBIEK.

JAROSZLÁV hűgát eltaszítva. Vissza!

ROMÁN magában. Hah, Jaroszláv!

PREDSZLAVA. Bátyám, miért taszítasz el?

ROMÁN magában. Egyikünk meghal.

JAROSZLÁV hűgához. Imádkozzál az éghez!

PREDSZLAVA. Ad ég tudja, hogy büntelen vagyok.

JAROSZLÁV. De én tudom, hogy bűnös vagy.

ROMÁN jobbját kardjára teszi. Te vagy az, és atyád, kik feláldozátok őt!

JAROSZLÁV. Rég gyanítom e bűnös viszonyt, karom nem egyszer hajlott törömért, s ne lettél volna éltém szabadítója, az égre mondom! most nem állnál itt; de telve a mérték, halnod kell!

PREDSZLAVA. Bátyám, irgalom!

JAROSZLÁV. El szememből, vagy feledem, hogy testvér vagy... kardom véredet szomjazza... ne ingerelj!

ROMÁN. E nőt ne illesd! Itt állok én — kardot húz — s rágalmaidra kardom válaszol. Egykor ajándékban kaptad tőled az életet, most visszaveszem.

JAROSZLÁV. Ajándékban? Nem úgy, kalandor: szerencséd volt megmenteni urad életét, s urad kegyes volt azért gazdagon jutalmazni. Vagy a fizetett áru is ajándék? — S mit? védted éltemet? — nem ölted-e meg házam becsületét? s a becsület nem több az életnél? Ha volt is, köztünk leróva minden tartozás; most megnyílték, gaz csábító!

ROMÁN. Harcolj karddal, ne nyelvvvel!

PREDSZLAVA közéjük veti magát. Megálljatok! — Jaroszláv, vele engem! is megölsz! — Román, bátyám gyilkosa lennél? Ha vér kell, bőszerűltek,

gyilkoljatok meg engem: én vagyok e harc oka; ha én halok, nincs miért vínatok!

JAROSZLÁV. El innen, gyalázatos!

ROMÁN. Gyalázat rátok, szívtelen vadak, kik az erőtlén és védtelen leányt feláldozatok. E nő szeret, egész lelkéből szeret, ez minden bűne; de mik vagytok ti ez angyal ellenében? Eladtátok őt, mert a trón érdeke úgy kívánta. E nő enyém; vond kétségbe, az égre! a gúnyolt dalos füledbe gyászdalit pengetend!

JAROSZLÁV dühösen kardjához kap. Hah, nyomorult!... De nem, nem így! — nem vagy méltó, hogy karomtól halj!

PREDSZLAVA. Hallgassatok meg!

ROMÁN. Késő a szó! Jaroszlávhoz. Vonj kardot!

JAROSZLÁV összefonja karját. Bajt vívjak veled, hitvány szolga? veled, kalandor? én? urad, herceged? Haha, az égre! ritka szemtelenség. Törvény kezébe adlak, bakó kezébe!

PREDSZLAVA. Bátyám, könyörülj!

ROMÁN. Ne kérd! elállja útját. Menj, szólítsd rabszolgáidat, a királyné itt marad. Ne feledd, hogy e botrány fejedelmi háznak leginkább fog ártani. Ne kényszeríts a végsőkre: vonj kardot és harcolj emberségesen!

PREDSZLAVA. Szánakozzatok!

JAROSZLÁV. Ez a vég eszköz? Hallod, királyné? becsületedre számít, s jó híredre menekszik; becsületedre melly nincs többé, jó híredre mellyet maga rontott le! Esztelen, maga alatt vágta el a fát, s most mégis ágaiba kapaszkodik! Nem fogsz ijeszteni e tört gyilokkal! —

E nő itt nem húgom többé; jó nevétől megfosztá magát, ne is bitangolja. Miért óvnám e rongált hajót, mellyről maga a hajós is leszáll? A szennyet, mellyet családján ejte, csak vére mossa le: lakoljon veled együtt.

PREDSZLAVA térdeihez borúl. Ártatlan vagyok!

ROMÁN dühvel. Nem harcolsz?

JAROSZLÁV. Bakó tisztébe nem avatkozom! el jobbra.

ROMÁN. Harcolj! utána megy.

PREDSZLAVA térden, éghez emelt kezekkel. Ég, itt csak te segíthetsz!

ROMÁN kívül. Állj meg, és harcolj!

JAROSZLÁV kívül. Bakó kezétől kell halnod!

ROMÁN kívül. Szállj hát pokolra!

JAROSZLÁV kívül. Gyilkos! segítség!

PREDSZLAVA tenyereivel benyomja füleit. Jaj nekem!

JAROSZLÁV. Légy tanúm, hold! Állj boszút, szél! meghal.

ROMÁN kezében karddal jő. Jer, siessünk!

PREDSZLAVA. O Román! Román!

ROMÁN. Többé nem árul el. Megöltem. Jer. Hajnallik.

PREDSZLAVA. Gyilkos, ne illess!

ROMÁN csak most eszmélve. Gyilkos! — O igaz!

PREDSZLAVA. Bátyám vérében jösz? el, el szemeimből — látásod megöl! el.

ROMÁN. A bűn után átok lép nyomon. O vajha visszaszállna élete! sírva. A késő bánat... Örült szenvedély. Ősi átok ez: véreim közül egy

sem volt boldog; de hajh egyiken sincs orgyilkolás undok bélyege!

PREDSZLAVA kívül. Bátyám! Ébredj! O jaj nekem!

ROMÁN az ajtónak támasztva fejét. Miért borúlsz rá? ő már föl nem ébred!

ÖTÖDIK JELENET.

ALEXA jő. ROMÁN.

ALEXA görcsösen megkapja kezét. Te ama nőt szereted.

ROMÁN dermedve. Alexa!?

ALEXA növekedő dühvel. Ama nőt szereted.

ROMÁN. Örökre elvesztettem.

ALEXA. Engem megcsaltál.

ROMÁN. Csalódtál.

ALEXA. Csalódtam? Nyomorult, nem mondad, nem esküvéd, hogy szeretsz? Csalódtam? Azt hiszed, szerelmem szövétnek, mellyet kényed szerint gyujthatsz és olthatsz? szivem báb, mellyet ha meguntál, eldobhatsz? Érezni fogod, kinek hazudtál! Talpom alatt vagy, féreg! csak tőlem függ, hogy eltiporjalak!

ROMÁN. Mit forralsz?

ALEXA. Ott fekszik a meggyilkolt, kezében véres kard, csak egy kiáltás tőlem —

ROMÁN. Elárulsz?

ALEXA. Boszút állok!

ROMÁN merengve néz ki. S a királyné?

ALEXA. Hogy itt volt veled, könnyű bebizonyítanom, mert még most is bátyja holtteste mellett vesztegel. Eltiprom őt is!

ROMÁN. Hah, ezzel fejedre mondál halált! E titkot sírba kell vinned. Kardot emel.

ALEXA ijedve. Meg akarsz ölni?

ROMÁN. Megmentem a királynét. Rosz csil-lag üzött ide.

ALEXA. Nem ontál elég vért? Nézz oda — nem elég egy áldozat?

ROMÁN. Ne mozdulj! — A királyné indul. Szeme hol a királynét kíséri, hol Alexára vigyáz.

ALEXA magában. A levél? — szinte feledém. — A boszú vak, mint a szerelem. — Vissza kell váltanom; most kedvező a perc. Román, egy föltét alatt kölcsönös kimélet.

ROMÁN. Minő föltét? — magában. O még csak néhány percig, míg a palotába jut...

ALEXA. Ad vissza leveletem, vagy fellármázom az udvart.

ROMÁN. Leveledet?

ALEXA. Mellyet a királyné adott át.

ROMÁN. Te írtad?

ALEXA. Én, de most visszakivánom.

ROMÁN. Te?! Légy átkozott örökre! E levél tett örültté; ez ölte meg testvérbátyját! — De tőled való? — tőled? — te rendelél ide? — s mégis a királynéra akarod tolni saját bűnödét? kinézve. Hah, a királyné megszabadult; a palotába, háló-termébe jutott. — Most te vagy talpom alatt, megragadja kezét — s most én lármázom fel az udvart, hadd lássák itt, velem az erényes nőt; s ha

kétkednek vagy te tagadod, leveledet mutatom elő.

ALEXA. S felejtet, ha elárulsz, én a herceg gyilkosát vérpadra juttathatom!

ROMÁN remegni kezd. Vérpadra!? ... A királyné mentve.

ALEXA. Láthatod, jobb békén válnunk.

ROMÁN zavarodva. Leveled nálam ... ha üldöztetsz, magadat árulod el.

ALEXA. Az véd boszúm ellen.

ROMÁN remegése mindig nő. Pajzsom az, de ellened gyilok; tőled függ, vajjon kivonjam-e hüvelyéből.

ALEXA. Távozzál örökre!

ROMÁN. Üldöztess, ha jónak látod; de ne feledd, hogy velem lépsz a szégyenkőre, velem a vérpadra! el.

ALEXA egyedül. Pokol, őt kitepted a boszú körmeiből; de itt maradt vágytársam... A gyilkost messze űzi a félelem. — Ég, rád bízom őt villámmal sujtani; de a királynéra — a királynéra én sujtom a boszú villámaid!

HARMADIK FELVONAS.

Terem a királyi palotában, gyászszal borítva. Hátul, közepén, lépcsőzetén Jaroszláv kiterítve. A koporsó mellett vitézek. Két oldalbejárás.

ELSŐ JELENET.

PREDSZLAVA elül imaszéken térdel; balra ROMÁN szemközt jön, nagy köpönyegbe burkoltan.

ROMÁN midőn belép. Itt mondák lenni a királynét. — A ravatalt látva, visszadöbben. Ah! — Hová tévedék? — a halott-szobába. Irtóztató! Szemfödélt rá! elég hogy árnya mindenütt kísér! — Predszlavát meglátva. Ott térdel ő... O mivé lől, boldogtalan?

PREDSZLAVA. Bátyám! Jaroszláv! sírva az imaszékre hajtja fejét.

ROMÁN. Őt siratja, ki a mennynek örül: sirass engem, ki már itt elkárhozám! — De sírj; a könny-nyitő, boldog ki sírni tud; nekem nincs könnyem, kigyómaráshoz csak fogcsikorgatás való, s a rossz öntudat kigyómarás.

PREDSZLAVA fölkapja fejét. Miért hallom ismét a vég sohajt? föláll. Hiszen a ravatalon — ott van — és halott. Szemei a holottra merednek, a karszékbe hanyatlik.

ROMÁN. Szemére örülés nehezül bátyja miatt. S én balga még azt hívém, ha a fa egyik ágát elszelem, a másik nem szárad el; jobban szerette bátyját, mint engem.

PREDSZLAVA Románt nem látja. El szememből, bátyám gyilkosa!

ROMÁN. El innen, e nyomort látva, megátkozom születésem napját! — De ha vész találja? — Alexa? — Nem távozhatom; az élettel többé ugy sem gondolok.

PREDSZLAVA. Hiában zárok szemet?

ROMÁN. Még a király sincs honn; Alexa árulást forralhat. ...

PREDSZLAVA. Húnyt szemmel is látlak? — El innen! menni akar, Román szemébe ölik. Román! — megindulva — Ő szánniméltóbb! Nem így képzelém; ő a halottnál is boldogtalanabb. S ha fölfedeznék? Románhoz siet. Miért vagy itt? Elárul rémes arcod. El, siess; homlokodra írtad bűnödöt.

ROMÁN. Velem ne gondolj, csak te légy mentve.

PREDSZLAVA. Rád gyanú lesz. „Miért van itt? mi hozta vissza?” ezt fogják kérdeni.

ROMÁN. Félted életemet? megbocsátasz?

PREDSZLAVA tompán. Elég volt egy halál. Vétkezem titkolva bátyám gyilkosát, de ... oh, ne kérdezz; látod, hogy rettegek miattad.

ROMÁN. Miattam ne rettegj. E föld rám nézve

siralom-völgye. A rossz öntudat vampir gyanánt szívja véremet. Tegnap így sugalt a gonosz: „meg kell ölnöd őt, vagy te halsz!” s ma ezt kérdi: „miért tevéd? magadnak kelle halnod!” Vajha bátyád helyén nyugodnám! E kar ledöfte őt, de lelkemen is halálsebet vágott. — Miattam ne rettegj, imádkozzál inkább halálomért. Miatad vagyok itt; mert tudd meg, szelíd galamb, fejed fölött martalékeső ölyv lebeg. — A tett után nemsokára félelem rohant meg, s messze üldözött; nyomorú életemért remegtem! Üldözéstől többé nem tarthaték, midőn sötét kísértet emelkedett hozzám, és futásom közben a földhöz szegzett, és fülembé szörnyű gondolatot sugott: „miért futsz, gyáva? ezt sugá: futhatsz-e tenmagadtól? Míg te bujdosol, a királynét veszti el.”

PREDSZLAVA. Ki veszt el? Én bátorságban vagyok, ha te távul vagy.

ROMÁN. Ne bizzál ártatlanságodban. Te még nem ismered a rágalom sziszegését. Te angyal, nem képezed, hogy a nő ördög is lehet. Most már tudom, hajh késő tudom! hogy gondolatban is hű valál uradhoz, hogy erényed nem ingadozott soha, hogy a remény téged birhatnom, melly örülésig osigázta szenvedélyemet, csakkép volt; de a gonosz ármány, higy nekem, a leg-tisztább arcra is dobhat sárt. — Ne remegj! hiszen megjöttem én; veled vagyok, ha vész talál; hogy megóvjalak, s ha kell, véremen is megváltalak.

PREDSZLAVA. Minő vész találna engem?

ROMÁN. Bár látnám, milly alakban támad

meg, hogy nyílt arccal léphetnék elő; fegyvere láthatlan, mint a sötétben lappangó orgyilkosé.

PREDSZLAVA. Kinek fegyvere?

ROMÁN félre. Miért szórnám lelkébe a rettegés töviseit? Ne lássa ő a kigyót, mely rá tekergőzik; hiszen itt vagyok én, hogy fejét szétzuzzam.

PREDSZLAVA. Elnémulsz? — Gyanú kelt?

ROMÁN. Nem, oh, nem! Légy nyugodt. . . Mégis — őrizkedjél Alexától.

PREDSZLAVA. Alexától? — Hah, ő a kertben volt!

ROMÁN. Nem, nem.

PREDSZLAVA. Nézd, apródja jó, ő is nyomban követi. Egy apród könyvet hoz, s az imaszékre téve, távozik.

ROMÁN. Úgy mennem kell. Ne mondd, hogy láttál, mert vérpadra juttatsz.

PREDSZLAVA. Hogyan?

ROMÁN. Ne kérdd okát, csak fogadj szót. — Reszketsz? Bizzál bennem. Őrzelek. Légy nyugodt. Elsiet.

PREDSZLAVA egyedül. Bátorítani akar, s rettegést önt belém. Alexa? — Hiában titkolja; fölöttem vihar tornyosul. Az imaszékre térdel. Isten: óvj a szegyéntől! te tudod, hogy büntelen vagyok; óvj szegény ősz atyámért, ki inkább látná feltámadott fiát újra halni, mint leánya szégyenét!

MÁSODIK JELENET.

ALEXA jő. PREDSZLAVA.

ALEXA magában. Soká nem késhetnek; követem már visszatért. A gyilkost eddig messze korbácsolá a rossz öntudat s a félelem; láttam, mint remegett a vérpad nevétől is; ő nem fog visszatérni; örül, hogy megszabadult: bátran élvezhetem a boszút! — Hah, martalékom — és imádkozik. Gúnyosan. Bátyjáért imádkozik! pedig az ajtóból nézte, midőn leszúrta kedvese. Álarcot viselt; de én leszaggatom. Hozzá megy. Királyné!

PREDSZLAVA fölkel. Alexa!

ALEXA. Miért reszketsztőlem?

PREDSZLAVA. A bánat — nem reszketek.

ALEXA. Mitsem hallál a gyilkos felől?

PREDSZLAVA mohón. És te?

ALEXA. Az egész ügy igen igen homályos; még csak gyanakodni sem lehet. Kivitte meg hozzád a gyászhirot?

PREDSZLAVA zavarodva. Hozzám? — a közös jajszó ébresztett.

ALEXA. Soká mulattál a kerti-házban?

PREDSZLAVA. Én? — Oh, Alexa!

ALEXA. Én azonnal aludni mentem. Csoda álmom volt. Mondják, az álom többször teljesül.

PREDSZLAVA. Álmod? miféle álmod?

ALEXA. A troubadourról álmodám.

PREDSZLAVA sebesen. Románról?

ALEXA. Majd elbeszélem.

PREDSZLAVA félre. Ah, ő mindent tud!

ALEXA félre. Mi kéj gyötrelmeit látnom! hozzá. Csupán az nyugtalanít, vajjon a rá bizott szent ajándékot nem fogja-e eltékozolni? — Remélem, bátyád lelkeért te is fogsz valamit engesztelésül küldeni?

PREDSZLAVA félre. Minden szava tör!

ALEXA. A nádor rendelést tőn, hogy minden gyanús idegen letartóztassék. Sajnálám, ha Románt is e sors találná.

PREDSZLAVA. Letartóztatik?

ALEXA. De ha igazolja magát, hogy az éjt másutt tölté, nem a királyi kertben, ismét szabadon bocsáttatik.

PREDSZLAVA. S ha nem igazolná magát?

ALEXA. Kicsoda?

PREDSZLAVA félre. Lábaihoz boruljak? — s Románt eláruljam? — Soha!

ALEXA. Nagy részvéttel vagy e dalos iránt!

PREDSZLAVA. Én? — nem — hiszen te szólasz felőle.

ALEXA. Miért tagadod? honn többször láttam, hogy dalja szemedből könnyet csalt.

PREDSZLAVA. Téged szinte könnyre indított.

ALEXA. Igaz, sok könnyeinkbe kerültek daljai! — De a legfőbbet szinte felejttem. Még azután sem tudtam aludni, fölkeltem tehát, hogy veled csevegjek; de háló-termed ajtaja zárva volt, s hiában zörgeték: nagyon mélyen kelle aludnod.

PREDSZLAVA félre. Jaj nekem, e nő szeme átszegez! — Román, miattad rettegek!

ALEXA. Hah, mi zaj ez? a király és atyád érkezik.

PREDSZLAVA félre. Ölelni siettem máskor, ha jött; most futok tőle, mint ellenemtől! el.

ALEXA egyedül. Űzi a rossz öntudat. Hasztalan futsz, sarkadban a boszú, és visszahajt ide, hol férjed elítél, és atyád megátkozand. Utána el.

HARMADIK JELENET.

KÁLMÁN. FEJDELEM. UDVARMESTER. NÉP.

FEJDELEM. Fiam, Jaroszláv! rá borúl.

KÁLMÁN megnézi a halottat, visszajő; az udvarmesterhez. Hogy történt?

UDVARMESTER. Mindnyájan azt hittük, az ifju herceg is vadászni ment.

KÁLMÁN. Apród által üzené, hogy csak ma reggel jövend.

UDVARMESTER. A kertész tehát reggel nyitva lelte a kertajtót, pedig estve bezárta.

FEJDELEM. Veled családom halt ki — több fiam nincs!

KÁLMÁN. Folytasd.

UDVARMESTER. A kertészt ebecske követé, mely rövid szaglás után a kerti-házhoz futott, és szokatlanul vonítani kezdett.

FEJDELEM. Öreg vagyok — ébredj — több fiam nincs!

KÁLMÁN. Tovább, tovább.

UDVARMESTER. A kertész dologhoz látott, de az ebecske nem csöndesült, hanem csaholva közte s a kerti-ház közt futkosott, s nem egyszer rángatá öltönyénél fogva, mintha valahová akarná húzni. Ez végre szeget ütött fejébe, követte az ebescskét, s a kerti-ház megett megtalálta a herceg holttestét.

FEJDELEM. Nem hiszem, nem halhatott meg! — Ébredj! — Csak alszik, orvost hívjatok! Tegnap estve olly szép ifju volt; két élet látszott benne forrani, tréfált, enyelgett, kacagott; a lélek olly hamar nem szállhat el; a vizcsep sem párolog el olly hamar; előbb beteg lesz, a ki halni fog. — Ébredj, ősz apád kétségbe esik!

KÁLMÁN. Hogyan találták? hol van sebe?

UDVARMESTER. Oldalt feküdt, s jobb keze még akkor is félig kivont kardján nyugodott; a seb hátán van.

KÁLMÁN. Ebből nyilvános, hogy orozva gyilkoltatott meg, s hogy késő akarta magát védeni.

FEJDELEM. Meggyilkoltatott? — hátán a seb? — ordófés volt, mert fiam nem futott soha. Hol a király? A királyhoz jő. Nevezd meg gyilkosát! Lakodban történt, tudnod kell. Vagy gyilkos barlang udvarod?

KÁLMÁN. Nyomozni fogjuk.

FEJDELEM. Még nem tudod? — Hát megrepeszse a bú szívemet! Boszút adj, király! — Hahaha! ez az igazság!? a gonosz lesujtá a jót, és lehel, midőn fiamnak nincs lélekezete!

KÁLMÁN. Türelem, fel fogjuk fedezni.

FEJDELEM. Türelem? Vérét szomjazom! A vén oroszlán elveszté fiát, megtiltod ordítását? — Adj boszút! — Mint toroljam meg, még nem tudom... Szívét tépem ki: szívem volt Jaroszláv. Nem, ha atyja, bátyja, húga él — nem, fia legyen, fiát kell megfojtanom, mert hiszen Jaroszláv is egyetlen fiam volt.

KÁLMÁN. Atyám, magadnak ártasz. Csöndesülj.

FEJDELEM. Csöndesüljek? Mondhatod-e azt a viharoknak? Tekints oda, halotti sárgán fekszik ott fiam; ajka néma, de szól sebe, és hangosabban mint a mennydörgés boszút kiált.

KÁLMÁN. Jer innen, nem jó látnod.

FEJDELEM. Ne lássam fiamat? — ki sírjon fölötte? — Hol van leányom? nem testvérbátyja fekszik ott? — hol van nőm? nem fia? Oh, ők nem szerették a holtat, különben nem hagynák egyedül.

KÁLMÁN. Ne vádold, itt jönnek.

NEGYPEDIK JELENET.

PREDSZLAVA. ALEXA. ELŐBBIEK; később ROMÁN,
a nép közt lappangva.

PREDSZLAVA. Atyám!

ALEXA. Fejdelem!

FEJDELEM megöleli őket. Nem, ők szerették! Látjátok, miként sírnak? Szerették, kisírt sze-

meitekből olvasom. Hogyan szerettük az élőt, abból tűnik ki, mint siratjuk a halottat. De az atyának fájdalommal hasztalan versenyeztek!... Maradjatok! — Könyűink hadd vegyüljenek, úgy is közös a kútfo, melyből fakadnak. Maradjatok! már is enyhül a kín, mióta keblemen nyugosztok: tán mert szivemből felfakadt a köny, tán mert más is siratja őt.

KÁLMÁN udvarmesterhez. Tehát nincs gyanú senkire?

UDVARMESTER. Nincs, uram.

FEJDELEM. Úgy-e: jó, okos és vitéz volt? Benne újra éltek őseim, s rám mintegy tükörből ifju éveim mosolyogtak. Nemcsak születése, az ég is trónra szánta őt. De megirigylé a gonosz; s mert a parduccal szembe szállni rettegett, lesből, orozva ejté el a nemes vadat. Szégyen, gyalázat! Őlte volna meg harcban bármi szörnyüképen, nem zúgolódnám; a seb bizonyosan homlokán piroslanék, s én e diadalivet megkoszorúznám, s még büszke volnék illy dicső halálán: de így, hír nélkül — egyetlen fiamat! — El, el szivemről, újra vipera rágódik rajta!

ALEXA. Fejdelem, én tudom fiad gyilkosát.

FEJDELEM. Te?

PREDSZLAVA magában. Ha nem távozott?!

ROMÁN magában, Alexa háta megett áll, a nép közt. Mit forral?

FEJDELEM. Nevét! ki az? nincs itt?

ALEXA. Itt van közöttünk.

FEJDELEM. Itt? — Ajtóra örök!

Az örök elállják az ajtót.

ROMÁN magában. Látott, s elárul; de velem fog halni.

PREDSZLAVA meglátja Románt, az imaszékbe fogózva, nagynehezen tartja fenn magát. Román? — Már halott.

ROMÁN magában. Kész magát is megrontani, csak hogy boszút álljon.

FEJDELEM az öröktől vissza tér, kardot rántva. Nevezd meg.

ALEXA. Ha nevét hallod, átkot mondasz a természetre, s kétségbeesel.

FEJDELEM. Asszony! nevét, egyszóval nevét!

ROMÁN magában. A királynét is elárulja? — csak őt ne!

KÁLMÁN. Szólj, a gyilkos kimélést nem érdemel.

ALEXA. Igaz, nem érdemel, mert bűne égbekiáltó, s én hallgatva büntársá lennék.

FEJDELEM. Alexa, miért kínszasz?

ALEXA. Halljátok tehát. Az elmúlt éjjel a szél becsapta ablakomat, s fölébredék. Midőn bezárnám, a kertbe találtam nézni. A tele hold szinte nappallá tévé az éjt; mindent jól láthaték. Im a kerti-ház felől, a palotához női fehér alak közelgetett, majd futva majd megint csak tántorogva. Ruháján vérfoltok piroslának, de arcát sűrű fátyol burkolá, melly szórt hajával a szélben repült. Már-már hívém, hogy ismeretlenül fog elhaladni e kísértetes alak, midőn a szél növekedő dühvel kapott fátyolába és letépte: s én a királyné arcát láttam.

ROMÁN magában. Hah. kigyó! — Mit tegyek!
MIND. A királynét?

FEJDELEM elejté kardját. Húgát?

PREDSZLAVA arcát elfödi. O Román!

ALEXA. Ekkor királynénk a lépcsőzeten,
melly alvó-szobájából a kertbe visz, eltűnt szem-
memből; de esküdni — meglátja Románt, ki azalatt
hátral középre lépett; magában. Román! mozdulatlan.

FEJDELEM. Asszony, mit regélsz! Jaroszláv
bátyja, édes testvére volt!

ROMÁN magában. Hah, megdöbbszent! Tehát
azt hívé, távul vagytok.

ALEXA magában. Elvesztem.

FEJDELEM. Vond vissza a vádat. — Leá-
nyom, te is néma vagy? — Hah, elfödi képét —
zokog. — Asszonyok, örüllté tesztek!

KÁLMÁN. Csöndesülj, atyám, ez képtelenség.

FEJDELEM. Úgy-e, képtelenség? Úgy-e, Alexa
álmodott? — Nem, nem, nem lehet! — Hahaha,
hogyan is hihetni ilyesmit! Úgy-e, képtelenség,
király?

PREDSZLAVA magában. Megnevezzem? —
Úgy mentve volnék — inkább meghalok.

ROMÁN magában. Megdöbbenek, midőn a'
halál megjelent; pedig hányszor hívtam!

KÁLMÁN. Bízd rám, azonnal végére járok.

FEJDELEM. Tedd azt — ládd, hallgatok.
Szólj te, én hallgatok.

ALEXA kinek szeme mindig Románon van, ma-
gában. Arcán látom a' lelki harcot; o, ha félve a
haláltól, hallgatna.

KÁLMÁN Predszlavához ment. Királyné, igaz-e a vád? — Voltál a kertben a múlt éjszaka?

ROMÁN magában. Félttem nyomorú életemet.

FEJDELEM. Nem válaszolsz?

PREDSZLAVA. Voltam. Magában. Érte halok!

ROMÁN magában. Értem haljon? az ártatlan a bűnösért?

ALEXA magában. Győzelem, ő kislelkű.

FEJDELEM. Voltál! — Légy átkozott hát, természet torzképe, és átkozottak minden napjaid, és átkozott a perc —

ROMÁN. Megállj!... habozva. Ne átkozd! —
Ő — ártatlan.

ALEXA magában. Elvesztem!

ROMÁN. Én ismerem a gyilkost. — Még ma átszolgáltatom. — A gyilkos — én — egyedül én vagyok! lerogyik.

FEJDELEM leányát, mintha vérszből ragadná ki, felöleli. Ártatlan ő!

KÁLMÁN félre. De nem gyanútlan.

ALEXA magában. Hálóm fogott meg!

NEGYEDIK FELVONÁS.

Mogorva terem. Hátsó oszlopzatok megett, kétfelől bejárás. Két oldalajtó, egyik a fogoly-szobáé, másik a kínvallató-szobába visz. Balra feketével bevont asztal a bírák, mellette trón a király, középen karzat a nép, jobbra székek az udvariak számára.

ELSŐ JELENET.

ROMÁN. JULIÁN. PORKOLÁB. ÖRÖK.

ROMÁN porkolábhöz. Halálom bizonyos, azért engedj földimnek néhány szót mondanom, végrendeletem az, hazámba szülőimhez küldendő.

PORKOLÁB. Legyen, de elöttünk. Mi hátrább vonulunk.

ROMÁN. Köszönöm.

Porkoláb s örök hátra vonulnak.

ROMÁN ez alatt megüleli. Julián! még másik kezével a levelet Julián keblébe rejti. Rejtsd el! elvál. Julián, kebledben pajzs és tör van; pajzs melly a királynét védi, tör melly a fejedelemnőt megölheti.

JULIÁN. E levél?

ROMÁN. Halkabban! — A fejedelemnőtől való.

JULIÁN. Olvasatlanul elégetem.

ROMÁN. Ellenkezőleg; őrizd mintha szived volna. Hogy mondjam el néhány szóval? — Hal-nom kell és boszúlatlanul!

JULIÁN. Kin boszúljalak meg?

ROMÁN. Nem szabad, pedig lehetne. Tudd meg: a fejedelemnő hurcol verpadra, kit a levél semmivé tenne.

JULIÁN. Nemde, szerelmes levele? bízd rám; férjének adom.

ROMÁN. Nem lehet: mert ő tudja, hogy a' királyné engem szeretett; ha elárulom, ő el-árulja a királynét.

JULIÁN. A királyné szerete téged?

ROMÁN. De az égre, büntelenül! — Így tudod okát, miért nem szabad boszút állanom. De ha a királynét miattam akármi úton vész találná; szóval, ha az ok elmulnék, melly a boszút le-köti: add át a' levelet a férjnek. Esküdjél meg!

JULIÁN. Esküszöm!

ROMÁN. És irj a fejedelemnőnek, de változ-tatott irással: hogy, ha a királyné bukik, levelét egy ismeretlen kéz férjének fogja nyújtani.

JULIÁN. Értem.

ROMÁN. Így látni fogja a rá emelt tört, de nem a kezét, melly tartja, s a királynénak haj-szálát is őrzi, mert sorsa hozzá fűzetett. Élj bol-dogul! Mennyire bízom benned, jele a bizomány.

JULIÁN. Ha lehet, megboszúllak! el jobbra.

ROMÁN. Így a királyné óva, s ha bukik, halálunk boszúva lesz.

MÁSODIK JELENET.

ALEXA balról. ELŐBBIEK.

ALEXA. Porkoláb! a fogolylyal szólanom kell; távozzatok.

PORKOLÁB. Nem távozhatunk, asszonyom; de szólj halkán, mi nem fogjuk hallani.

ROMÁN magában. Hah, a nyíl pattant vissza, mellyel a királynéra célzott.

ALEXA. Román!

ROMÁN fentszóval. Ne szólj, fejdelemnő, tudom, mit akarsz; ha tetszik, elmondom.

ALEXA. Ne, az égre, ne!

ROMÁN halkán. Ne szóljak? — Látsz-e szememben boszúvillámot? mennydörög-eszózatom? úgy-e, mégis rettentő vagyok.

ALEXA. Ha elárulsz, a királynét —

ROMÁN. A királynét te árulod el? — különben nem is volnál Alexa. Hallgass meg, asszonyom! — Provençeből származom. Atyámról nem maradt egyéb örök rám, mint egy kard s egy lant. A kardot oldalamba kötém, a lantot hátamba vetém, s a világba indulék. — Kardom megölte mindenütt az ellent, s lantom meghódította minden nőt; mindenütt kettős füzér koszorúzott, rózsza és babér; s én téptem a rózsát hol felém hajlott; öltem az ellent hol el-

lent állott, és boldog valék. Ez életrajzom; s ha hozzá képzeled, hogy a két utolsó rózsa közül az egyik elvarázsolt, míg a másik töviseivel halálra vérzett, kiegészítő. — Nemde vidám életkép? — De a mult éj rá borult, és tarka színe mind elsötétült; most nem látni rajta mást, mint egy sírt, mellynek keresztje sincs, mert a benne alvót vérpadon altaták el.

ALEXA. O, Román, örült szerelmem! —

ROMÁN. Ne mondd! az nem szerelem; a szerelem csak nemes lelket választ lakul. — De te a királynéval mersz fenyegetni? — Halok, de merj ellene törni: sírom megnyílik, s magamhoz rántalak. Ne hidd, hogy a boszú velem hal; itt marad az, körülted lesz mint a levegő, fölötted mint a villám, mindig látatlanul, de mindig ölni kész.

ALEXA. A levél? —

ROMÁN. A levelet nem temetik velem. Őrizd gondosan a királyné titkát; mert, az égre! ha ő bukik, te vele bukol.

ALEXA. S ha a királynét nem éri baj?

ROMÁN. Te se félj. Ellenünk provençeiak ellen közös a panasz, hogy szerelmünk csapodár és állhatatlan: de egyikünk ellen sem hallani vádat, hogy az imádott nő becsületét elárulnók; még akkor sem, midőn boszútól égünk; még akkor sem, midőn a másik nőt, ki megölt, az által semmivé tehetnők! —

PORKOLÁB. El a fogolylyal, a király közelg.

ROMÁN. Isten velünk, fejdelemnő! az örökel és porkolábbal, a fogoly-szobába el.

ALEXA egyedül. Inkább halva, mint illy rettegésben! Merüljön inkább keblembé a kard, mint így fenyegetsen, fejem fölött hajszálon függve! Tegnap a királyné, most én küzdök a halál gyötrelmivel, én rettegem atyám átkát, férjem bosszúját, s a világ gúnykacaját... De élőt nem gyaláz meg senki!.. E tör némáva nem teheti Románt, de engem megszabadít a szégyenkötől! Hah, a király! elrejté a tört.

HARMADIK JELENET.

KÁLMÁN jő. ALEXA.

KÁLMÁN. Téged kereslek, fejdelemnő.

ALEXA. Engem?

KÁLMÁN. Veled kívántam a törvény előtt szólni.

ALEXA. Velem?

KÁLMÁN. Remélem, a tegnapi vádat nem vonod vissza?

ALEXA. Visszavonom, mert a valódi bűnös megcáfola.

KÁLMÁN. De a mit láttál?

ALEXA. Csalódás volt.

KÁLMÁN. Csalódás? — De a királyné maga megvallá, hogy éjjel a kertben volt. Miért vala ott?

ALEXA. Alkalmasint sétálni; másszor is tévé.

KÁLMÁN. Csodálatos! ma azzal mented, mivel tegnap vádolád. — De a véres ruha is kézre ke-

rült, mely akkor rajta volt: ő tehát ölelte gyilkolt bátyját, vagy maga gyilkolta meg; ha ölelte, miért nem ütött lármát? miért hallgatott reggelig?

ALEXA. Tán zavarodva — magán kívül —

KÁLMÁN. Úgy látom, a tegnapi vádló, ma mindenre talál mentséget! —

ALEXA. Én? — Tegnap még nem tudatott a gyilkos — tegnap gyanúm volt.

KÁLMÁN. Ma nekem van gyanúm.

ALEXA. Rám?

KÁLMÁN. Nem, csak nőmre szabad gyanakodnom. — Román búcsut is vőn, s elhagyá a palotát; szólj: miért hivatá vissza nőm? — Most már tudom, Boleszláv hívta vissza?

ALEXA. Ketten hivatók vissza, hogy a szent földön elosztandó ajándékot rá bizzuk.

KÁLMÁN. Oh te ma igen is jó anya vagy, s tegnap nagyon is kiméletlen mostoha valál.

ALEXA. Mondám, akkor gyanúm volt.

KÁLMÁN. Bizony csodálatos az is, hogy Román, ki egykor megmenté a herceg életét, most meggyilkolta! — Szent Istvánra, meglepő fordulat! Az sem fér fejembe, hogy épen akkor állott elő, midőn a királyné vészben forgott! Csodálatos lovagiság! Asszonyom, e véres tettet homály fedi, igazság napja még nem süt rajta; célzással — félek, e mai nap nem egy rémarcot világítand meg!

ALEXA. Király!

KÁLMÁN. Nem téged értelek, hanem leányodat, nőmet. Leányod sokkal mostohább volt gyermekimhez, mint te vagy hozzá; de csak ma.

Úgy van, asszonyom, ő nem szereti gyermeki-
met, mert nem szeret engem atyjokat; s engem
nem szeret, mert szíve másnál téved. S emlék-
szel az esti dalra, melyet Román olly keserve-
sen nyögdécselt az erkély alól? holmi csillagról
volt abban szó, mely azelőtt éjszakon ragyog
vala, s most ide bujdosott... Fejdelemnő, a gyil-
kos, nőm kedvese!

ALEXA. Uram, illy bántó gyanút —

KÁLMÁN. Napfényre kell hozni.

ALEXA. Csak nem vonod tűzbírálat alá nődöt?

KÁLMÁN. Nem, mert a tűzbírálat titkát ma-
gam is tudom. Ezen áldott tűz a bűnöst többnyire
megtisztítja, mint az aranyat a salaktól, s az ár-
tatlant nem egyszer égeti bűnössé; mert az erény
nem mindig gyémánt, mely kiállja a tüzet. Rég
kiírtám már e mérges növényt, ha olly erős győ-
kere nem volna, hogy felszakasztva tán magát
országomat is megingatná. Nem, illy kockára nem
bízom nyugalمامat.

ALEXA. Mit fogsz tenni?

KÁLMÁN. Kettős gyanú van nőmön: testvér-
ölés és hitszegés; a nép gyilkosnak, én hitsze-
gőnek gondolom.

ALEXA. A nép mitsem gondol; csak agyad
teremt rémeket.

KÁLMÁN. Két illy folt nem maradhat a hölgy-
menyéten! A hölgymenyét nem tűr semmi mocs-
kot, inkább meghal: én tűrjek, a ki jelképül vi-
selem? Azt hívja asszonyának a magyar, kit
vérgyanú terhel? az bitorolja a hitves nevét, ki
tán másnak osztá szerelmeit? Azon trónban üljön

ő, mellyben Buzilla mint az erény előképe ült; s mellyen Sarolta és Gizella, mellyen csak fedhetetlen életű királynék osztozának őseimmel? Szent Istvánra, ezt túrnöm nem szabad! Nem aljas szerelemföltés késztet: házam becsülete kívánja, hogy minden gyanút eloszlassak.

ALEXA. Ha napfényre jő a királynészégyene, nem háramlik-e rád is, ki férje vagy?

KÁLMÁN. Nem, asszonyom; ha a királyné részem, és rothadt, levágom: azt tenném kárommal is.

ALEXA. De gyanúra királynét vallatni?

KÁLMÁN. Nem lehet; nem is fogom. De van kezem közt egy más, kit lehet, kit kell vallatnom.

ALEXA. Románt? — S ha nem vall?

KÁLMÁN. Kínpadra kerül.

ALEXA nagyon megrémülve. Ah!

KÁLMÁN. Miért rémülsz el?

ALEXA. A gondolat — a kín —

KÁLMÁN. Úgy távozzál, mert birái jönnek, s a vallatás kezdetik.

ALEXA magában. Úgy látom, innen síromba megyek.

NEGYESIK JELENET.

ELŐBBIEK. BIRÁK. NÉP. UDVARIÁK. APRÓD.

A karzatot nép tölti meg. A birák az asztal körül fognak helyet. A király a trónra ül. Alexa az udvariak közt foglalna helyet, de az apród már utolsó szavainál mellette áll.

APRÓD. Fejdelemnő, im egy levél. Átadja. Az utcán adta egy pórfú, hogy szolgáltatóm kezedbe. Hátra vonul.

ALEXA felbontja, olvassa. „Alexa! A királyné sorsa a tied is. Őrizd szerelme titkát; ha napfényre jő, a tied sem marad titokban. Románhoz irt leveled egy más valakinél van.“ Oh, ég! honnan várjam a csapást? Ezentúl minden emberben ellent kell látnom!

Ez alatt mindnyájan helyet foglalnak.

KÁLMÁN a trónon. Hozzátok a foglyot! Őr el. Birák, igazságra nem intünk, e részben tapasztaláson épült bizalmunk, csupán a legszigorubb vizsgálat, mire felszólítunk. A királyi lak töszomszédjában történt ez orgyilkolás, s a meggyilkolt idegen, herceg és vendégünk vala. „Vendég és herceg“ e titokban fekszik a súly. Az egész világ tudni fogja e történetet, s bár mi csekély körülményt fedend homály, örök bélyeg marad nevünkön. Kockán van a magyar vendégi jog híre: minden áron meg kell mentenünk. Titok zárja a bűnt; de a gondviselés adott kulcsot, mellyel hozzá nyithatunk: a bűnös maga magát adta fel. Vallassuk őt, s akárkit említ, bár „in- ket, bár a királynét, s akármi kényes és botrányos lesz vallomása, híven föl kell írnotok: hogy szomszédaink napnál fényesebben lássák, miként nem tőlünk függött gátolni a tettet. Azért nyit- tatám meg a termet is a népnek, azért jelent meg a törvényszéken egész udvárom.

ÖTÖDIK JELENET.

ELŐBBIEK. ROMÁN. ÖRÖK. PORKOLÁB.

ALEXA magában. Színe nem változott.

KÁLMÁN. Birák előtt állsz, adj elő hiven minden körülményt: úgy várj bocsánatot a menyeyei irgalomtól.

ROMÁN. A bűnt kivallám, várom a halált; a kegy istene nem akarja lelkem halálát.

KÁLMÁN. Mi indított a tetterre?

ROMÁN. Hiában kérdesz, többé nincs mit vallanom: tettemért csak az örök birónak számolok.

KÁLMÁN. Dacolsz biráiddal?

ROMÁN. Nincs mit vallanom.

KÁLMÁN. Hallgatnod új vétek. Tudd meg, a királyné gyanúba jött, s ha makacsul hallgatsz; jó hírét is sírodba viszed. Vagy nem nyomja már elég nagy vétek súlya lelkedet, hogy föl ne birjon az égbe szállani?

ROMÁN. A királynét mostohája vádolá; s ő, miután a valódi gyilkos tudatik, bízom nemes szívében, a vádat visszavonja.

ALEXA. Már visszavontam.

KÁLMÁN. De a királyné maga is megvallá, hogy éjjel a kertben volt, s véres ruhái megtalálvák.

ROMÁN sebesen. A gyilkos én, egyedül én vagyok; úgy üdvezüljek, a mint ez való! Esküszöm, a királyné büntelen!

KÁLMÁN. S én esküszöm, a bűn arcát lefátyolozom!

ROMÁN. Előbb kiteped belőlem a lelket, mint bővebb vallomást. Halnom kell és halni akarok. Tán abban bízol, mivel tegnap gyöngé voltam? az istenember homlokát is elfutá a halálverejték; de tapasztalni fogod, hogy a reményhagyott félni nem tud. Kínozz a pokol minden találmányával: jajt igen, de szót nem üzesz ajkaimra.

ALEXA magában. Irgalmas ég, erősítsd!

KÁLMÁN. Nem? — Meglássuk! — a bírának iratot ad. Olvasd a vallató pontokat, melyekre választ kívánunk.

ROMÁN. Süketnek olvasod, ne fáradj.

KÁLMÁN. Süket vagy? de néma nem léssz! — Őr, nyisd meg amaz ajtót. Őr megnyitja a kínvallató-szoba ajtaját. Nézz oda, látd mi vár, ha dacolsz.

ALEXA magában. Nem rémül meg...

ROMÁN. A kínpad. Látom és nem rettegem. Nyitnád meg a pokol ajtaját, s mutatnád bár az örök kín végtelen sorú és emelkedésű szörnyűségeit, nem vallanék; s ha aztán a dicső menny mondhatlan édes üdveit tárnád fel, s így szólnál: „Nézz ide, mind elveszíted, ha hallgatsz!” én szó nélkül a poklot választanám.

KÁLMÁN. El vele!

ROMÁN. Te testi kínnal rémítesz, király? mi az a lelki gyötrelemhez? A rossz öntudat a lelki kínpad, melyet már itt gyötör a kárhozat. Ha büntetni kívánsz, úgy csak élni hagyj; mert a halál nekem jótétemény.

KÁLMÁN. El a dacossal!

ROMÁN magában, vigasztaló mosolylyal. Érte szenvedem! el az örökkel, s néhány bíróval.

KÁLMÁN az elmenő bírákhoz. Tudósítsatok a siker felől.

ALEXA magában. Légy készen, tör, s ha szól, némíts el.

KÁLMÁN magában. Vért fagylaló a kínzás képzete; de a' csomót föl kell oldanom, melly jó nevemhez a szégyent köti. A királyné álarcát lerántom; hiszen te látod, istenem, mert tudom, hogy vétkes arcot rejt! — A fejdelem! . . . Sze-gény öreg, neked is jobb volna sírban lenned!

ALEXA magában. Férjem? — Legalább ha halni kell, nem ejtem el gyáván a tört.

HATODIK JELENET.

FEJDELEM, már előbb jött. ELŐBBIEK.

FEJDELEM tompán. Él még a gyilkos?

KÁLMÁN. Él.

FEJDELEM. Még fiam sincs temetve; addig nem is száll alá a koporsó, míg a gyilkos föl nem lépett a vérpadra.

KÁLMÁN. Most a kínpadon van.

FEJDELEM sebesen. Látnom kell kínjait! — Nem! szánni találnám. — Tagadja, mit önkény-t vallott?

KÁLMÁN. Okát titkolja.

FEJDELEM kitörve. Szakaszd ki szívét! lássam, miért gyűlölé, kit az ellen is szeret vala. — Nőm itt? — Isten, én látok-e mindent halálszínben, vagy valóban?

ALEXA. Leányod érkezik.

HETEDIK JELENET.

PREDSZLAVA. ELŐBBIEK.

PREDSZLAVA a tébolyodás némi jeleivel, vizsgálkodik.

FEJDELEM leányát nézve. Oh ég, hát fiammal minden életszín kihalt? hiszen ez is már inkább halott!

PREDSZLAVA. Nincs itt. — Ha késő jöttem? — A király!

FEJDELEM. Jer innen, leányom.

PREDSZLAVA rettegve. El van ítélve?

FEJDELEM. Még nincs, gyermekem; de nem sokára boszúlva lesz bátyád. Még ma sírba száll a test, s véres árnya, melly engesztelődést várva köztünk lebeg, még ma fölrepül az üdv honába.

PREDSZLAVA, múltó öröm futja el arcát. Tehát még él!

FEJDELEM. Él, de még ma halálnak adja a' törvény, s mi fejét porba látván hullani, boszúgyönyörben sikolthatunk fel.

PREDSZLAVA felsikoltva. Ah! Irgalom!

FEJDELEM. A képzelődés bánt. Jer, vonulj szobádba.

PREDSZLAVA a királyhoz megy, hévvel. Király, kegyelem!

KÁLMÁN. Kiért könyörgesz?

PREDSZLAVA. Te itt király, úr vagy, a törvény alattad; ha te parancsolod, bírái feloldják: kegyelem!

FEJDELEM. Kinek kegyelem?

PREDSZLAVA. Románnak!

FEJDELEM bámúlva. Bátyja gyilkosának?

PREDSZLAVA. Király, itt lábaidnál láss könyörögni: kegyelem!

FEJDELEM. Fiam gyilkosáért könyörgesz? — Förtelmes asszony, kelj onnan... Oh, lehetlen! Bátyja gyilkosáért? — Nagy ég! hirtelen maga felé fordítva arcát. Ha örült?... E sötét szem. Leányom, eszmélj! felöleli. Te vagy vég reményem! te vagy, kitől gyógyszerert várok a sebre, melyet bátyádat ledöfve e szíven ejtett az orgyilkos! — Oh ég, ne vedd el utolsó támaszomat; hiszen ha örült, annyi mint halott!

PREDSZLAVA zokogva keblére borúl. Atyám! Szegény atyám!

FEJDELEM. Jer innen! — E komor falaktól a gyöngé lélek elsötétül; jer a virágos kertbe. — Oda ne! fiam vére festi a port.

PREDSZLAVA reszketve. És őt megöljék? ünnepelesen. Itt kell maradnom.

FEJDELEM. Jaj nekem, megörült!

KÁLMÁN magában. Vétkes.

ALEXA kinek szeme hol a királynén, hol a
a vallató-szoba ajtaján tévedezett. Az ajtó nyílik.
Élet vagy halál.

NYOLCADIK JELENET.

BIRÓ. ELŐBBIEK.

KÁLMÁN. Vallott?

BIRÓ. Nem.

ALEXA orcán öröm fut el. Nem!

PREDSZLAVA még jobban elsötétülve. Ki ez?
— ki vallott?

BIRÓ. Hiában vontuk kínpadra.

PREDSZLAVA irtózva. Kínpadra? Románt?

BIRÓ. A bakó kifáradt, de ő hallgatag mint
a sír.

PREDSZLAVA. Átok nyelvedre! — A hány
szó annyi fulánk!

FEJDELEM. Jer innen.

BIRÓ. Vallassuk tovább?

PREDSZLAVA. Könyörület!

KÁLMÁN dörgő szózáttal. Biró, menj! tudnom
kell: a királyné miért védi bátyja gyilkosát? Hozz
választ!

BIRÓ el.

FEJDELEM. Király? mit jelent e szó?

PREDSZLAVA. Mit kell vallania? válaszolok
én, csak őt kíméld!

FEJDELEM. Mit válaszolsz?

PREDSZLAVA. O irgalom!... Tán most...
Mintha jajsztót hallanék....

ALEXA magában. Az égre... Nem, csak képzelődés! — Ah, nem Román: mi vagyunk kínpadon!

PREDSZLAVA mintha hallaná. Az égre... Meg kell szabadítnom! — sebesen. Igen bátyámat megölte — én láttam — a kerti-házból. Ártatlan vagyok!

ALEXA magában. Engem is elárul! —

PREDSZLAVA képzelődve. Még most is hallom bátyám hörgését!...

KÁLMÁN. Miért voltál a kerti házban?

PREDSZLAVA félelmelettel. A hold olly szépen világolt!

KÁLMÁN. Szeretted Románt?

PREDSZLAVA édes mosolylyal. Őt, örökre őt!

FEJDELEM. Irtóztató gyanúim!

KÁLMÁN. Veled volt a kertben?

PREDSZLAVA. Igen; nem akart távozni.

KÁLMÁN. Miért ölte meg bátyádat?

PREDSZLAVA. Mert nem akart vele víni.

FEJDELEM. Ég, add, hogy inkább örült legyen, mint gyalázat érje házamat!

PREDSZLAVA atyja szavára mintegy álomból riadva fel. Hol vagyok? —

KÁLMÁN. Biráid előtt, kik hallák, mit szóltál.

PREDSZLAVA. Mit szóltam?

KÁLMÁN. Hogy Románt szeretted? Vagy tagadod?

PREDSZLAVA. Nem, az égre nem! — Nép, halld! szerettem őt, s vele halok! Nem nektek, az égben is bátran megvallhatom: szerettem őt; mert szívem tiszta és büntelen! Most már kimon-

dok mindent, mi szívemen van; bár az egész világ hallaná; ki mondom, hogy szív, hogy szerelem nélkül a házasság élet kárhozat!

KÁLMÁN. Nem önkényt követél? erőszak hurcolt-e esketőre?

PREDSZLAVA. Erőszak? önkény? mit tudod, mi az. A hurcolást hiszed annak? — Az ősz atyának, kit szeretve félünk, kinek megszoktak vakon engedni, illy atyának egy intése is több az erőszaknál. Önkényt teszszük azt, miért szívünk majd meghasad? — Az-e rab, kit börtön és bilincs zár? rab voltam én, és szerelmed börtönöm. Önkényt jövék? nem láttad színetlen arcomat, s kisírt szemem véres gyűrűit? Van-e különbség közted s az ártatlanság megrablója közt? pusztá név, mert férjnek hivatol! — Nem szerettél, mégis lelkiismeret nélkül letiportad éltem virágait: ő szeretett, lemondott és halni ment. Feláldozá értem magát, és most — eszébe jut, hogy kínpadon van — a király lábaihoz omlik. Irgalom neki!

FEJDELEM. Király, ölesd meg ezt is — mert bűnös. Többé nincs gyermekem; ez nem az!

KILENCEDIK JELENET.

BIRÓ jő. ELŐBBIEK.

BIRÓ reszketve jő. Uram király!

PREDSZLAVA az oldalajtón belátva, felsikolt. Jaj nekem, Román! elrohan.

ALEXA magában. E reszketés. — Meg kell halnom! türe után nyúl.

KÁLMÁN. Vallott?

BIRÓ. Meghalt.

ALEXA kezét elveszi a törőről. Újra éledek! ismét elmúlik öröme. De a levél!? —

FEJDELEM magában tépelődve. Az ég haragja üldöz engem!

KÁLMÁN magában. Új gyász-tapasztalás! A kőpad rossz eszköz az igazság kezében; az erős dacol vele, bár vétke van; a gyöngé, képzetére is vall, pedig sokszor vétke sincs. — A királynét szánni kezdem! trónra megy. Nem kelle nőül vennem! —

ALEXA magában. A levél?! — sírásra fakad. Örültté tesz!

KÁLMÁN. Birák, mit érdemel a királyné?

BÍRÁK. Halált.

KÁLMÁN. Királyné nevére nem méltó, de halált sem érdemel. Vigyétek monostorba. Tekintsünk ősz atyjára, kit gyermeki vísznek sírba, és irgalmazzunk.

FEJDELEM. Hogyan, király? értem irgalom? Te pirulsz nődek, s én ne piruljak gyermekemnek mondani? — Mondám, ő nem az! — Vagy gyermekink gyalázata visszahat reánk szülőkre is? Mi rájuk kincset és jó nevet hagyunk örökben: azért jutalmul sírkő helyett azon szegények nyomja hamvainkat, mellyen kitéve álltanak? ... Nem, király! mi nem vagyunk orosz-lánok, hogy gyermekünk okvetlen orosz-lán legyen. A búza föld magot és konkolyt terem...

Gazdag kalászom, egyetlen fiam leváगतott, —
a konkoly még él — tépd ki gyökerestül! —
Most én kívánom: olly csúf legyen a büntetés,
mint vétke volt; ha az igazság rá halált mond,
haljon meg, én ítélem el!

KÁLMÁN. Szánd meg őt, ottjő a boldogtalan!

TIZEDIK JELENET.

PREDSZLAVA. ELŐBBIEK.

PREDSZLAVA örülden kirohan, visszavissza nézve
meg-megáll. Már nem hörög. — Vagy a szél kapja
el nyögéseit?

KÁLMÁN. Nagy ég, megörült!

FEJDELEM. Jer, Alexa, nem szabad fölötte
sírnom!

PREDSZLAVA. Menj, véres vagy, látásod
megöl!

KÁLMÁN. Az ég már megbünteté!

FEJDELEM. Megtagadjam a természet szavát?
megöleli. Leányom!

PREDSZLAVA. Távozzál — rád gyanú lesz!

FEJDELEM sírva. Láttam a könnyű szemedben,
midőn oltárhoz menél, s nem kérdezém: miért
sírsz, gyermekem? fenyegetve pillanték rád, s
te némán fogadtál szót: im gyümölcse örülés,
halál!

PREDSZLAVA. Illy roncsolt test — olly szép
ifju volt!

FEJDELEM. Ég, add, hogy bátyjával temessem !

TIZENEGYEDIK JELENET.

JULIÁN. ELŐBBIEK.

JULIÁN. Fejdelem ! a levelet átadja.

ALEXA. Nincs szabadulás !

FEJDELEM. Mit jelent ez ?

ALEXA határozottan. Hogy a királyné ártatlan, s a bűnös én vagyok.

FEJDELEM. Te ?

ALEXA. Mindketten szeretjük Románt, de ő mint angyal, én mint gyarló asszony ; ő küzdve a szenvedélyvel és győzelmesen, én legyőzve.

FEJDELEM. E levél ? — kezded írása. Belé nézett.

ALEXA. Románhoz irtam. Én hivatám őt vissza, én rendelém a kertbe, hová a királyné csak véletlenül jutott.

FEJDELEM elejti a levelet. El kell mindent vesztenem !

ALEXA. Nép, a haldokló szava igaz: a királyné büntelen. Leszúrja magát.

FEJDELEM. Alexa !

ALEXA. Bocsánat ! meghal.

PREDSZLAVA örülten felkacag.

SZILAJ PISTA.

KÖLTŐI BESZÉLY.

PETŐFI SÁNDORTÓL.

I.

Jó ideje , hogy a nap lenézett.
Pihennek már a fáradt révészek,
A révházban pihennek , alusznak.
Szilaj Pista maga nem alszik csak.

Szilaj Pista , tőled én azt kérdem,
Hogy miért vagy te még most is ébren ?
„E kérdésre én csak azt felelem,
Hogy ébren tart engem a szerelem.“

Holdvilágos éjben Szilaj Pista
Csónakát a partról eloldozta,
Az evezőt is kezébe vette,
Át is ment a vízen a szigetbe.

A Dunának kellő közepében
Áll a sziget virágos kertképen.
A szigetnek legszebb virágszála
Egy vén halász fiatal leánya.

A vén halász , nádvittyllójában,
Subaágyán alszik már javában.
A vén halász fiatal leánya
Sziget partján vár Szilaj Pistára.

Mikor átért a szép révész legény,
Jó dolga lett rózsája kebelén;
Csókolóztak..... de nem mondom azt el!
Tele van a világ irígyekkel.

Legtüzesebb bor a szép lány csókja,
Csók az észnek könnyen zavarója,
Pistának is megzavarta esztét,
Származott is tőle tarka beszéd.....

„Lidi lelkem , Lidim galambocskám,
Gyöngy virágom , aranyos halacskám,
Gyémánt gyűrűm , csillagom sugára,
Csókolj agyon hajnal hasadtára !

Fekete a pillád, kék a szemed,
Mint mikor a felhő ketté reped,
A megrepedt felhőben kék az ég,
S mint ebben a csillag, szemed úgy ég.

Ha egyetlen egy füzért fonnának
Minden virágából a világnak,
Át nem érné az én szerelmemet,
Olyan nagy az s egyedül a tied.

Szerelmemnek nincs határa, vége;
Hát a tied illy végtelenség-e?
Csak szerelmed határát ne érjem,
Mert ott, kis lyány, jaj néked, jaj nekem!

Egy óriás alszik ott, angyalom,
Egy óriás, az én indulatom;
Mihelyt oda érkezünk: fölébred,
S összeszaggat engem úgy, mint téged.“

Igy beszélt az ifju révész legény,
De megnyugott a lyány tekintetén,
Tekintetén, melyt ezt magyarázta:
Szerelmének nincs vége, határa.

Még sokáig váltogatták a szót,
Közelökben a filemile szólt.
Vagy tán nem is madár dalolása
Volt ez, hanem szívök dobogása.

Elváltanak egymástól végtére
Szép reménynyel a jövő estére.
Az ifju ment a révéstanyába,
A leány ment apja kunyhájába.

Csendesség volt az egész vidéken.
Hajlott a hold lefelé az égen,
Gönczölszekér rudja is leállott,
A fiastyúk föl magasra szállott.

Csendes a révkocsmárosnak háza,
A szellő a bokrokat nem rázza ;
Semmi sem szól, csak a Duna habja,
Melly a komp oldalát locsolgatja.

II.

A vén halász város piaczára
Hordta halát a hetivásárra.
„Gyere velem a városba, lányom.“
„Ha kívánja keed, apám, nem bánom.“

Apa, leány a városba mentek.
Hejh, csak ne lett volna épen péntek !
Először volt a városban Lidi
Azért nem tetszett ez a nap néki.

De csakhamar ezt elfelejtette
A városi zajnak közepette.
Jöttek czifra, szép ruhás urfiak,
S a szép lyánynyal csintalankodtanak.

Szólt egy urfi, ki mellette megáll :
„Hol termettél, gyönyörű virágszál ?“
Felelt Lidi : „Lenn a szigetségekben
Termettem a Duna közepében.“

Szólt az urfi : „Már ez derék dolog !
Mert hisz én is oda való vagyok.
Csak azt mondd meg: van-e már szeretőd ?
Ha van, inkább engem szeress, ne őt !“

Felelt Lidi : „Hogy van-e szeretőm ?
Azt én senki orrára nem kötöm.
Ha az urfi tudni úgy kívánja :
Van cigányné s van annak kártyája.“

Ment az urfi, mivelhogy őt Lidi
Csak úgy apró pénzzel fizette ki ;
De mégis a lyány meg nem állotta,
Egyet pillantott utána lopva.

Ezek után egyszer sok időre
Kiült Lidi a Duna szélére,
Dunaparton vad virágok között
Ülve a kis leány hálót kötött.

Ereszkedett már a nap lefelé,
Föstögette a bokrok levelét,
Beföstötte pirosra, tarkára,
Piros fátyolt huzott a Dunára.

A kis lány a hálót csak kötötte,
S im megzörren a bokor mögötte.
Ki az ? ki jön ? — egy fiatal vadász.
„Szép, jó estét, galambom, mit csinálsz ?“

„Ha nem vak, hát látja, mit csinálok,
Látja az úr, hogy kötöm a hálót.“
Igy felelt a kis leány kereken,
Hogy melléje lépett az idegen.

Szólt a vadász : „Te hamis kis leány !
Arczod rózsá, de beszéded csalán.
Látom, te még most is a régi vagy,
Szemed s szavad a szívben sebet hagy.

De ismersz-e, jut-e még eszedbe,
Hogy láttuk már egymást ez életbe' ?
Láttuk egymást egy hetivásáron . .
Emlékszel-e még rám, szép virágom ?“

Felelt Lidi : „Azt én megengedem,
Hogy urfi már találkozott velem,
De nem olyan nagyok szépségei,
Hogy el ne lehetne felejteni.“

S így a mit a vadász úrfi szólott,
Minden szóra kapott egy jó tromfot;
S még sem tudott boszankodni rája,
Arra a kis csintalan leányra.

Hát csak azon vette észre magát,
Hogy a sötét éjszaka már beállt,
És így szóla: „Tudod-e, aranyom,
Hogy az utat innen én nem tudom?”

Rám nézve hát rettenetes baj van,
Ha csak tán te nem könyörülsz rajtam;
Légy kísérőm, csak az erdőszélig,
Vagy akár a szobám közepéig.“

Lidi végig gondolta a dolgot,
Ez az úrfi olly sok szépet mondott,
Olly nyájasan, olly szíves melegen,
S ő mind ezért háladatlan legyen?

„Világért sem leszek háladatlan!“
Szólt a lányka elhatározottan,
Szólt magában; azután ezt mondta
Fenszóval, a vadászra pillantva:

„Jöjön hát az úrfi, jöjön velem!
De hazáig el nem kísérhetem;
Elkisérem csak az erdőszélig.....
Mert az embert könnyen megítélik.“

És elmentek. Mire Lidi megjött,
Szilaj Pista már régen kitötött.
„Régen várlak, hol jártál galambom?”
Ez nem tudta: hirtelen mit mondjon?

III.

Lidinek a magaviselete
Akkor este különös leheté,
Mert Pistának az sehogysem tetszett,
S kegyetlenül gyanakodni kezdett.

Hejh, a gyanú furcsa gyermek pedig!
Mihelyest a világra születik,
Mindgyárt éhes, mindgyárt enni vágyik;
S ha jóllakott, szörnyeteggé válik.

Mit tett Pista? már a másik este
Bokor mögé bújt titokban, s leste....
Tán maga sem tudta, hogy mit lesett?
Csak arra várt, mit hoz a vakeset.

Nem soká várt, hogy egy úr érkezett,
S hallott tőle nyájas beszédeket,
Mikre Lidi csak úgy irúlt, pirúlt.
Szilaj Pista mergében majd megfúlt.

S'ha még nem lett volna más, csak beszéd !
De az úrfi meg is fogta kezét
A leánynak , sőt meg is ölelte
Poklokra szállt Pistának a lelke.

Fölugrik, az úrfit megrohanja!
„Gyilkos, zshivány, gaz, lator, haramja !
Igy csábítsd el más ember mátkáját.“—
S kirántotta zsebéből bicskáját.

A bicska a vadász szívének ment,
De a vadász puskával állt ellent;
Puskaágygyal úgy ütötte föbe,
Hogy hosszában lebukott a fűbe.

Mikor Pista magához tért megint,
Lassan fölállt. Jobbra-balra tekint
Senkit sem lát sem vadász, sem leány ;
Azt gondolja , csak álmodott talán.

Hogy nem álom, azt onnan tudta meg ,
Mert vére még akkor is csepegett.
Sírt bújában , sírt, sírt könnye , vére
Összefolyva csorgott le képére.

IV.

Szép Lidihez a vadász el-eljár,
S bátorsággal ölelkezhetnek már,
Nem tartanak semmi ellenségtől,
Szilaj Pista eltűnt a vidékről.

Szilaj Pista elment nagy bujában,
Hol bujdosik most, melyik világban?
Erős szélvész volt szive bánatja,
Szegény fiút messze ragadhatta.

Vándolt Pista, hátra sem tekintvén,
Meg sem állt, csak a Bakony közepén;
Bakony erdő kellő közepében
Megpihent egy vén cserfa tövében.

Pihent ám, de nem pihent, csak teste;
Lelkét ő le nem csendesíthette.
Teste tó volt, lelke benne a hal;
Bár a tó áll: a hal benne nyargal.

Zsivány leszek, gyilkos, utonálló,
Végesvégül bitófa-czifrázó.
Mit bánom én? jussak a bitóra,
Az lesz nekem legboldogabb óra!"

Kiült a nagy országút szélére,
S várakozott jó módú vendégre,
Kinek olly nagy teher lesz zsebében,
Mint ő neki bátorság szívében.

Jött is egy úr nem igen sokára,
Gyorsan hozta őt nagy paripája,
Négy paripa, czifra szép hintóban,
Fönn a bakon kocsis és hajdu van.

„Megállj!” kiált Szilaj Pista rája,
Mozduljon, a ki halálát várja!”
A halálra egynek sem volt kedve,
Megállottak kövé merevedve.

Pista oda lépett s minden zseben
Keresztülment lelkismeretesen;
A mit talált, szépen ki is szedte,
Messzely bor árát sem hagyott benne.

„Elmehettek!” szóla mostan Pista,
„Hóh, megállj!” kiálta a kocsisra,
Ki az ostort már kezébe vette,
„Nem vagyok én zsványnak teremtvé. . . .

Itt van uram, egy fillérig pénze.”
Az úr reá nagy szemekkel néze,
Nem tudta: a dolgot mire vélje?
Tán csak tréfál a haramja véle?

Nem tréfált ő, a pénzt visszaadta,
A hintónak hátát fordította
És elindult és tovább bujdosott.
Vitt magával bánatos haragot.

Meddig tartott bizonytalan utja?
Merre járt, kelt? ő maga sem tudja,
Míg egyszerre csak azt veszi észre,
Hogy a Duna partjaihoz ére.

Dunaparton áll a révház felett,
Hol annak előtte révészkedett,
Átellenben Lidiék kunyhaja....
Pistának kel keserves sóhaja.

„Lidi, Lidi, mért voltál csapodár?....
De szegény lány, tán meg is bántad már,
Hű szeretőd tán már megsirattad,
A ki annyit szenvedett miattad.

Ha megbántad hűtelenségedet,
Elfelejttem a megtörténteket.
Magadat csak ezután becsüld meg:
Megbocsátok, mert nagyon szerettek!”

Ezt gondolta s a ladikba lépe,
Hogy átevezzen a szigetségbe,
S hogy Lidinek szóval azt elmondja,
A mi mostan volt csak gondolatja.

Épen mikor a ladikba lépett,
Háta mögött hallott illy beszédet:
„Heh, atyafi, mi is átakarunk;
Várjon kend, jó borravalót adunk.“

Pista majd befordult a Dunába,
Mert Lidit s a vadász urfit látta.
Rájok ismert, bár jó messze voltak,
S vége járta már az alkonyatnak.

Féligmeddig összeszedte magát,
Mig amazok elérték csónakát.
Hejh mikor a csónakba bementek,
Gondolhatni, mint rémültenek meg.

Pista gyorsan elkezdett evezni,
Nem lehet azt a kint megnevezni,
A mit a lány és az úrfi érzett.
Nem tudták, hogy kezdjék a beszédet.

Pista sem szólt, hanem csak evezett.
Már közel volt hozzájuk a sziget;
És csak akkor vette észre magát,
Hirtelen megfordítá csónakát.

„Hová?“ szólott most az urfi, „vissza?“
„Nem egészen,“ felelt neki Pista,
„Csak a Duna közepéig — ottan
Veletek egy kis számadásom van.“

És a mire kimondá ezeket,
Már a Duna közepén evezett.
Itt a vízbe dobta a lapátot,
S a ladiknak legvégére hágott.

„Tudjátok, mit? — meguntam életemet,
És azt timiattatok untam meg;
Elmegyek a más világra; hanem
Nektek is el kell ám jőni velem!“

Szólt s fölfordította a ladikot,
Mind a három a Dunába bukott.
A csalfa lyányt Pista megölelte,
Hogy mellette hagyja őt el lelke;

De a midőn az urfit meglátta,
Hogy úszni tud, hogy úszik javába:
Utána ment és őt ölelé meg,
S küzködtek, míg el nem merülének.

Dunán habok, az égen fellegek.
Hapot, felhőt szélvész süvölti meg.
Egy-egy holttest látszik a habokban,
Felhők közül a hold ki-kibukkan.

RÉGISÉGBUVÁR.

VÍGJÁTÉK EGY FELVONÁSBAN.

IRTA

VAHOT IMRE.

S Z E M É L Y E K.

RÉGESY, gazdag antiquarius Ó-Budán.

UJDONYI, pesti úr.

UJDONYINÉ.

AMANDA, közel rokonuk.

SZATYORI, vén piperkőcz.

REBEKA, Régesy gazdasszonya.

NABUKODONÓZOR, Régesy inasa.

Történik Ó-Budán és Pesten.

Antik goth modorban épült nagy terem csupa régi rococo-szerű butorzattal, s igen nagy könyvtárral; az asztalokon, szekrényeken, falakon, s az egész teremben tömérdek műtárgy és ritkaság hever szerteszét.

ELSŐ JELENET.

UJDONYI belép a középajtón.

Milly sokáig kelle csöngetnem, míg e magányos régi ház kapuját kinyiták. — Körültekint. De ni ni ni! mennyi tömérdek régiség és ritkaság! Ojjé, hisz ez az ember a régi világ minden maradványát rakásra halmozá. — No ugyan kíváncsi vagyok látni ezt a különöc jelleműnek mondott régiségbuvárt, ki — mint beszélük — sohasem megy ki házából, kivel sem társalkodik, s a jelennel mitsem gondolva, mindig csak az ó világot bújja, s a multakat fürkészi. — Ah, de itt jön ő.

MÁSODIK JELENET.

RÉGESY pápa szemmel, nagy hajporos parókával, molyrágta kalpaggal, s régi szabású hosszukás magyar dókában; arcának eleven épsége fiatal férfit mutat, s ő mégis meggörnyedve jár és köhécsel. UJDONYI.

UJDONYI. Alázatos szolgája, domine spectabilis, alázatos szolgája!

RÉGESY. Szolgája, uram öcsém. — Kihez legyen szerencsém? Int, s mindketten helyet foglalnak a nagy ősi karszékekben.

UJDONYI. Én Ujdonyi Pál, független úr, különben hites ügyvéd és táblabíró vagyok — csak innét az ikervárosból — Pestről.

RÉGESY. Ugyan hogy lakhatik okos ember létére Pesten, abban az új világi romlott városban?

UJDONYI. Hja, spectabilis, a régiségbuvárnak Ó-Budán, az illy ujsághajhásznak pedig, mint én vagyok, Pesten illik laknia.

RÉGESY. Tehát uram öcsém ujsághajhász? — No ugy nehezen fogunk egymással barátságot kötni.

UJDONYI. Már miért ne? hisz én is szenvedélyes műbarát vagyok; s bár a tudomány, művészet és ipar új termékeit többre becsülöm, mint a régieket; de azért föltétlenül a réginek sem vagyok ellensége, sőt ha valaki alapos okok és példákkal meggyőzne engem a felől, hogy a régi mindenben, vagy legalább sokban szebb és jobb az újnál, — bizony talán még magam is régiségbuvár lennék: — mert közbevetőleg mondván, egy régi dolgot már is igen szeretek, t. i. a jó régi bort.

RÉGESY. Uram öcsém tehát az igaz útra akar térni? Példákban szeretné megismerni a régi világ titkait, gazdag kincseit? No már így szívesen látott vendég házamnál. — És reményelem, ha gyakrabban lesz szerencsém; uram öcsémet minden esetre meg fogom győzni a felől, hogy

csak az a szép és jó, a mi régi, s mind az rút és rossz, a mi új, és hogy a mai romlott elkorcsosult korban, csak a régi classicus világ tökéletes ismerete és hű követése nyújthat némi némi vigasztalást a magasabbra törő, tiszta morális léleknek.

UJDONYI. Vezessen hát be engem, tisztelt férfiú! a régiségek dicső mauzoleumába, s gyökereztesse meg szívemben a mumiák és schlendrián iránti hő szerelmet, és buzgó tiszteletet.

RÉGESY. Ezer örömmel teszem ezt ó új beavatandó papja a régi világ mély titkainak. Fölkel helyéből és Ujdonyi színté. És legelőször is — hogy archeologiai studiumának jó fundamentoma legyen, gazdag műgyűjteményemből most csak a főfő tárgyakat fogom egész általányosságban minden bővebb commentár nélkül megmutogatni.

UJDONYI. Tessék hát megkezdeni; egészen szem és fül vagyok.

RÉGESY. De megbocsásson uram öcsém; nálam azon régi szokás uralkodik hogy, midőn nagybecsű ritkaságaimat mutogatom, az ahitatos néző mind két kezét a zsebébe dugja — mert a régiségek iránti buzgó tisztelet már sok embert azon, nem mondom vétkes, hanem csak passzióból eredőgyarló lépésre vezetett, miként a megcsodált, és megkedvelt műapróságokat néha néha zsebébe dugdosni nem ártallaná.

UJDONYI, zsebébe dugja kezét. O ezt szívesen megteszem! félre. Ez ugyan eredeti ember.

RÉGESY egy igen nagy csontot emel fel a műtárgyak közül. Nézze, uram öcsém! ez itt a még ismer-

retlen Csin-kan-ken-gon nevű óriás karcsontja. Ő még Krisztus születése előtt élt — és nem is álmodná, hogy ezen Csin-kan-ken-gon nevű óriás magyar ember volt.

UJDONYI. Lehetetlen! és honnan tudja e nagy titkot — ó spectabilis?!

RÉGESY. Hühühü! — Hát ezen óriási csontot roppant szorgalommal hasonlítgatám össze egy, csak nem rég megholt tőz gyökeres magyar paraszt karcsontjával, s a formában tökéletes egyenlőséget találván, a kisebbről következtetést vonnom a nagyobbra, fényesen sikerült.

UJDONYI. O ha ezt megtudja a világ, mennyire iríglylendi a magyarok régi őseredeti voltának óriási szerencsáját.

RÉGESY. Phü! de látni fog még itt csodásabb dolgokat is. Ime itt a legrégebb egyptusi istenek és mumiák apró érc szobrai; — nézze, nézze milly utánozhatatlan, gyönyörűséges szép figurák ezek! — Milly kifejezés, milly karakter, milly elevenség! Minden darabért száz aranyat fizettem.

UJDONYI. Bocsásson még spectabilis; de én bizony ezekben az ocsmán feszes egyptusi torzfigurákban semmi szépet nem találok, és nem száz aranyat, de csak tíz batkát sem adnék darabjáért.

RÉGESY. O profanusember! mit mond; hogy ez nem szép, és nem nagybecsű? — Látszik hogy izlése az újabb kori faragmányok által egészen megtompult. — Azonban én legtöbb görög, romai és etruscus régiséggel bírok. Különösen

itt láthatja uram öcsém a delphi oraculum papnéjának triposzát, Pythia háromlábú székét.

UJDONYI. Hahaha! hisz ilyen triposzt minden csizmadia—inás alatt lehet látni; bizonyára valami varga-műhelyből kerítették ön számára! Félre. No ezt ugyan lóvá tette valami gazember.

RÉGESY. Rogo — rogo — ezt én authenticus kezeiből vettem — egyenesen Görögországból kapám. — No most ismét új — vagy akarám mondani — régi dolgokat mutatok. Nézze amice Diogenes lámpáját, mellyel ő embert keresett

UJDONYI. De nem talált, s csodálatos! ön mégis megtalálta Diogenes lámpáját.

RÉGESY. És látja ezen fegyvereket, edényeket? — Ez itt mind a legrégibb longobardok, rugiaiak, vandalok, hermundurok, aquadok, az iberusok, és a celtiberusok hagyományaiból való. — De kérem kérem, dugja el a kezét. — itt van Sempronia tánczoló czipője, Rupilius consul hálósipkája, és Julius caesar legkedvesebb lictorának négy darab bárdvesszeje.

UJDONYI. Soha bizony! Ó ne mondja! Hát ez micsoda tapaszt?

RÉGESY. Ez a flastrom gyógyítá be Cajus Coriolanus legnagyobb sebét, mellyet ő a volskusok elleni harcban kapott vala. És még menynyi különbféle híres régi ember saját autographját bírom, a többek közt Árpád vezérünk eredeti kézírata is megvan nekem.

UJDONYI. Hahaha! hiszen Árpád nem tudott írni.

RÉGESY. Ne higye! csak ellenségeink, rá-

galmazóink mondják ezt; a mi dicső Árpádunk plane calligraphice tudott írni.

UJDONYI. És a közelebbi századokból nincs itt valami ritkaság?

RÉGESY. Gyűjteményem nagyrészt a legrégibb classicus hajdankor maradványaiból áll. — De van holmi apróságom a közép korból is, például: Leo pápa breviariuma és boros billikoma, Luther kalamárisa, mellyet az ördög fejéhez csapott; — Hansz Sachs híres német poéta és csizmadia egyik kaptafája, mellyről sok mostani versíró vehetne mértéket, — no és a többi. — De a mi ezek közt a legbecsesebb, s a mit kivülem a világon senki nem bír — ime itt a Raphael által legelőször készített madonna-kép — in orriginali.

UJDONYI. Hadd lássam csak! vizsgálja. O ez nem régi kép, és soha sem is volt Raphael műve.

RÉGESY. Öcsém uram ne sértse antiquariusi becsületemet.

UJDONYI. No ha nem hiszi, olvassa, itt van, bár igen apró betűkkel felírva: Nach Raphael bearbeitet von Dieler in Wien, — 1832. — Hahaha!

RÉGESY. Mutassa, mutassa! — o én szerencsétlen rosz-szemű ember! csak ugyan megcsalt a szemtelen képkereskedő! — 1832 — és én kétszáz aranyat adtam érte! — El veled csúfos újskola! készítnény! kidobja az ablakon. Már ez csak ugyan gyalázat, így rászedni a becsületes embert! — Köszönöm, barátom; csalódásomból még jókor fölébresztett!

UJDONYI. De hát könyvtára, könyvtára! ez, gondolom, új könyveket is foglal magában?

RÉGESY. Mind csupa régi classicus; nincs ott semmi új, — még csak nyoma sincs itt az istentelen romanticus iskolának; nem talál itt semmiféle mostani ujságlapot, mert én csak a régi ujságokat olvasom.

UJDONYI nézegeti a könyveket. Valóban szép gyűjtemény. Mennyi diszkiadás! — Plato, Aristoteles, Thuróczy, Beél Mátyás, Aquila Theologorum — és ime Hugo de Sanct Victore! kezébe veszi. Nézzük csak — milly régóta vágyom e híres barát ritka műveit látni. — Mi a manó? Hugo de Sanct Victore helyett, Hugo Victor a legújabb romanticus iskola fejének összes munkái! Hahaha! derék régiség!

RÉGESY. Mit beszél? — Az én thekámiban volna könyv attól a rettentő embertől? — De meglehet hogy könyvárusom megcsalt; eddig még nem is volt időm megtekinteni! kezébe vesz egy kötetet. Ugy van, úgy van! A legborzasztóbb, legimmoralisabb franczia író dramái, versei! kiejti a kezéből a könyvet. O én boldogtalan! Öntudatlanul táplálám e kígyót keblemen! Jaj szegény pestissel impregnált és inficiált könyvtáram! — O most már csakugyan kezdem hinni, hogy más dolgokban is megcsaltak — drága pénzemért! — Jaj most már kedvem sincs többé mutogatni a régiségeket.

UJDONYI. De ugyan kinek a koponyája lehet ez itt?

RÉGESY bádjattan. O az a Toldy Miklós ko-

ponyája! — No még mutatok egy pár magyar régiséget, azután zárjuk be studiumunk első cyclusát. — Ez itt azon barát-kámzsa, mellyben Salamon királyunk kiadá lelkét; ez itt IV. Béla parókája, mellyet a' tatártóli futtában elvesztett; ez itt Nagy Lajos leánya a' szép Mária királyné harisnyakötője; imitt van Corvinus Mátyás tobákos pixise!

UJDONYI. Lehetetlen! hát Mátyás király tobákkolt volna?

RÉGESY. Meghiszem azt, és millyeket szírpantott, s olly nagyokat trüsszentett, hogy a budai vár csak úgy rengett belé. — Jaj de azaz átkozott raphaeli kép, meg az a Hugo Victor ki nem mehet a fejemből. — És épen azért végezzük be vizsgáladásunkat; — nézze meg hát utójára Toldy Miklós koponyáját!

UJDONYI. Hiszen a mint már mondá, Toldy koponyája, az ott ni, nem pedig ez!

RÉGESY. Igen — de — amaz fiataalkori, emez pedig öregebb korabeli koponyája volt!

UJDONYI. Vagy ugy! — No e szerint már majd mindent láttunk; és én, tisztelt férfin, köszönettel tartozom fáradságáért; de legyen már most nekem is szerencsém Pesten, mindenkor szívesen látom önt házamnál, s legjobb volna, ha most mindjárt átkocsiznánk hozzám.

RÉGESY. Hja uram öcsém, öt éve már annak, hogy mindig csak itthon ülök, tanulatok, s ha ollykor-ollykor kimegyek is ez ó-budai házamból — a sötét éjben teszem azt, hogy még csak közletről se láthassam e csúf jelenkort. — O én

fölette csendesen visszavonulva élek, két régi hű cselédem, s hajdankori kincseim békés társaságában; és ki sem akarok lépni az erkölcsstelen új világba, melly csak nyomorú parodiája a régi classicus kornak.

UJDONYI. No de hiszen az illy életmód mellett egészen elfonnyad, eltesped ön! — Ki látta azt! illy fiatal ember, s már is öreget játszik.

RÉGESY. Én és fiatal? Ugyan hogy mondhat olyat — hisz mindjárt agyon lőném magam, ha még sem öregedtem volna meg, ennyi régiség között! Mondtam már, hogy én gyülölöm, utálok mind azt, a mi új és fiatal.

UJDONYI. De a fiatal nőket csak nem utálja?

RÉGESY. Deus avertat! — Ezeket a romlott szivragó férgeket épen nem szenvedhetem! Mondom, hogy minden örömem két régi hű cselédemben találom. — Kivülről kiáltoz Rebeka.

REBEKA. Tekintetes uram, tekintetes uram!

HARMADIK JELENET.

REBEKA régi divatu abroncsos szoknyában, vállal, hajporos parókával. VOLTAK.

REBEKA. Tekintetes uram! a mint Ujdonyit meglátja, félre. Ugy tetszik, mintha ezt az embert ismerném!

RÉGESY. Mi baj, mi baj? — Mit akarsz itt? takarodjál!

REBEKA. Képzeld csak a tekintetes úr! a mint most a piacról haza térek, hát a gonosz vén inas, a mi Nabukodonozorunk, ugyan csak kötözget egy lomot; nézem, mi az? hát az én ládamból kirabolt holmik. Pityereg. Véres verejtékkal összegyűjtött vagyonocskám, — és ha jókor rajta nem kapom — elszökött volna velök az akasztófa virág! —

RÉGESY. Mit beszélsz, Rebeka?! — Nabukodonozor, az én régi hű cselédem, képes lett volna illyesmire vetemedni! — Nem, ezt nem hihetem.

REBEKA. Tessék hát megnézni, — még most is szét van szórva mindenem; és a szép madarat becsuktam ám a cselédszobába, hogy el ne illanhasson.

UJDONYI. Ez hát az a régi hű cseléd?

RÉGESY. O — o milly gyalázat! — Hívd be őt, hadd beszéljek szívére!

REBEKA. Ne sokat pörölgjön vele, édes tekintetes úr; hanem csapja el a vén latort, és fogadjon helyette jobbat, ujat, fiatalabbat. El.

RÉGESY. Ujat fogadjak, és még fiatalabbat? Hm, hm!

UJDONYI. Ez, ugy-e, gazdasszonya, spectabilis?

RÉGESY. Igen, ő az én hű öreg gazdasszonyom!

UJDONYI. Ez öreg? hahaha! talán bizony önnek szoptatós dajkája volt? — Ez öreg? hisz ez még harminc éves sincs!

RÉGESY. Micsoda? kétszer annyi is van már! Hát nem látja ősz haját?

UJDONYI. Az nem ősz, hanem csak fehér a hajportól. Hiszen ismerem én ezen menyecskét; nem egyszer láttam őt Pesten, de akkor haja mindig fekete volt, s testén kissé divatosabb ruhát szokott viselni.

RÉGESY. Ah! talán téved barátom uram!

UJDONYI. És ha nincs hajpor a fején, csak úgy sétál pattantyus szeretőjével, hogy jobban sem kell.

RÉGESY. Pattantyus szeretőjével?

UJDONYI. No hiszen ha akarja, igaz nevén fogom őt megszólítani! O ő az én szakácsnémnak igen jó barátnéja, s amannak csak ugyan ő beszélte el, hogy őnt szolgálja; őáltala tudám meg, hogy urának mennyi tömérdek régisége van; sőt gúnyolódva panaszkodék, miszerint neki magának is bolondját kell itthon járni, abban a régi módis rokolyában! — Na ezek aztán a régi, hű öreg cselédek; egyik lopja, a másik megcsalja urát. Hahaha!

RÉGESY. O Iupiter! megüt a guta, ha ez csakugyan úgy volna.

NEGVEDIK JELENET.

REBEKA. NABUKODONÓZOR. VOLTAK. Nabukodonozor igen egyszerű ruhában zopfos parókával.

REBEKA. Itt hozom a bűnöst, hadd vegye el gonosz cselekedete méltó jutalmát.

RÉGESY. O Nabukodonozor !

NABUKODONÓZOR. Higye meg tekintetes uram , én csak azt vettem el Rebeka asszonytól , a mit ő a tekintetes urtól ellopott.

REBEKA. Mit beszélsz , te vén csoroszlya ? mindjárt kikaparom a szemedet.

NABUKODONÓZOR. Haragszol rám ugy-e , te apró szemű szűz , mert már vén vagyok ; de volnék csak fiatal ember , tudom : megadnád nekem az illő tiszteletet.

RÉGESY. Hallgassatok ! Ne nézze az ember , milly lármát ütnek itt a régiségek csendes sírboltjában. — Nabukodonozor , te az én régi hű szolgám vagy ; de te gyönyörű mákvirág , te vén Rebeka , felőled mit kell hallanom ? — Ime itt ezen tens ur jól ismer tégedet — te álarcot viselsz !

UJDONYI. Ugy-e lelkem , magát Rózinak hívják ? Pesten gyakran meglátogatja szakácsnémat ; de akkor nem viseli ezt a régi ruházatot.

REBEKA. Jaj , oda vagyok !

NABUKODONÓZOR. Igaz , igaz ! én magam is régen be akarám már vallani , hogy a szép kisaszszonyka itt a mi házunktól nem messze lakó anyjánál szokott uj módisan öltözködni ; ekkor aztán a régi kokoko — vagy hogy hívják — ruhát leveseti , s ujat vesz magára , s úgy jár a gavallérok után. — Féltre. Aha ! engem akartál a verembe lökni , és most magad estél belé.

RÉGESY. Igaz volna ez , te hűtelen Rebeka ; ő szólj , s ha lehet , mentsd magad.

REBEKA zavartan. Azaz — hogy — kivet-

közöm biz én néha ebből a csúf régi rokolyából, meg néha ezt a hamis fehérhaját is leteszem, mert pityereg már gyakran kinevettek, kicsúfoltak e miatt.

RÉGESY. De nem mondtam-e én neked, hogy a bolond világra nem kell hajtani? melly már téged is — a mint látom — egészen elrontott. O hol van a cselédek régi jósága és hűsége? félre. Elkergetném őt, de nem merem, mert az illyeknek aztán igen nagy szokott lenni a szájak. — Fenn. Rebeka! te mindenképen bűnös vagy, és ha nem tekinteném öregségedet, ha nem venném tekintetbe azt, hogy öregséged miatt másutt már helyet sem kapnál — azonnal kiadnám neked az utilevelet. — Most menjeteK dolgotokra!

UJDONYI. No hiszen a mi vénségét illeti, azon én nem akadok fel, sőt hajlandó volnék őt szakácsnéul felfogadni — mert mint hallom, igen jól főz.

RÉGESY. No hiszen, ha ő is megegyezik — tessék, tessék! — Félre. Legalább könnyű szerrel megszabadulok az átkozott csalfa pióczától.

REBEKA sírva. De hogy hagynám el az én jó uramat! a világ minden kincséért sem tenném azt. — Kezét csókolja Régesynek. Nem biz én! félre mert hol találnék illy jó bolondot?

RÉGESY elrészékenyülve. Ne sírj Rebekám, ne sírj édes öregem! egészen megindítod classicus férfiassággal bíró szívemet.

NABUKODONÓZOR szinte síró hangon. De még én sem hagynám el a tekintetes urat! és ha semmi fizetést nem adna is, ha koldulnom kellene, még

akkor is híven szolgálnám egész a sírig! kezét csókolja Régesynek.

RÉGESY magasztos lelkesedéssel illeti meg cselédjei fejét. Áldás reátok, édes jó öregeim! szemeit törli. Távozzatok! Rebeka és Nabukodonozor zokogás közt hagyják el a szobát. Lássa barátom, mégis csak jó a régi hű cseléd.

UJDONYI. Kivált az olyan, mint Rebeka aszszony, ki urát csalja, két alakot visel és szereplőket tart.

RÉGESY. Az igaz, hogy ez még sem szép tőle, sőt a legnagyobb hálátlanság. De úgy van az, a kivel legtöbb jót teszünk, attól legtöbb rosszat várhatunk a mai világban.

UJDONYI. Bizony barátom uram legyen meggyőződve, hogy önt nemcsak cselédjei, hanem éltének legkedvesebb tárgyai, magok ezek az ál régiségek és ritkaságok is csalják, ámulatban tartják!

RÉGESY. No hiszen ha egy kettő hamis volna is — de mind csak nem az. — O de a raphaeli kép, és az a Hugo Victor — ez nem mehet ki fejemből.

UJDONYI. Nem is tenne okosabbat, mint elhagyva ezen halotti tanyát, velem együtt kilépne az új világ eleven piaczára.

RÉGESY. És előbb utóbb kénytelen leszek majd ezt tenni, midőn még becsületesnek hitt cselédem is hűtelen! O — o! De mégis inkább mohosodjék meg testem, s penész és pókháló borítsa el lelkemet, mintsem én abba a rossz jelenkori világba lépjek, hol csak a multak bor-

zasztó emlékei gyötörnék ismét szívemet. — Nem, nem! én egy tapot sem megyek; — habár az igazat megvallva, igen érzem hiányát egy valódi hű barátnak.

UJDONYI. Milly boldog volnék, ha ön barátságát megnyerve, e hiányt kipótolhatnám. — Kérem, barátom uram, látogassa meg házamat; ott ugyan ennyi régiséget nem talál; de szives vendégszeretet, bizalmas vidám társalgást mindenkor. — Valóban én sajnálom önt, hogy illy fiatal léteére már eleven halott. — Vajjon mi lehet oka e sötét világgyűlöletnek!

RÉGESY. Hagyjuk ezt; bohóság!

UJDONYI. Meg kell tudnom, bár mibe kerüljön is, és törik szakad, de ki kell őt hogy csáljam nedves odujából. Fenn. Lásza ön, nemcsak a baráti vonzalom, de bizonyos művészeti érdek is ösztönöz engem kérni önt, hogy sziveskedjék meglátogatni házamat. — Van az én birtokomban egy igen régi mozaik-féle emlékkő, mindenféle görög és romai alakkal.

RÉGESY. Régi emlékkő? görög, vagy romai alakkal?

UJDONYI. Én mint járatlan a régiségek ismeretében, távolról sem gyaníthatom, melyik korból, s miféle művésztől való az! Szeretném tehát, ha ön mint jeles műismerő, megvizsgálná nagybecsű emlékkövemet, s eloszlatná róla a titkos homályt. — Van rajta egy-két alig olvasható betű is, és egy halotti koszorú.

RÉGESY. Régi emlékkő! alig olvasható betűkkel; halotti koszorúval! Ez sokat jelent. —

Isten neki! tehát menjünk! — De nem! nem lép-
pek ki a gonosz új világba!

UJDONYI. No de a régi emlékkő, a régi em-
lékkő! —

RÉGESY. Mellynék felvilágosító magyarázata
egyedül rám vár. Úgy van, úgy van; mennem
kell! E vonzalomnak ellent nem állhatok! Men-
jünk hát classicus barátom! indul.

UJDONYI magában. No csak hogy kicsalhat-
talak fészkekből te furcsa bagoly madár! hiszen
majd kiporzom én belőled a régiséget! El.

V Á L T O Z Á S.

Ujdonyi szobája rococoszerű butorzattal. A falon egy
régies tájkép, s egy insurgens kard függ. A szoba kö-
zepén az emlékkő leplezve áll.

ÖTÖDIK JELENET.

SZATYORY. AMANDA.

SZATYORI. Amanda kisasszony! még egy-
szer kérem, nyilatkozzék határozottan: vajjon
akar-e engem szerelme gyémánt kapcsával ma-
gához csatolni, vagy nem?

AMANDA. Furcsa kérdés!

SZATYORI. O ha nem nyilatkozik — ugy kétségbe kell esnem; hiszen már egészen kikészítém magam a házasságra; lehetne-e kegyed olly kegyellen, hogy ennyi áldozat után is cserben hagyná magasztos lelkű imádóját?

AMANDA. Kár volna miattam kétségbe esnie; azért hát hallja meg szilárd határozatomat. Én ugyan nem vagyok gazdag leány, de azért inkább enném száraz kenyeret, hogysen illy száraz, kiasszott vén emberrel tölteném ifjukorom legszebb napjait.

SZATYORI. Én, és öreg? Ki merte ezt kegyednek hazudni? Az igaz hogy már gyermek nem vagyok; de hát hibám az, hogy az idő engem is meglelt, szelíd férfiúvá érlett. — De hát lát-e kegyed rajtam csak egy ősz hajszálat is?

AMANDA. O de mennyit! Különösen szakállán láthatni leginkább, a téli időnek kitűnő hópelyheit.

SZATYORI a tükörbe néz. Ugyan hol, ha me-rem kérdeni? félre. Átkozott dolog! hogy az a festő szer ma olly rosszúl fogott. — Fenn. Téved nagysád, igen téved, ha legvilágosabb szökével vegyes barna szakállamat ősznek nevezi.

AMANDA. Ej mit! gondolok is én ősz szakállával — akár szöke akár szürke! egy szó mint száz: ön nem kell nekem, mert nincs rutabb dolog, mintha az ember vén korában kezd élni. Elfut oldalszobába.

SZATYORI. Ne neked! — Ez ugyan egyenesen beszél. Mindig egész nap himez — és

még sem himez-hámoz! — De hátha csak tetetésből ingerkedik velem a kis hamis, — mert hiszen nénje minden jót ígért. — Különben mindegy; jól mondá azt egy barátom: ha korán házasodik az ember, megbánja; ha későn házasodik, azt is megbánja, — és így nincs okosabb mint se korán, se későn házasodni. El.

HATODIK JELENET.

UJDONYINÉ a mellékszobából.

Csak már jőne az a régiségbuvár! Kiváncsi vagyok látni őt, miután olly különös dolgokat beszéltek felőle. — Fiatal ember, és véníti magát; hisz ezt a mai világban senki sem teszi. — De én attól tartok, hogy az a bohó ember végre még férjemből is régiségbuvárt csinál. — Hisz már is mennyi régiséget hozatott le a padlásról! Ime a kard, a kép és az emlékkő! — De hallga! lépteket hallok — ez bizonyára ő. —

HETEDIK JELENET.

RÉGESY három szegletű kalapban nagy nádbottal, s majdnem talpig érő hosszú togában meggörnyedve, tipegve jő. UJDONYI utána. UJDONYINÉ.

RÉGESY. Humillimus servus, édes uram öcsém! humillimus servus.

UJDONYI. Tiszteletre méltó bölcs férfiul üdvözlöm önt lakomban. — Van szerencsém nőmet bemutatni.

UJDONYINÉ félre. Valóban nem volna rút. Fenn Férjemtől már sok szépet hallottam Régesy urról, különösen széles ismereteit a régiségtudományban nem győzé eléggé magasztalni.

RÉGESY. Már hiszen a mi a régiség-tudományt, s a régi művek ismeretét illeti, e részben senki által nem engedem magamat megelőztetni. — Körültekint. De ni, ni, ni! uram öcsém azt mondá, hogy mindennek barátja a mi új, és ime mennyi régiséget látok szobájában?!

UJDONYINÉ félre. Talán engem csak nem számít a régiségek közé!

UJDONYI. Bizony pedig butoraim többnyire új készítmények; hja de talán nem is tetszik tudni hogy az antik, a régi rococo, most már nagyon divatba jött.

RÉGESY. No lám hát mégis csak okosodik a világ! A falon függő kardot nézegeti. De ez csak nem új készítmény? sőt ugy látom, ez a szablya nem mindennapi tárgy? Ugy van, ez legalább is 3—400 esztendőös lehet, alkalmasint Zápolya idejéből.

UJDONYI. O nem! csak nagybátyám insurgents kardja volt, s Győrnél forogván, nincs szegénynek semmi harczias érdeme.

RÉGESY. Lehetetlen? — e szerint —

UJDONYI. De van itt egy tájkép, tessék megnézni, ez már valamivel régibb dolog; ugyan mellyik iskolából való, nem tudná megmondani?

RÉGESY erősen vizsgálja, félre. Mit mondjak neki? — Magam sem tudom. — Ah, ezen kép a régi hollandi iskolából való — s úgy látszik, a híres Van Goyen készítménye.

UJDONYI. Csalatkozik barátom uram; hisz ezt boldogult édes atyám festé a mult század végén! Nézze az évszámot.

RÉGESY félre. Jaj! ez már a második baklövés! fenn. E szerint üdvezült ura atyja nagyon híven tudta utánozni a hollandi iskola productumait, különben nem gondolnám —

UJDONYI. Apám szegény mindig csak falun lakott, hol soha sem volt alkalmá láthatni a hollandiak remekeit.

RÉGESY. No én meg nem foghatom!

UJDONYINÉ félre. Ez ugyan derék műismerő.

RÉGESY. De hát a miről tegnap szólott uram öcsém, azt a régi emlékkövet szeretném én látni, és megvizsgálni.

UJDONYI. Itt van az is — leleplezve várja ön ítéletét.

RÉGESY. Ne bántsa csak uram öcsém, engedje hogy e régiséget én leplezhessem föl egész pietással. — Félre. Most már könnyen helyre üthetem hibámat; mert a régi világ titkait nem minden ember ismeri. — Igen gyöngéden veszi kezébe a leplet, s lassú méltósággal emeli azt el az emlékkörül.

UJDONYI félre. O Iupiter! ez nagyon régi, nagyon régi! s egyszerre, minden habozás nélkül megmondhatom, hogy ez romai mű — a republica korából.

UJDONYI. No, ezt magam sem hittem volna; de hát ezek a betűk mit jelentenek?

RÉGESY. Lássuk csak, lássuk. — C. P. M. I. Hisz ez világos! — Cneius Pompeius Magnus Imperator. — És a figurák a mitridati csata hőseit képezik. — Ugy van, úgy van! — ezen kő a nagy Pompeius emlékének egyik kiegészítő részét tevé. Valóban nagy becsű régiség, és ha uram öcsém el akarná adni, én szívesen megvenném.

UJDONYI. O ha tetszik, ingyen is oda adom!

RÉGESY. Ingyen! megüledi. O milly classicus barátság! Gratias amice, gratias!

UJDONYI. Hahaha! ez ugyan derék!

UJDONYINÉ szinte nevet. Ez ugyan megjárta!

RÉGESY. Mit jelentsen ez?

UJDONYI. Ime a bűlcsek köve! mellyen most az ön tudománya annyira megakadt. — Tudja meg hát barátom uram, én ezen követ csak próbaköül akarám használni ön régiségtudományának kiismerésére; és most csak ugyan kisült, hogy ön tudománya mitsem ér. — Mert tudja meg barátom uram, hogy ezen hitvány ködarab nem római emlék, hanem csak mult századbéli készítmény, melly nagyanyám kertjében állt egy magas kőoszlop tetején; hahaha! s a C. P. M. és I. betűk ezt jelentik: Csináltatta Piriszlei Magyar Ignác.

RÉGESY. O Iupiter tonans! Zúzd agyon-kába fejemet. — Féltre. Tehát azért buvárkodtam-e olly soká, hogy elvégre is kisüljön miképen a régi-

ségeket egyáltalában nem ismerem. — O milly gyalázat!

UJDONYINÉ. No édes tudós úr, ön ugyan felsült régiségtudományával, mellyben senki által nem engedi magát megelőztetni; hahaha! Ezt a tréfát mindenütt elbeszélem, s nem sokára az újságban is kijő, miként járt a régiségbuvár — hahaha!

RÉGESY félre. O, még ez a nő is gúnyol engem férfiút! Jaj oda vagyok!

UJDONYINÉ. Megyek, behívom hugomat, hadd irmerje ő is, s hadd nevesse ki a régiségbuvárt. El.

RÉGESY. No édes úr, ha az az előbbi tárgyak nem régiek is, de azt csak megengedi nekem, hogy felesége asszony valódi régiség! Félre. Megadtam nekik!

UJDONYI. Az igaz, midőn megkértem, kissé bizony vén hölgyecske vala ő; hja de már most fiatal menyecske ám.

RÉGESY. Megvallom, ez nem volt szép uram öcsémtől annyira rászedni engem öreg embert; mi több, neje előtt, ki e dolgot bizonyára tovább fogja adni.

UJDONYI. Én uram, nem csaltam önt meg, sőt kinyitám szemeit; hanem megcsalta önt haszontalan tudománya, vagy inkább ismerethiánya. Ön már rég csalva, ámtíva van mások által; mert higye meg, hogy önnek egész ritkaság- és régiséggyűjteménye csak hamis hitványság, mind csupa új dolog, némileg a régiség ál színével betakargatva! Hiszen jól ismerem azon anti-

quariust, ki önnek nagy pénzért legtöbb úgy nevezett ritkaságot szokott eladni — nincs annál ravaszabb, álnokabb ember. — Ő gondolván hogy ön semmi közlekedésbe nem jövend a világgal, nyiltan kivallá nekem, s másoknak is, mint bolondítja az ó-budai régiségbuvárt, s mint ad el önnek új dolgokat régiség gyanánt! —

RÉGESY. Ne tovább, ne tovább! — Derűlni kezd agyamban! — Ugy van — én rutúl meg vagyok csalatva és szégyenítve! O álnok világ, álnok világ! Így üldözöd te a becsületes embert? Uram! ha szeret, adjon kezembe egy méreggel töltött poharat — hadd haljak úgy mint egykor Socrates.

UJDONYI elővesz egy boros palackot s két poharat tele tölt. Pohárral ime szolgálhatok, és mérget is önthetek belé, de csak olyat, melly halál helyett életet ad. — Ej édes barátom, ne törődjék a régi holt világgal; éljen inkább az új szerint, élvezze a jelent, s ha a mostani világot romlott és rosznak látja, legyen ön, habár egyedül volna is, jó és becsületes. Higye meg barátom, általán véve a régi világ is csak olyan rosz, olly bolond volt mint a mostani. — Polgári állásunkat hasznosan betölteni, a jelent észszel és szívvel használni, élni és élvezni — ez a legjobb életbölcse ség! — Azért hát éljen az élet! Igyunk rá! Koccantson velem!

RÉGESY. Barátom! előbbi beszéde felvilágosítá kábult fejemet, s mostani beszéde megrendíté szívemet. — Egykor én is úgy akartam élni — de hajh nem lehetett! Főlegyen esedik s po-

harat vesz kezébe. No de ne beszéljünk erről; temessük el a múltakat! Igyunk rá! hahaha! koccant és iszik.

UJDONYI. Ha sejtésem nem csal, önnek jó szíven valami titkos régi baj, régi féreg rágódik; nemde barátom? — Közölje velem titkát, bizalmával nem élek vissza; sőt, ha lehet — segíték baján.

RÉGESY. Azon csak a halál segíthet. — Ej de mit! ilyunk rá! hahaha! iszik. Én, a mennyire lehet, követni fogom ezentúl barátom jó tanácsát. — Ismét összegörnyed. Hah! de mit látok képzeletemben! mintha a régi világ valamennyi szelleme föllázadt volna ellenem s fenyegetve zugná felém: „Térj vissza a régihez!” O a megszokás, a megszokás!

UJDONYI. Űzze el, barátom, agyrémeit! sáre. Ugyan mi baja lehet ennek az embernek. Talán az, mi mindnyájunk baja. — Fen. Nemde ön szerelmes volt valamikor, s talán boldogtalanul szeretett?

RÉGESY. Ki mondá ezt barátomnak?

UJDONYI. Ej mit tagadja; és ha úgy lett volna is — vessen rá keresztet — hisz még az ön számára is virít a szerelem bűbajos virága.

RÉGESY. Az én számomra löbbé nem virít. És ha akarnám, sem tudnék már nőt szeretni — olyan szörnyen csalatkozáim. — Igen barátom, én mintegy nyolc évvel ezelőtt szinte divatember és világi valék; azonban miután első és utolsó szerelmem tárgya hűtelen lett irántam — lemondék az új világról, s a régi világ homá-

lyában akarék menedéket, vigasztalást keresni;
— de mivel itt sem találtam — igyunk hát rá!
koccantanak és iszik.

NYOLCADIK JELENET.

UJDONYINÉ. AMANDA. VOLTAK.

UJDONYINÉ. Ah! örülök hogy olly jó kedvben találom tudós vendégemet.

RÉGESY zavarba jő, s ismét összegörnyed.

UJDONYINÉ. Csak tessék folytatni! O az igen jó régi bor! — Van szerencsém önnek közel rokonunkat a kis Amandát bemutatni. Amanda és Régesy bókólnak.

RÉGESY félre. Milly classicus név, és milly romanticus szépség!

UJDONYINÉ. Menj menj, Amanda! csókold meg az öreg bácsi kezét — te még gyermek vagy, ő pedig tiszteletreméltó férfiú!

AMANDA meg akarja csókolni Régesy kezét.

RÉGESY. O kérem, kis angyal! inkább csak a képemet! homlokon csókolja Amandát.

AMANDA félre. Üm, üm, a tudós bácsi ugyan tüzesen tud ám csókolni!

UJDONYINÉ. Jer édes férjem! a másik szobában egy ur várakozik rád, valami sürgetős beszéde van velünk.

UJDONYI. Engedelmet — azonnal visszatérünk.

RÉGESY. Csak tessék, tessék!

UJDONYINÉ. Amanda lelkem, mulattasd addig a tisztelt tudós bácsit. El férjével.

AMANDA félre. O jaj mit beszéljek én ezzel a maskarával?

RÉGESY félre. Ez a kis lány valóban remek teremtés! — Közelebb gyermekem, közelebb — no's talán csak nem fél tőlem?

AMANDA. De bizony félek, mert ön úgy néz ki mint valami verébijesztő. — Pedig különben nem olly öreg, mint a minőnek ezen hajporos paróka alatt látszik: a szeme még olly eleven, olly tüzes, ábrázata szép piros, és egy redő sincs rajta.

RÉGESY félre. Per amorem! én tehát tetszem neki!

AMANDA. Hiszen hallottam már valakitől, hogy ön csak ollyan fiatal öreg, s erővel morfondicus vén embert akar csinálni magából. — Jó hogy kijött a közől a sok bolond régiség közől; bizony végre még könnyen meg is penészedhetett volna!

RÉGESY félre. Milly pajzán, beszédes kis Amor ez! — Hát csak ugyan azt találja a kisaszszony, hogy én még nem vagyok igen öreg? — Bizony bizony aligha nincs igaza! — Kiegyenesedik.

AMANDA. És milly magas, ha kinyujtódzik! biz isten, gárdistának is beillenék.

RÉGESY. Gondolja kis csintalan? — Megcsippenti Amanda arcát; félre. Átok és kárhozat, hogy ezt a régi bolondos ruhát vettem magamra! Fenn. Ugyan ha merném kérdeni, érzett-e már a kisasszony valami különöset a szívében? Tudja, ollyan szívdobogással járó kebel-emelkedést?!

AMANDA. Menjen — hát maga is tudja ezt? — No lássa, és nekem a néni mindig azt mondja: te még nagyon fiatal vagy, neked még a szerelemtől nem is szabad tudnod! — Pedig hiába mondja, mert én nagyon szeretnék már valakit szeretni.

RÉGESY félre. O a kedves ártatlanság!

AMANDA. Hja, de mit tehetek róla, hogy engem senki sem szeret. Jár ugyan hozzánk egy kiállhatatlan vén ember, ki öreg létére is fiatal akar játszani, s engem mindig üldöz unalmas szerelmi nyilatkozásával; és lássa, tudós bácsi, ez a csúf ember engem erővel nőül akar venni.

RÉGESY. O milly gonosz vén ember lehet az!

AMANDA. Ha mégis olly fiatal, és olly csinos öreg volna ő mint ön — no akkor csak meg-gondolnám magam; de így —

RÉGESY. Mit hallok? Ietérdel. O Venus, Urania, o Aspazia, o Lucrecia, láss lábaidnál!

AMANDA. Keljen fel tudós bácsi, mert mindjárt kiszaladok!

RÉGESY felkel, félre. Ez egy kicsit bolond volt! O az az átkozott régi bor, és ez az uj szépség, egészen megzavart.

AMANDA. Én addig a szerelemtől nem is akarok önnel szólni, míg a régiségeket annyira bálványozza. — Vesse el ön álhaját, viseljen divatos öltönyt, kergesse el házatól azt az igen öreg gazdasszonyt, s legyen egészen ollyan mint más divatos férfiú — és aztán —

RÉGESY. És aztán?

AMANDA. Mindjárt szivesebben beszélek, és társalgok önnel.

RÉGESY. És én teljesíteni fogom minden kívánságát. — De nem, o nem! én férfiú leszek! O miért is hagytam így elragadtatni magamat a bűnös gerjedelem, a vétkes indulat vak hevétől! — Nem nem, kisasszony; én kívánságát nem fogom teljesíteni, én a régi kerekvágásban maradok.

AMANDA. No jó, csak tessék! — E szerint hát magamat ajánlom. Indul.

RÉGESY. Megálljon csak szép kisasszony! megálljon! — hisz nem épen úgy értettem. — De aztán ha teljesítem kívánságát, igazán szívesen fog velem társalkodni? nagyon szívesen?

AMANDA. O nagyon szívesen!

RÉGESY. O én boldog halandó! Kezét csókokkal halmozza el.

KILENCEDIK JELENET.

UJDONYI. UJDONYINÉ. VOLTAK. Épen akkor lépnek be, midőn Régesy Amanda kezét ajkához szorítja.

UJDONYI. Ah! mit látok? édes kedves uram bátyám! hisz ez a kis lány épen nem régiség!

RÉGESY. Azaz, hogy a mennyiben ő maga a szépség — mégis csak régiség!

UJDONYI. Látszik hogy már öt év óta nem közlekedett az új világgal. Hja, hiába! a jó vér akár mikor is kibőr. — Tudja ön, mit mondott nekem tegnap? Utánozza Régesy beszédmódját. „Én gyűlölöm, utálok mind azt, a mi fiatal!” Milly következetesség!

RÉGESY félre vonja Ujdonyit és sugva. Kedves

barátom! mi tagadás benne, én szerelmes lettem, kis rokonába.

UJDONYI. Hogyan? hisz ön azt mondá az előbb, hogy többé soha sem fog szeretni.

RÉGESY. Hja! az még az előbb volt; de most már nem úgy van! És ha nem csalatkozom, ő sem idegen irántam; azonban azt kívánja, hogy parókámat vessem el, s öltözzem divatosan. — Édes barátom, tegye meg azt a szivességet — kölcsönözzön nekem egy pár darabot új divatú ruhájából — csak néhány percre — s azonnal visszaadom.

UJDONYI. O édes barátom, ezer örömmel! jöjön hát a szobámba, s én egy pillanat alatt egészen új bőrbe bujtatom. Féltre. No lám, mondja aztán valaki, hogy Herculesnek nő miatt tett rok-
kapörgetése csak mese! —

RÉGESY. Kisasszony! jól nézzen meg, mert többé engem nem fog látni! féltre. O Jupiter, mi lett belőlem? El Ujdonyival

AMANDA. Nem látom őt többé? vajjon miért? — Ez már mégis csak különös!

UJDONYINÉ. A mint látom, édes Amandám, te a tudós urat egészen meghaditád.

AMANDA. No de mennyire! Szegény bohó! fülig szerelmes belém. — Csak már legalább divatosan viselné magát! de még így is sokkal szebb, mint a vén Szatyori.

UJDONYINÉ. Én pedig azt tanácslom, hogy kár e szerencsét megvetned. Lásd, te szegény leány vagy, sokat nem várhatsz, válogató nem lehetsz, különben még fejedbe sülhet a párta. —

És hidd meg gyermekem, sokkal jobb a kissé korosabb mint a fiatal férj.

AMANDA. Hát nénikém miért ment mégis fiatal emberhez? Nem hiszem én azt, és én ki is adtam már az utat Szatyori uramnak.

UJDONYINÉ. Hogyan? hisz már mi félig meddig oda is ígértünk neki.

AMANDA. Oda ígérték? félre. O istenem, milly könnyen rendelkeznek most más ember szívével — mintha bizony az olyan tedd-ide, tedd-oda féle portéka volna.

UJDONYINÉ. Azért hát csak készülj e tisztességes egybekelésre, mert már úgy sem lehet tovább halasztani.

TIZEDIK JELENET.

SZATYORI. ELŐBBIEK.

SZATYORI. Engedelmet kérek hogy ismét alkalmatlankodom! az előbb itt feledém botomat.

AMANDA. Igen, a botja itt maradt, de a szíve nem; — pedig az ön szíve csak olyan mint ez a bot: mindkettő arra való, hogy verjen. Adj a botot.

SZATYORI. Ah nagysád! ha kezét is olly könnyen adná nekem mint e botot —

AMANDA. Hja ezt azért nem tehetem, mert

látja, attól félek, hogy szívem is olly hideg volna ön iránt, mint e bot; sőt talán meg is verné önt.

UJDONYINÉ sugva. Ugyan Amanda, ne faggasd őt annyira.

AMANDA. Ő faggat engem; miért szeret?

TIZENEGYEDIK JELENET.

RÉGESY paróka nélkül, egészen divatos ruhában.

UJDONYI. VOLTAK.

UJDONYI. Itt hozom az ujjá született derék férfiut!

AMANDA. Mit látok? milly különbség a' régi és az új között!

UJDONYINÉ Régesyhez. Kihez legyen szerencsém?

UJDONYI. Hát nem ismersz rá? A régiségbuvár!

UJDONYINÉ. Lehetetlen! hisz ez még fiatal férfiú!

RÉGESY Amanda kezét csókolva. Mennyire örülök, szép kisasszony, hogy illy gyorsan teljesíthetém kívánatát.

AMANDA. Jól monda a' régiségbuvár, hogy őt többé nem fogom látni. — Valóban, ez szép öntől, hogy olly széppé változott.

SZATYORI félre. Ez tehát az imádó? Üm! s még kisé fiatalabb is nálamnál.

RÉGESY. Én ime itt, barátom és a szép kisasszony kívánatának engedve, el akarom hagyni a régi világ halotti sírboltját, és ismét be akarok lépni az élet viritó édenébe; — de csak olly föltétel alatt, ha itt a szép kisasszony szívét és kezét megnyerni szerencsés leszek; s ha van kedvednek irántam bizalma, határozzon olly gyorsan, mint én határozék.

UJDONYI. Helyes helyes! 's én mint legközelebbi rokona, nem ellenzem!

SZATYORI. De én ünnepélyesen ellent mondok, és ovást teszek; mert Amanda kisasszony már nekem van ígérve.

RÉGESY félre. Ah, talán ez az a vén üldöző? — Mit látok! Szatyori Bálint, boldogult atyám iskolatársa, gyakori vendége!

SZATYORI. Én — én — az ur atyjának iskolatársa? Kihez legyen szerencsém?

RÉGESY. Én Régesy Andor vagyok.

SZATYORI. Boldogult Elek barátom egyetlenegy gazdag fia! hogyan öcsém? hisz rólad az a hír szárnyala, hogy megbolondultál!

RÉGESY. O még nem! hanem már majdhogy nem! — Sőt én azt tapasztalom hogy uram bátyám bolondult meg; mert hiszen mit gondol, vén léteire illy szép fiatal leányba szeretni; — hisz ez több mint örűlség!

SZATYORI. Kérem — kérem — ez sértés!

RÉGESY. No de én kipótolom veszteségét! Ön egész életében pénzetlen szegény ember volt; hogy tehát öreg napjaira biztosítva legyen, ó-budai agg házamat a benne levő hamis régisé-

gek és ritkaságokkal együtt önnek ajándékozom. Sugva hozzá. S van abban a régi házban egy csinos fiatal gazdasszony is, ha akarja ezt is átadom önnek. Féle. Így legalább könnyen megszabadulok tőle.

SZATYORI. Köszönöm, édes barátom! az isten áldja meg!

UJDONYI. Most már minden a maga helyén van; az ki öreget játszott, egyszerre megfiatalodék; a ki pedig erővel fiatal akart lenni, hirtelen megöregedett. — Valóban Szatyori barátom, önnek legillőbb helye lesz a régiségek tárában.

SZATYORI. Elég az hozzá, hogy én már most mint kérő állok elő, magam sürgetvén azt, hogy Amanda kisasszony ne tagadja meg szívét és kezét régi jó barátom derék fiától.

UJDONYINÉ. No Amanda nyilatkozzál!

AMANDA. A házasságot ugyan megfontolva kötni — régi szokás — de mivel e régi szokást maga a régiségbuvár szegte meg, én sem akarok fontolgatni, hanem tökéletesen megbizva e derék férfiuban, szívem szerint neje kívánok lenni. Ölekezés.

UJDONYI. Lám lám! mint cáfolja meg a' valódi élet a hamis tudományt; — de azért Régesy barátom még most sem következtelen magához; ő még most is hű kedvelője a régiségnek, ha ugyan igaz az, hogy a világon legjobb dolog a szerelem.

RÉGESY. És ez barátom, a legeslegrégibb igazság, s egyedül azt adom hozzá, öt éve már

hogy nagy ügygyel bajjal gyűjtögetém az ál ritkaságokat — de csak most egy két perc alatt találtam fel számomra a legnagyobb becsűt; mert nőm szépség és kedvesség dolgában valódi ritkaság.

AMANDA. S meg lássa ön, hogy hűség dolgában is az leszek.

A MUNKÁCSI RAB.

NOVELLA

JÓKAI MÓRICSTÓL.

I.

„Minden madár oda repül, a hová kedve tartja.

Az eszterág megtanítja fiait repülni hogy, majd ha hullani kezdenek az őszi levelek, tudjanak szállni a szabad felhőkön keresztül s felkeresni azt a hazát, hol melegebben süt a nap, zöldebb a mező.

Csak én nem mehetek.

Nem mehetek, nem eresztenek ezek a láncok.

Kezemen, lábamon nehéz vasat zörgetek. — Csörg, csörg a lánc, olly szomorúan, mintha mindegyik gyűrűjét egy egy koporsószegeből kovácsolták volna s végei egy durva kőbe vannak megerősítve. Éjjel én fekszem e kővön, nappal e kő terhe fekszik keblemen. Hajh, e kőbe vannak verve láncaim!

Mióta viselhetem azokat, ur isten?

Van-e még napvilág oda künn?

Piroslik még az ég alja a hajnal költekor?
Énekelnek-e még a madarak? Van-e még virág
a mezőkön? Van-e még élet oda künn? —

Börtönömnek nincsen ablaka; — sötét van
benne; — ha laktársaim — a kígyók és patkányok szemei — nem világítanának, azt hinném,
hogy megvakultam.

Nem tudom hogy mikor van reggel, mikor
este? — ha lelkem hasztalanul erőlködve kitörni
börtönöm falán fáradtan elalél, — akkor elal-
szom; s mikor láncaim csörrenése fölver, akkor
fölébredek. Ha ivóvizem megpenészedik és ke-
nyerem összeszárad, arról tudom meg, hogy
egy hosszú hó lefolyt. Minden hónapban egyszer
kapok vizet és kenyeret.

Csak egy akkora foltját láthatnám az égnek,
mekkorát egy láncszem bekeríthet! Csak egyet-
len napsugár járna le hozzám keskeny nyíláson,
egyetlen atomja annak a köz áldásnak, melly min-
denre egyiránt kiömlik s én érzem, hogy mint
a pincébe elásott növény fel fognék azon nyílásig
nőni s kinőnék börtönömből! — — —

Soha sem imádkoztam életemben. — Láttam
a halált legijesztőbb fegyveröltözetében, láttam
azt a vihartól korbácsolt tenger hullámai között,
mikor a meghasadt ég lángot okádott alá a fé-
regre, ki rémületében elfelejté, hogy ő a ter-
mészet királya s korlátlan zsarnoka mindennek
a mi él, s térdre hullt és fogadásokat hazudott
azon lénynek, kit boldog perceiben megtagadott.

Én ott sem imádkoztam. — Mikor mint az üldözött vad, futottam hegyeken és vizeken keresztül, mikor „hajrát!“ ordíta utánam száz hóhér kiáltása s az utánam lött golyók füleim körül füttyültek; — én akkor sem imádkoztam. — Ő mikor vándor utamon három, négy falut találtam egymás után, mellyekből minden élő kiholt; az útfélen sövények alatt temetetlen holtak feküdtek szerteszét s a templomok körül, a calvariák alatt kétségbe esett haldoklók csoportjai nyavalyogtak, kik a dögvész elől futva iszonyúan ettorzult arcokkal kiáltának fel a kereszthez: „Isten, isten!! vedd el rólunk ostorodat!“ — én még ott sem tanultam meg imádkozni; — és most még is imádkozom; itt lenn, a tömlőc fenekén az örökké sötét éjszakában, kétségbeesésem és nehéz láncaim között, nyomorúan, reménytelenül, — térdeimmal és arcommal a nedves földre borulva ismerem meg, hogy van isten az égben! — — — Érezem sujtoló kezeinek látogatását. —

Imádság! Kétségbeesett szív imádsága! — átmehetsz-e börtönöm vastag falain? Börtönöm falai — bocsássátok keresztül imádságomat! —

Isten! villámok és égiháborúk istene! — Vedd vissza tőlem a mit adtál, vedd el tőlem ezt az életet, — s add annak életéhez, kit tőlem elvettél. Add neki mind azt az örömet, a mit nekem nem adtál; adj neki annyi áldást, a mennyi csapást éreztettél én velem; — vigadjon ő, valahányszor én szomorkodom. Úgy hulljanak rá malasztjaid, mint az én könnyeim hullanak a porba. Tedd olly fényessé az ő életét, mint milly

sötéten hagyta tömlöcömet. Nagy isten, ismered angyalaid legszelídebbikét, kiért imádkozom, leányomat? Árva leányomat; — és azt a hű barátot, ki nyomort és üldözést együtt állt ki velem. — Hol, merre hánja őket a lét vihara? — Légy vezetőjök a viharok között, mindenható! — Engem pedig engedj meghalni és ne adj másik életet e mostani helyett. Mindennek el szabad enyészni a világon: az idő, a hír, a csillagok el fognak múlni, miért volna csak a fájdalom az, mely örökkön örökké éljen? — — Óh tégy semmivé, tégy semmivé! amen, amen, amen!”

II.

A horvát-bánsági végvidék határán, a kék-vizű Unna közepén fekszik egy regényes kis sziget, sötétzöld fenyvessel benőve.

Csaknem átellenében van egy kisdud város, mellynek alacson házikói kedves egyszerűségben fejezlenek elő a gyertyánfák zöldjéből; túl rajta egy magas kopasz veres hegy, oldalairól kajla sombokrok, mint bolyhos bibircsók merednek elő; tetején egy düledezett pusztavár, mellynek bástyáin és legmagasabb tornya tetején vadfák zöldellenek.

A folyamparton, egymástól két-, három-száz lépésnyi távolban gömbölyű, galambház alakú tanyák vannak felállítva, mellyek eresze alatt fegyverére támaszkodva áll a végőr, fejére

levont fekete csuklája alól tekintgetve ki az őrzött határszélre.

Apró lovakon egyenruhás harambasák járnak a vártákat sorról sorra, öveikben nehéz fegyverek; komor rövid szavakat váltanak mindegyik őrrrel, — míg a vigyázók fenn a lármatornyokban óra-negyedenként éles kúrthangokat rivallanak le a hallgató vidékre.

Ollykor elnyúlt kiáltás hallik a távoli erdős bércek között, majd egyes lövések, miknek hangját a sziklák visszabölgik; — valaki szökni akart tán a határon át s agyon lötték.

Különben nagyon csendes és szomorú e táj, mintha csak egy hosszú tömlőc folyosóját látná az ember, öröket és vártákat s néhol a folyam parton egy egy akasztófát.

A fenyves sziget éjszaki partján haragos zöld bórfenyők közül tűnik elő egy magános, emeletes épület, veres téglafalai itt-ott megcsapkodva kövecsvakolattal; — lapos, idomtalan ablakain kiülő vasrostélyok, kapuja veresfenyőből, sűrű vas szegekkel és keresztbe rakott pántokkal beverve, előtte éjjel nappal két fegyveres seressan jár fel s alá.

Ez a kosztanikai vesztegház.

Mindenkinek, ki a határon átköltözik, itt kell kitölteni a veszteglési időt, tíz, húsz, vagy legveszélyesebb időkben negyven napot.

Veszélyes idők azok, midőn a dögvész a szomszéd török tartományokban csak három mérföldnyire van a határszéltől. — Jelenleg épen az Unna tulsó partján fekvő Brozolian falu-

ban dühöng; azaz: dühöngött, míg az utolsó lakót is ki nem ölte belőle, s parthosszant minden kunyhót és palotát sorra látogatott.

Túl a horvát és dalmát határokon hármascordont húztak ellene, minden utazó gyapotkémiai lúgban és borszeszben mosattak meg; még az erszényben hordott pénz is összefüstöltetett, az utasok külön szobákba zárattak el, minden közlekedés teljesen megszüntetett a két part között s mégis negyed napra azután, hogy a túlszpon már nem talált tennivalót a halálvész, a vesztegintézetben ütött ki; — az nap meghaltak négyen, — következő nap meghalt az intézeti orvos, két betegör, hat seressan és tizenegy utazó, — harmadik nap már nem maradt egyéb élve, mint három határör és néhány utas.

A megholtakat egy nagy verembe temették össze, mintegy hatvanan lehettek; ki győzött volna azoknak külön sírt ásni? A sír elébe egy durván összeábdált keresztet ástak, melyre a szent i s t e n symbolumán kívül csak e rövid epitaphium volt felvágva: „Itt nyugszanak hatvan-ketten.“

E sírt felhantolák a ragály harmadik napján.

Már a negyedik nap csak egy igen kicsinyke sírt kelle ásni.

Ötöd napra mekkorát sem. Akkor már teljesen megszűnt a ragály, csak egy beteg volt a veszteg-intézetben s vele együtt csak három élő.

A többinek nem fájt többé az élet.

Véresen áldozott le a nap, a folyam vizében elbukó fény képe mint égő tűzoszlop feküdt végig annak hullámtükrén, körüle az egész ég lángba és vérbe öltözött; a távol hegyorrok, a fehér házfalak, a gyertyánerdők mind veresre voltak festve; a fellegek visszavert színétől csak közben a fenyvesek maradtak bánatos sötéten.

„Vihar lesz!” dörmögi fázósan magában a végőr s gubájába buvik s honn maradt család-jára és meleg tűzhelyére gondol. S még nem hamvad el az ég harag-verese, midőn a fenyvesek zúgni kezdenek, mindig erősebben — erősebben; a hideg Bóra, az éjszaknyugati szél ordítva vágat alá a hegyekről folytonos, csillaptalan nyomással, melly a tornyokban a harangokat veri félre, az Unnában malmokat sülyeszt el s kifacsarja a fenyőszálat kőszirti tövéből.

A fellegek végig repülnek az égen, korbácsolva láthatlan erőből, a mezőkön megdül a legsoványabb vetés, s az Unna hullámai túlcsapnak a parton az iszonyú nyomástól.

Az éj beáll, de nem a nyugalom. Képtelen erőszakban mutatja ki hatalmát a láthatlan elem, melly nőttön nő mintha a capellai sziklákat akarná megdönteni. A föld virág, az ég csillag nélkül marad.

Millyen szomorú hely a fenyves szigeten a vesztegház! ablakait beverte a szél, melly csukatlan kapuját szilajon vagdalja a falakhoz, s a magános kút elszabadult vedrét csikorogva lógázza a kútostornál fogva; majd neki vágat a magas téglá kéményeknek, azokat ledönti, az-

után megbontja a háztetőt, néhány cserépszindelyt mint falevelet söpör le róla; a támadott nyíláson alája feszül, a lécezet szakadoz, a gerendák ropognak, a szélvitorla előre leröpül; — még egy nyomás, a szarufák felszakadtak s a vihar lefűtta a vesztegház tetejét.

Ugyan ekkor fűtta ki lelkét az utolsó beteg az intézetben.

Egy agg nő volt; ősz haja kuszáltan lóggott le arcába, melyet a mirigy-görcsök éktelenül kivettek alakjából; szemei mélyen beestek, homlokán és arcain veres és szederjes foltok kezdtek felsömörzeni. Ez iszonyú ragály kevés perc alatt szétbontja az egész életműszert. Alig hunyta le szemét, már szaga van, s a kezek megfekeülnek.

Az ágy mellett kis zsámolyon egy halavány kis lány ül, alig tizenkét, tizenhárom éves, szomorú, dalszerű sirással ül a halott mellett, s ennek köhideg kezeit csókolja zokogva és fulladt, pihegő hangon beszél hozzá s várja annak feleletét s zokogása mindig hangosabb lesz, a mint nem bírja azt felköltetni. Meg-megöleli a halált aluvót s arcát megcirógatja kicsinyke kezével, mondja neki: „anyám, édes anyám! kis lányod hí, a kis Gizela, ne aludjál olly sokat!” — — A vihar a betört ablaktáblák üvegdarabjait hajigálja be a szobába, a kis lány sír, az agg nő aluszik.

„Ki él még itt?” hangzik mogorván az ajtón kívül, mellynek rostélyos ablakán egy bezontos veres arc tekint be, szemei alig látszanak elő,

homlokát elborító hajcsimbókok alúl, szájából dül a pálinka-gőz.

„Segits! — rebegi felé fordulva a kis lány, anyámnak baja van.“

„Mi baja?“

„Nem akar szólni és igen hideg!“

„Meghalt.“

„Ne — ne mondd! — hiszen csak most beszélt még velem és meg is csókolt.“

„Nem fog megcsókolni többet, kis lány! — ne menj hozzá olyan közel, mert majd te is meghalsz.“

„Bár meghalnék, bár vele mehetnék én is, szólt sirákon a lányka s mellé feküdt a miri-
gyes halottnak, fejét lehajtá azon vánkosra, mely-
lyen a halott feje volt és szemeit lehunyta, mint az.

„Hát apádnak kije maradna akkor?“

A gyermek hirtelen felrezzent, e szóra föl-
emelte fejét — reszketett, — leszállt az ágyról,
aggodalmasan körültekinte. — „Ismered apá-
mat? — kérdé titkosan súgva az ismeretlentől; —
ki vagy te?“

„Én a vesztegintézeti betegőr vagyok, s
apádat nem ismerem, de csak úgy gyanítom,
hogy kell még valakinek lenni a világon, a ki
téged szeret; nem igaz?“

„Istenem ha megtalálnék halni — rebegé a
lányka s messze távozott a halottól; — szegény
apám, mint sírna ha engem sem láthatna többet!“
— Az élet ösztöne hirtelen új erővel támadt fel
benne e gondolatra, hogy még van valakije, a
kinek örömeire itt kell maradnia. — „Vigy ki

innét, szólt nyugtalankodva a betegőrnék ; — olyan nehéz itt a levegő, nyisd fel az ajtót ; — nem akarok meghalni ; milyen hideg és fekete lesz az ember ha meghal !“ — s kis kezeivel az ajtó rostélyába kapaszkodott.

„Nem nyithatom ki ajtódat, mert a kulcsok a felügyelőnél vannak.“

„Hívd ide őt.“

„De nem fog jöhetni, mert el van temetve.“

„Hát itt a benyilókba nem mehetnék ? Még tegnap úgy zörögtek benne szomszédaink, — ma már csendesen vannak. Tán elutaztak.“

„El ám — a más világra!“

„Hát ki van még élő e házban ?“

„Mi ketten.“

A lányka ijedten néze szemébe a férfinak, valami olly kimagyarázhatlan sejtelmes sötétség ült annak minden vonásiban, melly egyszerre taszít és vonz, biztat és ijeszt ; nagyon szomorú volt.

Egy rögtöni lövés szólalt belé a vihar üvöltésibe a folyam partról, utána hajhászó lármahang és újra lövések, a sziklaktól százszor visszaverve. — Valakit üldöznek. „Megállj!“ kiáltja száz hang, a szél együtt felszív vele, azután meg az üldözött lihegését utánozva lelohad, paripák robogását és a vér-ebek dühös csahaját engedve hallani.

„Istenem, mi ez ?“ kérdi hallgatózva a lány.

„Mit se félj!“ szól a betegőr — a szél hajigálja a kéményeket a háztetőkre, azok zuhog-

nak, vagy a dámvadat verték ki erdejéből s azt üldözik.“

„Lehet“ szolt a kis lyány, de nem hitte a mit mondott; hanem remegve közelíte az ablakhoz s annak szárnyait feltárva a zaj helyére kitékintett.

A férfi sem hitte a mit mondott; hanem a folyosó ablakához lépve, annak vas rostélyai közt kidugta éktelen fejét s lenézett olly tekintettel, minövel a kalitkába zárt fenevad nézi martalékját.

Mintegy hatszáz lépésnyire a szigettől a dalmát parton egy lovas férfi nyargal, utána hat szelindek fut dühösen ugatva s minden perccel közelebb érnek hozzá; „utána! utána!“ ordítják üldözői, rekedten uszítva a vérebeket s utána lövöldözve s így rohannak parthosszant. Az üldözött kétségbeesetten elszántarccal fordul vissza üldözői felé s tajtékozó lovát vérig sarkantyúzza, keze pisztolyain remeg, mintha egy elhatározó percre tartogatná azokat. — Egy lövés levitte fejről fővegét és sűrű fekete haja szét van zírlálva; — a folyamparton egy csónak van kikötve azt kell elérnie, hogy megszabaduljon. Lova ki van fáradva, egy jól irányzott lövés találja még az agyon nyargalt állatot s az megroskadva előre bukik és lovagját fején keresztül ledobja. „Hajrá!“ kiáltják az üldözők s a hat véreb rárohan az elesetre. Elnyomják. Kétségbeesett erővel küzködik ez velök. Vér foly mindenütt, nehezen bírja magát e küzdelemben a part felé vonszolni s üldözői már nem messze vannak. Az ebek dühösen ágaskodnak rá. Már épen a csónak

mellett van. Lő. Egy eb elmarad. Elmarad a másik, a harmadikat dühösen rúgja el magától s egy képtelen ugrással eléri a csónakot, beléugrik, a csákllyával egyet taszít rajta, a lánc elszakad s a csónak belódul a habok közé.

„Utána!!“

A határőrök másik csónakot hoznak. „Száz tallér annak, a ki visszahozza!“

Az üldözött ekkor olly közel volt a vesztegházhoz, hogy arcát annak ablakaiból teljesen ki lehete venni.

„Isten irgalmazz!“ sikoltá a lány s elfutott az ablakból.

A betegőr bekémelt ajtaja rostélyán s látá, hogy a lány egy, a falra függesztett, feszület előtt kezeit tördelve imádkozik, majd istent hívó tekintettel emeli fel könyes arcát az égre s kulcsolt kezeiben reszketve szorítja ajkaihoz az olvasót.

„Ő az!“ kiálta fel tompa sohajszerű hangon az ember, és szemei villogtak; oda futott ujólag az ablakhoz s letekintve az üldözöttre, kinek már ekkor nem lehete látni arcát.

Hat serassan hajtotta a csónakot, melly a menekülőt üldözté, ki ereje vég fogyatékával egyedül evezett előlők a lélekvesztő naszádon. Az Unna házmagas hullámokat hányt, mik a két ladikot, mint dióhéjat hajigálták hol fel, hol alá. Az üldözők szüntelen közelebb értek a menekülőhöz s már nem lövöldöztek rá, alig lehettek tőle két evező nyomásnyira; bizonyos volt, hogy elfogják.

Vad kárörömmel nézte a férfi fenn a vesztegház ablakán, mint fogy e távolság a két csónak között, s fejét és karjait kidugva a rostélyokon, borzasztó átkokat ordította le az üldözött fejére.

„Verjen meg az isten súlyos bal kezével!”

E pillanatban érte el az üldözők csónaka a futóét, egyik határvadász megkapta annak elszakadt láncát s annálfogva két kézzel rántá magához a csónakot.

Egy éktelenül magas hullám hömpölyge a két csónak felé. — „Vigyázzatok!” kiálta le ablakából a betegőr. Késő. — A kiáltás még nem ért le hozzájuk, midőn a habtorlat fölkapta gerincére a két naszádot s azokat egymáshoz vágva, keresztülcsapott rajtok, tajtékkal temetve be mind a kettőt. — Egy siket jajkiáltás hallatszott s a következő pillanatban csak az egyik naszád tört a túlsó felé, félig megtelve vízzel, míg a másikat felfordítva vitte alá a rohanó hullám. — A hat seressan belefűlt a vízbe, — az üldözött pedig átvergődve a török partra, megmenekült.

A betegőr kétségbeesve rogyott össze az ablaknál, örült bánattal susogva: „nincsen sors.”

Az átok nem fogott. — Nem lehetett fogatos. Ártatlan gyermek imádsága megrontá annak erejét. Az üldözött gyermeke az ártatlan gyermeklyány ott imádkozott a szoba szegletében, futó apjáért s imádsága mindenható talizmánul védte meg őt.

Jaj neki, ha e talizmánt elveszíti! Jaj neki, ha lyánya nem lesz ártatlan többé!

III.

Ne félj; — bizton alhatol a szabad ég alatt, vad fa árnyékában, — járhatsz a mirigytől kipusztult falvak utcáin, szemébe nézhetsz a vilámtelketű zivatarnak, szemébe halálos ellenségednek, ki koldusbotra jutott miattad; — erdők fenevadai nem bánthatnak téged, — dögmirigy nem ragadhat terád, a felhők haragja téged kikerül, vízbe nem fúlsz, földön el nem esel, ellenséged meg nem ronthat téged, mert érted ártatlan gyermek imádkozik. — — — —

Ez idő tájban több belföldi hírlapok saját-szerű igaz történetet hirdettek; valahány, annyi-féle változtatással és hozzáadással, melyből körülbelül ennyi volt igaz. A m — — — i királyi sóadó hivatalnál a főpénztár tetemes összegig meglopatott; — a főpénztárnok ugyan is, bizonyos Murányi Adám, egy becsületes családos öreg ember, mintegy hatvanezer forintot adott át bizományilag alpénztárnokának, ki régi lelki és testi barátja volt s kinek azt a szomszéd városba kellett volna átvinni. Az ember igen jó barátja volt a vén Murányinak s így könnyen kimagyarázható, hogy ennyi pénzt érezvén kezében, érzékeny búcsút vön barátja kapufélfájától s a bizománynyal együtt hűségesen megszökött. Tömérdék körlevelet bocsátának ki utána, miknek következtében több rendbeli vándor férfiaknak lőn megfogattatása, kiket a világ nagy

méltatlanul csavargóknak címez s kik fülek, vagy körmök dolgában jó távolról találtak hasonlítani a körlevélben foglalt személyes leíráshoz; de mind összevéve sem értek hatvanezer katonaforintot. — Az ember minden nyom nélkül eltűnt.

A szegény agg Murányi Ádám pedig vén-ségére jutott azon szép tapasztaláshoz, hogy kötve kell hinni a komának s miután az ő rovására elveszett összeg kipótolására összes minden értéke sem levén elégséges, büntetésül három esztendei börtönre ítéltetett, egy éjjel tömlőce ablakára magát nyakravalójánál fogva felakasztotta. — Csunya ironia volt a sorstól; — azon nyakkendőre, mellyen megfűlt, szép cifrán volt felhímézve a hit, remény és a szeretet; születése napjára hímzette e kendőt számára egyetlen lyánya, ki igen szép lyány volt, imádott, ünne-pelt királynéja a legelső köröknek messze földön és igen jó lyány, csupa szendesség, elmés és művelt; remekül tudott zongorázni, hímzeni és táncolni, — büszkesége volt minden rokonának s gyönyörűsége mindenkinek a ki ismeré; — később pedig szobalyány lett egy éltes úri hölgy-nél s tányérokot mosogatott s feje ruhákat mán-gorlott a konyhaszolgáló társaságában, szobákat söpört és az úrihölgyet segíté reggelenként ki-festeni.

Testvérbátyja Murányi Gábor épen akkor járt jegybe egy előkelő nagy kereskedő kisasszonyával, midőn atyja illy szerencsétlen meg-dicsőülést ére; az előkelő kisasszony olly szent

és benső érzelémmel vonzódek az ifjuhoz hogy, midőn ez boldogtalan esete után könyes szemekkel hozzája indult, nehéz fájdalmait kedvese szívével megosztandó, s lelke sebeit annak önzéstelen hű szerelme balsamával enyhítendő, — a szende szerető becsapta orra előtt az ajtót s maszával vetteté ki a szemtelent, ki koldus létére elég vakmerő azon összeköttetésre emlékezni, mibe boldog korában jutott.

Egyébiránt a lány atyja, egy hirhedt nagykereskedő, elég jószívű volt a ci-devant fiam uramnak azon emberbaráti ajánlatot tenni hogy, miután lyánya tiszta vonzalmára magát elszegényülése által méltatlanná tette, boltsegédének szívesen befogadja.

„Köszönöm, uram; isten fizesse meg a jó szándékát: de nem fogadhatom el, mert útra készülök.“

„Hová?“

„Magam sem tudom, de igen messze.“

„No hát — szerencsés utat kívánok. — Ha tetszik utiköltség nem mondom hogy egy pár forinttal meg nem segítem.“

„Nagyon szép; de a hová én megyek, oda nem szokás utiköltséget vinni.“

S a fiatal ember kezde gondolkozni róla, hogy mellyik a legrövidebb országút, melly más világra vezet s már épen bezörgetett az élet harmincadi hivatalánál; reményével, e minden hitelezők leguzsorásbikával, számot vetett, bánatát, fájdalmait, mint egyik életből a másikba át nem vihető dugárukat lerakta, utilevelet váltott

magának egyik löporárusnál a sírok országába; midőn eszébe jutott, hogy tán illendő volna testvérétől is elbucszúzni, tán annak is lesz valami izenni valója a megdicsőültek honába és elment testvérét fölkeresni. — Azon asszonyságnál, kihez a lány szolgálatba állott, már nem találta őt, az asszonyság kiadott rajta, mert fiatal férje volt. — A lányt azután egy nőtelen férfi fogta pártúl, ki az időtől fogva igen cifra öltözetekben kezdé járni s ház körül főkötőt hordott. A hogy testvére ráakadt, alig ismert rá; a lány elfogult félenken huzódott tőle, elpirult, szemeit lesütötte s nem tudta bátyjának becsületes tekintetét kiállani. „Mi történt veled?” — A lány nem felelt semmit, hanem elkezdé sírni. E sirás világosan megmondott mindent az ifjúnak; megmondá, hogy a lány szerencsétlen; szerencsétlen, mert saját lelkében sem találja azt az utolsó menedéket, melyre a halálig üldözött nyugodtan hajthatja le fejét, — a becsületet, s hiába takarja el piros szalagokkal a szégyen foltjait, miket az erény fejr ruhájából soha kimosni nem lehet. — Csak egy irgalmat kért testvérétől a lány, azt az egyet, hogy felejtse el őt örökre. — Az ifju el tudta taszítani magától a szerencsétlent; de nem tudta kitaszítani szívéből annak emlékét, s e perc óta megszűnt gondolkodni a halálról, de annál többet gondolt halálos ellenségére.

Elment atyja sírjához. — A temető árkába volt az eltemetve, szegény; fejénél egy szürke kődarab; valamelly buzgó keresztyén egy ko-

sár szalma pernyét döntött rá megismertető jelül s minthogy egy meglehetősen esőszakadás egyik oldalát kimosta az ároknak, a halott ruhájának egyik csücske kimaradt a sírból. Az ifjú lehasítá e ruhaszegletet, nehogy az ebek majd annál fogva kihúzzák a sírból a halottat. Azt a rongydarabot pedig keblébe rejté, hogy ott sekügyék az szívéen, nehezebben mintha az egész emberség bűne fekünnék rajta. — Nem sírt; hisz a tűzhányó hegy oldalából nem fakadhat patak. Leült a sírra, meghinté tépett ruháit a rádöntött hamuval s gondolkodott a sors igazságkiszo-gáltatásáról.

Keserű elmélkedései lehettek, nagyon keserűek. — — Nem ismert apjánál becsületesebb embert, ki teljes életében olly szilárd jellemű, olly tiszta lelkű volt volna, mint ő; ki megöszült fejével a tömlőcbe halt meg, csufosan, önkezei adta halállal s a temető árkába ásatott el, még jó hogy nem az akasztófa alá. — Eszébe jutott hogy egy év előtt milly boldog vala, mindene volt; testvére ki büszkesége volt, kedvese ki által üdvözültnek hitte magát, szebbnél szebb reményekkel gazdag jövődője, és irigyei: most pedig semmije sincs, csak gyalázata, és keserű emlékei a multnak, miknek neve tapasztalás; üdv helyett átok, irigyek helyett szánakozók; a sziv paradicsomából temető lett, belé temetve a lehunyt remények, nehéz keresztet ültetve belé, legszélébe egy öngyilkos halott, a szerelem, elátkozottul eltemetve. Ki hinné: mennyi kísértet lakhatik meg egy emberi agyban? Vagy egy

örült gondolatjai nem egy polusi éj kísértetei-e ? Örökre kevés egy ember szíve, miért hogy fájdalomra mégis olly tág ?

Lefeküdt a temető árkába; de nem alult, — csak álmodott. Egy nagy vadon erdőt látott, kietlen, úttalan erdőt, hol rémarcu vadállatok neveztek testvérnek, barátnek, szeretőnek egymást s marták, üldözték a testvért, a barátot, a szeretőt. Itt találkozott egy ősz öreg emberrel, ki egy gödröt ásott, saját sírja gödrét. — Ráismert. Régi hitelezője volt az neki, kitől az életet kapta kölcsön — édes apja. — Nyakába borult az ősznek, kérte, hogy ne feküdjék a sírba, abba a hideg ágyba, a férgek közé. — „Elmegyek!“ felele az ősz, szomorúan ingatva sárral hajigált fejét, — haza kell mennem, mert meg vagyok ölvé; nézd: nincsen szívem; egy ember, a kit keblembé bebocsáték, kilopta onnan azt s megszökött vele s most meg vagyok halva!“ s ezt mondvá jéghideg kezét fia arcán végig húzta.

Ez fölébredt, — az esővíz csurgott az árokba, az volt ollyan hideg, de homloka égett. — Egy átkot kezdett mondani álmában. -- Álmait elszokta felejtani az ember mikor fölébred; de ő nem felejté el, hogy mit fogadott az ősz embernek, annak az ősz embernek, a ki magásta meg magának a sírt s nyakán viselő azt a kendőt, mellyre a hit, remény és a szeretet voltak hímezve, s mik később olly kék foltot hagytak viselőjük nyakán, olly feketét szívében!

Fölkereste a legmagasabb sírt a temetőben s arra fölállt s két marokkal szórva a világ négy

részeibe azt a hamut, melyet apja tetemeire döntöttek, megátkozá az örült kétségbeesés átkával ellenségét és minden áruló barátot és minden hűtelen szeretőt, és mindent a mi él és lehelletével vesztegeti az isten levegőjét. Elátkozá magát és az ég mennykövét, mely őt agyonüsse, ha valaha családja nyomorát el fogja felejteti és azt a földet, mely alatta megnyíljon és őt hamvaúl kihányja, ha apja és rokonai kinszenvedéseit megtorlatlanul hagyná, és azt az eget, melynek felhői közt elkárhozottlelke bujdosó maradjon világ romlásaig; ha az, ki oka volt apja halálának, nem fogott ott meghalni azon tömlőben, a hol az ő apja, ott rohadni meg abban a temető-árookban, a hol az ő apja, szennyezett névvel enyészni el a földről, mint az ő családjából minden ivadék; ha annak gyermeke nem lesz földönfutó, mint az ő apjának gyermekei; ha a megcsalt szerelem kárhozatja s az a nyomor, mely a szétdúlt boldogság méhéből születik, olly mértékben nem fogják azt utólélni, mint az ő apjának gyermekeit. — — — — —

Riadva ébred fel a pásztor hamvadó őrtüze mellett, — a szél zúg, — az eső esik; — a szél zugási közt úgy tetszik neki, mintha a föld futó lépések alatt dobogna s a rohanó lég isszonyú átkok utóhangjait hordaná birkózva a felhők rémeivel és az eső ködében egy rémet lát rohanni a széllel szemközt, mely kuszált hajába és tépett öltönyébe markol. A kísértett a temetőből jön, a lápok bolygó tüzei röpkednek előtte utá-

na; üvölt, üvölt, de nem emberi fülhöz szóló hangokat; el-elbukik és ismét fölkel és sárt és követ dobál az égre. — A pásztor eltakarja képét, hogy rá ne lásson s gubájába húzza magát s gyermekkori imádság- töredékeket keresgél emlékében, miken megnyugodjék s áldja magában az első kakasszót, melly a kísértőt haza küldé hideg kriptájába. Hátha még lelkét látta volna a rémnek, azt az örült, összegyilkolt lelket! —

Murányi Gábor világga ment, — világga ment, hogy egy férfit keressen: kinek arczát nem látta soha, — kiről nem tudta, hogy merre van; csak annyit tudott róla, hogy neve Tóváry Dániel s hogy neje és lyánya van, kiket a Hercules- fürdőbe küldött el maga előtt, Törökország határszelihez közel.

IV.

Egész éjen át üvöltött az éjszaki szél, korán reggel volt, mikorra lecsillapodott. — Iszonyú rombolást tett mindenfelé. A környék legvénebb lakóji nem emlékeznek olly viharra, mint az elmúlt éjszakáé. Az Unna átszakasztotta gátjait s az egész kosztanikai síkot elöntötte; — a hegyekről nagy szikladarabok szakadtak alá, utat törve magoknak a hegyoldali fák között. Az őrházak sok helyen beszakadoztak, a háztetők fel voltak tépve s a templom tornyáról hiányzott a

kereszt. — Egy repedt harang már korán reggeltől fogva kongott a városban szakadatlanul szomorú rezgő hangon. — Sok volt a halott. A vihar, a kiütött halálvész, az áradás — mennyi szolgálja a halálnak! S még mind ez nem volt elég. A hideg szél elálltával erős dér esett, mely leforrázott mindent a mi zöld, a mi viruló volt; minden levél lefagyott a fákról, minden virág, minden gyümölcs, minden gabona le volt aratva, le volt szüretelve tavasz derekán.

S a nap mosolyogva néze le a derült mennyországba.

Törődik is azzal a nap, ha a föld beteg. —

Korán reggel zörgetett a betegőr a kis Gizela ajtaján, s miután azt kinyitni nem tudta, befeszíté. A kis lány ébren volt, félelem és hideg nem hagyták őt egész éjen át alunni, és szeméi ki voltak sírva. — —

„Alugyál szépen kis lány! alugyál; kunyd be szemedet és fordúlj a fal felé, alugyál csendesen; — anyádat viszem temetni, — ne nézz ide!“

A kis lány lázosan reszketve szállt le ágyáról s gyapju shawljába burkolva gyöngéd kis termetét, szomorúan elszorult hangon kérde a férfitől: „hol van a koporsó?“

„Hol bizony? És a koporsót beszentelő pópa, az éneklő diakok, a szemfedő, a viaszgyertyák és a halotti kíséret? — — — Mondtam, kis lány, hogy eredj alunni.“

S ezzel a betegőr átkötötte a halottat az ágy-lepedővel, mellyen feküdt s annál fogva hátára véve azt, ment vele kifelé, — olly nyugodt

apathiával, mintha csak egy köteg málhát vitt volna hátán; — a halott lábai, kezei és hosszú ősz haja kétfelül lecsüggtek a lepedőből, míg a kis lány szepegeve futott utána, anyja hideg kezét tartva kezei közt.

Künn egy gödör volt számára feltúrva, alig két lábnyi mély és igen keskeny; itt letette hátáról terhét a szolgál, átfogta derékons a gödörbe végig fekteté. — A kis lány rá akart még egyszer borúlni, azt eltolta onnan, s egy kapát vön s a fagyos göröngyöket rákapálta a halottra. — A lányka sajnosan felsikóltott, a mint az első hant érte anyja arcát; perc múlva el volt az egészen takarva, csak még az egyik keze látszott elő, — azután az is eltűnt, — a szolgál dombot háritott fölé, azt saruival jól megtaposta s egy letört fenyűfa-gallyról lépve a lombokat, annak két átellenes ágát meghagyta s ez idomtalan keresztet sírjelül oda tűzte a domb fejéhez.

A lányka ezalatt folyvást zokogott, anyját és a jó istent emlegetve, ki őt magához vette.

Szegényke, olly egyedül olly árván maradt ez idegen helyen!

„Jó kis lány, nem tudnál egy imádságot? szólt a férfi, a mint dolgát elvégezte a sír körül; — ne hagyjuk úgy itt, mint a ki magát akasztotta fel, mondj egyet, majd én utánad mondom; csak akármilyet, megérti azt az isten.“

A kis árva zokogva monda el egy miatyánkot síránk reszkető hangon, mit a bérszolgá dörögve monda utána, süvegét durva kezei közt tartva, azután keresztet vetett magára s munka

közben levetett bőrködmenét felölté s egy kedvűen kérde a kis lánytól: „hová készülsz most menni, kis árva.“

A lány félve tekintte föl rá, a nélkül hogy fejét fölemelné; „Azt nem szabad megmondanom.“

„Úgy — istenem van — itt maradsz!“ szolt vállvonítva a szolga s minden további értekezés nélkül ott hagyta a lánykát. Ez egy marok földet kötve kezkenőjébe anyja sírjából, megcsókolá annak tördelt keresztjét s azzal visszament a vesztegházba; — ott néma és hallgatag volt minden, csak a halálóra-pók vert az ágy-deszkák között. A lányka egy kis ládikát keresett elő, melly anyja ágyfejénél volt a szalmába elrejtve s azt shawljába takarva, lesietett az udvarra. Minden ajtó nyitva volt és minden kamra üres. Ekkor kezdé észrevenni, milly egyedül maradt az egész szigeten. Kifutott a sziget szélére, sírt, kiáltozott, kézeit tördelé; . . . az éjszaki parton emberek jártak fel s alá, kik el voltak saját magukkal foglalva s nem ügyeltek rá. Ismét visszafordult a szigetbe, szerte tévelygett a fenyves sorok között, meg-megbotlott egy alig fölhányt halomban s lelkendezve tért a sziget tulsó partjára, mert a betegőrt látta távozni.

Az Unna tulsó partjain egy gerendákból foltozott tutaj libegett jól rosszul kormányozva egyetlen férfi által a tulsó part felé. „Ne hagyj itt!“ sikolta utána a lányka végig szaladva a parton s kétségbe esve nyújtá kezeit utána. — A férfi nem figyelt rá. — „Istenem! — édes anyám“ —

rebegé a gyermek s arcát a deres fűbe temetve sírt keservesen, — azután kiült egy, a víz felé hajló, fenyő derekára s ott egy ágra lehajtva fejét olly ékesszóló zokogással sírt a távozó után, hogy az, útja közepéről nagy ügygyel, bajjal visszafordult s mogorva nyájassággal kiálta rá messziről: „nohát ne tréfálj, ha velem akarsz jöni; mondtam, hogy megunod magadat itten s a halottak nem adnak sem jó szót sem ennivalót, — így kapaszkodjál belém!“ s karjaira emelé a lánykát s visszagázolt vele tutajához, melyet csak az imádság tarta a víz színén. „Most itt ülj meg és csendesesen viseld magadat, különben megmerülünk.“

A lyánka félre vonta magát az úszó talp közepére, kis ládáját ölébe vette, s a kendőjébe kötött földet csókolgatta és lassudan sírdogált. Az éjszaki partról gyakorta rájuk kiálta egyes éber seressan, mire a férfi ovakodva hajtotta tutaját a déli part felé, s hosszas vergődések után egészen átázva értek át a török-dalmát határra.

Itt a férfi kiemelte a lánykát a partra; a rozszant talpat víznek ereszté s görcsös vándor botját kezébe véve, kérdé a gyermektől: „vannak itt talán rokonaid, ismerőid? hol laknak, merre akarsz menni?“

Vette-e észre a gyermek azt a sötét tekintetet, mellyel a férfi e kérdéseket intézte hozzá?

„Nem szabad róla beszélnem, szolt titkolózva. — Kérlek jó ember, vezess el a legelső faluig, ott majd egy szekeret fogadok, melly odáig vigyen, a hol már valaki vár rám.“

„Szívesen jó lányka, addsza kezedet.“

S a szolgálta vezette a gyermeket a parti ösvényen melly, mintha régen nem járt volna rajta senki, szomorúan be volt nőve fűvel. — A levegőben kányák és karvalyak kóvályogtak, mik messziről megérik a holttest szagot s ellepték a mezőket. Ollykor büzhödt posványokon kellett átgázolniuk, mik tele voltak nadályokkal és vízi kigyókkal; ezeken a férfi vállain vitte át a gyermeket, ki lassanként kezde annak szomorúan sötét arculatával megbarátkozni s ilyenkor gyöngéden simogatta a vezető nap-barnította arcát s izzadt haját félre törölte szemeiből s nyakát bizalmasan átkarolta.

Végre egy erdő szélében házak kezdtek előtűnni. — Egy téres falu. — De a házak egyikén sem füstölt a kémény, utcáin nem járt senki, udvarain nem ugattak az ebek. — Ez keresztyén falu volt, mint egy a falu végén felállított feszület jelölé. E feszületnél kétfelé vált az út; — itt elbocsátá a lányka a férfi kezét, adott neki két maravedit fáradságaért s megköszönte szívessegeit és elindult a faluba magának ott szekeret fogadni. — A férfi pedig a másik úton ballagott tovább a falu alatt s miután a lányt elveszté szemei elől, egy gyalogbodza árnyába lefeküdt s vadul mosolygó arcát durva tenyerébe fektetve a távol maradt feszületre függeszté szemeit. — Kis idő múlva ijedten futott vissza a lány a faluból, kezével eltakarta arcát, szőke haja fel volt bomolva, futott árkon és töviseken keresztül a

feszületig, ott térdre bukott s eszmétlenül elterült alatta.

A férfi oda ment hozzá, fölemelte elalélt fejét, halavány arcába nézett sokáig és szomorúan susogta: „tavaly még az én testvérem is ilyen szép volt.“ A lányka föleszmélt s reszketve húzta magát a férfi ölébe, míg szemei exaltált félelemmel néztek a laktalan helység háztetőire. „Mit láttál?“ kérdé tőle a férfi; „halottakat“ felele a lány és szemeit félénken hunyta el.

Abban a faluban már egy lélek sem élt. A házak tele voltak temetetlen halottakkal, kik a millyen torzhelyzetben kimultak, — tűzhelyeik mellett, szobáik közepén, ajtajuk küszöbében, ott és úgy maradtak, nehéz halálszaggal vesztgetve meg a levegőt.

„Jerünk innét“ szolt a férfi a felocsúdó lányhoz; — felejtsd el a mit láttál. Szomorú napok jártak e helyeken keresztül; egész Priedorig nem fogunk néplakta helységet találni: ha akarod, odáig elvezetlek.“

„Oh igen, épen odáig akarok menni“ szolt mohón a lány; azután mintha megbánta volna, hogy olly nyiltan szolt, akadozva monda: — mindegy — akárhova.“ —

S ismét útnak indultak. — Hét hosszú nap utaztak együtt napfényben és zivatarban, hegyeken és vizeken keresztül, éjjel nappal a szabad ég alatt, mert a falukból minden lakót kivert az isten haragja. A hegyes út kövecsei fölvérzék a kis gyermeklyánka lábait; vezetője ölében vitte őt tovább; ha rájok esteledett, az ő keblére hajtá

le fejét, ott aludt el; — ha zivatar érte őket utól, az ő kezei takarták be a zápor és a szél hidege ellen is; gyakran midőn a lyányka egy árnyékos fa tövében elszenderült, mérföldeket járt be a köszívű seressan, hogy egy kosár friss szamócával lephesse meg a felébredőt. A lyányka mindinkább kezdett vele megbarátkozni s hálaül imádkozni tanítá őt az uton. — Nyolcad napra a mint egy völgy-torkolatból kiértek, tünt fel előttök Priedor város nyúlánk minaretjeivel és kuptejeű ószerű török mecsetjeivel, mik mindenünét sűrű kertekkel voltak körül véve; magát a várost meneteles vén bástyafal köríti, mellyen három kapu van, kettő keletnek, egy éjszaknak s jelenleg csukva mind a három. — A városon kívül egy tágas de szennyes földszinti négyszög épület, hol a külföldi kereskedők végzik foglalatosságait az itteniekkel; a város és ez épület közötti tér tele van mindennemű szarvasmarhák, juhok, tevék és bivalyok csordáival, mik innét hajtatnak fel részint magyar Dalmatiába, részint Havasalföldre; — szerteszét halomra rakva egész határ málhák, gyapjús harák, jegyzett deszkaládák, szurkos ponyvakkal leterigetve, közbe piszkos ponyvasátorok, mik alatt örmények árulnak kimustrált szöveteket; — csupa tetőből álló pajták, hol bántási gabona van letöltögetve s a dugárusok domboldali pincéi, miket a kitűzött zöld zászlóról lehet megismerni.

E minden országból összehalmozott tárgyak között még tarkább vegyületű népcsoport jár fel s alá: örmény, rác, török, egyiptomi, oláh, ma-

gyar, bojár, — zagyván, vegyesen jön, megy, alkuszik, vitatkozik, énekel, koldul és káromkodik; — vad ismeretlen arczaik-, ismeretlen nyelvök-, szokásaik-, öltözetök-, s minden érezhető tárgyon a keleti indolens ronda hanyagság általános typusa.

Az utasok a néptömeg közé vegyültek, melly idegen létére dögvész idején a városba be nem bocsátatva, kénytelen volt idekűn sátorozni. — A lyánka végig futott szemeivel a tarka népcsoporton, összejárta az egész sokadalmat, kifáradt a keresésben és még sem találta azt, a kit keresett.

Lankadtan ült le egy kőre megpihenni; kísérője oda ült lábaihoz.

„Áldjon meg az isten, szólt neki a lyánka, már most hagyj el; tovább nincs miért menem.“ —

„Most akarsz-e elhajtani magadtól?“ szólt sajnos hangon a férfi s olly ragaszkodó fájdalommal tekintette a lyánka szemeibe, hogy könnyei csordultak ki rája.

A lyánka kezdé észrevenni, hogy a férfi arczvonásai minden vadságukat levetközék és szemei nem forognak olly vadul, mint egy hét előtt; haja, melly akkor kuszált volt és bozontos, most tömött fürtökben feküdt vállaira s naptól barnult arca tiszta caucasi vonásain bátorság és szenvedély ragyogtak keresztül, kegyelő szelidségtől enyhítve. „Nem, ne menj el hát soha — szólt érzékenyen s hálás vidámsággal ölelte magához a térdelő fejét — maradj velem, a mig te akarod.“

„Mig a halál akarja,” szolt a férfi a gyermek térdeire hajtván le fejét.

Két napig vártak az utasok Friedornál, mi-
alatt szüntelen figyeltek a fel- s aláhullámzó tö-
megre. Nem találták, a kit a lyánka keresett;
de kinek nevét szeszélye legbizalmasabb percei-
ben sem árulta el védőjének; minthogy az sem
kérdéze tőle azt egyenesen soha.

Midőn harmad nap ismét a tömeg között szer-
te jártak, hirtelen a népcsoport közül egy törö-
kösen öltözött férfi hosszú fekete barkós arccal
rohant elő. — „Gizelám!” kiálta nem festhető öröm
színével arcán.

„Atyám!” sikolta örömpesve a lyán a fér-
fihoz rohanva s annak nyakát átfűzve karjaival s
arcait számtalan csókkal halmozva el, — örült
szeretettel ölelték át mindketten egymást.

A rejtélyes seressan arcza is lángolt, erő-
sen megnézte a férfit s magában mondá: „T e h á t
t e v a g y a z !”

A lyánka azonban kibontá magát az ölelő
karok közül s a seressánt kézen fogva apjához
vezeté, örvendő hévvel ajánlván azt, mint kinek
igen igen sokkal tartozik.

Az apa édes tekintettel, gyanúsán vizsgálta
össze a seressan arczát, — mozdulatlan, egy-
kedvű maradt az, némi színezete a részvét sze-
lid örömének derengett csak rajta.

„Légy üdvöz szolt az apá — ha leányom-
mal jól tettél, velem tetted azt kétszeresen, én
itt lakom közel majoromban, nevem K a r á m

György, szívesen látott vendég léssz nálam minden időben.

„Hazudsz — mondá magában a seressan — a te neved Tóváry Dániel s átkozott lesz az a nap, mellyen engem vendégednek fogadtál.“ — „Köszönöm ajánlatodat, felelt a meghívónak, szívem és kezem mindenkor készen állanak szolgálatodra, az én nevem Szomor Lőrinc; magyarhoni száműzött vagyok, ki szökve jöttem át a határon s két hétig lappangtam mint seressan és betegőr a kosztainicai vesztegházban, végeztem a legaljasabb szolgálatokat, mirigyes szövetekeket mostam a válukban, ragályos betegeket ápoltam, holtakat temettem, eltemettem leányod anyját is, míg egyedül maradvá átszökhettem; nyílt vagyok irántad, mert barátságodat ajánlottad s én viszont az enyémet; — a nép előtt azonban nevezd szolgádnak, így majd nyomomat vesztik üldözőim; nevem Szomor Lőrinc.“

Az apa szívéről köterhe esett le; mondhatta volna ő is, hogy: „hazudsz — neved Murányi Gábor“ de ő nem tudta azt s apja vonásait nem ismerte meg az ifjuban s hagyta magát a veszélyes hálótól körülhurkoltatni.

V.

Négy esztendő temette el egymást.

Priedor városa mellett egy gazdag örmény lakott, kinek igen sok pénze, igen szép leánya és egy igen jó barátja volt.

Karámnak hitta ő magát; — a népség boldog embernek nevezte őt.

Gizela volt a szép leány neve, ki akkor tizenhat éves lehetett és igen szép, csupa szendőség, csupa kellem; — remekül játszott a mandolinon, mesterien himzett és tündérien táncolt s gyönyörűsége volt mindenkinek, a ki ismeré. — Maga a helytartó kajmakán is sokszor megfordult kedvéért az örmény házánál s a lyánka rózsza arcát megveregeté, vagy dohányfüstöt fűtt szeme közé, mi minden esetre feltűnő gyöngédség leheté egy kajmakántól.

A jó barát, egy karcsu deli férfi, tűz szemével, fényes hajfürteivel s keletien hajlott arcvonásaival a török macedon hölgyek Adonisa; férfiak ellenében bátor, kitartó, nők iránt hizelgő, engedelkeny; szenvedélyeiben szilaj, érzelmeiben gyöngéd és nemes, s mi legfőleg ajánlá a helyzetek emberét, elszigetelt és elnyomott vallásában buzgó és rendületlen. — Ki hinné? ez ember négy év előtt seressan volt a dalmat partokon, próbaköve minden halálbetegségnek, jóval előbb pedig egy akasztott ember fia, s egy becstelen leány testvére és egy kipusztult család koldus ivadéka; most pedig halálos ellensége egyetlen leányának szeretője. Övé volt a lyánka minden gondolatja, a szerető sziv minden dobbanása ő róla beszélt; szemének egy intésével elcsalhatta volna őt magával a föld tulsó részébe.

Egy este az örmény himzett kabátjában, fején vörös süveggel, szájában füstölő csibukja künn üldögelt majorja ajtajában a márvány pa-

docskán s az alkonyodó ég piros felhőin s haza térő fejér nyájain legelteté szemeit, ujján egy nagy pecsétcs gyűrű volt; történetesen rá tekint s egy rugócskát nyomva meg azon, a kő felugrott alatta egy férfi arczképet engedve látni, ki bajusz és barkó nélkül, fodrozott hajjal, fejér inggallérban s magas frakkban volt oda festve remek email munkában. Az örmény mosolyogva nézte a hozzá semmiben sem hasonlító képet s mosolygva gondolá: „Ki tudja, hogy ez valaha én voltam?”

Nem képzelé, milly közel van hozzá, a ki azt nagyon is jól tudja.

A házához vezető uton sebes vágatva jött egy lovag, a kapunál lepattant tajtékozó ménje hátáról; ez beszaladt az udvarra, a lovag pedig lihegve sietett az örményhez, s fáradtan veté magát mellé a kőpadra.

„Béke veled — szólt az örmény — nagyon elfáradtál.”

A lovag nagyot sohajtott s hideg izzadságot törle le arcáról. „Végem van!” ugymond, s forró homlokát két kezébe temetve keservesen sírt.

„Mi lelt?”

„Oh, — kétségbe kell esnem!” szólt a jó barát vigasztalhatlan arczkifejezéssel — el vagyok veszve.”

„Ki akar bántani?” kérdé az örmény s mentül tovább nézte a férfi arcát, annál nehezebb sejtelmek szálltak lelkére.

„Tudod, hisz annyiszor elmondtam, hogy én Magyarhonból szöktem politicalai vétségem miatt

s négy év óta élek itt mint szökevény; mi alatt számtalanszor megkisértették elleneim, hogy a magyar határon belül különféle kecsegtető ajánlatokkal visszacsalhassanak, de soha sem hittem cseleiknek.

„Azt velem is megpróbálták, gondolá magában az örmény; de én is vigyáztam magamra s innen maradtam.”

„Most egy nevezetes török status fogoly szökött el innét az austriai határra, kit midőn a porta visszakövetelt, cserébe a magyar kormány-szék tőle bizonyos Tóváry Dánielt kért általadatni, ki ez előtt négy évvel ide átszökött. — Egy stamboli ferman azonnal kiküldé a keresőket, hogy a kívánt szökevényt országszerte kutathassák, s a fürkészők engem találtak elő s egy közölők, noha négy év alatt végtelenül elváltottam, rám ismert, megtudták, hogy én vagyok Szomor Lőrinc s rögtön folyamodtak a consulhoz, kiadatásomért.”

Az örmény ereiben fagyni kezdett a vér, arcát kiverte a hidegveríték. „Tóváry Dániel?” mormogá meredezve.

„Csak egy kétségbeesett módom van még a megmenekülhetésre, csak egy; de az fájdalmasabb a halálnál, azt nem teszem meg.”

„Micsoda mód?” kérdé elképedve az örmény — minden tagjait rázta a hideg — „micsoda mód?” sürgeté mohón a feleletet.

„Musulmanná kell lennem.”

„Csak az? És ha ez elég. Hisz ezt meg

kell tenni, most, most mingyárt, — haladéktalan.“

„Ember — értetted-e hogy mit mondtam? — Leányodat veszteném el e lépés által s nélküle koporsó nekem a világ.“

„Ne — ne félj, ne aggódjál. Azon segítve lesz, te jó barátom vagy; de én is jó barátod vagyok, légy nyugodt, én is, leányom is Mahomet hitére térünk.

Az örményt a saját maga iránti félelem tulajágosan nagylelkűvé tette. Megölelte a kétségbeesett barátot, összecsókolta s ígért neki minden szépet és vigasztalá, azt míg maga majd megfulladt félelmei alatt.

Egészen elhitte a mesét.

Olly valószínű volt. Ő nem tudhatta, hogy a jó barát őt és élete előbbi folyamát ismeri és mint ismeri, annak hűségéről négy év alatt erősen meggyőződött s rögtön sietett a helytartóhoz, bejelentendő, hogy hitét bizonyos okoknál fogva meg akarja változtatni.

Török polgárt nem adnak ki más statusnak s ez csak musulman lehet.

Ekkor a leányhoz ment a jó barát, annak ismét más mesét mondott. Megállt előtte szomorú, könnyes arccal s megfogta a lyán kezét és gyöngéden megcsókolá.

„Mi bajod? kérdé a lyán s ő is elkezdte sírni, bár nem tudta, hogy miért.

„Elhagylak, angyalom, örökre elhagylak.“

„Oh ne tréfálj.“

„Hiszed hogy tréfából sírni is tudok?“

„De az nem lehet; te az én lelkem, az én életem vagy, nélküled meghalok.“

„És én nélküled elkárhozom. Lásd — atyád nagyravágyó, én koldus vagyok. A helytartó szépnek talált téged s ez atyádnak hizeleg.“

„A helytartó? Az a rút ember, hiszen ő pogány?“

„Azon könnyű segíteni.“

„Keresztyénné fog lenni!“

„Oh nem, ti tértek át hitére.“

„Istenem, megőrültem-e, vagy csak ezután fogok! — Oh Lőrinc, mint szeretnék kételkedni szavaidban.“

„Iszonyú való mind a mit mondtam. Rabneje leszesz egy durva, állati szenvedélyű pogánynak s majd ha férjedet megzsínórozzák, tán a sultan háremhölgye. — Milly fényes jövődő vár rád.“

„Ne kinozz!“

„Isten veled, szegény leány! adja az ég, hogy sokáig ne élhess, akkor majd meglátsz még oda fenn.“

„Nem úgy, Lőrinc, ha isten van az égben.“

„Van, csak az a kár, hogy a földet még emberek lakják; fogod tapasztalni még ez éjjel, hogy igazat beszéltem.“

„Lőrinc, várj éjfél után, mikor feljön a hold, itt ablakom alatt, válassz ki két gyors paripát aklainkból, — ne félj, én a tied maradok.“

S a lyán összeszedte becsesebb ékszereit s elhatározá magában, hogy apjától megszökik. A szerelem elvette esztét.

Késő éjjel jött haza az örmény, hosszasan beszélt vele s elmonda neki mindent, a mivel igazolni akarta kényszerült hittagadásáért, szép metaphysikai és philosophi okokkal támogatva, az igazi okokat azonban nagy bölcsen elhallgatva. A lyánt ez még inkább meggyőzte kedvese állításának valóságáról. — Alig hagyá magára az örmény, midőn csendesen felnyitá ablakát; — alant a jó barát várta két felnyergelt lóval, az leemelte őt a párkányról, átölelé s forró ajkával felszitta a lyán első istenítő csokját, — még egyszer kebléhez ölelé őt, — és még egyszer —

Apa, ne aludjál! — Fuss, rejtsd el magad a föld sötét gyomrába! A talizmán elveszett. Ártatlan gyermek nem imádkozik érted többé! —

A jó barát feltette az egyik lóra a lyánt, a másikra meghitt szolgáját ülteté s útnak inditá őket Brozoliani felé. Maga pedig bezörgetett az örmény hálósobája ajtaján.

„Ébredj fel ember, ellopták leányodat.“

Őrült haraggal rohant elő az apa. „Ki volt az? utána! — orditá veszettül — lovat ide, utána a ki mozdulni tud! ‘Hirtelen lóra kaptak, az örmény és barátja; a berber lovak versenyt futottak a széllel, vágattak mindenütt a futók nyomába. Azon utat, mellyen egykor hét napig utazott a jó barát, most tiz óra alatt hagyták hátra. Az Unna partjára értek. Lovaik kidültek alólok. A futók csónaka már akkor a folyam közepén evezett. Magán kívül rohant másik csónak után az örmény, evezőt ragadtak mind a ketten. Elfeledte

az ember, hogy neki nem szabad a magyar határon belül magát mutatni; de bízott is benne, hogy senki elváltozott arczára nem ismerhet. — Ha tudta volna, hogy előtte egy nappal a jó barát értesíté eljövételéről a harambasákat. — Evzett. Szemei vérben forogva függtek az előttök törő csónakon. Csaknem egyszerre ért mind a két ladik a parthoz. — „Rabló, megállj!” ordíta az apa s a jó barát szolgáját torkon ragadta. Az erősebb volt nála és a megtámadót letiporta. A zajra előcsödülték a seressanok és szétválaszták a birkózókat. „Hol van leányom?” kérdé önmagát is elfeledve az apa. — Szétekinte, sem a jó barátot sem leányát, nem látta sehol. Egy harambasa lépett hozzá, vállára tette kezét: „Üdvözöllek a magyar parton; Tóvári Dániel, a király nevében, foglyom vagy!”

Murányi Gábor átka betelt. Az ember, ki miatt apja börtönre vettetett, ugyanazon börtönbe került, ugyanazon börtönben halt meg, melyben a vén Murányi. Csak annyiban nem telt be az átok, hogy Tóvári leánya, Gizela, nem lett olly nyomorú mint Gábor nővére; hanem Gábor karjai közt mint boldog nő élte le napjait, s ez volt az a lány és ez volt az a barát, kikért a boldogtalan fogoly Munkács föld alatti börtönében élte utolsó percéig buzgón imádkozott. Ha tudta volna, hogy ezek miatt jutott oda!

REGULY - DAL.

1845.

LUGOSSY JÓZSEFTŐL.

Nehéz sorsa az árvának ,
Madár is örvend fajának :
Csoda-e, ha rokonfele
Után esd egy nép kebele ?

Édes vérem, magyar nemzet !
Hol a föld, melly téged termett ?
Ázsiának melly szögében
Növelt isten jó kedvében ?

Van-e széles e világon
Hozzád nemzet rokon ágon,
Mellyel egy törzsről származnál,
Szívben szóban öszhangoznál ?

Akar él még , akar kihalt ,
Keressük föl e testvér fajt ;
Boruljunk , ha él , keblére ,
Ha már kihalt , hamvvedrére.

Áldd meg isten! vándorinkat
Jerneyvel Regulynkat,
Lépteiknek légy vezére
Ősapáink tüzhelyére.

S minket taníts szent hajdanunk
Hű buvárit méltánylanunk:
Ki multjához érzéketlen,
Szebb jövőre érdemellen.

Österreichische Nationalbibliothek

+Z17793270

